

revue PROSTOR

samfunn

politikk

kultur

kunst

*Norsk inspirasjon:
samfunnskultur i
tsjekkisk-norsk dialog*

nadace rozvoje
občanské společnosti

Kjære lesere,

dere har nå åpnet en publikasjon som har blitt til som en del av prosjektet „Norsk inspirasjon: samfunnskultur i tsjekkisk-norsk dialog“, støttet gjennom Finansieringsordningen EØS/Norge (såk. blokkstipend – Fond for teknisk assistanse). Prosjektet realiseres i helhet av Stiftelsen for det sivile samfunnets utvikling og Den norske Helsingforskomité. De to partnerne har en viktig posisjon i frivillig sektor og har i en årrekke samarbeidet med representanter fra samfunnslivet i sine land.

Prosjektets overordnede mål er å forsøke å utvikle den tsjekkisk-norske sivile og kulturelle dialog. Videre å fange opp inspirerende tanker og tankevekkende og stimulerende syn på dagens norske og tsjekkiske samfunn og kultur. Dessuten er prosjektet ment å bidra til utveksling av innsikt og erfaringer fra ulike deler av samfunnslivet og det politiske og religiøse liv. Det er lagt særlig vekt på hvordan det sivile samfunnet fungerer i de to landene og hvilket nivå det befinner seg på. Vi har tematisert spørsmål rundt forskjeller i historisk utvikling, utfordringer mht. det å hevde og praktisere verdier knyttet til det sivile samfunnet og et ulikt forhold mellom statens og den politiske makten på den ene siden og det sivile samfunnet på den andre, o.l.). Det viktigste som kommer ut av prosjektet er denne publikasjonen. Det er gitt ut som et „norsk“ spesialdobbelnummer, i samarbeid med Forbundet for utgivelse av magasinet PROSTOR.

Gjennom denne publikasjonen deltar noen av de fremste tsjekkiske og norske autoritetene i prosjektet: Sosiologer, publisister og essayforfattere, personer som initierer og bidrar til kontakt mellom Tsjekkia og Norge. Dette er oversettere av litteratur – skandinavister og bohemister, tsjekkere bosatt i Norge, nordmenn som bor i Tsjekkia, representanter for frivillige organisasjoner, det sivile liv, m.fl. Publikasjonen vil være en verdifull kilde til informasjon om offentlige debatter som går i Tsjekkia og Norge, om følsomme emner og spørsmål som gjelder miljø og sivilisasjon, Europa og verden. Publikasjonen gir gjennom dette en vesentlig impuls til at to kulturer, land og folk som tilsynelatende står langt fra hverandre kan komme nærmere hverandre.

Det samarbeidet som er satt igang med partneren og med bidragsforfatterne har allerede skapt et grunnlag for videre diskusjon, møter og utveksling av informasjon. Vi håper at denne publikasjonen gjennom sin bredde og sitt mangfold av emner, så vel som takket være representative forfattere, kan bli et enestående bidrag til utvikling av forbindelser mellom Tsjekkia og Norge i det sivile liv og få større konsekvenser på det kulturelle området og på tvers av samfunnslivet.

Vanja Bentsen Kleven
Bojan Šuh

Den norske Helsingforskomité (DNH)

Den norske Helsingforskomité er en non-profit-organisasjon, hvis mål er å bidra til overholdelse av menneskerettigheter både på nasjonalt og internasjonalt nivå. DNHs arbeid er tuftet på overbevisningen om at aktiv støtte til at menneskerettigheter blir overholdt av det sivile samfunnet er en nødvendig forutsetning for at menneskerettigheter skal kunne garanteres av land over hele verden.

DNHs virksomhet er tuftet på Helsingforsdeklarasjonen, som ble underskrevet av 36 europeiske og nordamerikanske land under Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa i 1975. I følge denne deklarasjonen er overholdelse av menneskerettigheter en nøkkelfaktor for utvikling av fred og forståelse mellom folk. DNH retter seg geografisk spesielt mot Europa, Nord-Amerika og Sentral-Asia.

DNHs virksomhet er ikke avhengig av den ideologien eller det politiske systemet som hersker i disse landene og DNH overholder politisk nøytralitet. Til DNHs hovedarbeidsoppgaver hører følgende:

- overvåkning og dokumentasjon av overholdelse av menneskerettigheter

Når det gjelder overholdelse av menneskerettigheter i de enkelte landene gjør DNH disse problemene synlige ved hjelp av overvåkning og dokumentasjon av problematiske deler av samfunnslivet. Mens komiteen gjør dette, legger den stor vekt på sivile og politiske rettigheter, inkl. ytringsfrihet, religionsfrihet og retten til å organisere seg og samles. Terrangundersøkelser og et tett samarbeid med de viktigste aktørene i det sivile samfunnet er hovedmetodene for arbeidet.

- støtte til demokratiske prosesser

Gjennom å dele kunnskap og å bidra økonomisk, støtter DNH lokale initiativer som tar sikte på å utvikle det sivile samfunnet, offentlige institusjoner og uavhengige medier. Et fungerende sivil samfunn er noe DNH ser på som en nødvendig forutsetning for utvikling av demokrati i samfunnet.

- utdanning og spredning av informasjon

Gjennom utdanning og spredning av informasjon om demokrati og menneskerettigheter, internasjonal rett og flerkulturell forståelse, gir DNH beskjed om når menneskerettigheter ikke blir overholdt og bidrar til at de overholdes.

- deltakelse i internasjonale prosesser

DNH har også vært valgobservatør ved en rekke valg og forsøker dessuten å påvirke regjeringer og internasjonale organisasjoner til å prioritere menneskerettigheter.

Stiftelsen for det sivile samfunnets utvikling (NROS)

- er en av de største tsjekkiske stiftelsene, og i bortimot 20 år har de bidratt til utvikling av det sivile samfunnet og den frivillige sektoren i Tsjekkia. Siden NROS ble grunnlagt har stiftelsen støttet nesten 4500 prosjekter med et beløp som overstiger 1,5 milliard tsjekkiske kroner. NROS yter som stiftelse økonomisk støtte i form av tilskudd til enkeltprogrammer. Disse er finansiert både gjennom EU-midler og midler fra EØS, i tillegg til midler mottatt fra private, enkeltkilder og bedrifter. Den har mangeårig erfaring med administrasjon av EU-programmer (Phare, Transition Facility, Globale tilskudd fra EUs sosiale fond og Blokkmessig tilskudd for NNO fra EØS-Norges Finansieringsmekanismer). NROS er den eneste ikke-statlige organisasjonen i Tsjekkia som er EDIS-sertifisert for forvaltning og fordeling av EU-midler. NROS er en av arrangørene av den mest kjente innsamlingsaksjonen i Tsjekkia – aksjonen Pomozte dětem (Hjelp barna)!

- stiftelsens visjon er et samfunn av ansvarsfulle, aktive enkeltmennesker, borgere som alene eller i frivillige organisasjoner på eget initiativ er i stand til å påvirke offentlige anliggender og styrke samfunnets demokratiske verdier, borgerrettigheter og friheter, realisere og opprettholde toleranse, vise solidaritet og gi hverandre støtte.

- stiftelsens formål er å støtte organisasjoner i det sivile samfunnet som bidrar til at den enkelte tar ansvar i samfunnet, styrker borgernes rettigheter og friheter, toleranse, prinsipper for likhet og solidaritet. Stiftelsen fyller som helhet denne rollen gjennom finansiering, integrering og koordinering av interesser, utdanning og undersøkelser av det sivile samfunnets organisasjoner. De anser eksistensen av et sterkt og uavhengig sivilt samfunn som en viktig forutsetning for opprettholdelse av demokratiske verdier ikke bare i Tsjekkia, men innenfor rammen av Europa.

Blant de prioriterte områdene for støtte finnes følgende:

- Utvikling av det sivile samfunnet og den frivillige sektoren som helhet
- Overholdelse av menneskerettigheter og støtte av minoriteters integrering i samfunnet
- Programmer rettet mot barn og unge
- Utvikling og fordypning av det europeiske samarbeidet

Fotomontasje Miroslav Hupnych

i n n h o l d

Milan Hanuš: Måken Terje og den nordlige Arkadia 9

oppfatning

Miluše Juříčková: Norge sett med tsjekkiske øyne 11

Gunnar M. Ekeløve-Slydal: Norsk rikdom og likhetstradisjonen 17

bemerkninger og kommentater

Eduard P. Martin: Kunsten å ikke være et fjernt folk 25

Petr Placák: Den norske kongens forpliktelser 27

Mats Braun: Tsjekkisk politikk med en skandinavs øyne 30

Milan Smrž: Norge kan hjelpe Europa til en atomfri framtid 34

Karel a Libuše Janákové: Norsk-svensk samkvem og sammenlikninger 37

Jiří Sláma: Oljemuseet som symbol 39

Magdalena Šluncová: Nordmenn i Praha eller

Karakterbeskrivende gloser 43

Jan Košler: Forskningen lever i nord 46

Milan Smrž: Håpets mennesker – om en alternativ Nobelpris 50

Eva Bakkeslett: Fiskepinner og Pizza Grandiosa 52

diskusjon

Den norske og den tsjekkiske veien innen frivillig sektor
og det sivile samfunn

Birgitte Brekkeová: Den norske veien 55

Hana Frištenská: Den tsjekkiske veien 62

polemikk

Nina Witoszeková: Den norske drømmen 73

Terje B. Englund: Fisken stinker fra hodet: om korrupsjon i Tsjekkia 90

konfrontasjon

„Den norske drømmen“ eller Fordeler, risikoer og problemer knyttet til
det å plutselig bli rik“ 95

Thomas Hylland Eriksen, Jan Hájek, Tomáš Vrba

historier

Miluše Juříčková: Amal Adens fortelling er en fortelling
om dagens Norge 115

artikler og betraktninger

Janne Haaland Matlary: Felleskap i forfall

– Den norske samfunnsmoralen 121

Mats Braun: Norge –for moderne for Europa? 131

Jarka Vrbová, Kristin Kilstiová: Knausgårds private kamp i all offentlighet
– eller En ikke bare litterær begivenhet 138

essay

Tomas Espedal: Gå eller Kunsten å leve et vilt og poetisk liv 147

Michael Konůpek: Mitt norske eksil 151

tankestrømninger

Per Espen Stoknes: Om emnet klimaendringer
eller Nærmer apokalypsen seg? 159

dokumenter

Stanislav Brouček: Tsjekkisk eksil, emigrasjon og landsmenn i Norge 171

Erindringer om Milada Blekastad-Topičová

av Madla og Ludvík Vaculíkovi 177

utdrag

Per Ingvar Haukeland: Det landskapsøkonomiske perspektivet 183

Jiří Zemánek: Inspirert av Arne Næss' dybdøkologi 193

fabuleringer

Romana Křenková: Styrer vi klar av malstrømmen? 197

Eduard P. Martin: De tsjekkiske fondene 201

reportasje

- Radim Pospíšil*: Jeg følte at Oslo og Norden henvendte seg til meg 205
Tereza Kuldová: Om nordmenn, et universitet og et øltelt 213

vårt intervju

- „Sentraleuropeisk litteratur er urovekkende og magisk...“
(Med forleggeren *Gunnar R. Totland*
og redaktøren *Elizabeth Skjervum Hole*) 219
„Folk sier du til hverandre her og trenger ikke tilsyn...“
(Samtale med eksil-tsjekkeren og grunnleggeren
av tsjekkiske Camphill, *Petr Nejšek*) 225

spørreundersøkelse

- Nordmenn om tsjekkere og Tsjekkia – et blikk i speilet 231
Erlend Hella Matre, Katrine Lundgrenová,
Thor Henrik Svevad, Edvard Hoem

kultur

- Jan Erik Vold* – dikt 241
Jarka Vrbová: Hemmeligheten bak den norske litteratursuksessen 251
Kristin Kilsti: En asymmetrisk relasjon
(en komparativ litterær kommentar) 258
Jomar Hønsi: I Josef Švejks spor eller Topografisk skisse 261
Lenka Popelová: *Genius loci* Christiana Norberga-Schulze
ellet Betatt av Praha 267
Zdena Mejzliková: Og båten går ned 269
Stanislava Přádná: På sporet av Liv Ullmanns nasjonale identitet 275
Jan Pohribný: En vandring gjennom Nordens rituelle landskap 281
„Tsjekkiske landsmenn „oppfostret“ en ny generasjon
av norske musikere...“
(Intervju med pianisten *Jiří Hlinka*) 295

novelle

- Andreas Engh Seland*: Andre kjærlighet 301

Fotomontasje Miroslav Huptych

innledning

Måken Terje og det nordlige Arkadia

Milan Hanuš

Under vår redaksjons reise gjennom norske byer, over fjell og fjorder var Terje Bjørnesøn guiden vår. Han ønsket oss velkommen med et gledeskrik på en parkeringsplass utenfor Oslo. Før han landet på panseret av vår Octavia, kretset han over oss flere ganger, fulgte med på det menneskelige myldret og moret seg. Han fløy over landet som vi, som nettopp hadde ankommet, forestilte oss som det nordlige Arkadia: De som bor her lever, som måkene, i en velstående og solidarisk Flokk, de betaler gjerne skatt for hver en matbit, føler seg i ett med Naturkreftene, med den salte lukten av hav, og den bittersøte eimen av olje og rikdom innen rekkevidde. I det øyeblikket gav måkene over oss lyd fra seg: Gaiia, gaaii! Terjes gulfotede, sølvgrå og stormende kamerater ler ikke så mye, men Terje er fra naturens side en gapskrattende måke, særlig når han støter på slike forestillinger!

Det begynte å gå opp for oss at alt er litt annerledes her: da vi oppdaget at det manglet skap på rommet på det førsteklases hotellet vi bodde, blunket Terje: "Et nytt land – nye skikker. Du må venne deg til det som er forskjellig. F.eks. gir menn som prinsipp ikke kvinner prioritet, og de vet hvorfor." Et rart Arkadia, rister jeg på hodet og spør "Og hvorfor det da?" "Fordi kvinner ikke bryr seg om en slik prioritet, de ønsker likestilling i Flokken og det har de fått." På en kafé ventet vi forgjeves på betjeningen, før det etter en stund gikk opp for oss at her er det som hos måkene, hver enkelt forsyner seg selv. Det er ikke bare kvinnene her som ønsker seg likestilling, men servitørene også! Og da vi gikk gjennom søvnige gater, mens vi oppdaget Oslo og Bergen, så vi at mange av Terjes venner satt på lyktestolper og statuer, de varmet hodet på store

personligheter, støpt i bronse. “Det er for at ikke noe hode skal vokse seg inn i himmelen, ikke engang hodene til dem man setter høyt- slik som Kongen- skal vokse seg inn i himmelen. Vanlige mennesker her ønsker det ikke!”, skrek guiden vår lystig.

I Stavanger havn var det travelt, tankere fraktet “fangst” fra oljefeltene ute på havet, og Terjes kompiser forvekslet dem med fiskebåter, der det bestandig var noe å spise ombord. Andre sirklet rundt oljemuseets monstrøse bygning og ga inntrykk av at vingene deres strålte som en aura rundt denne nordlige Arkadias stolthet. Inne i museet kunne de besøkende styre boretårnet på en modell av en oljeplattform eller gå inn i en mini-ubåt og sveise en gassrørledning på havbunnen, ved hjelp av tredimensjonale briller. En verden som skapt for små og store barn i alle aldre.

Men ikke for Terje. Livet i den altfor siviliserte Flokken, ved havet fullt av oransje maneter og kolossale tankere, hadde han ikke lenger noen glede av. Han satte kursen mot noen fjerne skjær, kalt Lofoten. Han fløy opp, klasket med vingene av glede og sa klart fra at *den måken som flyr højest og lengst, ser det nordlige Arkadia best.*

(Oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.)

Fotomontasje Miroslav Huptych

oppfatning

Norge sett med tsjekkiske øyne

Miluše Juříčková

Universitetsforeleseren og oversetteren Miluše Juříčková (1956) underviser i norsk og skandinavisk litteratur ved Masaryk universitetet i Brno. Hennes oversettelser av Hanne Ørstaviks Kjærlighet (2002) og I virkeligheten (2008) kom ut på forlaget Doplněk. Hun har vært med på å oversette boken Øyeblikkets tyranni (2005) av den kjente norske sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen. Forfatteren er medlem av Den internasjonale assosiasjonen for skandinaviske studier og Sigrid Undset-selskapet på Lillehammer. I 2003 ble hun for sine fortjenester utnevnt til Ridder av den kongelige norske orden.

■ ■ ■

Våre studenter blir ofte stilt spørsmålet: Hvorfor valgte du Norge? Et rasjonelt svar finnes nok ikke, kanskje ligger svaret skjult under et lag av bilder som provoserer vår fantasi og sender vår forventning av gårde i en bestemt retning. Fantasi kan ikke skuffes, men det kan forventning. Personlig oppfatter jeg Norge som en slags polyfon tekst, og tekstens mening fullføres som kjent først i mottakerens sinn. Og det er den aktuelle belysningen som spiller en vesentlig rolle i denne prosessen. Belysningen, ja, lyset, det er kanskje Norges mest essensielle fenomen. Lysets stadige bevegelser og forskyvninger, dets nærvær eller fravær er Norges egentlige tidsmetafor. Metafor for tid og evighet. For hvem skulle ikke ønske seg sol over horisonten uten ende? Jeg har hørt nordmenn si at når mørketiden overtar ute, og øynene ikke trekkes mot det ytre, kan man se uforstyrret, og veldig dypt, i sitt eget indre...

Det andre hjemmet

Jeg tenker på alle tsjekkerne som beundret Norge lenge før de uendelige naturressursene ble oppdaget, før landet ble katapultert fra periferi til sentrum. Tsjekkiske forestillinger og fantasier om Norge har fått næring gjennom mange kilder, fra Bjørnsons og Ibsens oppføringer på Nasjonalteateret i Praha på 1870-tallet, eller gjennom bøkene til Arno Kraus, den tsjekkiske skandinavistikkens far. Inspirasjon kom til oss tsjekkere gjennom polar- og oppdagelsesreiser, Griegs piano, Munchs farver. – Skandinavisk (og i første rekke norsk) litteratur traff oss rett i hjertet, det viser utallige utsagn fra Masaryks og Těsnohlídeks generasjon.

“I det minste én gang må man se noen av de stedene i verden hvor man føler seg hjemme; og da undres man og vakler i dobbel forbauselse: over at man allerede har sett det før, eller over at man overhodet ikke hadde kunnet forestille seg det. Det er det eiendommelige med stor litteratur: det er det mest nasjonale et folk har, og samtidig taler den et forståelig, intimt og nært språk til alle.”

Dette skriver Karel Čapek i sin kjente “Reisen til Norden”, hans varmeste og mest humørfylte reiseskildring. Den skulle også bli hans siste. Det var nemlig ikke bare en vanlig turistreise han la ut på i året 1936. Čapeks reise gjennom alle skandinaviske land skulle gi ham sjansen til å møte forfatterkolleger, for slik å oppnå en viss publisitet. På det tidspunkt hadde han vært foreslått til Nobelprisen for litteratur tre ganger på rad, forslaget skulle gjentas fra forskjellige hold alle de kommende år, helt til hans død i desember 1938. Forgjeves. Kjærlighet til Norden kan noen ganger være skuffende...

Den nokså enestående tsjekkiske resepsjonsstrømmen til Garborgs, Hamsuns og Undsets verk ble avbrutt av annen verdenskrig. Fra da av fulgte hyppigere, personlige møter med Norge – diktatoriske regimer sto nemlig på rekke og rad – og mange så seg tvunget til å lete etter en trygg havn utenfor hjemlandet, ikke minst i Norge.

Navnet til litteraturhistorikeren Pavel Fraenkl pleide å dukke opp i sentrale kulturtidsskrifter i mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia. Fraenkl flyktet til Norge fra Nürnberg-lovene, men han ble allikevel fraktet til konsentrasjonsleir, og det til tross for at

han allerede var blitt norsk statsborger. Etter krigen vendte han tilbake til Norge.

Også den unge legen Leo Eitinger, som hadde studert ved Masarykuniversitet i Brno, satset på et nytt liv i Norge, ikke bare for seg selv, men også for jødiske barn fra Tsjekkia. Men han lyktes ikke. Eitinger ble sendt til Auschwitz og Buchenwald, men overlevde. Etter krigen forsket og publiserte han i Norge innenfor klinisk psykiatri om posttraumatiske syndromer som ekstremt stress, krig, fangenskap o.l.

Det tredje navnet som jeg nevner her passer egentlig ikke inn i mønsteret – den unge piken fra den berømte Praha-familien med navnet Topič kom til fjordlandet bare på grunn av kjærlighet. Fra sitt nye norske hjem prøvde Milada Blekastad bl.a å redde Milena Jesenská fra nazismens klør, men all korrespondanse var forgjeves: Milena, kvinnen som Kafkas brev var stilet til, omkom i Ravensbrück i 1944. Men Milada Blekastad ga av prinsipp ikke opp – som så mange tsjekkiske flyktninger i Norge kan bekrefte. Mange kom til Norge i flyktningebølgene som tydelig kopierte de politiske peripetiene i Sentraleuropa. Og Norge, som de kanskje valgte ved en tilfeldighet, eller i håp om en demokratisk og tolerant fremtid, gav dem en sjanse. Til gjengjeld etterlot tsjekkiske (og slovakiske) flyktninger spor etter seg – i musikk, teater, malerkunst, i håndverkskunst eller forskning, til og med i litteratur – noe Michael Konúpeks forfatterskap vitner om. Milada Blekastad etterstrebet gjennom hele sitt virke å balansere gjensidig lesning av norske og tsjekkiske forfattere i de to landene. Hennes oversettelsesvirksomhet nådde sitt høydepunkt i perioden etter Charta 77: Hun oversatte Vaculík, Klíma, Kundera... Og yndlingsforfatteren Václav Havel som også ga Blekastad den tsjekkiske Fortjenestemedaljen etter at han ble president. Fortjenestemedaljen ble hun tildelt på Prahaborgen i 1997, i anledning sin åttiårsdag.

Allikevel kan man ikke komme bort fra at det er langt å gå før fordelingen av oversettelser fra tsjekkisk til norsk og omvendt er i likevekt. Hånd i hånd med denne ubalansen går også mangelen på gjensidig informasjon.

Den to tusen kilometer lange norskekysten er vendt mot Atlanterhavet, altså bort fra Europa, Skandinavia er geografisk sett nok en halvøy, men mentaliteten der er snarere lik den på en øy. Nordmenn har alltid utgitt og utgir fortsatt primært

bøker av sine egne forfattere, kraftig støtte går til debutanter og forfattere fra etniske minoriteter, mens oversettelser – bortsett fra engelskspråklig litteratur – utgjør bare en brøkdel på de fleste forlagshus. Her i landet har tvertimot oversettelser alltid stått veldig høyt i kurs, og de har i ganske sterk grad påvirket kulturlivet.

For hundre år siden sa den tsjekkiske litteraturkritiker F. X. Šalda: "Ingen annen europeisk litteratur lever så sterkt av fremmed blod som den tsjekkiske." Derfor er det forståelig at da institusjonen NORLA (Norwegian Literature Abroad) dukket opp på kulturscenen i Norge noen årtier etter Šaldas død, opplevdes dette som en ny sjanse for oversettere og forlagsfolk i Tsjekkia. Etterspørselen har vært, og er fremdeles, enorm. NORLA, som støtter utgivelser av norsk litteratur i alle verdensdeler, har spilt en viktig rolle for oss tsjekkiske lesere. Hver eneste av de åtti titlene som har kommet ut i Tsjekkia etter 1989 bærer NORLAs merke. Ja, tenker man, Norge har jo råd til den slags generøsitet. Men da må jeg gjøre oppmerksom på at den såkalte innkjøpsordningen stammer fra 1965, mens oljen kom i 1969... Ordningen er i nyere tid blitt utvidet med barne- og ungdomslitteratur, det betyr at med opplagstall på tusen eksemplarer starter Norge der Tsjekkia finner sin øverste grense, for hvem tør utgi flere enn ett tusen bøker her i dette landet med ti millioner innbyggere? Antall titler er altså veldig høyt i Tsjekkia, men ikke opplagstallene.

Allikevel opplever vi for tiden kanskje for første gang at Norge og Tsjekkia kan være partnere i et fellesprosjekt, nemlig gjennom Norwegian Financial Mechanism/EEA Grants, som i media og blant folk er kjent som "de norske fondene". Fra 2005 har det blitt realisert mange betydningsfulle prosjekter i alle regioner av Tsjekkia. Nei, det dreier seg ikke om et eventyrmotiv om Askeladden som kommer for å redde verden, alle omstendigheter til tross. Det er bare en annen måte som Norge trer inn i våre forestillinger og forventninger på. EEA Grants skal være en del av europeisk integrasjon. Hva, men står Norge ikke fortsatt utenfor EU? Jo, men nordmenn er vant til å vise stahet og utholdenhet, sikkert også på grunn av all stein og fjell de ser omkring seg. For øvrig viser det seg også i sport, eller for den saks skyld i det norske språkets situasjon: I 150 år har det eksistert to offisielt anerkjente målformer. Bokmålets og nynorskens spredning og

bruk er ikke determinert sosialt eller geografisk, men er resultat av et personlig valg i forhold til kulturell tradisjon. Jeg vet ikke om det fortsatt gjelder at alle informasjonsbrosjyrer skal foreligge i begge språkvarianter, som er så nære at man ofte må se etter to ganger. Men hvis det faktisk gjelder, stusser jeg ikke over det, for individets autonomi veier i norske øyne tyngre enn prisen den måtte koste. Offisiell korrespondanse fortsetter i samme målform som den ble påbegynt fra borgerens side. Og skoleundervisningen foregår på bokmål eller nynorsk, alt etter foreldrenes ønske og votering.

Partnerskap?

I vår tid kan alle som ønsker det besøke andre land og se nærmere på hvordan folk lever, hva de gleder seg eller gruer seg til. Norwegian Financial Mechanism/EEA Grants åpner for noe mer – vi kan kalle det et gjensidig møte over et felles verk. Prioritetsområdene i denne agendaen er helsesektor og barneomsorg, miljøvern, menneskelige ressurser (inklusive skole- og utdanningssektor), rehabilitering og vern av den europeiske kulturarven. Den sistnevnte kategoriens realisering representerer et enestående, omfattende inngrep i det tsjekkiske landskapet. La meg nevne noen av de mest berømte arkitektoniske minnesmerkene som har vært inkludert i dette norsk-tsjekkiske programmet: benediktinerklosteret i Rajhrad, friluftsmuseet i Rožnov pod Radhoštěm, slottsanlegget i Telč, borgen i Strakonice, små pilgrimskirker i Vysočina, men også Salvator-kirken i Praha. Og det historiske rådhuset i Frýdlant – umiddelbart etter at rekonstruksjonen var ferdig i juli og rådhuset var vakkert og nyoppusset, ble Frýdlant rammet av flom... Mennesker har jo alltid vært redd for overveldende naturkrefter, nordmenn snakker om troll, store og onde, som ikke har noe å gjøre med dverger og nisser fra souvenirbutikkene. Trollet symboliserer også det mørke i menneskers indre – så lenge det hersker i sitt skjulte rike, truer det mennesket på livet, men i sola sprekker trollet og smelter som snø i mai.

I alle prioriteringsområder innen de norske fondene er det tsjekkiske institusjoner som skal sende inn søknadene, men de må finne seg adekvate partnere i Norge – skoler, forvaltnings-sentre, forskningsinstitutter, økologiske og humanitære organi-

sasjoner... Og det har vist seg at å finne interesse og gjenklang på den norske siden ikke er så lett, det kan nesten virke som det er lettere å sende materielle, finansielle midler enn å aktivisere åndelig slektskap og faglig imøtekommenhet. Kanskje er nordmenn forundret over at tsjekkere ikke bare vil ta, men at de leter etter samarbeid, og venner.

Historien om forholdet mellom Norge og Tsjekkia er innviklet. Under kommunismen gikk vi forbi hverandre uten å legge merke til hverandre som i en trolldom, som om Bøygen sto mellom oss, ugjennomtrengelig og truende ...

Som i et speil

Norge har vært som et vindu for oss, et vindu med fascinerende utsikt mot ville fjellandskap eller mot havlandskap med båter, som seiler mot et sted vi ikke kan se. Kanskje er det på tide at vindusruten forvandler seg til et speil, slik at vi kan se et speilbilde av oss selv. F.X. Šalda skrev at innen kultur dreier det seg ikke om å la seg påvirke av andre, men om å forvandle andres åndsrikdommer til sine egne. I speilet kan vi så vidt skimte problemer som er verken norske eller tsjekkiske, men som er alles, i Europa og i verden. Økonomisk og økologisk krise, emigranter som leter etter et nytt hjem, stemmer fra mange kulturer, men også ungdommer som ønsker å flykte fra hverdagen ved hjelp av ulovlige og skadelige midler...

Norge er ikke rik på historisk arkitektur, derfor har de alltid beundret historiske minnesmerker – nå jobber de altså med å gi nytt liv og verdighet til tsjekkiske minnesmerker. Tsjekkere har alltid vært bergtatt av norsk natur og livsstil – nå kan de på nært hold bli kjent med metoder nordmenn bruker for å opprettholde dem.

La meg innrømme at jeg selv aldri spør studenter om deres motivasjon. Jeg satser nemlig på noe annet enn blind motivasjon. Hvorfor du begynte med norskstudiene, det er ikke relevant, men hvorfor og hvordan du oppdaget det reelle Norge, det synes jeg er vesentlig. Hvis Tsjekkia og Norge virkelig skal kunne lese hverandre, er det nemlig også viktig med fortolkning...

(Oversatt fra tsjekkisk av Miluše Juříčková.)

Norsk rikdom og likhetstradisjonen

Gunnar M. Ekeløve-Slydal

Gunnar M. Ekeløve-Slydal (1962) er visegeneralsekretær i Den norske Helsingforskomité. Han har atskillig yrkeserfaring som redaktør og prosjektkoordinator i Norsk senter for menneskerettigheter. Han har publisert en rekke tekster innen menneskerettighet-stematikk og filosofiske emner. For tiden skriver han om demokrati og menneskerettigheter i Sentral- og Øst-Europa. Under sitt arbeid i Den norske Helsingforskomité har han konsentrert seg om prosjekter i Sentral-Asia, saker knyttet til internasjonal strafferett, norske og tyrkiske prosjekter.

■ ■ ■

Norge var blant gjennomsnittet i Europa ved begynnelsen av det 20. århundre når det gjaldt økonomi og næringsutvikling. Takket være vannkraftressurser, store forekomster av mineraler, en stor skipsfartsnæring, omfattende fiskerier og enkelte teknologisk sterke miljøer, så var utvikling av et rikt samfunn allerede kommet godt i gang før oljeindustrien ble grunnlagt på 1960- og 70-tallet. Olje- og gassindustrien kom på toppen av en allerede positiv økonomisk utvikling og gav landet helt nye muligheter. Men kan den såkalte norske likhetstradisjonen overleve en slik velstandsutvikling?

Likhet versus rikdom

På midten av 1990-tallet var Norge verdens nest største oljeeksportør. Siden har landet falt noe på listen, men er fortsatt blant de største produsentene av olje og gass i verden. Til forskjell fra mange andre land med slike store naturressurser har Norge greid å fordele inntektene slik at store deler av samfunnet har nytt godt av dem. Dessuten har det vært politisk konsensus om at de store inntektene også skal komme fremtidige generasjoner til gode. Det er noe av bakgrunnen for at det i 1990 ble etablert et *petroleumsfond*, eller som det nå heter: *Statens pensjonsfond utland*.

Bakgrunnen for etableringen av dette fondet er sammensatt. Økonomer frykter at for stor bruk av olje- og gasspengene vil

ødelegge balansen i norsk økonomi og føre til overopphetning, svekke andre industrigrener, osv. "Hollandsk syke" blir en slik utvikling gjerne kalt, med henvisning til utviklingen i Nederland da petroleumsinntektene ble brukt til å bygge ut offentlig sektor og annen industri ble lagt ned på 1970-tallet.

Men opprettelsen av fondet vitner også om noen grunnleggende verdier i det norske samfunnet. Det finnes et sterkt ønske om at inntektene og de mulighetene som de skaper skal komme hele samfunnet til gode. Ja, til og med fremtidige generasjoner blir tatt med. Blant grunnene til at fondet i 2006 skiftet navn fra Statens petroleumsfond til Statens pensjonsfond utland er at det er ment å dekke merutgifter til pensjoner etter hvert som eldrebølgen slår inn over Norge. En annen måte å se det på er at det vil frata fremtidige generasjoner en for stor byrde når antall pensjonister øker dramatisk omtrent fra 2020.

Det er opprettet egne etiske retningslinjer som skal være styrende for hva slags virksomhet fondet kan investere i. Det kan for eksempel ikke investere i utenlandske selskaper som bryter menneskerettighetene eller er ansvarlig for alvorlige miljøødeleggelser.

Hvis vi sammenligner situasjonen i Norge med noen andre europeiske land med store petroleumsinntekter er kontrasten slående. Selv om Russland og Aserbajdsjan også har etablert petroleumsfond, så er hovedbildet et helt annet enn i Norge. I disse landene er det en liten politisk og økonomisk elite som særlig nyter godt av inntektene, og som også er i stand til å eliminere eller i hvert fall minske radikalt reell politisk konkurranse.

Jeg tror at blant de viktigste grunnene til at utviklingen i Norge har vært så gunstig, er den sterke *likhetstradisjonen*. Det er en tradisjon som kommer til uttrykk i politiske programmer både på høyre- og venstresiden i norsk politikk. Et av de forholdene som kanskje gjør norsk politikk mer kjedelig enn politikk i mange andre land er den store grad av konsensus mellom de politiske fløyene når det gjelder noen av de viktigste spørsmålene i samfunnet. Dette gjelder blant annet utenrikspolitikk, men også forvaltningen av de enorme petroleumsinntektene.

Riktignok finnes det viktige nyanser. Det næringsliberale *Høyre* vil ha noe mindre stat enn det sterkt sosialdemokratiske *Arbeiderpartiet*, og tolererer også noe mer ulikhet for å fremme en dynamisk næringsutvikling. Det eneste partiet som

har utfordret den restriktive holdningen til bruken av petroleumsinntektene er *Fremskrittspartiet*, men så langt har det ikke vunnet frem. Norske myndigheter har i realiteten bundet seg til en forvaltning av disse ressursene som det vil være vanskelig å løpe fra.

Den nordiske modellen

Vi snakker gjerne om en nordisk modell for utvikling av en sterk velferdsstat som legger vekt på å fremme deltakelse i samfunnet for flest mulig ("alle skal med") og støtteordninger til de som faller utenfor (på grunn av sykdom, arbeidsløshet osv.). Denne modellen står i motsetning til nyliberalistiske modeller eller det man kan kalle "rå kapitalisme". Ifølge disse modellene skal staten trekke seg tilbake og overlate det meste til den enkeltes initiativ og fri konkurranse.

I den nordiske modellen er det også rom for sterk konkurranse, men innenfor visse rammer. Det viktigste særtrekket er sterke velferds- og støtteordninger, som for eksempel arbeidsløshetsstrygd, barnetrygd, sykepenger og attføringsstøtte.

I økonomiske nedgangstider blir det gjerne sterk debatt om staten har råd til slike ordninger, og om de ikke fører til at befolkningen blir mindre motiverte til å søke arbeid og å finne egne løsninger. Dette er en stor debatt, men det er liten tvil om at de nordiske landene har klart seg godt gjennom den globale økonomiske krisen som startet i 2007. De scorer høyt når det gjelder produktivitet og innovasjon og i internasjonale levekårsundersøkelser over hvilke land det er godt å leve i.

Et annet særtrekk er en sterk sosial likhetstradisjon, og denne står kanskje aller sterkest i Norge som mangler adel og en historisk overklasse. Riktignok finnes det kimer til slik overklasse fra det gamle fiskeri- og jordbrukssamfunnet, hvor den såkalte væreieren og storbonden hadde en sterk stilling innenfor et nærmere avgrenset område. Men i moderniseringen og industrialiseringen av Norge vant tanker om sosial og regional utjevning frem.

Jo da, det finnes meget rike mennesker i Norge, men mer slående er at store deler av befolkningen har opplevd markant velstandsøkning etter andre verdenskrig og ikke minst de siste 20 årene. Det finnes også en sterk mobiliseringskraft i samfun-

net mot utvikling av for store ulikheter. Få ting skaper så sterke reaksjoner som medieoppslag om sterk økning i ledernes lønninger i tider hvor alminnelige lønnstakere blir oppfordret til å vise moderasjon. Og på Internet er nordmenn bare et tastetrykk unna informasjon om enhver norsk borgers inntekt, skatt og formue.

I dette bildet skal også den sterke dialogtradisjonen i lønnsforhandlinger nevnes. Den såkalte *tre-pillarmodellen* består av myndighetene, fagbevegelsen (Landsorganisasjonen, LO) og arbeidsgiverorganisasjonen (Næringslivets Hovedorganisasjon, NHO). De årlige forhandlingene mellom disse partene er toneangivende ved lønnsfastsettelsen i Norge. I vanskelige tider har man greid å forhindre store konflikter ved den tilliten som er bygd opp mellom partene over tid.

Endelig er det verdt å nevne hvilken rolle det sivile samfunnet spiller både i politikk-, tjeneste- og mer generelt i samfunnsutviklingen. Norge er både de tusen kampanjers land (gjerne knyttet til lokale saker) og et land med et stort antall relativt stabile og profesjonelle ikke-statlige organisasjoner. Denne sektoren har utviklet seg over 200 år, og det hører med til den politiske konsensusen i Norge at et sterkt sivilt samfunn er blant de viktigste ressursene for det norske demokratiet.

Sterkt sivilt samfunn

En måte å forstå det sivile samfunnets rolle i Norge på er å se det i sammenheng med den sosiale og regionale likhetstradisjonen. For å sikre påvirkningskanaler, utløp for folkelig engasjement, fredelige måter å utfordre myndighetenes politikk på, pioneraktig utvikling av nye tjenestetilbud, osv. er det enighet i Norge om at myndighetene bør støtte og legge forholdene til rette for frivillig arbeid og utvikling av sterke organisasjoner utenfor myndighetenes kontroll.

Det underliggende premisset er kanskje at hvis ikke det folkelige engasjementet finner slike fredelige utløp, kan uenighet og konflikter vokse og bli vanskelige å løse. Myndighetene bidrar derfor med omfattende økonomisk støtte til det sivile samfunnets organisasjoner; også til organisasjoner som er kjent for å være kritiske til en sittende regjerings politikk.

Det organiserte sivile samfunnet er en viktig arena for befolkningens læring av demokrati og det å fremme interesser og syns-

punkter på fredelige måter. Selv om Norge (i økende grad) har en klasse – gjerne fra noen særlig innflytelsesrike familier og miljøer innenfor Arbeiderpartiet – av profesjonelle politikere, så finnes det også en sterk tradisjon for at alminnelige mennesker i deler av sitt liv innehar viktige politiske verv.

Likhetstradisjonen kommer til uttrykk i det sivile samfunnets rolle blant annet ved at det sikrer innflytelse og deltakelse for vanlige mennesker. I tillegg til å avgi stemmer ved valgene, kan de engasjere seg for enkeltsaker, interesser eller større politiske mål. Et sterkt organisasjonsliv bidrar nok også til å vedlikeholde et høyt nivå av *sosial kapital* (grunnleggende mellommenneskelig tillit).

Det er dette samvirket av offentlige myndigheter, et sterkt sivilt samfunn og verdier knyttet til dialog og prioritering av fellesskapets interesser som utgjør den nordiske modellen. Selv om denne modellen selvsagt er blitt satt under press i Norge av den raske velstandsutviklingen, så er den etter min mening fortsatt sterk. Men den blir stilt på noen harde prøver og vi kan ikke ta den for gitt.

Rikdommens fristelser

Noe av kjernen i den norske tradisjonen er sammenfattet i folkeeventyrene om *Espen Askeladd*. Eventyrene forteller om hvordan brødrene, Per og Pål, mislykkes i sine bedrifter, mens Askeladden lykkes. Han er tilsynelatende litt dum og naiv, men går løs på alle utfordringer uten motforestillinger. Han seirer til slutt og vinner gjerne kongsdatteren og halve kongeriket.

Eventyrene sier ikke så mye om hvordan det går *etter* at Askeladden har seiret. Det heter gjerne at han (og prinsessen) ”levde lykkelig alle sine dager”. Og vi tar det gjerne for gitt at han beholder sitt gode humør, sitt pågangsmot og sin enkle levemåte. Vi ser *ikke* for oss at han blir en nyrik, overlegen og arrogant person som mister bakkekontakten.

Men det ligger jo en fare der. For Askeladden kom ikke til sin rikdom ved hjelp av systematisk og hardt arbeid. Snarere gjennom en kombinasjon av noen gode valg, han inkluderer noen meget originale skikkelser i sitt følge som viser seg å ha egenskaper som kommer godt med når han blir satt på prøve, og en god porsjon flaks!

Én ting er å greie seg gjennom vanskelige prøver. En annen ting er å håndtere rikdom og store ressurser. Noen av de viktigste utfordringene som Norge og den nordiske modellen står overfor kan sammenfattes i stikkordene *arroganse* og *seg selv nok*.

Arroganse: På grunn av suksessen kan vi lett bli for skråsikre. En annen sterk norsk tradisjon er *misjonsiveren*. Vi drar gjerne til andre og forteller dem hvordan de bør gjøre tingene – basert på våre egne erfaringer og ikke nødvendigvis med en dyp forståelse for erfaringene og historien til dem vi prøver å hjelpe.

Norge har utvilsomt noen gode ting å lære bort når det gjelder å forvalte en stor petroleumsssektor, og dette er også systematisert i et eget *Olje for utvikling-program*. I dette programmet tilbyr norske myndigheter utviklingsland med en stor petroleumsøkonomi opplæring og kompetansebygging når det gjelder forvaltningen av inntektene fra denne sektoren.

Men samtidig har Norge et betydelig knippe av petroleumsbedrifter som investerer i de samme landene. Et hovedspørsmål blir da hvilke krav vi skal stille til disse norske bedriftene når de opererer i land med svakt utviklet demokrati, rettsstat og sivilt samfunn.

Det kan legges til at de viktigste norske bedriftene allerede er tungt inne i både Russland og Aserbajdsjan i tillegg til en rekke land i Afrika, Latin-Amerika og Midtøsten. Selv om de største bedriftene nå har egne avdelinger for å ivareta sitt samfunnsansvar, så er det likevel betydelig skepsis til om de vil makte å gjøre det i alle de vanskelige situasjonene de kommer opp i. Korrupsjon, barnearbeid, forurensing og brudd på menneskerettighetene er bare noen av problemområdene som kan nevnes.

Arrogansefristelsen er altså dobbel: vi kan på den ene siden bli for påståelige på det norske samfunnets vegne når vi skal gi råd til og vurdere situasjonen i andre samfunn. På den andre siden kan næringslivet vårt operere med doble standarder. Én ting er hvordan de oppfører seg og hvilke hensyn de tar i det gjennomregulerte Norge. En annen ting er hvordan de oppfører seg når de investerer, gjør forretninger og tjener store penger i land hvor andre spilleregler gjelder.

Seg selv nok: Norge er et lite land i utkanten av Europa og verden med snart fem millioner innbyggere. Cirka 500 000 av dem har utenlandsk opprinnelse; de fleste fra Norden og Europa, men det er også mange med pakistansk, kurdisk, somalisk, irakisk osv.

bakgrunn. Fra gammelt av har vi også noen små nasjonale minoriteter – skogfinner, kvener, jøder, rom og romanifolket/taterne – og et samisk urfolk.

Den tradisjonelle likhetstanken har uomtvistelig mange sterke sider. Men den har også vært supplert av noen mindre sympatiske trekk, blant annet en sterk skepsis til de med en annen kultur og levemåte enn majoriteten. Ikke minst samene og romanifolket/taterne var i store deler av det 20. århundre ofre for assimilering og fornorsking som hadde som mål å ta fra dem deres kultur og gjøre "norskinger" av dem.

Norge har lagt om politikken sin og fremmer i dag både på hjemmebane og internasjonalt en modell for integrering som tillater kulturelle og språklige forskjeller mellom ulike grupper i befolkningen. Men fortsatt er spørsmål knyttet til kulturell, religiøs og språklig identitet vanskelig for mange i Norge.

Likhet og forskjellighet

I tillegg til å ta vare på sin likhetstradisjon må Norge med andre ord dyrke en *forskjellighetstradisjon*. Og det er slett ingen motsetning mellom dem. Likhetstradisjonen handler om det sosiale, det regionale og om å sikre demokratiske rettigheter for hele befolkningen. Forskjellighetstradisjonen fremmer i tillegg alles rett til å leve i pakt med egen kulturell identitet. Dermed understreker den at likheten handler om *likhet i rettigheter* – så kan vi ellers være så forskjellige vi vil, så lenge ikke kulturelle tradisjoner innebærer brudd på nasjonal lov eller menneskerettighetene.

Som et lite kystland har Norge alltid vært åpent mot utenverden. Det vi i dag kaller norsk kultur er resultatet av brytninger mellom påvirkninger utenfra og mer originale norske bidrag. Og den er som all annen levende kultur i stadig endring.

Det nye Europa, med åpne grenser mellom alle EU-landene og Norge, gir mange nye muligheter. Norge med sin likhets- og sin gryende forskjellighetstradisjon kan bare profitere på økt kontakt på alle plan med et land som Tsjekkia. Det er et land med en rik kultur, sentralt plassert i Europa. Og med sine egne utfordringer når det gjelder å definere vekten av og innholdet i likhet og forskjellighet.

Fotomontasje Miroslav Huptych

poznámky a komentáře

Kunsten å ikke være et fjernt folk

En venn av meg sa under en diskusjon om andre folk og nasjoner at det i hans barndomshjem hadde hengt en plakat med bilde av en nydelig norsk fjord på gangen, og at han hadde forelsket seg i denne fjorden. Siden han så den både når han gikk ut og inn av huset, ble plakaten en del av hjemmet, det hjemmet stod for og betydde for ham.

Mannen som mintes dette, lo da han tenkte på det – at man faktisk kan bo i en tsjekkisk landsby og samtidig ha en fjern fjord, et fjernt land, som del av sitt hjem.

Men hva er fjernt og hva er nært?

Det er som med kjærlighet og hat, sympati og antipati, det er ikke følelser som kan forklares “bevisst” og rasjonelt, men er noe i vår underbevissthet... som smyger seg gjennom en sprekk under dørstokken og av og til kommer krypende, helt ubemerket... for så plutselig å være der...

Mennesket har med seg en eldgammel skikk fra den tiden da mennesket enda levde som *Homo nonsapiens*: Man begynner med noe lite, noe smått, en liten prikk – og rundt denne prikken spinnes et helt bilde, bare ved hjelp av tanken.

Og et bilde som biter seg fast i

oss som barn, er vi besatt av resten av livet...

Hvordan blir man kjent med et land i det fjerne, med en ukjent verden?

Som for eksempel Norge...?

Hvis det ikke finnes en person, slik som den pene, norske jenta som min studiekamerat elsket... eller en ting, slik som det tilfeldige bildet av en fjord på veggen i den gamle leiegården jeg nevnte, kan man risikere å ikke få med seg et helt rike av fantastisk kjennskap og kunnskap...

Noen ganger skal det veldig lite til.

Å bli gjort oppmerksom på noe fint, noe unikt, et mål –

Nøkkelen som åpner opp og knekker koden til det fjerne kan ofte ligge nettopp i *det å bli gjort oppmerksom på og å fokusere på et mål*.

Nøkkelen som knekker koden til så mange feil, som man så kan bruke som utgangspunkt for å bli kjent med en utilsørt virkelighet.

Der ingen *gjør en oppmerksom på noe*, vokser det heller ikke fram noen interesse...

Hvor stor del av ens hjem går tapt hvis man ikke også lærer fremmede hjem å kjenne...?

For hvert nye hjem man lærer å kjenne, flyttes grensene i ens eget hjem...

Vårt barndoms landskap er ikke lenger kun området rundt hjemmet, men også den norske fjorden... hele landet er del av hjemmet vårt, det forvandles fra "et fremmed land" til et land som på sitt vis er vårt "eget"...

Flytter man grensene i sitt indre hjem, får man en langt bedre forståelse av sitt ytre hjem og sin plass i det...

Når man utvider sin egen horisont med en flik av en fremmed horisont, utvider man samtidig sin egen...

Avstand er egentlig en nærhet man ikke kjenner...

All avstand er i virkeligheten en nærhet vi ennå ikke har blitt kjent med.

Som vi hittil ikke har blitt kjent med...

Hvor komplisert er vel ikke "kunsten å ikke være et fjernt land".

Å ikke være et fjernt folk.

Å krabbe ut av diffuse avstander og være i stand til å bli en del av stedet det fokuseres på, et sted med livets rett, med rett til å havne på et kart over denne verden.

Den forelskede vennen min hadde med seg bildet av den pene norske jenta hvor han enn gikk, og han viste det til meg til det kjedsommelige. På samme måte kom han til meg med bilder av norske landskap som forloveden hadde sendt ham... og han leste fra brevene som han skrev til henne...

Jeg vet ikke hvordan det gikk med kjærligheten hans til slutt... jeg vet bare at han på grunn av sin kjærlighet emigrerte, og etter det hørte jeg ikke mere fra ham.

Men jeg ser fremdeles ansiktet

hennes og landskapsformene jeg så på bildene helt klart inni meg.

Det er så mangt og mye som kalles det fjerne, enda har det ikke har gått opp for folk at det ikke er det fjerne vi snakker om, men at det egentlig dreier seg om en nærhet vi ennå ikke har blitt kjent med...

Å ikke være fjernt som folk...

For ikke lenge siden møtte jeg ei norsk jente på en jernbanestasjon i Moravia. En student, på reise gjennom Europa, ei elegant og smilende jente med stil... og siden vi begge ventet på et tog var praten snart i gang... Den unge, norske jenta dro ei vogn etter seg med den moderne kofferten... og hunden sin oppå. Så kom toget hennes, hun drakk opp kaffen og reiste sin vei... og livet hennes var blitt et hjem rikere...

For henne var ikke Tsjekkia lenger bare et land fra Shakespeares skuespill...

Det holder å gi seg ut i verden, det holder å finne ut at i et eller annet land bor mennesker som fortjener kjærlighet.

Slik den gamle, forsvunne vennen min gjorde det...

Finne ut at det ligger en praktfull fjord et eller annet sted, som kan fortrylle oss, ønske oss velkommen...

At det finnes hjem vi enda ikke har lært å kjenne.

Kanskje... et norsk hjem...

Som voksen reiste min barndomsvenn til stedet på plakaten som han hadde forelsket seg i. Han husket hva det sto på det store bildet... og oppdaget at det var enda vakrere der enn på bildet...

Den fjorden lå ikke et sted i det fjerne.

Allerede som barn hadde den vært så nær, så nær...

En skytsengel ville muligens sagt med et smil: Intet er fjernt, så fremt du elsker det...

Hvor mange slike fjorder ligger og bruser rundt oss...

Hvor mange vidunderlige fjorder.

Og kanskje det er nok å se seg omkring –

Omtrent slik som vennen min å seg omkring.

Eller som den norske jenta, som reiste omkring med ei vogn med kofferten og hunden sin på... Hun la ut fra ett hjem, for å gjøre seg kjent med et annet...

Kanskje Tsjekkia bare er en slags skjult fortsettelse av Norge.

Kanskje Norge bare er en slags skjult fortsettelse av Tsjekkia.

Jo flere hjem man blir kjent med, jo vakrere og større blir ens eget...

Kanskje nærhet bare er en skjult fortsettelse av det fjerne...

Og det går opp for en, at det fremmede hjemmet egentlig var hjemme hos en selv.

Og at det som er ens eget hjem også finnes i et fremdeles ukjent hjem.

Bare det at de kanskje ikke har lagt merke til den nye beboeren sin, ham fra et annet hjem...

Ikke enda.

Enda har de ikke lagt merke til ham...

*Eduard P. Martin
(Oversatt fra tsjekkisk
av Yngvar Brenna.)*

Den norske kongens forpliktelser

Da den norske kongen, dengang kronprins, i 1968 trosset tradisjonen og giftet seg med en kvinne av folket, skapte det sterke reaksjoner i sladrepressen. Også Jaroslav Matouš, forfatteren av boka *Konger, hertuger og fyrster. Europeiske monarkier*, la merke til dette og engasjerte seg i forsvaret av det norske monarkiet mot republikanske borgere. "Det er betegnende hvordan norske lesere av det sørtyske ukebladet Stern reagerte på reportasjen som først og fremst oppfattet bryllupet som upassende og skandaløst," skrev Matouš og siterte den norske professoren Johann B Hygen, som med skadefryd bemerket det komiske i at Stern plutselig ble aristokratisk: "Her har vi ikke aristokrati overhodet," skrev Hygen, "for oss er menneskelige egenskaper viktigere enn blått blod og endeløse slektstrær over utenlandske aristokrater." Ifølge Matouš forsøkte Stern å tilfredsstille sine leseres smak, og oppstandelsen rundt hendelsene sammenfattet han slik: "Skandinavene er langt mer demokratiske enn de føderale republikanerne og demokratene, selv om de er tilhengere av monarkiet.

Folket og kongen

Det er fornøylig at den omtalte publikasjonen, utgitt i 1970 på terskelen til normaliseringen av Tsjekkoslovakia, hvor monarkisk styresett ble ansett som en anakronistisk etterlevning av føydalsamfunnet, betegnet det norske monarkiet som mer demokratisk enn USA. Den statlige ideologien som så på histo-

rien som en kontinuerlig utvikling framover og kun regnet republikken som en gyldig statsform i perioden før statssystemet fullstendig ville opphøre, fikk seg derved et skudd for baugen.

Monarkiet har i virkeligheten alltid først og fremst vært en folkelig institusjon snarere enn en aristokratisk en, særlig med tanke på mid-delalderens maktssystem der kongen de facto alltid inntok posisjon mot aristokratiet. Det var adelen og ikke folket som var kongens største utfordrer til tronen, nettopp slik den borgerlige historiografien skrevet i de nye borgerlige elitesenes tjeneste prøvde å innprente oss i det 19. århundret, da de i folkets navn forsøkte å kvitte seg med konkurranse og innta posisjonen som hittil hadde vært forbeholdt det verdslige eller geistlige aristokratiet.

At forholdet mellom folket og overhodet i sannhet er nøkkelen til monarkiets eksistens og funksjon, er både historikere og etnografer enige om. Den tsjekkiske præmyslideætten legitimerte sitt krav på den tsjekkiske tronen gjennom en dynastisk myte som gikk ut på at adelsfamiliens grunnlegger var en bonde som ble utpekt til å sitte ved makten en gang han var ute og pløyde marken med to okser. Det britiske kongehuset har tradisjonelt størst støtte blant håndverkere, mens den intellektuelle eliten har minst forståelse for monarkiet. I en spørreundersøkelse i et norsk ukeblad oppga 90 prosent av de spurte at de støttet kronprinsens giftemål med en kvinne fra folket.

Arveprinsippets fordeler

For meg, en liberaler i ordets grunnleggende forstand, som anser tradisjoner som en uerstattelig del av menneskelig frihet, er arveprinsippet helt vesentlig. Forskjellige maktpersoner inkludert de politiske partiene har forsøkt, og forsøker fremdeles i dag å påvirke hvem tronfølgeren bør gifte seg med. Men politiske partier kan heldigvis ikke påvirke hva slags avkom de to som gifter seg får. Det er viktig av en enkelt grunn. Det er fullstendig tåpelig å prøve å finne en verdig representant for samfunnet i valg der kandidater fra de enkelte politiske partiene står mot hverandre og sprer skitne anklager. Vi så det for ikke lenge siden i valget av tsjekkisk president, hvor statsoverhodet ble valgt i en storm av forskjellige angrep under beltestedet. Dette problemet kommer heller ikke til å bli løst gjennom direkte valg av president. Til verdig representasjon hører også politisk nøytralitet og uavhengighet fra dem som foreslo deg eller fikk deg inn i en stilling. Disse ulempene ved å velge statsoverhode innså karolingeren Pipin Krátký alt i det åttende århundret. Ifølge ham gikk makten til hodet på de mektige, det fungerte som vann på mølla for demagogien og det vokste slik etterhvert opp et klientell rundt kongen.

Det frie samfunn er tvert imot best forsikret gjennom ulike styringsformers sameksistens og nærværet av offentlige institusjoner, som i likhet med prinsipper ikke kan påvirkes eller endre forutsetningen for den aktuelle maktkonstellasjonen og heller ikke den rådende folkemening.

Uskreven forpliktelse og kontinuitet

I dag leder og representerer kongen sitt land hjemme og ute, men han regjerer ikke. Det daglige styret overlates til regjeringen som i praksis er den utøvende makt. Kongen har imidlertid ansvar for å sette seg inn i et vidt spekter av ulike saksområder og problemstillinger. Nordmennene hadde flaks. Da tenker jeg først og fremst på at det lyktes å holde den norske kongefamilien skjult under andre verdenskrig. Hitler ønsket å la Danmark og Norge fungere som brohoder i et angrep på England samt å sikre trygg transport for svensk stål. Han var sikker på at kongen av dette lille, sparsomt bebodde nordiske landet ikke kom til å sette seg opp mot den tyske maktens hensikter. Han garanterte til og med for norsk uavhengighet dersom kongen ville utnevne en tyskvennlig regjering med Quisling i spissen. Den nazistiske propagandaen erklærte at det tyske rikets forsvarsmakt beskyttet norsk "nøytralitet" og de nazistvennlige avisene skrev: "England marsjerer kaldblodig over de små nasjonenes lik, Tyskland beskytter svake stater mot engelske ransmenn."

Hitler tok grundig feil i sine antakelser om Haakon VII. Ikke bare nektet kongen å snakke med emis-særene fra Berlin, han truet sågar med å avskjedige regjeringen dersom de ville samarbeide med tyskerne. I hans tale til regjeringen erklærte han at: "fra mitt ståsted er det umulig å akseptere de tyske betingelsene. Det ville være en fallitterklæring til alt jeg har ansett som mine forpliktel-

ser som norsk konge helt siden jeg kom til dette landet for ikke mindre enn tredve år siden". På grunnlag av kongens tale nektet regjeringen alle former for samarbeid med Quisling. De slo deretter fast at de ville motarbeide den tyske aggresjonen så lenge som mulig og at de i dette trengte sine landsmenns uforbeholdende støtte. Ved innseilingen til Oslofjorden sørget et Krupp-batteri betjent av norsk artilleri for å senke Blücher, en av nazi-Tysklands mest moderne kryssere. Ned med Blücher gikk også Gestapoagenter og nazistiske tjenestemenn som skulle internere konge og regjering og overta retten til landet.

Da nazistene bombarderte Nybergsund, hvor regjeringen hadde sitt midlertidige tilfluktssted, rømte kongen på ski sammen med andre regjeringsmedlemmer til Nord-Norge, hvor de ble evakuert til England i en britisk krysser. Kongen ble i Storbritannia under hele krigen.

Jeg nevner denne historien, som nordmenn med rette kan være stolte av, ja, de anser nettopp Haakon VII som forrige århundrets største personlighet, fordi det er et fortellende bilde på den kongelige representasjonen. Den viser kongens ansvarsfølelse for samfunn og land i dets helhet, for tidligere og framtidige generasjoner, den strekker seg lenger enn ansvarsfølelse for en hendelse aktuell der og da, som ofte leder ellers hederlige mennesker ut på skrâplanet (et eksempel på dette er den tsjekkosllovakiske presidenten Edvard Beneš). Bevissthet rundt kontinuiteten i samfunnet fra fortid via samtid til framtid, er en naturlig del av det ikke-valgte monarkiet

og utgjør grunnlaget for dets stabilitet og likeledes dets grunnleggende fredsommelighet.

En levedyktig tradisjon

Det at den norske kongefamiliens medlemmer har giftet seg med "vanlig dødelige" (kronprins Haakon giftet seg med en alenemor), anses av enkelte kommentatorer som begynnelsen på slutten for monarkiet og starten på innføringen av et republikansk styresett. Jeg mener derimot at levedyktigheten til det norske kongehuset, denne grunnsteinen i det norske samfunnet, bare blir styrket av det faktum at de som styrer er ekte mennesker av kjøtt og blod.

Petr Placák

(Forfatteren er forfatter og utgiver.)

Tsjekkisk politikk sett med en skandinav øyne

En apolitisk regjering? Hvordan kunne noe slik overhodet falle noen inn? Hvor kom en slik idé fra? Den svenske journalisten i den andre enden av telefonlinja var temmelig urolig. Tsjekkisk politikk fikk unnaksvis plass i den viktigste svenske kringkastingskanalen, og det t.o.m. i beste sendetid. Jeg forsøkte tålmodig å forklare at begrepet "apolitisk regjering" ikke får tas så bokstavelig. Uansett har man slik havnet i en interessant diskusjon om hvorfor tanken om et apolitisk styre, som i Tsjekkia er så populær, er fullstendig ufattelig for folk i Skandinavia.

Et omvendt forhold til Den europeiske unionen

Hvis vi spør hvilke trekk ved tsjekkisk politikk som overrasker en skandinav, kan man bruke mediernes interesse som målestokk. I dette tilfellet er det temmelig åpenbart hvilke hendelser på den tsjekkiske politiske scenen som i løpet av de siste årene har utløst størst respons i skandinaviske medier: I første rekke Václav Klaus' euroskeptisisme, for det andre regjeringens fall under Tsjekkias formannskap i EU, og for det tredje utnevningen av et apolitisk kabinett bestående av statstjenestemenn.

Den tsjekkiske euroskeptisismen har blitt diskutert en god del også i Tsjekkia. For en som ser det utenfra er det i den sammenhengen mest overraskende at tsjekkere, til forskjell fra sine valgte representanter, ifølge spørreundersøkelser ikke har noen utpreget negativ oppfatning om Den europeiske unionen. Nesten overalt ellers i Europa er det motsatt. Der er "innbyggere flest" av det forente Europa litt engstelige mens den politiske eliten derimot prøver å forklare dem fordelene ved medlemskap i Unionen. Skandinaviske politikere er derfor kritiske overfor Den europeiske unionen bare når det for dem av en eller annen grunn er strategisk fordelaktig å skaffe seg velgernes gunst. I Tsjekkia er det annerledes, Det borgerlig-demokratiske partiet, ODS, er i betydelig grad euroskeptisk, trass i at partiets egne velgere i de fleste tilfellene er positivt innstilte til det europeiske integrasjonsprosjektet.

En sjanse man gikk glipp av

Når det gjelder regjeringens fall under Tsjekkias formannskap i EU, kan man egentlig ikke si at det kom overraskende. Mange i Skandinavia, i likhet med andre steder i Vest-Europa, har fordommer mot postkommunistiske land. Og dermed bekreftet bare en skandale fra et nytt medlemsland under deres EU-formannskap, dessverre, disse fordommene. I tsjekkiske medier spredte påstanden seg om at når det gjaldt regjeringens fall under Tsjekkias formannskap i Den europeiske unionen, var tsjekkerne de første, men slik er det ikke. Regjeringer har også falt tidligere, f.eks. skjedde det i Danmark da landet hadde formannskapet i 1993. Imidlertid var det under helt andre omstendigheter. Den gangen hadde Det europeiske fellesskap kun tolv medlemmer og Danmark hadde vært medlem i tjue år. Tsjekkia havnet i forbindelse med sitt historisk første formannskap i en annen situasjon og som et nytt medlemsland i Den europeiske unionen var og er landet sett på som fremfor alt et postkommunistisk land av Vest-Europa. Det er veldig synd at landet i denne anledningen ikke greide å vise seg i et bedre lys, særlig ettersom tsjekkerne klarte arbeidet i forbindelse med formannskapet minst like bra som andre land. Det var en av de få sjansene til å bli kvitt merkelappen postkommunistisk stat, og Tsjekkia brukte den ikke. Vestlige observatører kunne derfor med rette si at de advarte om risikoer knyttet til Tsjekkias formannskap på forhånd.

En rest av den marxistiske arven

Fišers regjering kunne glede seg over stor støtte i den tsjekkiske offentligheten, også takket være at den ble sett på som apolitisk. F.eks. er ekspresident Václav Havel kjent for sin skepsis overfor en politikk som er basert på strid mellom politiske partier. Også den nåværende presidenten, Václav Klaus, som framfor alt i 90-årene ivrig forsvarte det nåværende systemet med politiske partier, skaper nå i de pågående diskusjonene rundt ulike politiske problemer mer et inntrykk av at han forsvarer et apolitisk system som ikke er basert på ideologi. På hvilken annen måte skal man vel tolke det at han betegner alle meningsmotstandere som offer for en eller annen ideologi, enten det nå er "europisme", feminisme, økologisme eller demokrati?

For en som ser det utenfra, eksisterer det derfor et grunnlag for å anta at mange i Tsjekkia tror det er mulig å finne apolitiske løsninger på politiske problemer. Generelt kan man si at det fører to veier til apolitisk politikk, eller bedre sagt at det fører to veier for å kunne sikre allmenne interesser, som ikke er resultat av politisk strid. Den første, deliberasjonsmodellen, går ut fra at det er mulig å finne en konsensuell interesse ved hjelp av åpen diskusjon, dvs. dersom vi hadde forhandlet og argumentert under ideelle kommunikasjonsvilkår (en tilhenger av denne modellen er f.eks. den tyske intellektuelle Jürgen Habermas). Ifølge den andre forestillingen eksisterer det en mulighet for å styre ved hjelp av eksperter, dvs. forholdsvis objektivt,

og ved hjelp av vitenskapen å kunne definere hvilken politikk som er best (denne tanken er karakteristisk for marxisme i dag). Det virker som at nettopp forestillingen om et styre som er basert på fagfolk er svært populær i det tsjekkiske samfunnet. Ifølge denne er politiske problemer mer eller mindre av teknisk art og det er mulig til å finne faglige oppskrifter og objektivt riktige løsninger på dem. Av populariteten som nettopp konseptet "apolitisk politikk" har, kan man slutte seg til at tsjekkerne i sine hoder ennå ikke har blitt kvitt restene av marxismen.

I Skandinavia er ikke forestillingen om en regjering sammensatt av fagfolk på noen måte fristende. Mest trolig fordi skandinaver har langt lavere tillit til eksperter og samtidig høyere tillit til politikere. Her eksisterer det derimot en viss tradisjon med en annen vei til apolitisk politikk – men ikke helt slik det menes med det nevnte idealet Habermas omtaler – *deliberasjon* (regjering etter felles skjønn), men i den betydningen at Skandinavias politiske system ofte fører til *bredere* kompromisser. Resultatet av dette er at politiske reformer ofte har støtte fra en stor del av de politiske partiene, og dermed også den brede offentligheten. Bredere kompromisser er alminnelige i Skandinavia, siden det politiske systemet ofte ikke åpner for andre muligheter. Ofte er det mindretallsregjeringer som styrer her, derfor har regjeringspartier måttet lære seg å komme fram til kompromisser med parlamentspartier. Modellen som tar utgangspunkt i store kompromisser har imidlertid sine ulemper, til de viktigste hører

det at det ikke alltid er klart hvem som bærer det politiske ansvaret for omstridte avgjørelser og hvem misfornøyde velgere bør straffe for disse avgjørelsene. På generelt grunnlag kan man imidlertid si at nettopp takket være evnen til å inngå brede, fornuftige kompromisser betraktes lokale politikere i Skandinavia relativt positivt.

La oss imidlertid vende tilbake til spørsmålet om hvorfor eksperter nyter så stor tillit i Tsjekkia. Svaret er ikke overraskende: Pga. kommunismen gikk den tsjekkiske offentligheten – både "folk flest" og fagmiljøer – glipp av en hel rekke diskusjoner som gikk i vestlige samfunn og som førte til at folk utviklet skepsis til autoriteter, og fremfor alt til forskeres evner. Situasjonen i det tsjekkiske samfunnet, som i 90-årene begynte å "returnere til Europa", uttrykte historikeren Dušan Třeštík på en treffende måte: "... som de første lette vi etter nettopp de trygghetene, de store altforklarende konseptene, systemteoriene som gir en bruksanvisning til et slags historiens ratt [...], det er bare det at dette er forgjeves. Ingenting av dette fantes på idémarkedet lenger." Třeštík beskriver særlig situasjonen innen samfunnsfag, men hans beskrivelse gjelder i stor utstrekning også offentligheten. Mens folk i Skandinavia allerede har vent seg til at forskere ikke er i stand til å tilby en eneste stor sannhet, ligger folk i Tsjekkia fortsatt under for en illusjon om at vitenskapen har noen spesielle evner når det gjelder å styre, og at eksperter dermed på en mer vellykket måte kan forvalte staten.

Utenkelig styre uten kvinner

Fišers regjering ville rett og slett ikke lyktes i Skandinavia, men heller ikke den nåværende regjeringen ville kunne styrt i Skandinavia. Fordi en regjering der halvparten av befolkningen, dvs. kvinnene, ikke er representert, hører i Skandinavia fullstendig fortiden til (omtrent fra 1970-tallet, da det kom igang en sterk kvinnebevegelse i skandinaviske land). I Norge og Sverige er i dag kvinner representert i regjeringer og parlamenter med bortimot 50%. Spørsmålet gjenstår selvfølgelig i hvilken grad det er viktig at også kvinner sitter ved makten, og hvordan politikken endrer seg dersom begge kjønn er likt representert. En studie fra de skandinaviske landene viser at kvinner i parlamentet riktignok ikke nødvendigvis må ha felles interesser, de har imidlertid det til felles at de regner menns og kvinners likestilling i politikken som viktigere enn sine mannlige kolleger. Så en av følgene av den høye kvinnerepresentasjonen er – deres *enda* større representasjon. Og det bidrar bl.a. til endringer av sosiale normer og forventningene vi har til representantene for de to kjønn. F.eks. ble Vigdís Finnbogadóttir i 1980 på Island den første kvinnen i verden som ble demokratisk valgt til å bli statsoverhode. I løpet av de 16 årene hun innehadde denne stillingen ble det så normalt for folk at man hadde en president som var kvinne, at smågutter spurte henne da hun besøkte en barnehage om også de kunne bli president, eller om denne stillingen utelukkende er beregnet på kvinner.

Et annet land...

Ser vi på tsjekkisk politikk, er det umulig å unngå temaet korrupsjon. Antallet tilfeller der det med grunn er mistanke om korrupsjon, er i tsjekkisk politikk langt høyere enn i Skandinavia. Det er to grunner til hvorfor skandinaver klarer å begrense antall skandaler på høyeste nivå i politikken. For det første er det en generell oppfatning om at politikere bør opptre moralsk, og ikke bare *legalt*. I Skandinavia ville f.eks. Jiří Čunek etter avsløringene om å ha benyttet sosialstøtte på en tvilsom måte øyeblikkelig måttet trekke seg fra sitt verv. Dette likner på saken der den svenske kulturministeren Cecilia Stegö Chilò i 2006 fratrådte sin funksjon, fordi hun i seksten år ikke hadde betalt kringkastingsavgift. Det var den gangen ikke noe spørsmål om hun hadde begått en kriminell handling eller ei, men hvorvidt hennes opptreden er moralsk akseptabel. En annen og viktigere grunn til hvorfor korrupsjon er mindre vanlig i Skandinavia, henger sammen med den utstrakte bruken av prinsippet om offentlige kontorers informasjonstilgjengelighet (*offentlighetprinsippet*). Alle dokumenter som offentlige organer og etater utarbeider eller mottar, må være offentlig tilgjengelige. Det finnes naturligvis unntak, som gjelder personlig informasjon om pasienter på sykehus eller informasjon om rikets sikkerhet, men generelt gjelder det i Skandinavia at alle offentlige dokumenter må være offentlig tilgjengelige og at enhver borger har rett til å få innsyn i dem.

Skatt er ikke "sexy"

Ved veis ende kan vi snu på spørsmålet: Hva er det som er normalt i Skandinavia som ikke kunne skjedd i Tsjekkia? I Tsjekkia hadde sikkert ingen vært i stand til å forsvare høy skatt med argumentet om at "det er sexy å betale den". Få ville også tolerert offentlighetens tilgang til informasjon fra selvangivelsen eller statlig monopol på alkohol. Skandinaviske land, særlig Norge og Sverige, er sånn sett i enkelte henseender altfor paternalistiske.

*Mats Braun
(Oversatt fra tsjekkisk
av Yngvar Brenna.)*

Norge kan hjelpe Europa til en atomfri framtid

Norge er takket være sine gunstige geografiske forutsetninger en mester i å utnytte fornybare energikilder. Landet er rikt på elver og innsjøer, og har derfor overskudd på ren og rimelig elektrisitet fra vannkraft, som kan eksporteres. Norge er verdens sjetteste største produsent av strøm fra vannkraft og dekker gjennom det praktisk talt hele sitt innenlandske strømforbruk. 60% av det totale energiforbruket dekkes i Norge av fornybare energikilder, mens det i EU-land i gjennomsnitt er omlag 9%.

Energiinnovasjon

Langs norskekysten kommer vinden riktignok ikke opp i en slik gjennomsnittshastighet som f.eks. i

Skottland. Til tross for dette åpner vindenergi for betydelige muligheter. Også i Norge vil man takket være vind kunne utvikle sin energisektor for framtiden. Kombinasjonen av vindenergi med vannkraftens akkumulerende egenskaper og kraftverk basert på overføring av kraft gir en fortreffelig blanding av energiformer.

For en tid tilbake bestemte det norske olje- og energidepartementet at det skulle bygges store vindmølleparker langs norskekysten på større havdyp enn 30 meter. Det har blitt satt igang viktige prosjekter, som f.eks. bygging av verdens største vindturbin. Høyden blir 162 meter, rotorens diameter 145 meter og effekten utrolige 10 megawatt. De hittil største vindturbinene som har blitt installert har en effekt på omtrent halvparten så mye. Det er meningen at denne turbinen skal levere tre ganger mer energi enn dagens store typer vindkraftverk. Først kommer den til å bli testet på fastlandet i to år, senere blir den installert til havs. Prisen for dette vindkraftverket ligger på 137 millioner norske kroner (17 millioner euro).

Et mindre, flytende vindkraftverk, kalt Hywind, ble satt i drift i september 2009. Det ligger 10 km sørvest for Karmøy. Fundamentet står på 220 meters dyp. Turbinen, som er laget av selskapet Siemens, har en effekt på 2,3 megawatt. Kraftverkets drift ble høytidelig innviet av den norske olje- og energiministeren Terje Riis-Johansen. Selskapet StatoilHydro, som eier kraftverket, vil teste det gjennom to års prøve-drift. Vellykkede tester åpner opp

for muligheter for installasjoner av store vindkraftverk på dypt vann, langt unna eventuelle interessekonflikter.

I slutten av 2009 ble det sør for Oslo ved tettstedet Tofte satt i drift et kraftverk av en helt ny type: Verdens første osmosekraftverk. Det utnytter det kjente prinsippet osmose, som ellers ofte er i bruk innen industrien ved fjerning av oppløsbare salter, f.eks. fra sjøvann, eller ved behandling av andre væsker. Grunnlaget for osmose er den trykkforskjellen som oppstår når vann trenger gjennom en halvgjennomtrengelig membran. Ferskvann fra elva renner sammen med saltvann og øker saltvannets trykk. Trykket utnyttes til å drive en turbin, som igjen driver en elektrisk generator. Osmoseprinsippet klarer dermed å skape de samme forholdene som i et vannkraftverk der vann faller ned mot en turbin fra 120 meters høyde. Denne ukonvensjonelle fornybare energikilden kan bygges overalt i naturen der ferskvann og saltvann blandes, dvs. spesielt der elver renner ut i havet. Dette prøveprosjektet med osmosekraftverk drives av det norske selskapet Statkraft. Også den norske kronprinsessen Mette-Marit var til stede under den høytidelig markerte igangsettelsen. Hovedfordelen med osmosekraftverk ligger i at de ikke er væravhengige, slik sol- og vindkraftverk er, og dermed vil kunne gi permanent effekt. Gjennom kraftverkets prøvedrift vil man få testet hele prosessen, framfor alt de halvgjennomtrengelige membranene. Innen 2015 ønsker Statkraft å bygge et kommersielt osmosekraftverk med 25 megawatts effekt.

I 2008 inngikk den norske regjeringen en avtale med Sverige om å samarbeide om et felles sertifikasjons-system for energi produsert av fornybare kilder. Sertifikasjon av økologisk produsert strøm sikrer at det kun blir levert den typen strøm som kundene selv bestiller, og i tillegg at økologisk energi ikke selges flere ganger. Det er meningen at sertifiseringssystemet som skal garantere samme vilkår for begge land skal være klart innen den 1. januar 2012.

Spørsmål knyttet til den nye teknologien

Den norske regjeringen er positivt innstilt til fornybare energikilder, men også til teknologier som ifølge mange fagfolk kun er skalkeskjul for tiltak som virkelig monner. Jeg tenker her på teknologien *Carbon Capture and Storage (CCS)*, som hittil ikke har blitt testet ut og som av mange er kritisert for den tekniske løsningen for lagring av karbondioksidet som fanges opp. Denne prosessen forutsetter nemlig separasjon av karbondioksid, som dannes gjennom forbrenning av fossilt brennstoff, og lagring av CO₂ i geologisk grunn for lang, ja, egentlig ubegrenset tid. Går det hull på dette undersjøiske lagringsanlegget, er det fare for ukontrollerte utslipp av karbondioksid ut i atmosfæren. Dette kan få alle de negative konsekvensene prosessen først var ment å skulle forebygge, inkl. livsfare i tilfelle større utslipp. Utbredelse av denne teknologien medfører et høyere forbruk av elektrisk strøm til separasjon, inkl. økt utvinning av fossilt brennstoff og også andre

belastninger for miljøet. Denne teknologien kan derfor ikke kalles bærekraftig, men heller provisorisk, fordi den har sine begrensninger, særlig når det gjelder muligheten for lagring av karbondioksid.

Norge ble i 2006 enig med EU om bygging av et europeisk teknologisk senter for CCS-teknologi ved Mongstad-raffineriet på vestkysten av Norge. Det er meningen at den første fasen i dette prosjektet skal være ferdig i 2011. Selve byggingen og igangsettingen av anlegget er forventet å kunne skje i 2. fase innen 2014. Målet er å utvikle CCS-teknologi parallelt med kutting av utgifter og reduksjon av risikoer knyttet til et storkapasitetslagringsanlegg for karbondioksid.

Fornybar elektrisk energi for Europa
I 20 år har det vært snakket om muligheten for å legge en undersjøisk kabel for å kunne frakte elektrisk strøm produsert av vannkraft fra Norge til Tyskland. Disse planene er direkte knyttet til spørsmålet om hvorvidt Tyskland ønsker å gå bort fra kjernekraft. F.eks. prosjektet Nor-
Ger tar sikte på å legge en 600 km lang undersjøisk kabel, som med en effekt på 1,4 gigawatt ville overført norsk vannkraftsprodusert energi via Nordsjøen til Tyskland. Der ville det erstattet det like store kjernekraftverket *Unterweser*. Det strider imidlertid mot en bestemmelse i en tysk lov som riktignok regulerer vilkårene for forsyninger til strømmettet fra kraftverk, men ikke fra en undersjøisk kabel. Den er det nemlig knyttet risiko for investorer til. Uten regulering ville strøm fra Norge ganske enkelt

kunne kobles ut, slik det gjøres i dag med tyske vindkraftverk: De kobles ut dersom det i strømmettet er nok strøm fra kjernekraftverk, selv om dette er i strid med EUs lov om fornybare energikilder.

Den tyske økologiske organisasjonen Deutsche Umwelthilfes utgangspunkt er at det norske potensialet for vannkraftsprodusert energi allerede nå er stort nok til å forsyne hele Tyskland med strøm fra fornybare kilder. Teoretisk skulle norsk strøm produsert av vannkraft kunne erstatte seksti (!) europeiske kjernekraftverk. Det faller imidlertid ikke i god jord ettersom dagens offisielle politikk er for atomkraft, ikke bare i Tyskland, men også i Storbritannia og Frankrike. I Tyskland finnes det foreløpig ikke politisk vilje til å endre lovene. Norsk strøm er ikke bare ren, den er i tillegg 1/3 rimeligere enn elektrisk strøm produsert i Tyskland. Denne sammenkoblingen ville hatt enda en fordel: Når det ble overskudd av vindenergi i Nord-Tyskland, hadde man kunnet frakte denne strømmen til Norge via kabel og lagret den der i kraftverk basert på overføring av kraft.

Framtidens energiblanding, basert på leveranser av strøm fra vindkraftverk, solcellepaneler og solfanger, må balanseres for å eliminere tidsmessige svingninger i variabel effekt. Nettopp Norge ville i denne sammenhengen kunne blitt hele Europas energibatteri og energiforråd.

*Milan Smrž
(Forfatteren er publisist og engasjerer seg i foreningen Eurosolar for en energisektor basert på fornybare energikilder.)*

Norsk-svensk samkvem og sammenlikninger

Den svenske og norske nasjon har utviklet seg i naboskap over hundrevis av år, men man kan ikke akkurat si at det alltid har dreid seg om fredelig sameksistens. Dette åpenbare faktum blir man klar over bare ved å ta et raskt blikk på et kart. På den ene siden Norge, et land som er delt i utallige dype og svært vanskelig tilgjengelige fjorder, og på den andre Sverige, med sine relativt lave åslandskaper som til sist ender ved havet. Vikingene vokste fram i det sørlige Norge og i Danmark, de var tapre og dyktige krigere på havet og de erobret både Vest-Europa og andre deler av verden. Gradvis assimilerte vikingene seg med både lokalinnbyggere i Normandie i Frankrike og folket på de britiske øyene, og de forsøkte t.o.m. å kolonisere Nord-Amerika. I motsetning til norske og danske vikinger ekspanderte svenske vikinger, som sikkert ikke var mindre tapre og grusomme krigere, østover: Over den relativt sett roligere Østersjøen og videre på elvene gjennom områdene til slaverne og tartarene. Alle disse vikingene grunnla nye samfunn i de landene de kom til og satte sitt preg på folkene og kulturene de assimilerte seg inn i. Menneskene i deres opprinnelige hjemland, Norge og Sverige, verden profiterte på dette eller ble særlig påvirket av disse aktivitetene. De måtte kjempe videre mot de vanskelige klimatiske forholdene i det tøffe nord. Det var også grunnen til at de første som befolket Norge hovedsaklig bosatte seg langs de varmere, innestengte fjordene, mens de

i Sverige bosatte langs kysten og på øyene. Man kan altså si at disse to folkene og kulturene utviklet seg parallelt. Dette vitner også andre hendelser om, f.eks. det faktum at den norske befolkningen midt på 1300-tallet ble redusert til en tredjedel på grunn av pesten, mens man i Sverige ble forholdsvis lite berørt av den.

Norge ble innlemmet i Kongeriket Danmark rundt år 1536, og forble etter dette i periferien i flere århundrer. Utsendingen fra Kongeriket Danmark kom kun en sjelden gang på besøk til hovedstaden i den norske provinsen Kristiania (dagens Oslo), for å ordne med skatteinnkreving og for å bli enig med statholderen om nye avgifter. Norge levde for det meste av fiske og eget korn fra de mer fruktbare strøkene sør i landet.

Når det gjelder Sverige, skjedde en stor forandring etter den tapte trettiårskrigen (Sverige som var på den protestantiske siden måtte bøye av for Habsburgmonarkiet, og mistet slik sin tidligere posisjon i Sentral-Europa). Svenske konger prioriterte så å utvikle sitt eget land framfor å erobre land fra andre. For å utvikle hjemlig industri, inviterte de håndverkere med spesialkunnskap fra kontinentet, håndverkerne som kunne bearbeide jern- og kobbermalm, samt produsere kvalitetsredskaper. Sverige åpnet seg og begynte å invitere personer som spredde utdanning og kultur (som f.eks. Jan Amos Komenius hos dronning Kristina). Gradvis forvandlet Sverige seg til et industriland, men det var fortsatt svært fattig.

De to landenes skjebne ble mer enhetlig da Norge etter omtrent 400

år frigjorde seg fra Kongeriket Danmark og havnet i union med Sverige (1814). Norge var riktignok føderativt representert i unionen, men kongen var svensk og alt som betydde noe ble avgjort i Stockholm. Nordmennene følte seg derved undertrykt i denne unionen.

Den arvede belastningen i forholdet mellom de to landene er svært tydelig i dette politiske forbundet. Den norske kulturelle og politiske eliten ble svært skuffet over at ufriheten under 400 års dansk undertrykkelse (som ikke kan sammenliknes med habsburgernes undertrykkelse av det tsjekkiske folket) ble transformert inn i en friere politisk enhet, der Norge imidlertid fremdeles var langt fra å være en uavhengig stat. Sverige hadde på den tiden vært en stormakt på Europas politiske scene i århundrer, mens Norge kunne sammenliknes med en yngre, mer uerfaren og meget fattig bror. Samtidig med at dette skjedde, ble imidlertid demokratiske krefter vekket til live i Norge, og nordmennene skapte på den tiden en av de mest demokratiske grunnlover i verden (1814). Unionen med Sverige ble på forsonlig vis oppløst i 1905. Det som imidlertid vedvarte var Sveriges økonomiske og politiske kraft (forstått i europeisk sammenheng), til forskjell fra Norge, et land fullt av stein og is, som bare få i Europa brydde seg om.

Naborivalisering

Selv om de to landenes plass i Europa er en helt annen i dag, kan det se ut til at "lillebrorsyndromet" fremdeles påvirker nordmennenes

psykologi som nasjon. Mens nordmenn stadig sammenlikner seg med svenskene og evaluerer hvem som har de beste jordbærene eller idrettsutøverne, har ikke svenskene noe behov for dette og lar for det meste være å sammenlikne seg med nordmennene.

På slutten av 60-tallet ble oljen oppdaget. Nordmennene kastet seg over den som sin nasjonale rikdom som ingen andre burde få utbytte av, heller ikke indirekte. Også i dag bygger de sin økonomi hovedsakelig ved hjelp av egne firmaer i den utstrekning det er mulig. Denne situasjonen gjenspeiler seg naturligvis i forholdet til EU-landene og påvirker slik også forholdet med Sverige, et forhold som imidlertid i første rekke er regulert gjennom avtaler innen Norden (gjennom Nordisk råd). En annen rikdom som nordmennene utnytter nesten sjørøveraktig er Nordsjøen, som takket være den varme Golfstrømmen er svært "næringsrik". På samme måte som oljen, anser nordmennene også disse rikdommene for å være deres og akter ikke å dele dem med noen, hvilket er akseptabelt i norske, men ikke i internasjonale farvann. Nordmenn har i uminnelige tider vært svært dyktige fiskere. I dag prøver de imidlertid heller å kontrollere verdens industriproduksjon av fisk ved hjelp av merder og føring med kunstig, granulert fiskefôr, og det på tross av at det slik tilkommer norske fiskere hele fiskestammer (hundrevis av tonn) som er mindre verdifulle som matfisk rundt om i verden, f.eks. i havet rundt Island, eller helt nede ved kysten av Chile. På denne måten ødelegges biotopene i

havområder som ligger svært langt fra Norges kyst. Denne situasjonen er selvsagt ikke direkte knyttet til forholdet mellom Norge og Sverige, men enhver konflikt mellom Norge og EU er også en konflikt mellom Norges interesser på den ene siden og Sverige som EU-medlem på den annen.

Med veksten i Norges rikdommer vekkes fra tid til annen gamle gener knyttet til griskhet og utbytting til live hos nordmennene, gener som er gitt gjennom deres berømte fortid som krigerske vikinger. Dette vises f.eks. innen diplomati gjennom bruk av "skarpe albuer", også overfor deres nærmeste nabo, Sverige. Som eksempel kan man nevne forhandlingene om fusjon mellom telekommunikasjonsselskapene svenske Telia og norske Telenor, som endte med fiasko og en affektert uttalelse fra den daværende svenske utenriksministeren om at "Norge er Europas siste kommuniststat". Dagens nordmenn prøver – noen mer iherdig enn andre – å bli kvitt "lillebrorssyndromet" de har arvet. Men når offisielle representanter for Norge og massemedier bestrider grensehandelens betydning og bagatelliserer det faktum at nordmenn inntar svenske butikker i helgene (man får kjøpt alle matvarer og særlig alkohol billigere i Sverige), så bare understrekes de tydelige forskjellene mellom de to landene. Folk flest er imidlertid i ferd med å frigjøre seg fra denne offisielle propagandaen og fra forestillingen om at "alt er bedre i Norge". Mange av dem har dessuten oppdaget svensk gjestfrihet og svenskenes evne til å tilby høykvalitetstjenester. På den annen side tjener grenseom-

rådene i Norge, inkl. hovedstaden Oslo, godt på den høyere svenske arbeidsløsheten.

Titusener av svensker reiser til Norge på jobb. Det er noe begge parter tjener på: Svensker tjener penger og nordmenn får utført mange arbeidsoppgaver. Norge hadde kanskje stoppet opp hvis det ikke hadde vært for svensk arbeidskraft. Mange svensker har med hell blitt en del av det norske helsesystemet (mange svenske leger arbeider i Norge), det jobber svensker i eldreomsorgen, i butikker og i turistnæringen om sommeren.

Og så er det bare å håpe at disse to folkene, som språklig sett må kunne sies å være så like som vi tsjekkere og slovakker, også i framtida vil komme til å leve i fred med hverandre og samarbeide som to gode naboer, og det på tross av de mindre viktige, men kanskje nettopp derfor så hyggelige og ønskelige ulikhetene.

Libuše og Karel Janák

(Forfatterne er et ektepar som har bodd omtrent tjue år i Skandinavia.

Karel Janák er forsker og arbeider innen miljøvern ved Folkehelseinstituttet i Oslo. Libuše Janáková har arbeidet med vaksineutvikling og er et aktivt medlem i den tsjekkiske foreningen Tsjekkisk-norsk forum. Oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.)

Oljemuseet som symbol

Selv om jeg bare tilbrakte én dag i Stavanger i løpet av mitt fireårige opphold i Norge, har byen for meg en nærmest symbolsk betydning. Stavanger er nemlig den norske

oljens hovedstad. Det sorte gullet gjorde den betydningsløse nordiske staten om til et av verdens rikeste land og indirekte livnærer det meg som geolog. Stavanger huser også Oljemuseet, som kanskje forteller mer om Norge enn man skulle tro ved første øyekast og kanskje også på en litt annen måte enn Kongeriket Norge kunne ønsket seg.

Gave fra himmelen

Mange oppfatter Norge som en del av Skandinavia. Men hva skal vi egentlig legge i dette begrepet? Skandinaviske møbler? Det er jo svenske Ikeas domene. Utdanning? Det meste av statistikk viser at Finland ligger mye bedre an her. Velferdssystem? Det er det igjen svenskene som er berømt for. Helsesystem? Også denne sektoren er noe halten-de i Norge. Miljø? Her nyter Norge snarere godt av de relativt få innbyggerne på sitt store flateareal, og la oss ikke en gang nevne dets utilstrekkelige søppelgjenvinning... Hva er det Norge virkelig har, egentlig? Sagt veldig forenklet: Vakker natur, fisk og olje. Oljen har, som den desidert yngste i denne troikaen med naturrikdom (de undersjøiske oljefeltene ble oppdaget først på slutten av det 20. århundre), blitt et symbol og nesten en slags avgud for det moderne Norge. En kjensgjerning som illustrerer dette godt, er at mens oljen har fått sin moderne presentasjon i form av Stavangers oljemuseum, er utstillingen om kongefamilien på det kongelige slott i Oslo bokstavelig talt i forfall. Den venter, selv etter tallrike diskusjoner, på sine adekvate, representative arealer. Det er

tydelig at nordmennene setter pris på oljen sin. For dem representerer den en slags gave fra himmelen. Slik som vannet i Kristi hender ble gjort til vin, slik ble også vannet langs den norske Atlanterhavskysten forvandlet til et Eldorado og en kilde til den nye, norske rikdommen. Her kan man ikke fri seg fra å parafrasere Jara Cimrman, i beskrivelsen av hvordan "den søvnige norske kysten ble forvandlet til et vakkert oljefelt" så godt som over natten.

Adskillelse av oljepengene fra politikken.

Olje er lik penger – denne enkle formelen gjelder i dag over hele verden. I denne sammenhengen er det imidlertid viktig å få klart for seg hvilke lommer petro-dollarene renner ned i, altså hvem som beriker seg på oljegevinstene. Sett fra dette perspektivet kan Norge føres opp blant verdensenerne. Mens afrikansk eller søramerikansk olje for det meste ender i hendene på de derværende herskende klasser, ikke sjelden diktaturer, evner statene rundt Persiabukten for det meste å sikre infrastruktur for oljeinvesteringene, selv om størstedelen av denne rikdommen fremdeles forblir i hendene til de lokale, regjerende sjeikene. I Norge, hvor man innledet oljeutvinningen så sent som på syttitallet (dette første tiåret ble inntektene stort sett slukt av investering i teknologi), begynte de første ordentlige inntektene til statskassa å strømme inn først på åttitallet, altså i en periode da Norge alt var et utviklet vestlig demokrati. Adskillelsen av oljepengene fra politikken i form

av et oljefond viste seg å være veldig framsynt. Oljefondet forvaltes av den norske sentralbanken (Norges Bank) og størstedelen av inntektene fra det statlige oljemonopol-selskapet Statoil strømmer dit. Hovedmotivet for denne sparingen var å hindre unødvendig pengesløsning fra statens side og mulig politisk usikkerhet forårsaket av kamp mellom de styrende partiene om store statlige reserver. Partiene på tvers av det politiske spekteret ble enet om at den norske oljen er nasjonens felles eiendom og derfor skal fordeles rettferdig mellom alle norske innbyggere. For kort tid siden ble oljefondet omdøpt til pensjonsfond (Statens pensjonsfond), noe som uttrykker dets mål bedre. Den økte velstanden blant Norges innbyggere lar seg tydelig merke overalt – nye biler, luksuriøse helgeresidenser på fjellet eller ved kysten (med yacht eller i det minste en liten speedbåt), overdrevne luksugaver fra foreldre til barn på terskelen til voksenlivet, ferier til eksotiske reisemål.

Dette systemet for rikdomsfordeling har imidlertid også sine skyggesider. Økningen i nordmenns realinntekter er nemlig paradoksalt nok forbundet med nedgang i antall arbeidstimer, noe som fører til minsket arbeidsproduktivitet. Høyere levestandard gir mer fritid til nordmennene og mer penger de kan investere i denne. Ikke desto mindre er alle disse fordelene tuftet på et noe skjørt grunnlag – på antagelsen om at det fortsatt vil være nok olje, og dermed også penger som strømmer fra denne. På individnivå manifesterer denne trenden seg gjennom et slapt forhold til studier og arbeid.

Foreldrene til dagens tenåringer opplevde en industrirevolusjon under olje-boomen, men barna deres ble født inn i en tid som alt var preget av overflod og bekvemmelighet, og med en forestilling om at alt går av seg selv, for vi har jo så mye penger.

Dagens holdning blant unge kan meget godt illustreres innen faget hvor jeg selv beveger meg, nemlig geologi. Geologi i Tsjekkia i dag oppfattes som en marginal disiplin, som for det meste studeres av dem som ikke kom inn på det fakultetet de drømte om, og som valgte geologi ganske enkelt fordi de der tar opp mer eller mindre alle som uttrykker interesse for studiet (flere studenter gir mer pengeoverføringer). I Norge er dette faget helt på toppen av høyskolestudenters ønskeliste nettopp på grunn av mulighetene det gir innen oljeindustrien. En tsjekkisk geologistudent kan regne med å få jobb i et firma som jobber med geoteknikk eller miljøutredninger, på et akademisk felt ved det hjemlige universitetet eller på et eller annet akademisk institutt. Finansielt sett er alle disse mulighetene omtrent like "fristende", så da er det ikke til å undres over at en relativt høy andel av studentene velger doktorgradsstudier. I løpet av disse kan de i det minste reise ut i verden, og håpe på å bli plassert i en litt høyere lønnsklasse. Til sammenligning går det store flertallet av geologistudenter fra norske universiteter til store oljeselskaper og det ofte alt etter å ha fullført bachelor-trinnet. Bare en relativt liten del av avgangsstudentene fortsetter på doktorgradsstudier, noe som ikke er til å forundres over

når vi vet at begynnerlønnen til de nevnte bachelorene ofte ligger på det nivået som ansatte i akademien slutter med.

Olje – en utviklingsbrems?

Det mest omstridte ved den norske modellen er den kjensgjerningen at den generelle velferden forårsaker stagnasjon i samfunnet, da dens hovedmål er perfektjonering av teknologien for funn av stadig nye oljefelt og stadig økning av feltenes produktivitet. Den islandske økonomi professor Thorvaldur Gylfason antyder i en veldig interessant artikkel at Norge ville vært en like rik stat, sammenlignet med nabolandene, også uten pengene fra oljeutvinning. Samfunnsutviklingen i de andre skandinaviske landene viser nemlig tydelig at investeringer i forskning, utdanning og menneskelige ressurser skaper lignende mirakler som oljen, selvsagt med en grunnleggende forskjell – den helhetlige utviklingen i disse statene. I dette perspektivet lener Norge seg noe ensidig på sine naturlige rikdomskilder. Det er derfor ikke til å undres over at de store, dyre bilene stamper i køer på nedslitte veier, som lenge ikke har tilfredsstilt kravene til et samfunn med raskt økende rikdom. Eller at det er et mareritt å bli syk eller få tannproblemer her, og måtte oppsøke leger som ikke tar små summer for å gi deg en ofte miserabel behandling.

Denne motsetningen i den statlige økonomien, hvor det er satt inn cirka 92 000 dollar per innbygger i pensjonsfondet (juli 2010), samtidig som staten ikke har nok penger

til offentlige investeringer, gjenspeiles i valg. Grovt sett står to politiske blokker mot hverandre – på den ene siden står partiene som krever større tilførsel av penger til offentlige områder, og mot dem står de konservative kreftene, som ønsker å bevare pengefondet som en urørbar sparebank for oljekronene. For å si det rett ut, ville Norge, som ofte trekkes fram som et eksempel på et velutviklet vestlig demokrati, et viltsomt fortjent større investeringer i utdanning, helsetjenester og trafikknett.

Romantisk landskap med plattform

Tross den rivende teknologiutviklingen i anstrengelsene for å utvinne mest mulig sort gull fra norske havsedimenter, ser det ut til at norsk oljeindustri i dag stagnerer noe. De opprinnelige anslagene for funn av nye oljefelter på norsk sokkel er foreløpig ikke blitt oppfylt og uttakene i det lovende Barentshavet står overfor problemer, av teknologisk så vel som politisk art. Ingen vil nemlig komme på kant med Russland, som er en annen nøkkelspiller i "kampen" om funnsted nord for Polarsirkelen. Det statlige selskapet Statoil, som også er det syttifjerde største firmaet i verden, engasjerer seg derfor i andre oljefelter i verden, inkludert Nord- og Sør-Amerika, Afrika og Persiabukten.

I et langsiktig perspektiv representerer imidlertid oljen, som en ikke-fornybar ressurs, en risikofylt handelsvarer på linje med for eksempel tsjekkisk kull. Og i forhold til det verdensomspennende fokus på fornybare, miljøbesparende energikilder, er det også i Norge utviklet

og testet ny teknologi for utnytting av vindenergi til havs eller det fysiske fenomenet kjent som vannosmose. Utviklingen av slik teknologi er ikke bare en reaksjon på de kommende problemene med uttømming av oljereservoarene. Den nylige katastrofen med oljeutslipp i Mexico-gulven synliggjør en stadig mindre toleranse blant majoriteten av verdens befolkning for problemene som følger med utvinning av naturressurser. Samtidig som samfunnet blir rikere, blir folk seg stadig mer bevisste hvor skjør naturen er og at det er viktig å bevare den uberørt for fremtidige generasjoner. Fra det norske perspektivet dreier det seg om diskusjonen rundt oljefeltene i nærheten av Lofoten – et av de vakreste stedene, ikke bare i Norge, men i verden overhodet. Det store oljereservoaret som ble oppdaget ved disse vidundervakre øyene det siste tiåret har skapt opphetede debatter mellom tilhengere og motstandere av utnyttelse. Det er interessant å følge med på artiklene til oljeselskapenes representanter og til utvinningsmotstanderne. De første håper på valgseier for partiene som vil ha stadig nye strømmen med oljepenger til fondet. De siste tror på sunt bondevett hos politikerne og peker på at Norge alt er så godt sikret finansielt at de ikke er tvunget til å risikere en miljøkatastrofe i et av sine mest verdifulle og vakre områder. Og takket være den nevnte nylige hendelsen på den andre siden av Atlanteren, ble planen om åpning av Lofot-feltet skrinlagt. Derfor er det håp om at vi kanskje aldri får oppleve det "romantiske" synet av Lofot-kysten med en rekke av olje-

plattformer, opplyst av solnedgangens siste solstråler.

Hvem eier fremtiden?

Med et sveip returnerer jeg til Oljemuseet i Stavanger. Jeg elsker riktignok levende og ikke-levende natur, og teknikk har alltid stått meg fjernt, men likevel ble jeg tvunget til å verdsette hele utstillingens moderne, interaktive konsept. Denne Norges stolthet provoserte imidlertid også fram en rekke spørsmål i meg. Først i dette museet ble jeg klar over at nordmennene har begitt seg inn på et stort eksperiment, og bare tiden kan gi dem rett eller den kan sende dem til de evige jaktmarker på bunnen av den norske sokkelen.

Jiří Sláma

(Artikkelforfatteren er geologi utdannet ved Karlsuniversitetet i Praha og arbeider nå som forsker på Universitetet i Bergen. Oversatt fra tsjekkisk av Balder Carstens Hasvoll.)

Nordmenn i Praha eller Karakterbeskrivende gloser

Hvorfor gir nordmenn seg i vei til Praha? Hva søker de i Praha? En av de hyppigste grunnene til å besøke Praha er en firmatur, fagforelesning (foredragsholder har deltakerne som oftest med seg), evt. en ekskursjon til en partnerbedrift.

Likevel er det etter mine erfaringer som guide *øl* som er hovedinteressen for de mannlige turistene. Smaker de på tsjekkisk *øl*, skriver de Praha inn i sine smaksceller som et sted verdt å besøke igjen. Framfor

alt trives de med at øl er sterkere hos oss og også billigere. Nordmenn er nemlig sparsommelige. Når de tenker på at du hos oss kan gå og ta flere øl samtidig, og at det stadig vekker kommer til å koste mindre enn når de hjemme tar på seg spandebuksene og gir seg i vei til en pub for å innta sin ene øl som "krone på verket", smelter de. I Norge drikkes det nemlig først hjemme "for å komme i gang", og først for å ta den siste ølen, går man på en pub eller klubb. Det kan virke noe barbarisk eller "fjomepektig", det er imidlertid nok å ha opplevd en eneste norsk fest for å forstå hva alkoholpolitikken gjør med folk. Også for å tilgi nordmenn deres higen etter en stadig åpen ølkran.

Og norske damer? I vår "hundre tårns mor", som Praha også kalles, handler de gjerne klær, moteriktig tilbehør, og slager nummer én er sko. Og igjen fordi de er prismessig tilgjengelige. De fleste norske kvinner kjenner varehuset Bara og de som ikke har sett det ennå, beskriver det som et 7- eller 8-etasjes palass. For norske kvinner har det nemlig blitt en sann legende. Ofte kommer de til Praha med en bare halvfull koffert, ettersom de aner at de kommer til å få minst fem skopar til når de skal hjem.

Penger er et veldig viktig og følsomt emne for nordmenn. Sparsommelighet har de rotfestet dypt i sjelen, selv om de nå til dags ikke burde hatt noen grunn til det; i det minste utenfra ser det slik ut. Det er riktignok sant at den yngste generasjonen nordmenn kan man kalle bekymringsløs, men dette er langt fra nok til å forvandle de rotfestede

karaktertrekkene. Noen ganger viser disse motstridende disposisjonene seg med et visst sprik: Det kan f.eks. hende en nordmann at vedkomende enkelte ganger ikke kjenner grenser verken når det gjelder sparing eller sløsing. Han eller hun ser etter et sted for lunsj utenfor det dyre området i sentrum og lurar på hvordan han/hun skal gjøre det med driks, og et par timer etterpå bruker han/hun en uhørt sum på glass, smykker eller interiørtilbehør. Også derfor liker nordmenn så godt å reise. Utenfor grensene overfalles de av og til av den berusende følelsen å ha bunnløse lommer. Generelt ville man kanskje kunne si at en nordmann utenfor sitt eget lands grenser er en annen enn en nordmann i sitt eget land. Som om en del av personligheten hans/hennes holdes i sjakk av et sterkt tau hjemme, mens han/hun river seg løs fra det i utlandet, fordi han/hun kan te seg mer fritt.

Historien kan ikke viskes ut

Jeg vil ikke gjøre nordmenn urett, men til nå har jeg ikke hatt følelsen av at de kommer til Praha pga. historien, pga. kulturminnene her, arkitekturen og kulturen generelt eller "det magiske Praha". Bare en brøkdel av dem er sånn innstilt. Vanligvis oppfatter de Praha som et romantisk sted, der de kan nyte alt de får lyst på. Så hvis du er i en guides rolle, vil du bestemt ikke komme til å få bruk for dine kunnskaper om viktige historiske årstall eller navn på herskere. Nordmenn kommer til Praha ganske enkelt for å ha det gøy, ikke for å styrke sin dannelses. De er av den mening at informasjon er noe man

kan lete seg fram til, og at man ikke unødvendig behøver å fylle hodet opp med den. Historie pleier ikke å være lokkemiddel nr. 1 for dem, og det fordi den i Norge ikke hører til de høyeste verdiene. Den er nemlig knyttet til tap av den nasjonale stoltheten, som fire hundre år med dansk og svensk overherredømme tok fra nordmennene.

Når jeg imidlertid under guiding nevner at vi på samme tid hadde det mye på samme måten, våkner de med en gang. Plutselig blir de klar over at det finnes noen her som forstår dem, fordi de har den samme livserfaringen bak seg. Stadig er de fire hundre årene et sår som ikke har grodd, og som de forsøker å skjule for andre. Desto mer gleder det dem når de finner en beslektet sjel som de ikke behøver å skamme seg over å dele dette temaet med, siden den sjelen er stigmatisert på samme måte og ikke vil oppfatte dem som en svakere part.

Til gjengjeld lytter nordmenn med utilsørt glede til historier fra tredveårskrigen – om svensker i Praha og om det de på ulike steder stelte i stand her. Med en gang er de solidariske og du kan se hvordan bølgene av fryd skyller over dem over at de sammen med et annet folk kan pludre om svenskene. Imidlertid pludrer de alltid med et skøyeraktig smil om munnen og gleder seg til hvordan de skal fortelle det til sine svenske venner. Det virker nesten som om den tiden da deres egen konge ikke satt på den norske tronen ikke en gang regnes som del av egen historie. På samme vis som oss oppnådde de selvstendighet som stat først på begynnelsen

av det 20. århundret, og den er av eksistensielt viktig verdi for dem. Jeg har f.eks. inntrykk av at deres uvilje mot å gå inn i EU henger sammen med en følelse av det utilsatte av å igjen miste full suverenitet. Høylydt snakker nordmenn selvbevisst med hverandre om en fullstendig økonomisk selvforsynhet og høy levestandard, som de imidlertid ville måtte fire på hvis de hadde gått med på å dele oljepengene med EU. Selv om nordmenn ikke utmerker seg med sin kunnskap om historiske fakta, husker de begivenheter som berørte deres egen samvittighet. F.eks. var deres interesse for hendelsene i Tsjekkoslovakia i årene 1968–69 oppriktig. Praktisk talt enhver eldre nordmann husker Jan Palachs navn. Med spenning fulgte de den gangen med på hvordan ting utviklet seg her og ønsket oss lykke til.

Menn og kvinnefrigjøring

Emnet menns følelser har i Skandinavia sin historie, som er tett knyttet til kvinnefrigjøring og feminisme. Først midt i det 20. århundret kom norske kvinner på at de kunne og også ville leve *sitt* liv, og gjensidig hisset de hverandre opp til det ekstreme, noe som til slutt gikk over til en frykt blant menn for å hevde seg. Mannlig kraft og aggressivitet holdes for en stor grad nede her, samfunnet godtar den rett og slett ikke. Merkelig nok er heller ikke galanthet på noen måte velkommen her, siden kvinnen jo kan klare seg selv. Hun er uavhengig og ser i galanthet en måte menn hever seg over kvinnen på og en manglende tro på kvinnen som et selvstendig vesen. Som kvinne kan

du derfor ikke undre deg over når en mann som er i ferd med å passere, lar en svingdør slå rett i nesen på deg. På den måten viser han egentlig respekt for deg.

I løpet av de siste tiårene har det blitt gjort tydelig klart for menn at kvinner har den samme bestemmelsesretten, det er bare det at det har skjedd med en slik voldsomhet at menn delvis har sluttet å tro på seg selv. Slik jeg ser det, venter det dette landet enda en runde med kvinnelig vekkelse og med den også en mannlig en. En virkelig gjenoppstandelse av kvinnelig kraft står for tur, og den burde skape rom også for den mannlige. Enn så lenge er forholdet mann-kvinne på en måte mekanisk innstilt på "jeg halvparten, du halvparten" – enten det nå gjelder avgjørelser i det offentlige liv eller det enkle faktum at i en felles husholdning vasker og stryker hver enkelt klærne sine selv.

Det kan kanskje virke som at de siste par avsnittene ikke henger sammen med Praha, men det motsatte er tilfellet. Nordmenn oppfatter nemlig Praha som et uvanlig romantisk sted og reiser hit for å oppleve den delen av personligheten som er dypt emosjonell. Kvinner blir sarte og menn blir til beskyttere, og plutselig er galanthen også velkommen. Enkelte norske par reiser t.o.m. hit for å bli viet, bryllup i Praha blir så et minne for hele livet.

*Magdaléna Šloncová
(Forfatteren har studert fysioterapi
i Norge. Etter at hun kom tilbake,
har hun drevet med guiding, for
tiden er hun med på å lede seminarer
for personlig utvikling. Oversatt fra
tsjekkisk av Yngvar Brenna.)*

Forskningen lever i nord

Overalt i verden er det nok slik at forskning kommer dårligst ut av budsjettforhandlinger, og på nest siste plass står utdanningssektoren generelt. Nå er det ingen nyhet at politikere ikke er særlig ivrige etter å gi penger til prosjekter hvis effekt viser seg først lenge etter at deres mandat har gått ut (hvis de viser seg i det hele tatt). Dette er selvfølgelig ikke bra for forskere og lærere, men man kan si at måten en stat behandler sine forskere på økonomisk, kan fungere som målestokk for statens fremsynthet, eller eventuelle mangel på sådan.

Dette gir også grunnlag for å sammenligne forskningens stilling i to så ulike land som Tsjekkia og Norge. I begge land er forskningens stilling dypt forankret i tradisjoner. Det gir seg blant annet utslag i hvordan man verdsetter personer med både leksikalsk kunnskap og brede interessefelt, gjerne utover sitt eget fagområde. De to nasjonenes felles erfaringer som små og historisk sett undertrykte nasjoner (hvor nettopp slike renessansemennesker fungerte som inspirasjon og grunn til fremtidsoptimisme for sine omgivelser innenfor rammen av den nasjonale oppvåkningsånden på 1800-tallet), utgjør også en mulig bakgrunn for likheten mellom forskningens stilling i de to landene. Ved dette punktet stopper imidlertid likhetene.

Et overraskende innsyn i statistikken.

Norge er i dag et rikt land, som støtter forskning også i andre land,

inkludert i EU. Alt ligger derved til rette for at norsk forskning ikke skulle komme dårlig ut i et statsbudsjett i balanse. Tsjekkia, på den andre siden, sliter etter tjue år fremdeles med å kvitte seg med et veletablert system og regelsett fra kommunismens dager, og den tsjekkiske regjeringen godkjenner årlig budsjetter med underskudd på flere milliarder dollar. Herav skulle man kunne trekke den logiske konklusjon at tsjekkiske forskere har større grunn til å frykte for sitt eksistensgrunnlag enn sine norske kollegaer. Desto mer interessant blir derfor et flyktig blikk inn i økonomistatistikken (tall fra OECD for 2009): i Norge utgjør bruttonasjonalprodukt pr. innbygger nærmere 79 000 dollar i året, mens det i Tsjekkia utgjør 19 000 dollar. Midler til forskning utgjør i Norge kun 1,62 prosent av årlig BNP (målet til den nåværende norske regjeringen er tre prosent). I Tsjekkia utgjør disse midlene 1,47 prosent, altså en forholdsvis sammenlignbar sum. Mens ti av tusen nordmenn jobber innen forskning og utdanning, gjelder dette knappe seks av tusen tsjekkere. Forholdet mellom lønnsnivå og priser på tjenester tatt i betraktning, er alle kostnader tre ganger så høye i Norge som i Tsjekkia, også innen forskning. Dermed skulle tsjekkiske og norske forskere i teorien være relativt likt stilt økonomisk sett, og forutsetningene for trivsel og et høyt vitenskapelig nivå burde være relativt like. Slik er det imidlertid ikke, og de tsjekkiske forskernes nylige protester mot de økonomiske tilstandene under slagordet "forskningen lever" bærer vitnesbyrd om dette.

Byråkratisering versus åpenhet

Tsjekkisk forsknings økonomiske problemer bunner altså først og fremst i hvordan midlene fordeles, snarere enn i selve størrelsen på midlene. Tsjekkia har et utpreget avansert administrativt apparat, noe som søker om økonomisk støtte bokstavelig talt opplever som en ren lidelse. Statskassens forskningsmidler tildeles via tjueto (!) forskjellige kanaler (budsjettposter). Bare det å spore dem opp kan være et problem, for ikke å snakke om å måtte forholde seg til hvordan de overlapper hverandre. Hele prosessen er rett og slett såpass økonomisk og administrativt utfordrende at den umuliggjør en objektiv bedømmelse av hvilke prosjekter som er verdt støtte og hvilke som ikke er det. Nettopp dette forsøket på "objektiv" vurdering av tsjekkisk forskning gjennom en komplisert kombinasjon av kvantitative indikatorer (omdøpt til "kaffekverna" i den offentlige disputten), blir til stadighet latterliggjort av forskerne. Utover mangel på objektivitet er systemet i seg selv såpass komplisert og tidkrevende at bare det å fylle ut et skjema stjeler verdifull arbeidstid fra forskerne.

Det gagnar heller ikke den tsjekkiske forskningen at den utføres parallelt på høyskolene, ved det tsjekkiske Vitenskapsakademiet og ved forskningsinstitusjoner under de enkelte departementene, noen ganger med nærmest total overlapping. Dette fører snarere til en utvanning av midlene som er øremerket forskning. Tross forsøk fra den tsjekkiske regjeringens Forsknings- og utviklingråd på å effektivisere dette uoversiktlige

systemet, er løsningen stadig i det blå. Til en viss grad kan forskerne, som kontraproduktivt motsetter seg nødvendige reformer, takke seg selv for dette – lik karper som nekter å forlate fiskedammen (jf den langdryge konflikten mellom høyskolene og Vitenskapsakademiet om hvem som har patent på forskning og derved på tildelingen av akademiske titler).

Til tross for i utgangspunktet lignende økonomiske forutsetninger, forholder norske forskere og norsk forskning seg til en helt annen virkelighet. Den norske statskassens forskningsmidler tildeles først og fremst via én kanal, Norges forskningsråd. De statlige midlene som formidles via forskningsrådet går både til fri grunnforskning og anvendt eller (stats)bestilt forskning. I organiseringen av konkurransen om midler vektlegger forskningsrådet at tildelingen skal være transparent, og sørger for at ikke ett og samme prosjekt får støtte fra flere parallelle kilder samtidig. Grunnforskningen – og slik også utdanning av nye forskere – foregår dessuten utelukkende ved universitetene, og den anvendte forskningen er delvis plassert ved forskningsinstitusjoner tilknyttet departementene.

Det Norske Videnskapsakademi er i likhet med vitenskapsakademier i de fleste land, med unntak av for eksempel Tsjekkia, Kina, Russland og Frankrike, en symbolsk institusjon med knappe ni hundre norske og internasjonale medlemmer. Akademiet disponerer et par representasjonslokaler, samt et forholdsvis beskjedent budsjett. Det er overflødig å understreke at en slik enkel og gjennomsliktig måte å systematisere

forskningsstøtten på ikke krever en komplisert systematisering av evalueringen av forskerne og deres arbeidsplasser, og at forskerne dermed får tid og energi til annet enn administrative oppgaver. Norske forskere er da også mer fornøyde enn sine tsjekkiske kollegaer. Forskerlønnen, som etter norske forhold på ingen måte er svimlende, men som rekker til en normal levestandard og vel så det, spiller nok også en sentral rolle.

Når to gjør det samme...

Videre er det tre ting som skiller det norske systemet fra det tsjekkiske. Konkurransen innen forskningen eksisterer så å si ikke på et nasjonalt nivå i Norge. Det at universiteter og forskningsinstitusjoner, gitt deres respektive forutsetninger og historie, er mer spesialiserte bidrar også til dette. Innen naturvitenskapene handler dette for eksempel om at universitetet i Tromsø i nord fokuserer på polarområdene, universitetet i Bergen på havmiljø og alt forbundet med dette, mens universitetet i Oslo fokuserer på geografi. Denne oppdelingen er selvfølgelig ikke total og har en rekke unntak, men den begrenser uten tvil overlapping mellom forskning på ulike arbeidsplasser, og bidrar til en mer konstruktiv bruk av statens forskningsmidler. På den andre siden betyr ikke mangel på konkurranse innenriks at norsk forskning skyr sammenlikning og konkurranse på et internasjonalt nivå. Snarere tvert om; internasjonal samarbeid og konkurranse blir sett på med positive øyne og er en av hovedfaktorene som løfter norsk forskning opp og fram.

Den andre forskjellen består i at de statlige subsidiene til forskning i Norge suppleres av økonomisk støtte fra privat sektor. Dette dreier seg hovedsakelig om støtte fra store oljeselskap og velgjørere tilknyttet disse. Forskningsstøtten fra privat sektor lar seg ikke uten videre regne ut, og det finnes ingen tsjekkisk ekvivalent til denne. Når vi nå sammenlikner norsk og tsjekkisk forskning, er det imidlertid viktig å legge til at mangelen på privat støtte til forskning i Tsjekkia kompenseres av muligheten for å søke støtte fra de fleste europeiske (inkludert norske) fond. Dette er overhodet ikke snakk om småbeløp, men på den annen side finnes det selvfølgelig ikke tilsvarende tsjekkiske fond i Norge og derved heller ingen tsjekkisk subsidiering av norsk forskning.

Den tredje forskjellen er den skandinaviske sansen for *fair play*, som gjelder i hele samfunnet og selvfølgelig også innen forskningsstøtte. Som prinsipp er dette også knyttet til at man bestreber størst mulig likhet innen rettigheter og muligheter (snarere enn ensretting og proteksjonisme). Så kan man jo innvende at like rettigheter og muligheter lar seg realisere relativt lett når alle involverte – i dette tilfellet norske forskere – er relativt godt bemidlet. Denne beskaffenheten er imidlertid forutsatt av det mer gjenomsiktige og velfungerende norske systemet.

En annen vinkel og tilnærmingstype

Den norske modellen for forskningsstøtte fremstår altså nærmest

som ideell. Men slik er det ikke. Tross alle disse positive aspektene ved norsk forskningsstøtte, befinner den seg langt under gjennomsnittet for OECD-landene, hvor midler til forskning utgjør 2,28 prosent av BNP, og enda lenger under land som USA (2,77 prosent av BNP) og Israel (4,86 prosent av BNP). Slik forholder det seg også med resultatene innen det norske utdannings-systemet. I målinger for høyere utdanning utført av PISA kommer for eksempel Norge tradisjonelt sett dårligst ut av de skandinaviske landene og rangeres også lavere enn Tsjekkia. Tross en noe bedre plassering for norske høyskoler, kommer de mest prestisjefylte norske universitetene svært sjeldent med blant de hundre beste i verdenssammenheng. Det er derfor et paradoks at Norge som nasjon ikke ser ut til å lide nevneverdig under dette – det ville ikke falle inn norske forskere å demonstrere foran Stortinget – mens finansieringen av Det Tsjekkiske Vitenskapsakademiet og aksjonen "Forskningen lever" har blitt et nasjonalt anliggende.

Jeg antar at i en tenkt meningsmåling rettet mot forskere i Tsjekkia og Norge, der de ble spurt om graden av tilfredshet når det gjelder økonomisk støtte og det generelle nivået innen forskningen, ville de norske svarene hatt en mer positiv klang. Tross en berettiget kritikk av den lave andelen viet forskning i et land med budsjettoverskudd, som helt klart ville komme fram i en slik meningsmåling, er nemlig nordmenn seg bevisste sitt eget ansvar innen finansieringen av norsk forskning. Så også i Tsjekkia, med den lille forskjellen at det er et visst ubehag

forbundet med å ta konsekvensene av dette ansvaret og begynne å gjøre noe med det.

Jan Košler

(Jan Košler er professor i geokjemi ved Universitetet i Bergen. Oversatt fra tsjekkisk av Hana Maria Heggem Holmene.)

Håpets mennesker – om en alternativ Nobelpreis

I slutten av september 2010 møttes et titall av den alternative Nobelpreisens vinnere (Right Livelihood Award) i Bonn i anledning 30-årsjubileet for prisens grunnleggelse. Deltakerne underskrev et opprop der de støttet anti-kjernekraftstandpunktet, som har stor oppslutning i det tyske samfunnet. Oppropet manet den tyske regjeringen til ikke å endre den iverksatte og vellykkede energipolitikken, ikke forlenge forsøksdriftsperioden for atomkraftverk, samt å fortsette med sin støtte til forskning, utvikling og bygging av anlegg som utnytter fornybare energikilder. Tegnene til krise i verden i dag, enten vi tenker på den forestående oljemangelen, bankkonkurser eller økonomisk krise, inspirerer mange mennesker til å finne kreative og fantasifulle løsninger. De planter for eksempel skog, utvikler nye økonomiske systemer, sørger for at diktatorer får sin straff, de kommer opp med nye jordbruksmetoder. Disse menneskene er pionerene i det globale, sivile samfunnet. Som regel dreier det seg ikke om politikere eller generaler. Vinnerne av den alternative Nobelpreisen er menn og

kvinner som ansikt til ansikt med rettsløshet, atomfare og kollapsede økosystemer ikke mister motet, men som med beslutsomhet klarer å stå opp mot de mektiges arroganse og lete etter fornuftige, varige løsninger. De er alminnelige mennesker, det eneste som skiller dem fra andre, er at de evner å ta det de ser rundt innover seg og ikke bare forblir observatører. Den alternative Nobelpreisen kan tilsynelatende ikke konkurrere med sin eldre, mer berømte og rikere søster, men til forskjell fra Nobelpreisen retter ikke Right Livelihood Award seg mot anerkjente felter for forskning og vitenskap, den gjenspeiler heller ikke interessene til internasjonale selskaper og store konserner. Prisvinnere er ikke bare viktige forskere fra USA eller rike vesteuropeiske land, men også vanlige mennesker og aktivister, f.eks. fra India eller fattige afrikanske land.

Fram til 2010 har til sammen 137 menn og kvinner fra 58 land fått den alternative Nobelpreisen. Blant dem finner vi navn som f.eks. Vandana Shiva, en indisk vitenskapskvinne som arbeider for å bevare det biologiske mangfoldet og som har greid å gjøre sin stemme hørt i kampen mot vestlige kornkorporasjoners makt. Videre finner vi Hermann Scheer, en tysk politiker som ble tildelt prisen for sine utrettelige anstrengelser for å innføre mer omfattende bruk av solenergi, i strid med de store energikonsernernes interesser. Andre prisvinnere er Hans Peter Dürr, tysk kjernefysiker og filosof (elev av den berømte Werner Heisenberg og tidligere leder av Max Planck-instituttet i München over mange år), og den israelske fredsaktivisten Uri Avnery.

Right Livelihood Award har til forskjell fra den klassiske Nobelprisen ikke fastsatt kategorier eller antall personer som prisene går til. Årlig deles det ut fire til seks priser. Prisvinnerens virkefelt er svært bredt. Hovedfeltet som den alternative Nobelprisen deles ut for, er imidlertid menneskerettigheter, som imidlertid ikke bare omfatter retten til politisk frihet, men også retten til et rent miljø. I 1999 fikk den spanske dommeren Juan Garcés prisen for "sitt langvarige arbeid for å avskaffe straffefritak for diktatorer", han fikk da nemlig fengslet den chilenske fascistiske diktatoren August Pinochet. I 2005 fikk kanadierne Maud Barlow og Tony Clark prisen for "sitt langvarige, verdensomspennende arbeid for rettferdig handel og for å ha definert menneskets rett til rent vann". Barlow og Clark hevder at vi nå er inne i en fase av globalisering hvor fellesarven vår selges og privatiseres i en alarmerende fart, siden så godt som alt er til salgs. I dag truer denne utviklingen mer enn noen gang selve forutsetningene for liv på jorda, inkludert forrådet av rent ferskvann, felles verdenshav, menneskets arvemateriale, planterikdom, luft og atmosfære. Å forsvare disse grunnleggende, fellesmenneskelige verdiene fra å bli angrepet og truet, er en del av vår tids ide- og samfunnsskamp. Målet med en alternativ Nobelpris er å støtte nye tanker og aktiviteter som vil være effektive våpen i konfrontasjonene med de negative aspektene ved samtidens neoliberalisme. Derfor utdeles prisen for et bredt spekter menneskelige aktiviteter, som alle bidrar til å forbedre livsvilkårene på jorda.

Prisen i seg selv representerer internasjonal anerkjennelse, og den fungerer som døråpner for prisvinnerne (i mange tilfeller dreier det seg her dessverre også om fengselsporter) og gir nye positive muligheter. I 2008 gikk prisen til Monika Hauserová, som arbeider med ofre for seksuell vold. I løpet av det første halve året etter at hun hadde mottatt prisen, økte den økonomiske støtten til Monika Hauserová organisasjon til det dobbelte.

Det er den svenske filantropen Jakob von Uexkülls som står bak den alternative Nobelprisen: I 1980 henvendte han seg til den tradisjonelle Nobelkomiteen med en forespørsel om det ville være mulig å føye to priser til de tradisjonelle priskategoriene; en for økologi og en for de fattiges rettigheter. Da han ikke mottok noe svar fra komiteen, bestemte han seg for å dele ut prisene på eget initiativ. Takket være givere og velgjørere er det knyttet en pengegave til prisene i størrelsesorden 150 000 euro, som er øremerket videre arbeid og utvikling av prosjektene.

I 2010 var det et rekordstort antall nominerte: det kom inn totalt 120 forslag fra 51 land, av disse var 69 kandidater fra utviklingsland. Tida vi lever i står i en særstilling. Kriser har kommet og gått bestandig, men de har aldri tidligere antatt global karakter. Krisen representerer imidlertid en mulighet til å reorganisere verden etter rettferdige og fredelige prinsipper. Vi har de teknologiske og økonomiske forutsetningene for dette, hindringene som finnes er kun av psykologisk og politisk art – begrensninger i vår tankegang. Jeg

har tro på at vi kan overvinne disse hindringene, særlig fordi løsninger allerede finnes. Det er ingen skandale at vi befinner oss i en krise, med det ville være sørgelig hvis vi ikke visste å utnytte den til å bedre våre livsvilkår. Klimakatastrofen, den forestående energimangelen, den finansielle og økonomiske tilbakegangen, den endeløse plyndringen av Jorden og sprekkene i samfunnets verdigrunnlag – alt dette er symptomer på en dyp krise i menneskelig bevissthet. Ved hjelp av personlig engasjement kan vi oppnå positive forandringer. Til det trengs det ingen spesiell begavelse, bare evnen til å være åpen og oppmerksom overfor sine omgivelser, evnen til personlig visjon og mot til å handle. Slike besluttsomme kvinner og menn trenger verden, i dag mer enn noen gang tidligere. Historiene til vinnerne av den alternative Nobelprisen bør derfor fungere som eksempler for oss alle og lyse vei på den vanskelige veien vi har foran oss.

Milan Smrž

Fiskepinner og Pizza Grandiosa

Mat er en av våre viktigste kulturbærere, og en vesentlig brobygger mellom generasjoner og nasjoner. Vi forventer å få servert pasta i Italia eller moussaka i Hellas, men vi synes ikke det er det minste merkelig når den lokale kroa serverer lasagne fra mikrobølgeovn med råvarer fra helt andre breddegrader. I Norge har vi fortsatt et hav fullt av fisk, og jord og utmark som kan brødfø befolkningen. Til tross for dette ligger Pizza Grandiosa på norgestoppen.

Steigen ligger på terskelen til Vestfjorden, kanskje verdens største matfat. Fiskerinæringen har alltid vært en bærebjelke i kommunen, med flere fiskemottak. I ferskvarredisken på lokalbutikkene får du kjøpt Findus fiskepinner – fisket i Barentshavet, landet i Finnmark, kjørt på trailer til Belgia eller Frankrike for å bli dyppet i kavring og endelig å rulle hele veien tilbake til butikken i Steigen. Dette er langt fra en bærekraftig utnyttning av ressursene, og det var utgangspunktet for mye av miljøarbeidet i forbindelse med prosjektet "Bærekraftige Lokalsamfunn".

Gammel kunnskap i nye klær

I Nord-Norge har ideer som sjølberging, gjenbruk, småskalatenking og kreativ utnyttning av naturressurser vært en selvfølge og en nødvendig del av hverdagen til de fleste – lenge før de ble begreper innenfor miljøvern. Alle årstidene var forbundet med forskjellige aktiviteter som hadde sammenheng med hverandre og var avgjørende for å overleve. Av de daglige gjøremål, sto matproduksjonen i sentrum. I dag er forholdene annerledes. Råvarene og videreforedlinga av disse foregår ofte langt fra de flestes hverdag. Frysedisken er ofte utsolgt for Pizza Grandiosa, mens den lokale fisken glimrer med sitt fravær. En stadig økende bruk av ferdigvarer er dominerende blant mange travle småbarnsfamilier både i by og land. Til og med unger som vokser opp på gårdsbruk vil ha melk fra pakke. Primærnæringene er lite attraktive for ungdommen, og verdifull kunnskap om muligheten til egen matproduk-

sjon basert på lokale naturressurser forsvinner. Tradisjonskunnskaper går tapt og derigjennom den direkte tilknytningen til naturen og ressursene på hjemstedet.

Bær(e)kraftig miljøvern!

Mange av prosjektene i Steigen har dreid seg om bruken av lokale ressurser og kunnskapen om å høste av naturens spiskammer. Et av de første i rekka var en saftedag, som husmorlaget arrangerte i samarbeid med "Bærekraftige lokalsamfunn". Husmødre og "feskarkoner" besitter mye kunnskap om bærekraftig forvaltning og bruk av ressursene, og var derfor selvskrevne læremestere. Mens safta kokte i kjelene blei det utveksla safteoppskrifter og pratet om mat, livskvalitet og tradisjonskunnskaper. Dette er lærdom som vanskelig lar seg formidle gjennom foredrag og artikler, men må formidles gjennom direkte erfaringsutveksling.

„Hva har så dette med miljøvern å gjøre?“ – var det mange som spurte seg. Hagene og utmarka er fulle av bær som ingen lenger tar seg tid til å høste av – det er enklere å kjøpe ferdig saft og syltetøy på butikken. Ser en nærmere på de miljømessige vinningene ved egenproduksjon er fordelene åpenbare – et produkt basert på helt rene råvarer uten kunstige tilsetningsstoffer og tappet på returflasker som sparer miljøet for store mengder CO2 som transporten medfører. I tillegg kommer verdien av å videreføre tradisjonskunnskap om bruk og forvaltning av naturressursene. Var det fortsatt noen som rynket panna?

Kjerringer mot strømmen

I en årrekke ble det arrangert "Kjerringtorg" på Engeløya i Steigen. Dette var opprinnelig et resultat av et samarbeid mellom Bondekvinnelaget og "Bærekraftige lokalsamfunn" der de slo sammen kreftene og solgte egenprodusert tradisjonskost. Hovedvekta var produkter med melk som råvare. Engeløya har mange melkebruk, og i dag er det få som kan kunsten å kjerne smør eller yste ost. En lokal "ekspert" med kunnskaper fra barndommen var nok en gang læremester, og næringsmiddeltilsynets resultater tilsa at hjemmelaget *kjesost* fra upasteurisert melk både var bakteriefri og ellers helsemessig betryggende. Salget gikk som smurt, og alle ble inspirerte til å gjøre "Kjerringtorget" til en årlig begivenhet. Interessen var så stor at det ble arrangert ystekurs med gårdsostens talskvinne og ekspert i Norge: Pascale Baudonnell, som glødende formidlet kunnskap om småskala osteproduksjon. Målet var å legge et grunnlag for oppstart av gårdsmeierier i tilknytning til den store melkeproduksjonen i kommunen, og en mulighet for lokal foredling av råvarer etter at det lokale meieriet ble nedlagt.

"Farmers markets"

I England fikk lokalmat og økologisk dyrket mat en voldsom etterspørsel da kugalskapen og kolibakteriene gjorde sitt inntog på 90-tallet. Man begynte å innse sammenhengen mellom produksjonsmetoder og ferdig produkt. Samtidig ble folk oppmerksomme på verdien av småskalaproduksjon og mat som tradi-

sjonsbærer. Folket ønsket lokalprodusert og gjerne økologisk dyrket mat i butikkene, og “farmers markets” – torgutsalg med varer direkte fra gårdbrukeren – har nå dukket nå opp i hver minste by. Dette er sannsynligvis et utslag av at man i så lang tid har presset naturen til det aller ytterste. Havet er så å si fritt for fisk, og torsken til nasjonalretten “fish & chips” kommer stort sett fra norske farvann. Jordbruket er i kjempeformat og bøndene mistrives – noe som gir voldsomme utslag på selvmordsstatistikken. England har trampet over streken og folk innser at de, til syvende og sist, blir de skadelidende. Kanskje vi bør lære av engelskmennene og være flinkere til å stille krav til hvordan maten vår blir produsert, hvor den kommer fra og hva den inneholder. I Steigen tok vi de første skrittene i denne retningen i forbindelse med prosjektet “Bærekraftige Lokalsamfunn”. Jeg håper at det kan inspirere andre til å la lokale naturressurser og tradisjonskunnskaper være begynnelsen til et mer bærekraftig samfunn.

PS Coop i Steigen har nå fått egen fiskedisk der de selger sjømat fra lokale leverandører.

Eva Bakkeslett

Red.anm.: Den norske kunstneren og kulturaktivisten Eva Bakkeslett (1966) har en MA i kunst og økologi fra Dartington College of Arts i Eng-

land. Hun omtaler sine aktiviteter som å dyrke på en kunstnerisk og økologisk åker. Hennes arbeid, hvor hun tar i bruk flere media, utspiller seg ofte i en bredere interaktiv, sosial kontekst og blir slik et aktivt instrument for samfunnsendringer. Hennes uvanlige film Alkymi fanger inn prosessen med brødbaking som kunst og rituale og også som en form for kulturaktivisme (filmen ble vist på det amerikanske prestisjemuseet MoMa i New York og ble belønnet med Juryens pris på landsdelsutstillingen Den Nordnorske Kunstutstilling). Nå forbereder Eva Bakkeslett, sammen med kollegaen Anne Karin Jortveit, et omfattende internasjonalt tverrfaglig prosjekt, kalt Gentle Actions, på Kunsternes Hus i Oslo. Dette er en sosial skulptur og et krysskulturelt møtested for miljøengasjement i praksis for å prøve ut nye metoder som utforsker kompleksiteten og rekkevidden av miljøproblematikken i et kulturelt perspektiv.
(www.bakkeslett.com, gentleactions.wordpress.com,

Denne teksten er skrevet om prosjektet “Bærekraftige Lokalsamfunn” (1996-2001) der Eva Bakkeslett var prosjektleder for delprosjektet i Steigen, Nordland. Dette var et pilotprosjekt der 6 byer og kommuner i Norge ble utvalgt til å utvikle gode metoder for å stimulere til bærekraftig bruk av lokale natur- og kulturressurser i et stedsegnet perspektiv. Prosjektet var en del av Norges satsing på Lokal Agenda 21.

diskusjon

Den norske og den tsjekkiske veien mot frivillig sektor og det sivile samfunn

De følgende artiklene er skrevet i tradisjonell „leksikon“-stil og gir en spennende anledning til å sammenlikne to ulike tradisjoner som har utviklet seg forskjellig, og dessuten sammenlikne situasjonen i det sivile samfunnet i Norge og Tsjekkia i dag. Hun som har skrevet det tsjekkiske bidraget, Hana Frištenská (1951), har i en årrekke vært leder av sekretariatet for regjeringens råd for frivillige organisasjoner og som frivillig samarbeider hun selv med flere frivillige organisasjoner. Det norske bidraget er skrevet av Birgitte Brekke (1954), generalsekretær i iF rivillighet NorgeForbundet for frivillige organisasjoner i Norge og samtidig forkvinne i det internasjonale Amnesty International, som administrerer utdanningsprogrammer som er rettet mot menneskerettigheter. Oversatt fra norsk av Barbora Grečnerová.

■ ■ ■

Den norske veien

Birgitte Brekke

I Norge brukes sivilsamfunnet ofte synonymt med begrepet frivillig sektor, og jeg vil også gjøre det i denne artikkelen. Som resten av samfunnet har det norske sivilsamfunnet gjennomgått mange forandringer, og det er fortsatt i endring. Når jeg i det følgende skal gi et bilde av det norske sivilsamfunnet i dag er det derfor naturlig å starte med et raskt tilbakeblikk.

Dype røtter.

Allerede for 200 år siden var det vanlig at bygdesamfunn tok ansvar for foreldreløse, fattige og gamle gjennom legdesystemet. Da industrisamfunnet fikk fotfeste rundt 1850, oppsto fagforeninger, folkeopplysningsorganisasjoner og avholdsbevegelse. Det ble også vanlig for den voksende gruppen rike å delta i veldedighetsarbeid. I 1880-årene ble de første politiske partiene stiftet, og Norge hadde alt tidlig på 1900-tallet et flerpartisystem. Ved overgangen til 1900-tallet ble det etablert stadig nye typer frivillige organisasjoner: kvinnesaksforeninger, foreninger med fokus på helse og sosiale formål, friluftsliv, kultur og idrettslag. I perioden etter 2. verdenskrig og fram til 1990, dvs. i den perioden hvor Norge ble en oljenasjon og den sosialdemokratiske velferdsstaten ble etablert, ekspanderte frivillig sektor i Norge kraftig. Deltakelse og antall medlemskap per innbygger økte betydelig. Sammensetningen av organisasjonssamfunnet endret seg imidlertid en god del i løpet perioden:

Spesialiserte organisasjoner vokste fram, samtidig som organisasjoner med mer allmenne formål tapte terreng. Egenorganisering ble mer utbredt, på bekostning av de idébaserte organisasjonene. Aktivitetsorienteringen i organisasjonslivet økte.

Organisasjonslivet ble mer sentralisert, som følge av at nasjonale organisasjoner la mindre vekt på å ha lokale organisasjonsnivå. Og ikke minst ble det en økt grad av profesjonalisering (flere ansatte i organisasjonene enn tidligere) og større fokus på effektiviseringshensyn.

Dagens situasjon

I siste 20-års periode har veksten i antallet organisasjoner flatet ut. I dag fins det ca 115 000 frivillige lag og foreninger i Norge. Vi registrerer et økende lokalt foreningsliv i nærmiljøorganisasjoner, velforeninger og lokale kulturorganisasjoner. Disse er ofte uten tilknytning til en nasjonalorganisasjon. Et annet utviklingstrekk er at uformelle strukturer og enkeltsaksorienterte aksjoner er i ferd med å blir en større og viktigere del av norsk frivillig sektor. Norge har en befolkning på 4,8 millioner. De norske organisasjonene har til sammen 10 millioner medlemmer! Lukkede organisasjoner der medlemmene må få en invitasjon eller en anbefaling

for å kunne delta, er sjeldne. Organisasjonene tar normalt opp alle som vil delta, som medlemmer.

Halvparten av den voksne befolkningen i Norge deltar med frivillig innsats. Organisasjonene har til sammen 70 000 ansatte, mens medlemmer og sympatisører til sammen utfører 117 000 ubetalte årsverk. 50% av de som gjør frivillig arbeid i Norge, utfører arbeidet i en kultur- eller fritidsorganisasjon; som trenere, vaffelselgere, materialforvaltere, ansvarlige for turstimerking osv. I disse organisasjonene er det ett betalt årsverk for hvert syvende frivillige årsverk.

Nesten halvparten av de norske organisasjonene har kultur- og fritidsformål, inkludert idrettslag og jakt/fiske/friluftslivsforeninger. For øvrig fordeler organisasjonene seg innen kategoriene: bolig og økonomi, velferd, politisk, humanitære og miljø og religion og livssyn.

Mellom 70% og 80% av organisasjonene er medlemsbaserte. Den jevne norske foreningen har stort sett lite økonomiske ressurser, og er helt avhengig av at medlemmene betaler kontingent og bidrar med frivillig innsats. I gjennomsnitt skaffer de norske organisasjonene 2/3 av inntektene sine selv, i form av pengeinnsamling, loppemarked, loddsalg, produktsalg og medlemskontingenter. Den resterende 1/3 av organisasjonenes inntekter er offentlige overføringer, fra stat og kommune.

En klar enighet

Samtlige politiske partier i Norge har gjennom hele etterkrigstiden vært enige om at et levende sivilsamfunn er avgjørende for et levende demokrati. De er også enige om at myndighetene må legge til rette for et levende sivilsamfunn. Til tross for skiftende regjeringer har sivilsamfunnet derfor vokst betydelig. Myndighetene har etablert støtteordninger for en rekke ulike deler av sivilsamfunnet og det er etablert en kultur for dialog mellom både nasjonale og lokale myndigheter og de frivillige organisasjonene.

Norske myndigheter har særlig vært opptatt av å legge til rette for barne- og ungdomsorganisasjoner, styrt av barn og unge selv. Dette fordi barn og unge skal lære seg å delta i organisasjonslivet og bli aktive samfunnsborgere. Barne- og ungdomsorganisasjonene får bruke lokaler på skoler til sin virksomhet vederlagsfritt, og det er etablert egne støtteordninger for disse med forenklete søknadsprosedyrer og rapporteringsrutiner. Det må også nevnes

at norske myndigheter har stilt betydelige midler til rådighet for norske internasjonal bistandsorganisasjoner.

Selv om ulike politiske partier nok vektlegger enkelte funksjoner mer enn andre, er det likevel tverrpolitisk enighet i Norge om at de frivillige organisasjonene fyller en rekke viktige funksjoner i et levende sivilsamfunn. Hvilke funksjoner? Det handler om organisasjonenes funksjoner som Demokratisoler, kanaler for påvirkning, vaktbikkjer, pionerer innen ulike områder. De utgjør også viktige sosiale møteplasser, de er identitet- og holdningskappende, en arena for læring, de er også viktige internasjonale aktører som bidrar til fred og avspenning, de er velferdsprodusenter og viktige aktører i beredskapsarbeidet.

I 2007 la den norske regjeringen fram en Stortingsmelding om frivillig sektor (Stortingsmelding nr. 39 (2006-2007) Frivillighet for alle). Dette er den første Stortingsmeldingen i Norge som beskriver *hele* den norske frivillige sektoren, utviklingstrekkene og en del av utfordringene sektoren har. I Stortingsmeldingen understreker regjeringen organisasjonenes frie og uavhengige stilling og viktigheten av stort mangfold i organisasjoner. Stortingsmeldingen er en viktig anerkjennelse av de frivillig sektor som den tredje samfunnssektor i Norge; ved siden av offentlig sektor og privat sektor.

En sterk stilling

Dette skyldes ikke minst at sivilsamfunnet om og om igjen har bidratt til endringer i Norge, og fortsatt gjør det. Organisasjonene har løftet fram problemstillinger og forslag til løsninger, som det offentlige ikke prioriterer og som næringslivet ikke ser profit i.

Det var for eksempel frivillige organisasjoner som først startet sykepleierutdanning i Norge. De har også etablert redningstjeneste i fjellet og på sjøen, behandlingstilbud for tuberkulose, rehabiliteringssentre for rusmisbrukere og overnattingssteder for hjemløse. Organisasjonene etablerte de første barnehagene og de første asylmottakene. Krisesentre for kvinner, støttesentre for incestoffere, støttearbeid for kreftammede og deres familier og støttearbeid for HIV/AIDS-smittede hører med blant de siste nyetableringene i regi av organisasjonene.

Norske organisasjoner har generelt hatt tillit til myndighetene. Det synes som om organisasjonene og myndighetene i etterkrigs-

tiden har forholdt seg til utviklingen av velferdssamfunnet som et fellesprosjekt, men der det offentlige skal ta de største takene og stå for finansieringen. Det har vært en stor økning i antallet offentlige institusjoner innen utdanning, helse og omsorg i denne perioden. De frivillige organisasjonene har stort sett vært enig i utviklingen, og konsentrert seg om å ta tak i nye arbeidsområder. Det er imidlertid symptomatisk at organisasjonene er raske til å etterlyse offentlig engasjement når de tar tak i nye problemstillinger.

Organisasjonene i Norge har også lang tradisjon for å bidra med viktig informasjonsarbeid og holdningsskapende arbeid. I 100 år har organisasjonene bidratt til å bygge folkehelsen i Norge, og til å forebygge sykdom. Idrettslagene og diagnoseorganisasjonene er viktige på hver sin måte. Organisasjonene har også spilt en avgjørende rolle i arbeidet for likestilling mellom kvinner og menn, bekjempelse av rasisme og fordommer, miljøvern, ivaretagelsen av barns rettigheter osv. I slike endringsprosesser ser vi igjen at organisasjonene samhandler med andre: det kan være presse, academia, kunstnere, det offentlige eller næringslivet.

Stor tillit blant befolkningen

75% av husstandene gir pengegaver til organisasjonene og en gjennomsnitts nordmann er medlem i 2 organisasjoner. Halvparten av befolkningen bidrar også med betydelig frivillig innsats i organisasjonene. Undersøkelser viser at befolkningen generelt har større tillit til organisasjonene enn det offentlige, og de mener at organisasjonene er viktige som vaktbikkjer i samfunnet vårt. De stoler på organisasjonenes evne til å reagere.

Etter 2. verdenskrig har norske offentlige myndigheter på alle nivåer i økende grad inkludert sivilsamfunnet i regelverksutvikling og andre politiske prosesser. Dette skyldes selvfølgelig at organisasjonene er store og har mange medlemmer, men det skyldes også at frivillige organisasjoner generelt har et sterkt omdømme og stor tillit. Selv om det er flere store organisasjoner enn små som får møte med politikere og myndigheter når de ber om det, slipper også små organisasjoner til. Myndighetene inkluderer ofte mange organisasjoner når saker skal høres, og organisasjonene opplever at det nytter å uttale seg. De blir lyttet til. Når dette er sagt må det også sies at norske organisasjoner også opplever at de får for knapp tid til å sette seg inn i sakene som myndighetene inviterer dem til å

uttale seg om. Organisasjonene erfarer også at de først blir orientert om saker og får anledning til å uttale seg når saker er i sluttfasen og det er ekstra vanskelig å få gjennomført endringer.

Utfordringer og oppgaver

En fersk undersøkelse viser at noen typer organisasjoner; for eksempel misjonsbevegelse og avholdsbevegelse, stagnerer og går tilbake. I langt de fleste organisasjoner er det lite endring. Men kjernetroppene av frivillige som holder organisasjonene i gang er i ferd med å bli eldre og rekrutteringen av unge synes å bli vanskeligere.

Undersøkelser gjennomført i siste 5-årsperiode viser at aldersgruppen 16 – 24 år stadig deltar mindre i organisasjonene. Vi ser også at de sosiale forskjellene i Norge øker og undersøkelser viser at lavinntektsgrupper med lite tilknytning til arbeidslivet deltar i langt mindre grad i sivilsamfunnet enn gjennomsnittet. Det er også en utfordring for sivilsamfunnet at innvandrerbefolkningen, som utgjør 11% av totalbefolkningen i Norge, ikke deltar i de tradisjonelle norske organisasjonene. Undersøkelser viser at innvandrere i Norge er nesten like aktive i organisasjonene som majoritetsbefolkningen, men de velger å engasjere i etniske minoritets-organisasjoner.

Det er også en utfordring at stadig flere velger å engasjere seg i kultur- og fritidsorganisasjoner, mens det blir færre aktive i politiske organisasjoner og rettighets- og støtteorganisasjoner. Dette innebærer en avpolitisering av sivilsamfunnet.

Sist, men ikke minst ser vi at de frivillige organisasjonene i Norge er utsatt for ulike former for press fra både det offentlige og fra kommersielle aktører. Det offentlige påfører organisasjonene stadig mer byråkrati. Det offentlige legger også svært sterke føringer for bruken av offentlig støtte og fratar dermed organisasjonene handlefrihet. Det er en vanskelig balanse for organisasjonene å skulle samarbeide med det offentlige, og samtidig unngå å bli rene instrumenter for gjennomføring av myndighetenes politikk.

Organisasjonene erfarer også at det offentlige forsøker å verve frivillige. Siden organisasjonene i Norge er så avhengig av frivillige er de negative til å få konkurranse fra det offentlige om frivillige hoder og hender. Organisasjonene opplever på samme måte at ulike kommersielle aktører; butikkjeder, treningssentere osv. bruker medlemsbegrepet om kunder eller abonnenter.

De frivillige organisasjonene som driver ulike institusjoner innenfor helse-, sosial- og omsorgssektoren sliter. Den norske velferdsstaten er under press. Myndighetene har i økende grad begynt å kjøpe helse- og omsorgstjenester fra private kommersielle bedrifter. De non-profitbaserte institusjonene, som organisasjonene driver, taper anbuds konkurransene. De er mindre økonomiske enheter og må ha lengre avtaler enn det offentlige kan tilby for å klare "break-even". I fjor måtte 12 non-profitbaserte institusjoner legges ned.

Utfordringene til tross: det norske sivilsamfunnet har vist seg å være svært moderniseringsdyktig gjennom hele etterkrigstiden. Organisasjonene har stor bevissthet om utfordringene de står overfor, og for fem år siden etablerte de et interessepolitisk samarbeidsforum som skal jobbe for å bedre sektorens rammebetingelser. Slik at vi stadig kan få mer og bedre frivillighet i Norge!

Fotomontasje Miroslav Huptych

Den tsjekkiske veien

Hana Frištenská

Det sivile samfunn har i prinsippet to betydninger: For det første gjør det mulig for mennesket å kunne være seg selv i alle sine dimensjoner, altså også som et sosialt vesen som på tusenvis av måter ønsker å ta del i livet i det samfunnet det lever i. For det andre virker det som en garanti for politisk stabilitet.

Václav Havel, Talen i Rudolfinum, 1997

Frivillig sektor oppstod og fungerer etter hovedpersonens – borgerens –vilje. Hun eller han danner kjernen i det sivile samfunn, der det er typisk at organiseringen skjer spontant og “nedenfra” etter prinsipp av hva som gagnar samfunnet, og etter frivillighetsprinsippet.

Hva frivillig sektor består av

Det er vanskelig å få med seg alt som hører inn under denne uensartede blandingen av organisasjoner ved hjelp av definisjoner og termer. De betegnes som non-profit og ikke-statlige. Til disse hører profesjonelle teatre som opptrer på sitt faste sted og frivillige “omstreifende” teaterforeninger, organisasjoner med tradisjon og lag med kort levetid, store stiftelser og fotballklubber på bygda, amatørteatergrupper, profesjonelle grupper som arbeider mot narkotika og med avvenning og behandling av narkomane, sjakkklubber, organisasjoner til selvhjelp for rullestolbrukere eller et forbund for en av minoritetsgruppene. Organisasjonene er grunnlagt på bakgrunn av borgernes egen vilje – de er dermed uavhengig av staten og deres prioritet er ikke å gå med overskudd, men å drive en virksomhet som gagnar fellesskapet. Denne utføres frivillig og ofte også uten betaling.

Noen ganger omtales dette området innen det offentlige liv som den tredje sektor – ved siden av statlig sektor og næringslivssektoren. Sivile organisasjoner og initiativer reagerer smidig på samfunnets behov og gruppers særinteresser og fyller et tomrom mellom det naturlig konservative, lite følsomme statsapparatet og det konkurrerende forretningslivet, som konsentrerer seg om effektivitet.

Det dreier seg om plass til veldedig arbeid, for folks deltakelse, for hjelp til selvhjelp eller ytelse av alle mulige tjenester. Denne brede sfæren av frivillige organisasjoner hører til de delene av samfunnet som etter 1989 endret seg på en særlig imponerende og dynamisk måte.

For å bedre skjønne hvorfor, kan vi ta en titt på statistikkene: Da ser vi at det i 2009 var registrert mer enn 82 000 lag og foreninger, omtrent 3000 stiftelser og tusen legater, nesten 1500 allmennnyttige organisasjoner og 4000 organisasjoner grunnlagt av kirkesamfunn og religiøse fellesskap. I 2007 var 1,9% av alle sysselsatte i Tsjekkia ansatte på institusjoner med frivillige arbeidere. Den gjennomsnittlige veksten pr. år i antall sysselsatte i frivillige organisasjoner lå i årene 2002–2005 på 3,82 prosent. Det betyr at sysselsettingen i frivillig sektor vokste langt hurtigere enn i hele det økonomiske liv forøvrig. Sysselsettingsgraden stod på stedet hvil i den samme perioden (gjennomsnittlig årlig vekst for hele økonomien lå i perioden 2002–2005 på 0,03%). Denne trenden har kommet for å vare, slik jeg ser det, skjønt jeg ikke kan dokumentere dette med nyere opplysninger.

Deltakelse, nestekjærlighet og filantropi før 1989

Ser vi på organisasjonsliv og stiftelsers tradisjoner i Tsjekkia tidligere, oppdager vi at det er tale om en spesifikk og rik tradisjon. Lag, foreninger og stiftelser var for 150 år siden det viktigste middelet det tsjekkiske folk hadde til å organisere og uttrykke seg politisk, etter den tids oppfatning nasjonalt. Det var hovedinstrumentet for å sammen kunne kultivere språk, nasjonal bevissthet, kultur og tradisjon. Organisasjonslivet var den sfæren der et lite folks meninger og holdninger ble formet innenfor rammene av Østerrike-Ungarn. Foreninger og stiftelser var også, fra da de ble dannet, knyttet til verdier og dyder som nestekjærlighet, filantropi, veldedighet, menneskelighet. Dette er verdier som forandres over tid, men trass i all vår skepsis, eksisterer de ennå, viser seg i samfunnet og er nødvendige. Jeg er imponert over å på enkelte hus i Praha kunne lese om hvem det og det huset ble viet til. F.eks. her jeg holder til står det skrevet på en plate på huset at “Den navngitte eieren av eiendomsselskapet gav dette huset til en stiftelse til støtte for tsjekkiske forfattere”.

Heller ikke etter 1918 forsvant organisasjonslivets intensitet, heller tvert imot. Foruten de politiske partiene var også dette et uttrykk for folks vilje til å delta i det demokratiske livet i den unge republikken. Lag og foreninger spilte en viktig rolle for utdanning, kulturliv og for å hevde de store minoritetenes rettigheter. Disse minoritetene var i Tsjekkia tyskere og polakker. En viktig rolle fylte de på det sosiale området – i 1930-årene var det f.eks. innen veldedighet og humanitær virksomhet registrert 5140 lag og foreninger. Stiftelser og lag og foreninger eide og administrerte en rekke institusjoner, deriblant en rekke sosiale institusjoner og utdanningsinstitusjoner – f.eks. drev den katolske Charita på den tiden mer enn 170 sosiale institusjoner og utdanningsinstitusjoner med en kapasitet på 40000 plasser.

Den rike tradisjonen med å organisere seg og drive filantropisk arbeid ble avbrutt under protektoratperioden, og framfor alt i den lange perioden med kommunistisk totalitært regime, da folks egne initiativ ikke var ønsket overhodet. Etter krigen tok de fleste sivile organisasjoner enten ikke opp igjen sin virksomhet eller så ble de gradvis lagt ned og overtatt med tvang av det kommunistiske regimet. Et typisk eksempel er stiftelser – i 1953 ble det bestemt av den kommunistiske regjeringen at de skulle legges helt ned og at deres store eiendom skulle beslaglegges. Bortsett fra én eneste – Josef, Marie og Zdeňka Hlávkas Stiftelse, som ble grunnlagt i 1904 på initiativ av arkitekten og filantropen dr. Hlávkas testament og har overlevd til i dag.

Under sosialismen overlevde riktignok – selv om de i de fleste tilfellene ble grunnlagt på nytt – en håndfull organisasjoner, som man kanskje – når man virkelig setter godviljen til – ville kunne betrakte som ikke-statlige og non-profit-organisasjoner. Men noe som så avgjort var mer karakteristisk for dem var at de var sentralt styrt og inndelt i kadre av Den nasjonale front, hhv. av kommunistpartiet. Enkelte av dem gjorde ingen forsøk på å skjule at de var dens forlengede arm (tenk på Det sosialistiske ungdomsforbundet, Pionerene eller Det tsjekkoslovakiske kvinneforbundet.) Andre rettet seg mot ideologisk ufarlige aktiviteter knyttet til medlemmenes rene interesser. F.eks. gjaldt dette hageeiere, jegere, birøktere eller frivillige brannfolk. Innflytelsesrike og rike på penger var de av Den nasjonale fronts organisasjoner som organiserte idrettslige aktiviteter – f.eks. Svazarm og ulike forbund innen

idrett og fysisk fostring. Organisasjoner som spesialiserte seg på fritidsaktiviteter og idrett overlevde i all hovedsak året 1989, ble transformert og utgjør i dag den mest innflytelsesrike delen av frivillig sektor og samtidig den som disponerer mest eiendom. Forøvrig er situasjonen omtrent slik også i andre postkommunistiske land rundt Tsjekkia.

Frivillig sektor etter 1989

Året 1990 betydde en ny start for å utvikle det sivile samfunn og frivillig sektor. Den første av lovene som gjorde det mulig å grunnlegge frivillige organisasjoner av typen borgernes egne foreninger ble grunnlagt. Alt i 1990 registrerte Innenriksdepartementet om lag 2500 nye foreninger, og antallet steg for hvert år som gikk. I 2002 var det allerede registrert mer enn 80 000 forskjellige ansvarlige personer som til sammen utgjorde frivillig sektor. Dette iherdige engasjementet blant folk på 90-tallet demonstrerte på en overbevisende måte hvilken higen det var i folket etter en av de grunnleggende politiske rettighetene – etter å kunne organisere seg, noe som hadde blitt nektet dem i 60 år.

I 1995 ble det vedtatt en lov om allmennnyttige organisasjoner, noe som gjorde det mulig å grunnlegge en ny type frivillige organisasjoner: Loven var ment å skulle brukes om et slags “nærings-selskap” som yter allmennnyttige tjenester. Det er bare det at det gikk fem år fra Loven om organisering til Loven om allmennnyttige organisasjoner kom. Det var lett å drive den typen organisasjoner som vi kan kalle lag og organisasjoner og særlig mye hadde det å si at statlige tilskudd ble gitt til en viss type organisasjoner og på en bestemt måte. Dette medførte at det ble langt mindre populært å danne såkalte “allmennnyttige organisasjoner”. Denne typen er mer gjennomsliktig, men også mer krevende. Grunnleggere av organisasjoner foretrakk typen “enklere” og mindre transparente sivile organisasjoner.

Også institusjoner med ulike formål styrket sin virksomhet. I 90-årene gjenopptok de enkelte kirkesamfunnene disse institusjonenes virksomhet som tradisjonelle uttrykk for kristelig veldedighet til gagn for de svakere i samfunnet (katolske Charita-organisasjoner, evangeliske Diakoni-organisasjoner, o.l.). Dette ble gjort mulig gjennom Lov om trosfrihet og kirke- og religiøse

samfunns stilling, som ble vedtatt i 1991. Dessuten er begge de nevnte organisasjonene med et tett nett av filialer rundt om i landet i dag dominerende private driftsansvarlige for varierte sosiale og veldedige tjenester.

Den juridisk siste typen som faller inn under organisasjoner innen frivillig sektor, er imponerende når det gjelder eiendom – stiftelser og legater (de siste ble føyd til senere). Disse spesifikke organisasjonene gikk i årene 1997–2009 gjennom de største endringene når det gjelder struktur. Dette skjedde som følge av Lov om stiftelser og legater, som kom i 1998. Den mangelfulle, generelle og altfor uspesifiserte endringen av stiftelsen som institutt i lovendringen i sivilrettslovsamlingen fra 1992 definerte ikke disse organisasjonene noe nærmere. Den gjorde det kun mulig å stifte slike organisasjoner – og slik ble det i denne perioden grunnlagt nesten 5000 stiftelser, for det meste uten eiendom og uten formue, noe som må være et grunnleggende trekk ved denne typen organisasjon. Den strenge loven som kom i 1997 endret situasjonen – i 1998 klarte kun 250 stiftelser å skifte ham. Stiftelser og legater opptrer nå som – og blir også sett på som – “en sammenslutning med eiendom som arbeider for et allmennyttig formål”. Som eneste organisasjonstype innen frivillig sektor er den en kilde til penger for andres allmennyttige aktiviteter. Det er knyttet en interessant historie til stiftelser i sammenheng med at Investeringsfond for stiftelser ble delt opp. I løpet av de lange årene 1993–2007 og et dramatisk mellomspill, bestemte den tsjekkiske regjeringen at 75 stiftelser skulle få rundt to milliarder korona fra inntektene av kupongprivatiseringen. Den tsjekkiske regjeringen hjalp med denne helt originale løsningen, som ikke bør glemmes, stiftelsene til å “rekonstrueres”. Men det er en litt annen historie.

I løpet av de siste 20 årene har frivillige organisasjoner blitt sterkere, flere, blitt delt og slått seg sammen, og har også blitt lagt ned. I dag påvirker de på en grunnleggende måte en stort spekter av tjenester – sosiale tjenester, barn og ungdoms fritid, miljøvern og forebygging, behandling og avvenning av narkotikaavhengige. Det finnes organisasjoner som fyller rollen som “vaktbikkje” når det gjelder overholdelse av menneskerettigheter, forbrukerrettigheter og organisasjoner som arbeider mot korrupsjon. Andre utfører mange tjenester for funksjonshemmede og ser til at minoriteters rettigheter blir overholdt, andre

igjen overvåker Tsjekkias humanitære hjelp og utviklingshjelp overfor utlandet. Det er mange slike aktiviteter og man er ofte ikke klar over at den tjenesten vi bruker eller leter etter, er det en frivillig organisasjon som står for. I år hørte vi under flommene i Nord-Tsjekkia ofte navnene på noen av dem – Adra, Charita, Člověk v tísni...

Frivillige organisasjoner og staten – utviklingen av forholdet

Parallelt med frivillig sektor utviklet også forholdet mellom statlige organers forhold til frivillig sektor seg. Også denne historien har sine interessante trekk. Den vertikalt organiserte statsadministrasjonen, som i sin natur er tungrodd, hadde og har vanskeligheter med å finne et språk de kan bruke til å kommunisere med horisontalt organiserte og foranderlige strukturer i frivillig sektor. Mange ganger har jeg vært vitne til hvordan representanter for frivillig sektor ikke har skjønt statstjenestemenn og -kvinner, og det selv der det har vært gjensidig god vilje mellom partene. Noen av de frivillige organisasjonenes egenskaper, som noen ganger kommer fram i form av fleksibilitet, andre ganger som ustabilitet og manglende pålitelighet, er årsaken til at det for staten og dens organer er vanskelig å akseptere et klart formulert forhold og fylle dette med et formålstjenlig innhold. Til tross for dette har forholdet lagt flere etapper bak seg, det arbeides med det og det er i utvikling.

I løpet av noen få år etter 1989 opplevde tsjekkerne en periode som var karakterisert av en viss sedvane etter Fløyelsrevolusjonen. Denne sedvanen er tydelig også i de første lovendringene som gjelder frivillig sektor (slik jeg har beskrevet overfor). På den tiden ble dessuten Investeringsfond for stiftelser grunnlagt som et ekstraordinært tiltak fra den tsjekkiske statens side. Råd for stiftelser ble grunnlagt som regjeringens rådgivende organ. Det fikk oppgaven med å finne en løsning for å dele eiendom mellom stiftelsene som var i ferd med å grunnlegges. En allsidig imøtekommende politikk på denne tiden fra den tsjekkiske statens side overfor sivile organisasjoner bidro utvilsomt til å legge grunnlaget for en rivende utvikling av frivillig sektor.

En generelt mer nøktern og pragmatisk periode begynte etter Tsjekkoslovakias oppløsning i 1993. Staten formet sitt forhold til frivillig sektor på en svært reservert og målrettet måte. Vi fin-

ner bevis på dette bl.a. i form av mangel på vilje til å sette i gang prosessen med deling av Investeringsfond for stiftelser, gjennom å stanse virksomheten i Råd for stiftelser og i form av trening av nye, nødvendige lovendringer, f.eks. i Lov om stiftelser. Statens politikk hadde i denne perioden et etterslep i forhold til den spontane utviklingen i frivillig sektor, og det med alle mulige negative følger. På den annen side må det innrømmes at staten hele tiden støttet frivillige organisasjoners virksomhet med ikke rent små midler som ble gitt til prosjekter og tjenester. Totalsummen økte litt for hvert år og utgjorde på den tiden rundt to til tre milliarder koruna pr. år.

Etter 1999 kom virksomheten i gang igjen i Råd for ikke-statlige frivillige organisasjoner og utdelingen av midler fra Investeringsfond for stiftelser begynte endelig. Denne prosessen ble avsluttet i 2006. I begynnelsen av 2002 vedtok t.o.m. regjeringen en etterlenget Lov om organisasjoner, som ble overlevert det tsjekkiske parlamentet til forhandlinger. Parlamentet avslo imidlertid loven, fordi den i for stor grad kompliserer realiseringen av folks rett til å organisere seg, en rett det skal være en lav terskel for. For denne etappen var det også karakteristisk at den nye Lov om stiftelser virket på en god måte, og det samme gjaldt forberedelsen av nye lover om generelle regler for tilskudd i de enkelte departementene.

I 2005 ble Tsjekkia medlem i EU og det betydde gjennomgripende forandringer også for frivillig sektor. EU-fondene kom til Tsjekkia – store summer som var administrert på en annen måte enn vi var vant til. Frivillige organisasjoner som torde søke og klarte å få penger fra disse fondene til sine aktiviteter, ble nødt til å gå gjennom endringer og ble aldri som de hadde vært før igjen. Mange kunne her ha fortalt om denne vanskelige overgangen fra å ha vært en organisasjon av frivillige til å bli en profesjonell institusjon og arbeidsgiver. Organisasjoner tok opp i seg uttrykk som økonomisk styring, strategisk planlegging, akkreditering av tjenester, cash flow, risikostyring og mange andre. Her begynte “hestene å bites” – blant dem som hadde fått penger fra EU og nytt godt av disse og dem som ikke hadde kvalifisert seg til denne “1.-ligaen” – og “hestene bites” fremdeles. Det har pågått helt til i dag, man prøver fortsatt å løse en konflikt mellom profesjonalisering og frivillighet. I denne perioden ble regionene etablerte – nye ledd innen offentlig administrasjon. Staten og frivillig sektor fikk

i form av regionene en tredje partner i forholdet dem imellom. Fra de ble opprettet – og i stadig større grad år for år – påvirker regionene situasjonen i de ikke-statlige frivillige organisasjonene som har sin virksomhet i regionen.

Dagens situasjon gjør en entydig vurdering vanskelig. Staten forbereder en rekke andre endringer, og det er knapt mulig å si hva disse kommer til å innebære for frivillig sektor. Endringene gjelder særlig skatter, noe som berører dem langt mer enn mange frivillige organisasjoner er klar over. Den objektive nødvendigheten av å stabilisere statens finanser gjennom sparetiltak kan bety også en betydelig reduksjon av frivillig sektors kjøp av tjenester – dette beløpet utgjorde i 2008 over seks milliarder koruna fra statsbudsjettet og gjaldt ca. 3000 frivillige organisasjoner. La oss håpe at de rosverdige spareforsøkene ikke blir til et hysteri, at de blir klokt gjennomført og ikke senker nivået på tjenester som utføres av frivillige organisasjoner, som er av høy kvalitet og nødvendige, og at de heller ikke får negative konsekvenser for de frivillige som utfører tjenestene.

Gnisningsfelt

I forholdet mellom staten og frivillig sektor finnes det enda et vanskelig punkt og det er de frivillige organisasjonene som kalles demokratiets “vaktbikkjer”. Mellom dem og regjeringen, staten eller statsadministrasjonen kan man ikke snakke om gjensidig tillit, det hadde vært en selvmotsigelse. Mellom dem må det derimot herske årvåkenhet og spenning, som gjør at begge parter konstant er på vakt overfor hverandre. For at dette forholdet skal fungere på en sunn måte, må staten på den ene side holde seg borte fra å “straffe” dem med ulovlige midler, på den annen side er det en rekke førsteklasses “vaktbikkjer” som nekter å ta imot statlige tilskudd. Som et eksempel som taler for alle viser jeg til f.eks. Amnesty International eller Greenpeace. Disse velger å gjøre dette slik at de ikke skal kunne klandres for en viss “klientellisme”. Jeg er overbevist om at dersom en slik organisasjon er profesjonell, anstendig og objektiv i det den gjør, føler politikere og representanter for statsadministrasjonen respekt overfor den og følger dens virksomhet med frykt. Det gjør de ettersom det denne organisasjonen finner ut og de standpunkt den inntar henvender seg til folk flest, media, den

akademiske sfæren – se f.eks. på Transparency Internationals virksomhet. Slike organisasjoner fungerer ofte som et fyrtårn som skip følger lyset av. Hvis slike ikke finnes, tar ingen dem alvorlig – og det ligger i menneskets natur at det da føler seg krenket.

Det er imidlertid et annet spørsmål om frivillig sektor gjennom det den gjør og representerer har stor nok innflytelse på folk flest. Svaret må bli: Ikke i det hele tatt. Årsaken er komplisert og enkel på samme tid. Vi er et postkommunistisk samfunn, som den dag i dag ikke tror på egne krefter, og ennå klarer vi ikke å aktivisere oss selv så det monner. Eller for å si det med Václav Havel: “å selv organisere seg selv”. Stadig retter vi vår oppmerksomhet mot en allmektig stat. Det gjelder både folk flest og frivillig sektor. Nylig fikk jeg høre en glimrende sammenlikning av statens rolle overfor frivillige organisasjoner i de postkommunistiske landene i Mellom- og Øst-Europa og vest for Tsjekkia. I Storbritannia, Nederland, Tyskland og kanskje også i Norge regulerer staten gjennom sine inngrep bare det direkte forholdet mellom staten og frivillig sektor. I de postkommunistiske landene finnes det ennå ikke et forhold av denne typen, og det som er avgjørende er tvert imot forbindelsen stat – frivillig sektor. Det krever nok tid, og den har ennå ikke blitt moden.

Hva kommer til å skje videre?

Hvor har det blitt av den tiden da frivillige organisasjoner holdt til i leiligheten til en av grunnleggerne, da alt ble gjort gjennom frivillig innsats og på bakgrunn av tillit mellom venner, da det ikke var noen sjef, ingen underordnede, ingen ansatte i det hele tatt – og all regnskapsføring bestod av noen få kvitteringer som fikk plass i en skoeske? Fra ulike vennegjenger, som en gang etter 1990 møttes på en lokal pub og grunnla en frivillig organisasjon der, har tsjekkerne på 20 år fått profesjonelle og selvbevisste organisasjoner med en gjennomtenkt struktur og mange imponerende ferdigheter. Disse organisasjonene skiller seg ikke lenger fra firmaer som driver forretning på noen annen måte enn “bare” gjennom formålet, viljen til å være allmenntilgjengelig og gjennom å forfekte andre verdier, som utgjør deres etiske kodeks. Nå mener jeg dem det står respekt av. I frivillig sektor finner du foruten disse også svindlere, “lettvinne typer”, diletanter og latsabber

– som overalt ellers. Det er ikke flere av dem, og kanskje heller ikke færre.

Likevel er mye av viljen fra tidligere år og kanskje også noe av engasjementet i frivillig sektor høyst oppegående. Jeg har bevis for det jeg sier. I elendig betalte og ustabile stillinger ansettes det stadig unge, høykvalifiserte mennesker – mange ganger har jeg vært til stede under ansettelsesintervjuer i en stiftelse, der de unge som var interesserte i å få jobben, sa: “Jeg ønsker å jobbe der jeg har en følelse av at det har en høyere mening...” I en regional analyse av situasjonen i frivillige organisasjoner leste jeg at utdanningsnivået blant de ansatte i frivillige organisasjoner er den høyeste sammenliknet med alle andre felt i denne regionen. Det arbeider stadig frivillige i Tsjekkia og det er stadig flere av dem – Tsjekkisk statistisk byrå oppgav for 2007 at det var 1,2 millioner mennesker som mer eller mindre jobber gratis i allmennhetens interesse. Det foregår offentlige pengeinnsamlingsaksjoner og det kommer inn mer penger, litt etter litt – selv om det er stadig flere innsamlingsaksjoner og folk ikke har det bedre, men heller verre. Likevel gir de penger, og ikke bare til folk som ble oversvømt av storflommen – det er beundringsverdig. Private bedrifters sosiale ansvar er heller ikke noe ukjent begrep lenger og mange vellykkede foretak ser på det som en nødvendig del av effektiv markedsføring å også støtte veldedighet, uttrykt i form av midler de gir til frivillige organisasjoners prosjekter.

For framtiden er jeg optimist, noe for øvrig de fleste i denne bransjen er. Det er en optimisme som har sitt utspring i en overbevisning om at vi lever i et bedre og mer menneskelig samfunn enn det media forsøker å overbevise oss om hver bidige dag til vi blir lei av det. Optimismen min har også å gjøre med at jeg tror de verdier vi deler fortsetter å eksistere, selv om de kanskje gjør det i en annen form, og det er ikke alltid de gjelder penger eller eiendom. Jeg er en forsiktig optimist også mht. at staten, den store, på ingen måte skarpsynte elefanten, ikke gjør noe feiltrinn som vil trække ned og ødelegge for våre anstrengelser som enkeltmennesker, men at den trår til med omtanke og passende forsiktig.

Oversatt fra norsk av Yngvar Brenna.

Fotomontasje Miroslav Huptych

Den norske drømmen

Nina Witozsek

Den polsk-irsk-norske sosiologen og publisisten Nina Witoszek-Fritzpatrick (1954) er professor ved Senter for miljø og utvikling ved Universitetet i Oslo. Hun emigrerte fra Polen i 1983 og har i Norge blitt tildelt en rekke priser. Den viktigste prisen ble hun tildelt av den prestisjetunge stiftelsen Fritt Ord i 2005. Hun skriver bøker, artikler i tidsskrifter og er aktiv i den offentlige debatten. Boken Verdens beste land – en pamflett, som vi her tar med et utdrag fra, kom ut i 2009 og utløste en heftig diskusjon i Norge. Oversatt fra norsk av Miluše Juříčková.

■ ■ ■

I et av de mest magiske bilder av den norske idyllen ser vi et kor av eldre menn på stranden, med vinterhavet stormende mot dem, mens de synger sentimentale sanger om sitt hjemland. De bryr seg verken om vind eller snø som fyker rundt dem, eller den isende kulden. De synger med rim i øyebrynene og med snørr hengende i heroiske istapper fra nesen.

Dette er hovedmotivet i *Heftig og begeistret* (2001), den største stammefilmen i norsk filmhistorie. Det fascinerende er likevel ikke filmens innhold. Det er publikums respons; en langvarig kollektiv katarsis. Alle ler og feller patriotiske tårer samtidig – noe som ellers er en sjeldenhet i vår kyniske tid. Og dette skjer ikke fordi Berlevåg mannskor er glamorøs eller fordi sangene er fullkomment skjønne og naturen fortryllende. Her er det snarere stikk motsatt. Koret består for det meste av eldre, helt alminnelig utseende menn. Sangene fremføres med imponerende glød, men med langt fra perfekt gehør, og naturen er på sin side ugjestmild og streng. Men de eldre

herrer fra Berlevåg kjæler med den norske sjelen gjennom å bevise at vanlige mennesker er vidunderlige, at utkanttilværelsen er *åltreit*, og at livet er herlig – selv om man er over 60 eller kastet ut av arbeidslivet. De står over stormende bølger og synger – som i koret på Titanic – stolte og fulle av patriotisk *elan*, overbevist om at de lever i den beste av de beste verdener.

Heftig og begeistret tilhører Heimat-sjangeren og spiller på alle de obligatoriske bilder og symboler av det norske: kunst i naturen og naturen i kunst, mennesker som naturens barn, hverdags-heroisme på den ytterste utposten og sosialistiske og seksuelle fantasier. Men viktigst av alt: Filmen fanger kvintessensen av Den norske drømmen, et eventyrscenario der fattigfolk både metaforisk og bokstavelig talt blir konger. Og den beviser at man ikke behøver å være Arnold Schwarzenegger for å bli en konge; man kan være en alminnelig mann med mage og måne – og med prosaiske lengsler.

Denne pamfletten er et resultat av min fascinasjon for Den norske drømmen og dens metamorfose i det 21. århundre. I likhet med *The American Dream* – en av menneskehetens mest kraftfulle og mobiliserende fortellinger – har Den norske drømmen, skjønt ikke “kodifisert” like stramt som den amerikanske, vært en mektig myte som fortjener en nærmere gransking. I *The Epic of America* (1931) skriver James Truslow Adams:

“(…) den drømmen om et land der livet skulle være bedre, rikere og mer fullendt for alle, med muligheter for alle etter evner og prestasjoner. For den europeiske overklasse er det en vanskelig drøm å gi en fullgod tolkning av, og mange av oss er blitt mistroiske og lei av den. Det er ikke en drøm utelukkende om biler og høyere lønn, men en drøm om sosial orden der hver mann og kvinne skal ha muligheten til å realisere sine evner, og bli anerkjent av andre for det de er, uavhengig av tilfeldige omstendigheter knyttet til fødsel eller samfunns-posisjon.”*

*“(…) that dream of a land in which life should be better and richer and fuller for everyone, with opportunity for each according to ability or achievement. It is a difficult dream for the European upper classes to interpret adequately, and too many of us ourselves have grown weary and mistrustful of it. It is not a dream of motor cars and high wages merely, but a dream of social order in which each man and each woman shall be able to attain to the fullest stature of which they are innately capable, and be recognized by others for what they are, regardless of the fortuitous circumstances of birth or position.” Oversettelse ved Rolf Eldevik.

Fra den amerikanske *Declaration of Independence* via nasjonal litteratur til populærkultur, har amerikanerne fremhevet seg selv som det utvalgte folk for hvem intet er umulig; erobringen av stadig nye grenseområder, kampen mot lokale og internasjonale kjeltringer, samt endeløs rikdom og makt. Det konstante budskap har vært: Du kan også bli en Rockefeller, en Hollywood-stjerne, eller amerikansk president, selv om du måtte være en aids-syk albaner med ett ben.

Gjennom de siste tiårene har *The American Dream* blitt kompromittert – om ikke invalidisert – av stormaktseventyr, tankeløs forbrukskultur og grådighetskrise i Wall Street. I dette vakuum har Den norske drømmen vokst frem – en mildere, mer etisk akseptabel versjon av prosjektet med det formål å skape et *great good place on earth*. Som amerikanerne, vil også nordmenn forføre verden med fortellingen som alle elsker: om en Askepotts vei fra enkle kår til rikdom. Men i motsetning til amerikanerne – avhengige som de er av forestillinger om ubegrenset velstand, berømmelse, kjærlighet, makt og lykke – handler den norske drømmen om en verden med grenser og utilstrekkeligheter som fremhever middelmådighetens milde despoti fremfor en supermanns akrobatikk. Er den norske drømmen svaret på menneskets lengsel etter trygghet, fred og lykke? Hva er i så fall dens drivende kraft? Og er den frj for hybris, denne stolthetens tragiske brist, som påførte Ikaros fall fra skyene, Doktor Faustus til å selge sin sjel til djevelen, som forårsaket Napoleons og Hitlers nederlag og førte president Bush inn i en katastrofe i Irak?

La Belle Époque

I 1976, da Øst-Europa fremdeles var under Sovjetunionens støvel, skrev den polske poeten Wislawa Szymborska et dikt om utopia:

Øya hvor alt får sin forklaring.
Her trår man på bevisenes faste grunn.
Her fører alle veier til målet.
Buskene laver av svar.

Jo lenger man kommer inn i skogen,
desto bredere blir Selvfølgelighetens dal. (...)
Til høyre hulen, hvor meninger ligger.
Til venstre Den dype overbevisnings innsjø.
Fra bunnen river sannheten seg løs og stiger fjærlett til
overflaten.

Over dalen ruver Den urokkelige visshet.
Fra dens tind skuer man ut over Tingenes Vesen.

Inntrykket av klarhet og tilfredshet som stråler fra Utopien
er allikevel misvisende:

Tross alle attraksjoner er øya øde,
og de svake fotspor som skimtes på strendene
peker uten unntak i retning av sjøen.

Som folk bare har gått bort herfra
og for alltid dukket ned i dypet.
("Utopia", overs. O.M. Selberg, 1996).

Szymborska skrev disse linjene i en verden der sosialismen ble scene for den største masseflukten fra Utopien. Som om det beste man kunne gjøre i den beste av alle verdener var å forlate den. Det er verdt å tenke over at mens hun forsøkte å fange inn det grusomme anti-klimaks av lykkediktaturet, vokste det frem et unikt sosialistisk kongerike noen tusen kilometer lenger nord – en verden som var et hjem for sine borgere, og ikke et fengsel.

I begynnelsen av det 21. århundre er Norge tilsynelatende et land som er nær ved å fullbyrde den europeiske venstresidens viktigste kampsaker i de siste to hundreårene: likestilling, frihet, velstand, rettferdighet – og rikdom. Rikdommen inkluderer ikke bare hovedenergikildene olje, gass og vann og et av de høyeste brutto nasjonalprodukter per innbygger i verden. Den omfatter en lang tradisjon for en fredfull, reformorientert og fellesskapsfokusert utvikling og en frigjørende politikk, et av verdens beste velferdssystemer, fortryllende landskap, og en identitet basert på partnerskap med naturen.

I verdens øyne er Norge i det 21. århundret et forbilde på

skjønnhet, rikdom, sosial rettferdighet og opplyst samaritanisme. Det er symbolsk og politisk knyttet til en positiv utvikling – fra Brundtlands idé om en bærekraftig utvikling til den massive utviklingshjelpen til land i sør. Landet bruker ressurser på å spre fredssak, menneskerettigheter og demokrati. Norge er i sannhet verdens største godhetseksportører til *alle*. Det er også en av verdens store våpeneksportører til krigerske land, men vi lar det ligge i dette glade kapitlet og utsette til en mer passende (og mørkere) kontekst senere i boken. I dag, dersom krig er et problem, er Norge løsningen. Landet har nå det største antall fredsmeklere i verden; Norge er allestedsnærværende i Midtøsten og Latin-Amerika, i Sudan, Eritrea, Tanzania og Sri Lanka. I begynnelsen av den nye tidsregning har norske politiske strateger og media overbevist Norge og internasjonale fora om at Ibsens fødeland fremstår som en legemliggjørelse av menneskehetens evige drøm om rettferdighet og godhet.

Ingen annen nasjon har vært en så stor suksess i nasjonal branding. La oss bare ta for oss et år av Norges seneste moralbiografi som Utopia: Den 10. januar 2002 siterte The International Herald Tribune en rådgiver til president Bush som uttrykte håp om at *“the Norwegian countries would function as peace brokers in Afghanistan”*. Det var altså ikke Sweden, eller Scandinavia – men “Norwegian countries”! Den 5. april samme år trykket The London Times et brev fra den velkjente filosofiprofessoren Laurence Goldstein, som argumenterte for at den beste måten å løse konflikten i Midtøsten på var å overlate Jerusalem til Norge for de neste tyve årene. I løpet av et BBC-program om Sri Lanka som ble vist våren 2002 ble de krigførende partene, representert av en sur tamil og en melankolsk singaleser, overskygget av en strålende norsk fredsmegler som på pedagogisk norsk-engelsk leste opp en pompøs erklæring om fredens gleder. Og den 8. juli 2002 kunne man i Time Magazine finne en artikkel om “Little Fish in a Big Pond. How tiny – though rich – Norway became a master in the art of international diplomacy”. I 2008 viser til og med CNN og BBC værmeldinger der Oslo er avmerket, men ikke Stockholm. Og Sir Crispin Tickell, britisk parlamentsmedlem hevder at: “Nordmennene har tilranet seg alle gode formål og er nå planetens Robin Hood. Ærlig talt er det litt irriterende for oss briter å se at tidligere barbariske vikinger har frastjålet oss vår sivilise-

rende misjon!” Som om det ikke var nok, har utenriksminister Jonas Gahr Støre etablert et nasjonalt “omdømmeforum” for å styrke Norges omdømme internasjonalt.*

Ikke bare har siviliserte vikinger avansert fra å være en naturstamme til å bli en fredsstamme; Norge fungerer både som Eldorado og som moralsk supermakt. Denne kombinasjon er uhørt i verdens geopolittikk, snarere er det stoff fra eventyrene. For på verdens mytiske kart skal rikingene være *bad boys*. Med unntak av Norge – *Verdens beste land*.

Men dette er ikke slutten av historien.

Nordic model unlimited

Professor André Sapir, en anerkjent forsker på globalisering og velferdsstater, skiller mellom nordiske, anglosaksiske, kontinentale og Middelhavs-modeller for velferd. Den anglosaksiske modellen fremhever effektiviteten, men er sosialt ubarmhjertig. I det etatistiske Frankrike forhindrer navlebeskuende fagforeninger at samfunnsressurser utnyttes effektivt. Middelhavsmodellen har utviklet en stil og struktur hvor ingen dydig handling forblir ustraffet og hvor effektiviteten og rettferdigheten er like sjeldne som trøfler. Av de fire mønstre, konkluderer Sapir, evner bare den nordiske modellen å kombinere likhet, effektivitet, høy sysselsetting og relativt fravær av fattigdom (Sapir 2005).

Inntil nylig fikk “den svenske modellen” mest oppmerksomhet internasjonalt. Etter Den andre verdenskrig fremsto Sverige som et dydsmønster på positiv modernitet. Ved slutten av det 20. århundre ble imidlertid det svenske *folkhemmet* dekonstruert til døde; en ideell velferdsstat ble avslørt som et land som “normaliserte” sine innbyggere gjennom ulike suspekte midler: fra borgerskapets overvåking til en overlesset sosial styring. Svenske eliter har avslørt seg selv som “fornuftens horer” (Jan Myrdal), og ulike studier har vist en grunnleggende maktesløshet hos den enkelte i det som en gang var ansett som verdens mest demokratiske samfunn. I en orgie av nasjonal selvpisking i 1990-årene var det til og med snakk om en svensk “*folkhem-variant* av fascisme”, etter avsløringer av betydelige steriliseringsinngrep foretatt til

* www.regjeringen.no/nb/dep/ud/pressesenter/pressemeldinger/2007/forum.html?id=467681, 2008.

det beste for den nasjonale helse i løpet av sosialdemokratiets glansperiode.

I dag er ikke Sverige den vestlige verdens ubestridte moralske tinde – eller kanskje landet aldri har vært det. Norge har heller aldri vært det; inntil begynnelsen av 60-tallet ble lobotomi “til beste for nasjonens helse” praktisert også i Norge, og tatere ble sterilisert helt frem til 1977. Men den mørke fortiden i nasjonens historie er alltid mer påtrengende i kriser – og mindre synlig i glansperioder.

Nå er det tid for “den norske modellen”. Den er mer attraktiv enn den svenske, fordi den virker mindre autoritær, og er mindre preget av den svenske andakt og respekt for maktapparatet. Norge tilbyr verden en mer fleksibel, varmere velferd, og – ikke minst – et eksempel på hvordan en kan bruke sin enorme rikdom til en ny *mission civilisatrice* som utfordrer gamle britiske og franske imperiale prosjekter. Det beviser at, i den moderne verden, er det bedre å gi enn å ta – og det koster omkring det samme

Hvem er de engleaktige skikkelsene som fremstår som den nordlige Utopiens moderne beskyttere? På det offisielle bildet av den rødgrønne regjeringen ser vi en gruppe lystige unge mennesker ikledd uformelle jakker, norske gensere og røde anorakker som forteller: Vi er som deg!* Ingen slips eller forretningsdresser, ingen svarte limousiner. Maktsymbolene er omhyggelig fjernet fra regjeringens nettsider, akkurat slik de er fjernet fra det norske landskapet; man må reise tusenvis av kilometer for å se slott og katedraler, og den nye operaen minner om en søvnig ubåt eller en mild isdrapert helning, halvveis nedsunket i fjordvannet. Ministrene i anorakk smiler og lover mer lønn, enda kortere arbeidsdager, enda lengre ferie og enda høyere bensinpriser.

Det mest slående tegn på den norske suksessen er likevel ikke oljestatistikken eller verdens pasifisering, men innbyggernes velvære. Dersom vi skal tro nyere forskningsutblåsninger på brutto nasjonal lykke (*gross national happiness*), er Norge et levende bevis på at penger *kan* kjøpe lykke. Forskeren Ottar Hellevik og hans stab intervjuet 40 000 nordmenn og fant at lykke – “følelse av velvære og tilfredshet, og fravær av bekymring” – er stadig mer utbredt i det norske samfunnet (*Jakten på den norske lykken*, 2008). Norsk identitetskrise forårsaket av velstandsnevrose på

* www.regjeringen.no/nb/om_regjeringen/stoltenberg-ii.html?id=85843

begynnelsen av 80-tallet ser ut til å være over. Men slik er det også med løssluppet forbruk. Hellevik antyder at det i 2003 var et skifte fra en materialistisk til en mer idealistisk verdiorientering: "Mange har kanskje ikke så mange flere ting å ønske seg. Flere enn før legger trolig også vekt på den voldsomme forskjellen mellom nød og elendighet i mange land og den velstanden vi har i Norge. De føler et moralsk ubehag. I tillegg kommer bekymringen for klima og miljø."

Nordmenn er så lykkelige at avisene klager på at de ikke klager nok. I tillegg viser nyere forskning at 70 prosent av innbyggerne "betaler sin skatt med glede og kunne gjerne ha betalt mer" (Aftenposten 2.5.08). Er vi alle lurt – eller er det en eksemplarisk ansvarlig samfunnsånd? Eller kanskje masochisme? En vakker fasade som skjuler en mørk verden av sorg og tap? Eller et uttrykk for oppriktig velbehag når penger ikke lenger er et problem?

Det norske mareritt

Det finnes en hel bataljon av utrettelige hjemlige kritikere, misunnelige østeuropeere og krenkede sjeler fra muslimske land som har demaskert Norge som et Soria Moria i forfall.* I *Nasjonale strategier* (1998) har Rune Slagstad obdusert den unike norske demokratiske kapitalismens endelikt og dens iverksetting av en sjelløs, teknokratisk og grådig kapitalisme. I en antologi, *Norge. En diagnose* (2008), viser forfatterne hvor dårlig myten om nordmenn som gode og lykkelige borgere stemmer med de faktiske forhold i landet. Klagene over norske sykdommer er mange: den kulturelle Janteloven, rasediskriminering, forakt for dannelse og kunnskap, suspekte investeringer i korrupte diktaturer og en sørgelig kort skryteliste over miljømeritter. Det er noen som driver med et grundig selvbedrageri. Er det de lykkelige nordmenn? Eller media? Eller kanskje de intellektuelle eliter?

Elitene er suspekte. Fra Voltaire, via Sartre og videre til Ortega y Gasset og Janne Haaland Matlary, har utdannede klasser hatet massenes vulgære smak. Folk som er tilfreds med en ukrevende jobb og som foretrekker "Skal vi danse?" fremfor Platon har alltid vært betraktet som *Untermenschen* av intellektuelle. På den andre

* Før var det fiendtlige katolikker fra Sør-Europa som brukte den nordiske selvmordsstatistikken som bevis på at velferdsstaten ikke var så bra likevel.

siden har heller ikke media alltid vært til å stole på: noen ganger forteller de sannheten, noen ganger fabulerer de for å selge, andre ganger konspirerer de med regjeringspartiene. Og hva med folket?

Da jeg i september 2008 reiste med fly fra Krakow til Oslo, satt jeg ved siden av en snakkesalig eldre herre som spurte meg: "Er du den polske Nina som skriver så slemt om Norge?" Jeg nikket, litt urolig, forberedt på en pedagogisk tirade. "Hva leser du nå?" spurte han. Jeg viste ham boken jeg hadde på fanget: *Norge. En diagnose*. Han så skeptisk på den og sa: "Men Norge *har* en diagnose. Vi har det bra."

Det ser ut som den norske tilstanden er håpløs, men ikke alvorlig. Den er ikke alvorlig, fordi de fleste hvite nordmenn har det koselig, punktum. Og fordi, i internasjonal sammenheng, viser selv Telenor seg å være blant verdens mest samfunnsansvarlige bedrifter (sic!). Men samtidig er tilstanden håpløs fordi bøker som *Norge. En diagnose* er fånyttete. Norge viser at *gross national happiness* ingenting har å gjøre med gode skoler eller blomstrende biblioteker. "Har du ikke lært at for mye tenkning gjør deg forvirret og ulykkelig?" spurte pensjonisten meg. "We in Norway don't want the brains to go to our heads."

Fra *welfare state* til *leisure state*

Den norske drømmen er ikke nødvendigvis basert på livsløgn. Som andre myter, er den en didaktisk, verdiladet fortelling, ikke om hva vi *er*, men om hva vi *ønsker å være*. Det spiller ingen rolle at Norge har brukt dobbelt så mye penger på krigføring som på fredsskaping i Afghanistan. Og det er uvesentlig at vi undres over tabbene til norske freds- og bistandsekspertene på Sri Lanka eller i Bangladesh. Vårt – og omverdenens – ønske om å se Norge som et land som legemliggjør alt det beste – fred, menneskerettigheter, bærekraftig utvikling og demokrati – er så stort, at nordmenn har vært *nødt til å bli* verdens mekka for koselig dydighet.

Jeg vil imidlertid hevde at det som gir Norge en spesiell appell i den postmoderne verden er en særegen kulturell schizofreni. Det er faktisk to ulike mytiske "Norger" som fremdeles står mot hverandre i dag: et fattig-sedelig Norge – en stolt nasjon med forbilliglede tradisjoner for likhet, solidaritet og folkevett – støter mot

det nye, Mammon-Norge, med finansmarkedets pirajaer og en gjerrighet og selvtilfredshet hittil usett her til lands. (Pussig nok var det Thorstein Veblen, en norskættet sosiolog i Amerika rundt siste århundreskiftet som først ga *conspicuous consumption* et sosiologisk innhold!) En satirisk statsbudsjett-gris som formaner: “Prøv å se både mager og fet ut” er ikke bare en spøk: det var norsk mental tilstand i 2008. Dette er *både-og* Norge, et fattig-rikt land som drukner i velstand, men som dyrker en jomfruelig underbevissthet. Som Picasso sa: “Jeg drømmer om å være en fattig mann og ha flust med penger.” Gjennom den kontinuerlige moralske forargelse i den offentlige debatten, lyser samfunnets dårlige samvittighet over feilgrepene til de nye økonomiske eller militære kaksene. Det er nok å nevne den intense folkelige indignasjon som fulgte avsløringer av StatoilHydros investeringer i miljømessige suspekte foretak i Canada, Telenor-koblingen til barnarbeid blant underleverandører i Bangladesh, eller skandalen rundt skyhøye lønninger og bonuser som drysser ned over direktører i store selskaper. Alle disse reaksjonene uttrykte at kapitalisme og militære operasjoner skal være moralsk funderte. Norske kapitalister skal være anstendige “self-made men”, og – om de ønsker å leve som konger – bør de gjøre det utenlands. Det er forventet at de innimellom skal fengsles og holde pizzafester for de innsatte. Og norske jagerpiloter skal være “hyggelige”. De skal ikke bombe mennesker, men “bidra til nasjonal trygghet”. Hvorfor? Fordi Norge ønsker å være det det var da det ønsket å være som det er nå. Og fordi det er typisk norsk å være god. Det spiller liten rolle at Gro Harlem Brundtlands definisjon av nasjonal kultur og identitet har blitt ironisert til døde. Den har festet seg.

Den nasjonale evnen til å fokusere på godhet, velstand og kos er såpass stor at den tillater en å heve seg over diverse økonomiske og kulturelle ubehag. Norge har høyere antall sykesenger per innbygger enn noe annet land, mens helsekøene bare øker og landet sliter med korridorpasienter. Irske professorers årslønn er mellom 800 000 og 1,1 millioner kroner, mens den norske professorlønnen er rundt det halve. Det er for få kvinner i ledende stillinger. Og velstands-Norge er fullt av absurditeter. I påvente av bolighjelp fra NAV blir en familie på seks plassert på hotell i tre måneder fordi det er umulig å finne en leilighet som koster mindre enn 8000. Løsning: Staten betaler 100 000 kr pr. måned for et hotell mens familien venter.

Men i et større sammenlignende perspektiv er disse tabber bare som “å se etter hull i teppet”, for å sitere et polsk ordtak. I 2009 er Norge et land som kan sammenlignes med De Forente Arabiske Emirater eller Qatar, der man snart ikke trenger å gjøre annet enn å nyte livet. Det er på vei fra å være en *welfare state* til en *leisure state*, som BI-professor Atle Midttun kaller det. Sist men ikke minst, Norge er også et land med en av Europas livligste offentlige sfærer. Debattspalter av Aftenposten er et unikt folkevandringens meningsdemokrati. Gjennom en smart manøvrering mellom allmennmeninger, dissens, og rene provokasjoner, har redaktørene med stor suksess, ikke bare klart å frembringe debatter omkring nevralgiske spørsmål, men også å løfte Kronikk til å være den mest prestisjefylte spalte i norsk presse. Hele den norske eliten og landets innvandrerintelligentsia drømmer om å få trykket sin norske drøm i kronikkspalten. Og undertegnede, som gjerne innrømmer at hun kultiverer en kontroversiell penn, blir stadig forundret over de hundrevis av brev og e-poster som mottas fra bekymrede eller begeistrede lesere som følge av hennes artikler. Det er risikabelt å hevde at nordmenn er bare rike og selvgoede; det finnes uttallige ansvarlige borgere som bryr seg.

Det er bare å innrømme at denne kombinasjonen av godhet og lykke er en noe kvalmende blanding. Men slik er det altså; noen mennesker her i denne verden må bare tåle å være rike og glade. Uansett hvordan vi ser på det, er det norske bilde av lykke en perfekt motsats til Szyborskas visjon av *Utopia* – og til kommunistiske regimers store idealer, der en hadde intet og ønsket å spre det til resten av verden. Norge anno 2009 har alt. I hvert fall i forhold til hva verden har kjempet for siden den franske revolusjon. Den unge og tenkende generasjonen tør skrive: “Takket være god forvaltning og en stor porsjon flaks er Norge det første samfunnet i historien som har råd til et velferdssystem som virkelig setter alle fri. Vi som lever i dag, står nærmere enn noen før oss til å gjøre våre drømmer til virkelighet. Vår produktivitet overgår alt verden tidligere har sett. Vi har både mer penger og mer fritid enn våre medmennesker i resten av verden. Hvorfor ikke ta på alvor frihetsidealet om det lystbetonte liv?” (Martin Sandbu, Aftenposten 21.7. 2008).

Nettopp. Hvorfor ikke?

Den norske drømmens opphav

Ethvert lands historie er en sum av geopolitikk, klokskap utøvet av nasjonale strateger, ren flaks og gjennomslagskraften av historier som formidler og stabiliserer dets eget selvbilde. Det finnes *en* fortelling som ikke bare sammenfatter alle komponentene i Den norske drømmen, men som etter mitt syn også har forutbestemt mye av Norges verdenssuksess. Fortellingen handler om hvordan en kan bli rik, lykkelig og populær uten å skade naturen eller miste sin menneskelighet på veien. Det er, selvfølgelig, eventyret om Askeladden. Hovedpersonen er en elskelig latsabb som sitter ved peisen hele dagen, mens han pirker og roter i asken. Georg Sverdrup har pekt på at Askeladden er en forbløffende universell figur i internasjonal folkløse: han er i slekt med de tyske Aschenbrödel (Aschenputtel, Aschenguttel, osv.), de skotske Ashpit og Assipete og med den franske Cendreuille eller Cendrillon. De deler alle sammen Askeladdens sans for *dolce far niente* – det søte latmannsliv – og de når langt uten å anstrenge seg. I verdens eventyr figurerer de i forskjellige utgaver; som russiske *Holy fools*, franske Guignol, engelske Robin Hood, nordamerikanske coyoter. Antropologer har et navn for dem: *tricksters* – eller *underdogs*, som klatrer til topps gjennom sin underfundighet og medlidenhet med de svake.

Den kulturelle “bastardens” stamtavle til tross, norsk kultur har annektert Askeladden som nasjonens talerør. Han er en unik, *norsk* askegutt: han eier alle dydene som varmer den kollektive sjel og alle lastene som barn elsker. Han er ingen supermann. Han er et geni i bygdetullingens forkledning – den eneste typen geni som nordmenn kan tolerere. Dovenskapen hans er fin og krever respekt for den kan når som helst bli avløst av fantasirike og modige bedrifter. Han skal hedres om han er en bondeslamp, for inni skjuler det seg en medfølende sjel. Det er de små og de trengende han føler slektenskap med; de store og viktige setter han på plass. Han viser en omtanke for hele den tredje verden i eventyrene – en stakkars sulten kone, en due som sitter fast i en gren, en ilandskylt laks. Men stilen hans er verken romantisk eller idealistisk, den er pragmatisk og plebeisk. Hvis han søker seg jobb hos kongen, skyldes det ikke blind forelskelse i prinsessen, han synes bare “det kunne være slikt høvelig arbeid for ham å fare i skog og mark og bortetter

jordbærbråtene og reke etter en flokk harer, og ligge å sove og late seg i solbakkene”.

Kongen bor ute på garden – for dette er tross alt Norge FO (Før Oljen) – og han plages av ondsinnede naturfenomener. Han lover bort sin datter som belønning til den karen som kan løse hans problemer. Askeladdens eldre brødre drar ut for å utføre oppdraget ved hjelp av vanlige metoder – det vil si gjennom hensynsløs konkurranse og en firkantet problemløsning. Etter at de har mislyktes, entrer Askeladden scenen og vinner prinsessen og halve kongeriket gjennom et unikt, økologisk handlingssett:

- 1) Han sparer på energien og gjennomfører oppgaven uten å prøve for hardt.
- 2) Han behandler naturen som en partner; lytter alltid til den og dens råd.
- 3) Han stoler på innovasjon, og investerer i ukonvensjonelle snarveier.
- 4) Han har medfølelse, og hjelper alltid de fattige og trenge.
- 5) Han har tro – og stoler på sitt eget hell.

Den implisitte moralen er at alt er mulig bare man ikke er for ivrig. Poenget er hele tiden å være i samklang med Naturen, som er lydhør overfor ens skiftende behov og gir en håndsrekning når det trengs. I filosofisk forstand demonstrerer altså Askeladdens moral *den rette vei* – en norsk versjon av Tao.

Hvis vi tenker etter hvordan nordmenn ved begynnelsen av det tyvende århundre fortsatt var blant de fattige samfunn i Europa, og at alle norske barn gjennom de siste par hundre årene har blitt oppfostret på den kraftgivende fortellingen om en enkel gutt som ble rik ved å stole på sitt eget hell, så er dagens Norge et slående eksempel på hvordan historiene vi forteller til hverandre skaper vår verden. Askeladdmyten er ordet som ble kjød.

Arven etter Askeladden har ikke mistet sin fengslende kraft. Da kronprins Haakon holdt sin første trontale, sammenlignet han seg med sin mytiske stamfar: “Gutten som går våken inn i livet og ikke avviser noe før han undersøkt det – nøye” (Aftenposten 25.8. 2001). I bondestuene hvor Askeladden ble skapt, slet alle for å få mat på bordet i en verden med høyst begrensede ressurser. Hans nøysomhet og evnen til å gi blaffen i alle konven-

sjonelle løsninger og heller gå for de mest kreative grep bør derfor studeres på nytt i konteksten av den globale klimakrisen. Han er en helt som venter på å bli oppdaget og ført inn i skolebøker, reklame og TV-programmer – og vise at den bærekraftige verden kan bli sexy.

Dekadanse, dydighet eller dugnad?

Hvilke mulige versjoner av fremtidens velferdsstat er latente i Den norske drømmen? Svaret er selvsagt gjenstand for spekulasjon, men jeg våger å fremme tre ulike scenarier. Den ene peker mot en forsinket norsk dekadanse. Som Montesquieu observerte, er dekadanse uttrykk for en overdreven velstand forbundet med skumring og utmattelse. Det finnes et antall karakteristikk ved dekadente samfunn som ble studert av tenkere som Carlyle, Nietzsche og Croce. En sammenfatning av disse viser dekadansen som en periode hvor:

- a) Troen på at grådighet er “the name of the game”, blir allment sosialt akseptert.
- b) Individenes ego blir betydningsfullt oppblåst under innflytelse av velstand (veksten av “jeg-generasjonen”).
- c) Det hersker skepsis omkring nødvendigheten av å forsvare verdier i sin egen kultur.
- d) Menn betraktes som det “svakere kjønn”.
- e) Politikk og offentlig liv blir teater snarere enn et sett moralske oppgaver.
- f) Kritikk overskygger kreativitet i kunst og forskning.
- g) Å stikke hodet i sanden blir til en politisk strategi.

Paradoksalt nok er det dekadente scenariet like mye en moden frukt av forbrukerdemokratiet som det er et produkt av de venstreradikales tankegods. Deres tilbakelagte kamp for alles velstand har resultert både i etablering av den genuine velferdsstaten og veksten av sosiale klienter på trygd. De feministiske ideene har skapt både sosiale muligheter uten sidestykke – og samtidig plantet angst i den mannlige befolkning. Relativistiske ideer har foret FN-opphøyd prosjekter, men har også bidratt til elitenes oppfatning av patriotisme som anakronistisk og nasjonalisme som noe mas. Kritikk fremheves fremfor innovasjon, noe som

har paralisert kreative og visjonære initiativer, og har medført at Fremskrittspartiets reaksjonære tropper har kapret venstresidens beste ideer. Resultatet er det norske samfunns ømme romanse med høyresiden og et gradvis svik mot godheten. En falsk, enøyd trygghet fører til en likegyldighet til politiske og økonomiske trusler. Da Russland angrep Georgia i august 2008, var Norge, som vanlig, på ferie. Bare Dagsavisen fanget kvintessensen av den askeladdianske slapphet: "Statsminister Jens Stoltenberg og Lars Sponheim er på jakt. Fiskeriminister Helga Pedersen er på blåbærtur."

Det andre scenariet dreier seg om videre investering i den norske dydigheten og å eksportere det utenlands. Norge må da doble og tredoble u-hjelpen, bygge skoler for fredsmeglere, kjøpe opp all regnskog, markedsføre ny superren teknologi, utvikle grønn shipping, og omdanne Utenriksdepartementet og Universitetet til å bli et forvaltningsapparat for fremragende norsk bistand i verden. Dette vidunderland er ikke så usannsynlig. Da Hans Magnus Enzensberger i 1982 påsto at "Norge er Europas fremtidslaboratorium" så mente han nettopp landets evne til å bli en sosial og politisk "cutting edge". Det han ikke nevnte er utfordringer knyttet til den fantastiske lederrollen på kloden. For å nevne to: Nordmenn som preker om krig og fred, er litt som katolske prester som foreleser om ekteskap og sex uten å ha egen erfaring. Det er også en fare for at Norges status som en hellig madonna i en syndefull verden vil styrke den norske jomfrueligheten. Jomfrueligheten har alltid vært både tiltrekkelige og distanserende. Den er tiltrekkelige fordi den assosieres med moralsk selvtilstrekkelighet, eksklusivitet og motstand. Den er distanserende fordi den antyder overdådig kjærlighet til seg selv, og gjerrighet, selvgodhet og mistenksomhet overfor andres lidenskaper. I sum er jomfrudommen en problematisk dyd i den globale promiskuøse fremtid. Ikke bare fordi det, som italienerne sier, under navlen verken finnes religion eller sannhet. Det er også fordi dydighetens kultus skaper en fare for å havne i en fantasiverden der man feilbedømmer sin kosmiske betydning, eller blir et enkelt leketøy i hendene på kjeltringer og pirater.

Det finnes et tredje scenario. Dette ble foreslått av den franske vitenskapsmannen Gabriel Tarde allerede på 1800-tallet, da han forsøkte å finne mekanismene som forutbestemmer nyskapning. I motsetning til Schumpeter, som mente at forutsetningene for

innovasjon ligger i fullbyrdelse og i kreativ ødeleggelse, mente Tarde at den beste betingelsen for nye ideer er formet av et spesielt samspill han kalte *coopération de rencontre inter-cerebrale*. Det er ikke sammenstøtet eller fullbyrdelsen, men samhandlingen mellom mennesker og møtet mellom intellekter som fører til frembringelsen av ny kunnskap og nye former for sosial kommunikasjon. Selv om slike kreative prosesser ofte er tregere, og innebærer evolusjonære endringer fremfor revolusjonære gjennombrudd, skaper de ofte mer varige nyskapninger for den menneskelige sivilisasjon. I Norge har dette kommunikative samarbeid en lang tradisjon og er kalt *dugnad* – et gjensidig støttesystem som sikrer en smidigere og bedre bruk av ressurser, samt problemløsning. Jeg snakker ikke om frivillige fritidsprosjekter i borettslagene som gjorde dugnad til Norges nasjonale ord i 2004. Jeg mener dugnad som en *modus operandi* basert på partnerskap gjennom felles mål. Den fremtrer i Brundtlands “Vår felles fremtid”. Den har også vært en drivende kraft i mye av den norske nasjonsbygging. Den norske partnerskapsmodellen – mellom mennesker og natur, menn og kvinner, myndigheter og industri, fagforening og næringsliv – er arven etter sosialdemokratiets gylne tid. Det finnes noe slikt som et dugnads-Norge, et land som er bygget av kloke “nasjonale strateger” studert av Rune Slagstad og Francis Sejersted. Dets askeladdianske ånd handler ikke om genier og heltemot, og ikke om estetiske prestasjoner, men om mobilisering av alle generasjoner til å arbeide i partnerskap til samfunnets beste.

De tre sentrale spørsmål i denne pamfletten er derfor:

Hvem er moderne skapere, formidlere og motstandere av Den norske drømmen, og hva er forholdet mellom dem? Inneholder det blomstrende Norge en kjerne av forfall, eller er landet en mulig prototyp for en planetarisk dugnad som kan kurere planeten? Og hvordan kan *vi andre* – de nye gjestene i Verdens beste land – hjelpe Norge å drømme en mer spennende og litt mindre utopisk drøm om seg selv?

Jeg håper å presentere en fornorsket outsiders blikk på den norske kultur – og det jeg opplever som dens hovedspenninger i dag – mot et bakteppe dannet av både Vest- og Øst-Europa. Neste kapittel tar leseren tilbake til begynnelsen av 1800-tallet, da Patriotene og Intelligenspartiet sto på hver sin side i debatten om norsk uavhengighet. Denne kampen vant Patriotene. Hva var

politiske og kulturelle konsekvenser av deres triumf – og hva ble fortrent i den norske kulturen? Kapittel tre følger Patriotenes moderne arvtagere: de enøyde “kykloper” blant venstreintellektuelle. Har de gjenskapt eller detonert Den norske drømmen? Kapittel fire handler om den norskpakistanske komikeren Shabana Rehman mullastunt, og den subtile grensen mellom drømmen om å være snill og god på den ene siden og antihumanisme – eller ren dumhet – på den andre. Kapittel fem forteller om den fascinerende kraften i den norske pastorale opplysning og dens innflytelse på det moderne Godhetsregimet. Kapittel seks dreier seg om godhetens nederlag i det multikulturelle prosjektet. Det siste og syvende kapitlet handler om *the Opening of the Norwegian Mind* og stiller spørsmålene: Er Patriotenes Norge på vei ut? Hvorfor er Norge Europas mest europeiske land? Og i hvilken grad har spenningen mellom Intelligensparti og Patrioter vært en velsignelse for Norge?

Illustrasjon Jiří Jirásek

Fisken stinker fra hodet: om korrupsjon i Tsjekkia

Terje B. Englund

Terje B. Englund (1963) er norsk journalist og forfatter. Han har vært bosatt i Praha siden 1993 og følger med på og kommenterer samfunnsutvikling og politikk i Sentral- og Øst-Europa. I 2005 hadde han suksess med sin bok om tsjekkere, skrevet på engelsk, The Czechs in a Nutshell. A User's Manual for Foreigners, som kom ut på forlaget Práh i 2005. I år ble hans bok Om spionen som kom for sent – Tsjekkoslovakisk etterretning i Norge utgitt på Aschehoug forlag, en bok som nok hadde vært interessant lesning også for tsjekkere.

■ ■ ■

Høsten 2004 var Edvard Stolba i ferd med å virkeliggjøre sitt livsverk. Nøyaktig 30 år tidligere hadde den tsjekkoslovakiskfødte idrettsmannen hoppet av under et studiebesøk i Norge, der han etterhvert skapte seg et navn som personlig trener for Grete Waitz og Knut Hjeltnes. Nå hadde han nettopp åpnet Tsjekkias mest moderne fiskefabrikk, Rybenor, utenfor Litoměřice i Nord-Böhmen. De 130 ansatte var i full sving med å foredle laksen som skulle selges både på det norske og tsjekkiske markedet i den kommende julesesongen. En knapp uke før fylkesvalget i begynnelsen av november ble bedriften til og med beåret med storfint besøk fra regionsenteret Ústí nad Labem. Med pressefolk på slep ville fylkesmann Jiří Šulc vise hvilken moderne bedrift som var lokket til regionen.

To dager før julaften ble det lovende prosjektet forvandlet til et mareritt.

En politimann i Litoměřice hevdet – uten å legge frem noen bevis – at Stolba hadde gjort seg skyldig i forsikringssvindel. Med henvisning til politirapporten sa forretningsbanken ČSOB, som hadde finansiert etableringen av Rybenor, opp lånet med øyeblikkelig virkning. Også andre banker som Stolba kontaktet, ble skremt av politirapporten, og forsøket på å redde bedriften ved å selge andeler til to private investorer ble sabotert av handelsregisteret i Ústí nad Labem. Seks måneder senere ble Rybenor slått konkurs og deretter solgt på auksjon for latterlige seks millioner tsjekkiske kroner til et firma med uklart eierskap.

Edvard Stolbas livsverk lå i grus. Men de merkverdige omstendighetene i Rybenor-saken fortsatte. Utpå høsten 2007 dukket Marie Tomčová, en funksjonær ved fylkesmann Jiří Šulc' kontor i Ústí nad Labem, uventet opp hos en av Rybenors leverandører i Tønsberg. Nå ville Tomčová overta Stolbas kontrakter. Den norske fiskeleverandøren kastet Tomčová på dør, og ba i stedet konkursbestyrerne i Tsjekkia om bekreftelse på at firmaet hans hadde tapt 40 millioner tsjekkiske kroner i Rybenor-konkursen. Den bekreftelsen fikk han. Men først etter at Tønsberg-mannens advokat hadde overlevert konkursbestyrerne en konvolutt med en halv million kroner i en Ústí-kneipe.

Rybenor-saken føyer seg pent inn i rekken av skrekkehistorier som har kommet fra den tidligere østblokken de siste 20 årene. Her er skrikende eksempler på korrupsjon, uhederlige politifolk og byråkrater, og et rettsvesen som tilsynelatende er ute av stand til å beskytte den jevne borger mot overgrep. Sett fra Vest-Europa er det vanskelig å tolke Edvard Stolbas opplevelser annerledes enn at Tsjekkia ikke er en rettsstat, og at økonomisk kriminalitet og korrupsjon er dagligdagse fenomener. Men i virkeligheten er bildet langt mer sammensatt.

Da amerikanske *Newsweek* i august i år publiserte en global levekårsundersøkelse, havnet Tsjekkia 25. plass – ikke bare foran alle andre land i den tidligere østblokken, men også foran Portugal og Hellas. Det er et fabelaktig resultat. På snaue to tiår har landet forvandlet seg fra et økonomisk tilbakestående ettpartidiktatur til en demokratisk stat med et helsevesen, skolesystem og en kjøpekraft som tåler sammenligning med Vest-Europa. Sant nok, på 1990-tallet, da kommunistenes kommando-økonomi skulle transformeres til en fungerende markedsøkonomi, ble det begått lovbrudd i grotesk omfang, men som historikeren Martin E. Malia sa det med en viss overbærenhet: "Det er lett å lage fiskesuppe av et akvarium, men mye vanskeligere å lage akvarium av fiskesuppe." I Tsjekkia anno 2010 representerer kriminalitet – på et generelt plan – ikke et spesielt større problem enn i andre land på kontinentet.

Desto merkeligere blir derfor Tsjekkias manglende evne til å gjøre noe med den bugnende korrupsjonsen. Ifølge Transparency

Internationals (TI) siste årsrapport sliter landet med en smørekultur som har større utbredelse enn i Polen og Ungarn. Og enda verre – mens andre land i det postkommunistiske Europa enten har beholdt eller forbedret sin posisjonen på de årlige TI-rankingene, har Tsjekkia dumpet fra 27. plass i 1997 til 52. plass i 2009.

Også dette bildet må nyanseres. Konvolutter med penger brukt for “å løse problemer” med helsevesenet, kommunale kontorer eller trafikkpolitiet, forekommer sikkert fremdeles, men den altomfattende hverdagskorrupsjonen fra kommunistenes dager er utryddet. Her har mediene gjort en formidabel jobb med å avsløre råtne byråkrater. Når store deler av Tsjeggies befolkning likevel opplever korrupsjon som et alvorlig samfunnsproblem, har det sammenheng med et annet fenomen: Et ekstremt samrøre mellom politikere og næringsliv.

Prosessen startet da daværende statsminister og nåværende president Václav Klaus etablerte sin første regjering i 1993. Da Klaus og hans Borgerdemokratisk Parti (ODS) i 1997 ble tatt på fersk gjerning i å håve inn millionbeløp fra næringsdrivende som hadde privatisert statlig industri, frasa Klaus seg ethvert ansvar for den soleklare korrupsjonen. Tvert imot, et halvt år senere inngikk han en “opposisjonsavtale” med sin ideologiske hovedmotstander, sosialdemokraten Miloš Zeman, og sikret seg dermed nytt liv som politiker.

Resultatet av Klaus’ ultra-pragmatiske helomvending var at samrøret politikere-næringsliv tok fullstendig av. Bare i forbindelse med Tsjeggies første Gripen-avtale i 2002 ble det ifølge sosialdemokraten Jan Kavan utbetalt 250 millioner tsjekkiske kroner i smørepenger til folkevalgte både fra hans eget ČSSD, og fra ODS og kristeligdemokratiske KDU. Det sier litt om politikernes vilje til å ta et oppgjør med smørekulturen at da ODS-representanten Jana Marcová greide å glemme igjen en plastpose med én million kroner i Parlamentet, vakte det ingen andre reaksjoner enn skadefro latter. Talende var også reaksjonene da Finanstilsynet høsten 2007 oppdaget at daværende visestatsminister Jiří Čunek hadde tre millioner kroner stående på en konto som han ikke kunne gjøre rede for. Da politiets etterforskere ville reise tiltale mot kristeligdemokraten, sørget riksadvokat Renata Vesecká for at saken ble overført til et annet politidistrikt, som straks henla saken.

På fylkesnivå har vi ikke bare å gjøre med politikere med altfor nære forbindelser til næringslivet. Her har forretningsfolkene

ofte selv tatt steget inn i politikken, der de med stødig hånd kanaliserer offentlige anbud til utvalgte firmaer. I Praha ble det høsten 2009 avslørt at Byrådet, ledet av ODS-politikeren Pavel Bém, hadde utbetalt 504 millioner tsjekkiske kroner til et firma med ukjente eiere for å innføre et multifunksjonskort som ifølge budsjettet skulle koste 89.2 millioner. Sann sett er det neppe tilfeldig at det på Maria-plassen ("Mafia-plassen", på folkemunne) foran rådhuset står parkert flere luksuslimousiner enn noe annet sted i Praha, og at ordfører Bém bærer armbåndsurs med verdi tilsvarende en pent brukt Mercedes.

I enkelte regioner, som for eksempel i Nord-Böhmen, er situasjonen enda verre. Her sitter det personer i bystyrene som TI-lederen i Tsjekkia, David Ondračka, ikke nøler med å betegne som "kriminelle elementer". De kan iblant oppvise en maktarroganse av frapperende dimensjoner. Patrik Oulický, entreprenør og fremstående ODS-medlem i Ústí-regionen, oppførte – uten byggetillatelse, selvfølgelig – en luksusvilla i et vernet naturlandskap. Ingenting tyder på at Oulický må rive bygget. Listen over tsjekkiske politikeres skandaløse overtramp kan fortsette nesten i det uendelige, men konklusjonen er likevel klar: Tsjekkerne har uten tvil oppfylt slagordet fra fløyelsrevolusjonen om å "vende tilbake til Europa". Men når det gjelder politisk kultur, har de landet farlig nær Berlusconis Italia.

De siste fem årene har Edvard Stolba brukt all tid og nesten alt han har av penger på å dokumentere hvordan fabrikken hans ble stjålet.

Politimannen som utløste affæren, har senere innrømmet at han ble ledet til å dikte opp historien om forsikringssvindel av personer han ikke vil navngi. Etter at tsjekkiske medier satte søkelys på den mistenkelige konkursen, har de to hovedmistenkte, Marie Tomčová ved fylkesmannens kontor i Ústí nad Labem og Pavel Vilím, sjefen for ODS-kontoret i Litoměřice, blitt tvunget til å forlate sine stillinger. Og i fjor ble konkursbestyrerne som krevde bestikkelse av Stolbas norske partner, dømt til to års fengsel i en rettssak som vakte oppmerksomhet over hele landet.

Samtidig er det politiske klimaet i Tsjekkia i ferd med å endres. Parlamentsvalget i juni i år resulterte i den største utskiftningen

av folkevalgte siden 1990. Nye partier som forhåpentlig tar sitt politiske innhold alvorlig, har kommet på banen, mens de etablerte partiene opplever velgerflukt. Og kanskje aller viktigst – i 2013 vil president Václav Klaus, maktteknokraten som helt siden 1993 har beskyttet samrøret politikk-næringsliv i bytte mot personlig lojalitet, endelig forsvinne ut av tsjekkisk politikk.

Men Edvard Stolba vil aldri få fabrikken sin tilbake. Maskinene som han importerte fra Danmark, er forlengst solgt til skraphandleren, og den nyrestaurerte produksjonshallen har allerede begynt å forfalle. Men det er utarbeidet planer for å bygge om Rybenors administrasjonsbygg til leilighetskompleks. Hvis alt klaffer, kan salget innbringe de nye eierne 400 millioner tsjekkiske kroner. Som en av de impliserte i Rybenor-konkursen sa til Stolba da de tilfeldig møttes på gaten:

“De må ikke ta dette personlig, herr Stolba, det dreier seg bare om penger...”

Fotomontasje Miroslav Huptych

konfrontasjon

“Den norske drømmen” eller “Fordeler, risikoer og farer ved plutselig å bli rik”

Med de følgende aspektene og spørsmålene har vi henvendt oss til noen utvalgte personer fra Tsjekkia og Norge, med forespørsel om de kunne si sin mening om dem i artikkelform. Enkelte skribenter unnskyldte seg, mens andre reagerte positivt på vår henvendelse og bidro med sine oppfatninger til den tsjekkisk-norske debatten.

I løpet av de foregående 40 årene har Norge blitt verdens 3. største eksportør av olje og gass. Dette skaffer kjempeinntekter til statskassen og tilførselen av velstand kan karakteriseres som “den norske drømmen”. Oppsvinget knyttet til oljen førte Norge inn i en helt ny situasjon, som ikke har sin like noe sted i Europa. Det norske samfunnet, som i århundrer ble formet under prinsippene nøkterhet, likhet, sosialt samhold og økonomisk bærekraftighet, ble i løpet av en 20-årsperiode rikt og fristet av “store penger” – og i tillegg, ble landet også katapultert inn i en rolle som en økonomisk stormakt og ansett som en europeisk ener, i stand til å si nei i spørsmålet om medlemskap i EU.

Dette har selvsagt ikke gått ubemerket hen hos mange skarpe observatører og tenkere, som har uttrykt seg om situasjonen i det “nye Norge”. En av dem var den respekterte europeiske essayisten Hans Magnus Enzensberger, som i den vesle boka si “Norsk utakt”, utgitt i 1984, skrev: “Norge, denne ekstravagansen i Europas periferi blant oljeplattformer og hytta på fjellet, mellom den tradisjonelle gården og den mest moderne arkitekturen er ikke noe paradisi, men et monument og en i sitt indre noe misfornøyd idyll”.

Vi hadde gjerne sett at denne noe kontroversielle oppfatningen ble konfrontert også med andre innvidde måter å se og tilnærme seg dette på, konkret også med din holdning til dette spørsmålet som angår Norge. Tror du (omtrent som Enzensberger gjør), at Norge gjennom

å plutselig bli rikt (inkl. de politiske, sosiale, psykologiske og moralske konsekvensene) "kom i utakt" eller ikke – og hvis ja, på hvilken måte da? Hva gjorde bølgen av velstand mentalt og psykologisk med Norge og den vanlige nordmann – har ikke (særlig hos den yngre generasjonen) verdisystemet i samfunnet blitt forandret? Hvilken effekt har dette i det lange løp: Er det motiverende og inspirerende, eller tvert imot demotiverende? Er det norske samfunnet lykkeligere, eller lider det av en slags "indre utilfredshet" – og hvis svaret er ja, hva slags da?

I ideologisk skjerpede debatter går striden gjerne på hvorvidt det sosialt mer hensynsfulle, "mykere", "mer menneskelige" norske systemet ("norsk demokratisk sosialisme") kan konkurrere med det "rå", "hensynsløse" liberal-kapitalistiske systemet ("realkapitalisme") – hva tror du om dette? Er, slik du ser det, det norske sosialsystemet og den økonomiske modellen (tuftet på en høy grad av omfordeling, høye bidrags-, støttebeløp og skatter) konkurransedyktig uten "intravenøs næring gjennom oljen"? Et dette systemet inspirerende og egnet til å overtas også av andre land, eller er det altfor betinget av særegenheter ved Norge? Av og til snakkes det om Norge i denne sammenhengen som et symbol på et framtidig postindustrielt samfunn – er dette slik du ser det en ubegrunnet ideologisk fiksjon eller en måte å se det på som avspeiler virkeligheten?

Norge presenteres gjerne som et land som er interessert i å verne miljøet og som investerer ikke ubetydelige midler i forskning på klima og global oppvarming. Likevel er det et land som "seiler på oljebølgen", hvilket betyr at landet også tar alle de risikoene som har med utvinning og utnyttelse av disse ikke-fornybare energikildene å gjøre. Hvordan håndterer nordmenn dette paradokset, som har ikke bare en økologisk, men også en etisk dimensjon?

Den norske drømmen om rikdom er allerede oppfylt – hva er dagens Norge og dagens nordmenns drøm?

■ ■ ■

Thomas Hylland Eriksen, sosialantropolog og essayist

Lenge gikk det ganske bra med Norge. Så fant de olje og gass i Nordsjøen, og siden har det gått som det måtte gå: Landet ble søkkrikt og mistet retningen, halve befolkningen går på trygd, og slitsomt og ubekvent arbeid blir i økende grad utført av utlendinger.

Å steke i eget fett

Oljerikdommen er blitt det norske samfunnets forbannelse. I dag fremstår Norge som Den store stygge ulven etter at han har spist de tre grisene, og spør seg selv hva han skal gjøre resten av livet. Jeg minnes en historie fra *Donald Duck & Co.*, i mange år et av Norges mest leste ukeblader, der Storeulv endelig, etter utallige mislykkede forsøk, lykkes i å fange grisene. Han bunter dem sammen og plasserer dem i en diger jerngryte med lystig brennende vedkubber under. Akkurat når det ser ut til at alt håp er ute, snur den smarteste av grisene, Storebror gris (han med blå snekkerbukse og cap) seg mot ulven og spør ham hva han har tenkt å gjøre i morgen. Ulven blir et øyeblikk stående og glane, tankefull, ut av vinduet, hvorpå han slipper grisene løs med bortvendt blick. I et sjeldent glimt av selvinnsikt innser Storeulv at han vil få et meningsløst liv uten griser å jakte på.

Vel – Norge slapp ikke grisene fri. I stedet lyktes landet på 1970-tallet i å ekspropriere en stor del av Nordsjøen, og sikret seg dermed de største oljereservene i området. Penger er følgelig ikke noe problem i Norge for tiden. Finanskrisen i 2008 ble stort sett bare merket som en flau bris i dette landet. Mesteparten av pengene er saltet ned i den globale finansverdenen, men alle vet at pengene er der. Ettersom vi ikke lenger har et land å bygge – det er forlenget ferdigbygget – og vedlikeholdet stort sett blir overlatt til polske bygningsarbeidere og andre, drømmer norsk ungdom i vår tid om å bli mediekjendiser i stedet for leger og ingeniører. Et av de vanskeligste studiene å komme inn på, er journalistikk. Bare innvandrerungdom føler at noe står på spill, og dermed satser de på de såkalte Ali-yrkene (Advokat, lege, ingeniør).

Det lukter avindustrialisering lang vei av Norge. Gamle fabrikker blir konvertert til 'kultursentere', kjøpesentere, dyre terrasseleiligheter, høyskoler og informasjonsbedrifter. Den typiske norske arbeider er ikke lenger en kar i kjeledress med oljeflekker, med rullingsneipen i munnviken, men en person som tilbringer mye av sin arbeidstid foran en datamaskin eller på et møte.

I et arbeidsmarked som er dominert av informasjonsbehandling, har det vært beregnet at det er flere arbeidstagere i Oslo som jobber med å pønse ut treffende slagord enn som jobber i bygg og anlegg. Mange blir overflødige. Mange av dem som ville ha funnet arbeid i det tidligere, langsommere og mer va-

rierte arbeidsmarkedet, er i dag overflødige. Det er lett å fø på dem, gi dem en leilighet og penger til en Playstation og en årlig reise til Syden, men samfunnet er ikke i stand til å gi dem noe meningsfylt å tilbringe dagene med. De passer ikke inn i dagens arbeidsmarked. Da Thorbjørn Jagland en kort tid var statsminister på vegne av Det norske arbeiderparti, presterte han å snakke om 'drittjobber' i beste sendetid på fjernsyn. Det er et tydelig signal til landets ungdom om hva som er verdt å satse på. Blir du søppeltømmer eller renholder, skal du vite at landets sosialdemokratiske statsminister mener at du utfører en drittjobb.

Den offisielle arbeidsløsheten er rekordlav i dette landet, og befinner seg for tiden mellom to og tre prosent. Den reelle arbeidsløsheten er imidlertid langt høyere, og antall nordmenn som er langtidssykemeldte, går på attføring eller en kombinasjon av ulike sosiale ytelser, har steget fra 400 000 til 700 000 på tyve år.

Velferdsstaten er basert på visse historiske forutsetninger og visse normative prinsipper. I det tyvende århundre var den basert på en tro på økonomisk vekst og stabilitet, planlegging og sosial ingeniørkunst, altså det man kalte fremskritt. Det fantes også en forestilling, som nå er avleggs, om at din velstand på en eller annen måte var forbundet med din arbeidsinnsats. Den forbindelsen er nå brutt. Alle vet nå at inntekten din ikke henger sammen med hvor mye eller hvor godt du jobber.

Videre baserte velferdsstaten seg på en sosial kontrakt som minner om det kommunistiske prinsippet 'fra enhver etter evne, til enhver etter behov'. Troen på at arbeid er nødvendig for å oppnå velstand er imidlertid gått tapt sammen med fremskrittstroen, og dagens nordmenn lever i en endeløs nåtid der det er forbruk og ikke arbeid som definerer hvem de er.

For tiden blir velferdsstaten outsourcet på to interessante måter.

For det første eksporterer vi biter av Norge til steder hvor det er mer behagelig eller interessant å være enn her oppe under Arktis. Studenter, pensjonister og leverandører av diverse tjenester migrerer som trekkfugler, og noen slår seg ned permanent i mer veltempererte strøk. Antall norske pensjonister som tilbringer deler av året i Syd-Europa (særlig Spania) er usikkert, men har trolig passert 200 000, og det stiger. De fleste av dem har liten interesse av Spania som sådan, og sørger for å få sin Aftenposten hver morgen, fersk fra trykkepressene i Malaga; de deltar i norske klubber

og foreninger, får norske sykepleiere og tannleger til å holde kroppen i stand, og i enkelte områder har de endog åpnet norske skoler. Blant norske studenter er det videre blitt stadig vanligere å ta en del av studietiden i et annet land. For tiden er Australia et av de mest populære, ikke på grunn av kvaliteten på universitetene der; australske universiteter er, jevnt over, verken bedre eller dårligere enn de norske – men av andre grunner som har å gjøre med klima, spenning, kulturelle likheter og forventninger om en høyere livskvalitet. Noen tar endog lærerne og pensumlistene med seg hjemmefra. I mars 2006 hadde jeg gleden av å undervise en gruppe unge nordmenn som blant annet tok et kurs om latinamerikansk historie og globalisering på Cuba. De forlot Norge i januar og kom tilbake i mai for å ta eksamen. I 2009 gjentok jeg det i Pondicherry i India. Der ble jeg slått av noe som ikke var så påtrengende i det relativt lavteknologiske og isolerte Cuba, nemlig at de norske studentene i grunnen ikke hadde tid til å være i India. Om formiddagen hadde vi undervisning, og etter lunsj tok vi bussen sammen inn til byen. Vel hjemme satte studentene umiddelbart i gang med å oppdatere Facebook-profilen sin, svare på mail, lese norske nettaviser og skype med kjæresten hjemme i Verdal. Når dette var gjort, var det på tide med en dusj og middag på en av byens fransk-inspirerte restauranter.

Det norske begrepet *Syden*, som brukes i turistbransjen, viser ikke til andre land, men til deler av Norge som er blitt forflyttet til andre geografiske områder. Resten av verden fremstår i det hele tatt i økende grad som en samling mulige reisemål for norske turister. Da EU ble utvidet i 2004, trykte danske aviser artikkelserier om politikk, økonomi og kulturliv i de nye medlemslandene. Aftenposten svarte med en reportasje om Polen som mulig reisemål for norske turister, med hovedvekt på det lave prisnivået.

Et annet, men strukturelt parallelt fenomen er transmigrasjonen mange innvandrere til Norge og deres barn deltar i. Mange innvandrere tilbringer deler av året i sitt opprinnelsesland hvis de har råd og anledning (iranere og tamiler fra Sri Lanka, for eksempel har ikke det), og mange innvandrere har utviklet tilknytninger og sterke moralske forpliktelser overfor to steder i land som ligger langt fra hverandre. Det er nesten så man kan konkludere med at enkelte småbyer i pakistansk Punjab er blitt like fornorsket som visse småbyer på den spanske solkysten.

Den andre og kanskje viktigste varianten av outsourcing

består i å få andre til å gjøre jobben. Det er slående, og en anelse mystisk, hvordan oljerikdommen, som i prinsippet tilhører det offentlige, er blitt konvertert til offentlig fattigdom og ujevnt fordelt privat rikdom. Skoler mangler ressurser til bøker og inventar, mens individene som bor rundt de samme skolene bygger ut huset, kjøper ny båt og legger varmekabler på hytta. Forklaringen er trolig delvis at private firmaer i stigende grad utfører offentlige oppgaver som søppeltømming og snømåking, og at stat og kommune kjøper dyre tjenester av konsulentbyråer og spesialiserte private firmaer som gjør jobben det offentlige tidligere gjorde selv. Telekommunikasjon, jernbaner og postvesenet er alle mer eller mindre privatisert nå. En enda mer fundamental tendens er at AS Norge nå i økende grad er avhengig av utlendinger til å få jobben gjort. Tidlig på 2000-tallet begynte butikkene plutselig å bugne av billige forbruksvarer, og det meste var laget i Kina. På samme tid begynte polsk arbeidskraft å dominere i bygningsbransjen, og i dag er det en påfallende andel av hjelpepleierne på sykehus, kassadamene i supermarkedene og servitørene ute på byen som snakker svensk. Pakistanere kjører taxi, og tamiler vasker.

Det Kuwaitifiserte, estetifiserte og bedøvede norske samfunnet av i dag står overfor tre store utfordringer.

Hvor går solidaritetens grenser?

Nasjonalstaten, og i særdeleshet velferdsstaten, forutsetter eksistensen av en *demos* som på én og samme tid både leverer og mottar velferdsgodene. I en mer integrert verden med mindre tydelige grenser, ville den selvtilstrekkelige velferdsstaten verken være mulig eller forsvarlig. I Nord-Norge er det umulig å få norsk ungdom til å jobbe i fiskeforedlingsindustrien. De vil heller dra sørover og gjøre noe i media. Likevel er det motstand, selv blant enkelte samfunnsforskere, mot å invitere fattige russere fra nabobygdene i øst til å utføre det ubehagelige, men godt betalte arbeidet det er å rense fisk. Prinsippet er at velferdsstaten bare gjelder for en norsk *demos*, og det er et åpent spørsmål hvor lenge dette synet kan forsvares, stilt overfor prinsippene om menneskerettigheter. Og jeg har ikke engang nevnt de komplekse forholdene som vedrører asylsøkere, flyktninger, innvandrere og deres familier.

Hvor er statens grenser?

Velferdsstaten blir deterritorialisert. Da tsunamien rammet Sør-øst-Asia i 2004, ble nordmennene som var bokstavelig talt strandet på stranden i Thailand, som hadde mistet VISA-kortet og sololjene sine, sittende og vente på at den norske staten skulle komme og hjelpe dem. De hadde tilsynelatende glemt at de var i Thailand, som riktignok er et Syden (altså en del av Norge), men som også i en vesentlig forstand er et annet land enn Norge, og tok det for gitt at Norge skulle hjelpe dem. På lignende vis er pakistansk-norske som reiser til Pakistan for å pensjonere seg, eller etnisk norske pensjonister i Spania, stadig norske borgere utstyrt med en rekke rettigheter som deres naboer, med sine mindre verdifulle statsborgerskap, ikke engang kan drømme om noen gang å oppnå. I slike transnasjonale situasjoner vil det uvegerlig danne seg spenninger og konflikter over tid, i begge ender – både i Norge ("hvorfor skal vi støtte folk som ikke bor her?") og i det andre landet. Det er kort sagt blitt vanskeligere enn noen gang før å bygge en stat som fungerer som en fysisk *gated community*.

Hvor er rikdommens grenser?

Vi har alt, men det er også alt vi har. Forskningen om livskvalitet har mange ganger vist at lykken ikke er å få enda en ny DVD-spiller når man allerede har tre. Det finnes to typer samfunn som har mistet håpet. Det er de håpløst fattige og de håpløst rike. Her i Norge er det ikke lenger noen som håper. Derfor er forbruk og livsstil (kosthold, trim, slanking osv.) blitt en vesentlig del av livsinnholdet for ganske mange. Det eneste problemet er at verken jogging eller plastisk kirurgi bringer håpet tilbake.

Norge uten nordmenn

Et mulig scenario for den nære fremtid, gitt en fortsettelse av dagens utvikling, kunne se omtrent slik ut: Nordmennene vender tilbake til landet bare for å tilbringe sine tremåneders sommerferier og treukers juleferier der. Resten av året tilbringer de med å studere, eller være pensjonister, eller tilby norskspråklige tjenester og urnorske varer til studenter og pensjonister i andre deler av verden – eller de arbeider med fredsmedling eller utviklingsbistand

for den stadig søkkrike norske staten. I mellomtiden blir landet drevet på daglig basis av russere, tamiler, svensker og polakker, som får en rimelig godtgjørelse for sine vaktmestertjenester og fri portnerbolig. Etter noen år vil de flinkeste av dem til og med få anledning til å sende e-post og delta i møter på nordmennenes vegne, så slipper vi den belastningen også.

■ ■ ■

Jan Hájek, arkitekt

Et land på en viss størrelse, opp mot – la oss si – fem millioner innbyggere, viser under visse vilkår enkelte kjennetegn som er mer karakteristiske for en stamme eller klan enn for en stat, slik vi tenker oss en stat her i Tsjekkia. Fra jeg var ung, har jeg vært fascinert av dette fenomenet i Slovakia. Så å si alle kjenner hverandre her, om ikke personlig, så iallfall gjennom felles venner, arbeidskolleger eller naboer, og hvis de ikke kjenner den konkrete personen, så kjenner de sikkert noen fra vedkommendes familie. Dette systemet har sin styrke og da særlig i vanskelige tider. Milan Šimečka uttalte et sted at dersom det finnes et folk som har vært heldig i det 20. århundret, så må det være slovakene: I grevens tid, mens det ennå var på moten å grunnlegge nasjonalstater, løsrev de seg fra Ungarn, under 2. verdenskrig grunnla de en selvstendig fasistisk stat, før krigen var omme rakk noen av den å gjøre opprør mot denne staten, og slik ble de utrolig nok etter krigen utropt til seierherrer over fasismen. Bolsjevismen etter krigen og den senere normaliseringen viste seg å være mer levelig og mer “light” i Slovakia enn i de omkringliggende landene som var rammet av det samme. Spørsmålet er om dette var ren flaks, eller heller en langvarig strategi med kollektiv overlevelse. Det var vel trolig ingen av de “gamle” europeiske landene som begikk det essayisten Stanislav Komárek kaller åndelig selvmord (Russland på 20-tallet, Tyskland på 30-tallet, Spania – men ikke Catalonia – i 1936, Østerrike i 1938, Tsjekkoslovakia i 1948, osv.).

Den hvite stammen i nord

Norge (forøvrig er enkelte paralleller mellom Norge og Slovakia virkelig fascinerende) ligger enda mer avsides og er mer isolert

enn Slovakia, så stammetrekkene er enda tydeligere her. Også takket være det kunne landet oppstå på en gunstigere tid, det måtte ikke vente på 1. verdenskrig. Den neste verdenskrigen og den kompliserte etterkrigstiden overlevde det i det store og det hele med æren i behold. En forholdsvis rolig utvikling gjorde at det oppstod – på liknende måte som f.eks. i Irland – høvdingfamilier, der makt og funksjon arves fra den ene generasjonen til den andre.

En gang på 70-tallet hadde nordmenn virkelig hellet med seg. De fant olje i Nordsjøen. Til forskjell fra de fleste land som havnet i en situasjon der de på en eller annen måte ble rike “uten anstrengelser”, har nordmenn fra oljeutvinningen begynte, sett på oljen med skepsis og denne gaven – som ifølge dem har vært mer til skade enn til nytte – tok de imot svært forsiktig. Norske økonomiske statistikker har oppgitt og oppgir av prinsipp økonomiske resultater for “Fastlands-Norge” og for oljeindustrien hver for seg og alltid med vekt på de økonomiske resultatene etter at inntektene fra oljeindustrien er trukket fra. Den norske oljen renner ikke ut av sanden, men tvert imot er den svært vanskelig tilgjengelig under havbunnen. Det kreves altså mye arbeid, utvikling av teknologi, investeringer og viten for å kunne utvinne den. I Norge er det en ganske utbredt oppfatning at nettopp vanskelighetene under utvinningen og leting er de eneste positive sidene med Norges olje. De krever nemlig utvikling og produksjon av sofistikert teknologi, og dermed nødvendigheten av kunnskaper og kompetanse som ellers hadde vært utilgjengelige for Norge.

Hvor forsvinner oljepengene?

Det har aldri falt Norge inn å vise fram sin rikdom på en slik måte som Dubai eller Saudi-Arabia, tvert imot. Hvis man reiser litt rundt i Europa, merker man hvordan rikdom tradisjonelt sett skrumper inn når man kommer nordover, men også sørover (og til en viss grad, selv om det ikke er like klart, og noe asymmetrisk, også mot øst og vest) for Alpene og Norge avviker ikke fra denne sjablonen. Sammenliknet med Sør-Tyskland eller Nord-Italia ser vi her mer nøkterne boliger, en heller slitt bilpark på veiene og nedslitte og grå byer, som dessverre mangler den maleriske patinaen vi kjenner fra Sør-Europa. Det er riktignok sant at det raskt er i ferd med å bli stadig flere tjukkaser her, Norge er i ferd

med å ta igjen f.eks. Bayern med stormskritt, men det er et åpent spørsmål hvorvidt dette fenomenet i dag kan regnes som et bevis på velstand. Et eventuelt besøk på et lokalt supermarked – iøynefallende mer beskjedent i sammenlikning med liknende fasiliteter i Vest-Europa – og en kikk på varene i folks handlevogner gjør dette førsteinntrykket enda sterkere. Følelsen av luksus kan muligens også forårsakes av prisene, som pleier å være flere ganger høyere enn det som er vanlig ellers i Europa.

Som utlending, som ikke kommer fra f.eks. Afrika sør for Sahara, ser man sjelden noen uvanlig stor velstand i Norge. En desto større overbevisning om et luksusliv rår i lokalbefolkningen. Når man snakker med de lokale innbyggerne får vi før eller siden høre at den luksusen som hersker i landet i dag ikke er noe bra eller sunt. Tvert imot er det en synd mot Gud, den nasjonale ånd eller den 3. verden. Før var Norge fattig, men man levde godt her, også f.eks. under krigen. Da ble det bare spist poteter og sild, og hvor positivt har ikke det gjenspeilt seg i befolkningens helse!

Det er naturlig at man begynner å spekulere over hva det egentlig er som skjer med den eventyrlige rikdommen. Et blikk på et kart viser en hel del: Landet er svært langstrakt, glissent, men samtidig relativt jevnt bebodd. Det betyr at det stilles enorme krav til bygging av infrastruktur, som i avsidesliggende hjørner av Norge ofte er av høyere kvalitet enn i byområder. Norge har også enorme midler “på bok”, selv om dagens krise tok kvelertak på den norske statens investeringsfond. Slik mange økonomer ser det, er muligheten for å kunne benytte seg av midler fra disse fondene temmelig problematisk. Et frislipp av pengene inn i Norges økonomi – selv om det bare skulle dreie seg om en del av disse pengene – ville fått en rekke negative følger, fra inflasjon til et latere folk.

Det så ofte roste (eller i andre kretser fordømte) norske sosialsystemet er sikkert overdrevent omfattende og overvokst – omtrent halvparten av befolkningen mottar en eller annen form for stønad. Tar vi f.eks. det norske helsevesenet, sjokkerer det ikke en tsjekker på noen måte med høy standard. Paradoksalt nok siden vedkommende hjemme fra alle hold overbevises om hvor katastrofal situasjonen i helsevesenet i Tsjekkia er. I Norge er egenandelene pasientene betaler langt høyere enn de legendariske tretti tsjekkiske kronene i Tsjekkia, ventetidene på operasjon er ikke kortere enn de i Tsjekkia, det er heller motsatt, osv.

Plyndringsritualer, skattepolitikk og kvinnefrigjøringsbevegelse

Jeg har min egen teori – som så avgjort ikke er strengt vitenskapelig, men kanskje likevel kan bidra litt til å løse gåten om hvor oljerikdommen blir borte. For mange tradisjonelle stammekulturer er det typisk at de forsøker å begrense det naturlige sosiale hierarkiet. Som et klassisk eksempel angis maoriene (men en liknende mekanisme finnes visstnok ganske ofte i mange andre, for det meste tydelige maskuline, kulturer). Hos maoriene er det lov å under ett eller annet påskudd plyndre dem som i deres indre krets har lyktes i å samle større rikdommer. Denne påtvungede likheten tjener til å befeste høvdingenes eller trollmennenes politiske makt. Paralleller mellom disse plyndringsritualene og moderne skattepolitikk (ikke bare i Skandinavia) er ikke til å overse. Denne mekanismen har ofte blitt brukt i historiens løp. I en noe mer drastisk form brukte f.eks. kommunistene den, så lenge det var noe å ta av.

Innkrevning av skatter og bøter fra enkeltindivider har i Norge blitt en besettelse. Det er til å undres over hvor mye energi, kreativitet og muligens også ekte personlig engasjement som er knyttet til dette. Det er ikke bare en tørr, byråkratisk handling, men en sak som er knyttet til lidenskap. Skattekontoret tar ikke bare inn penger, men blir med dette til en moralens dommer. Det er åpenbart at denne strategien er effektiv, og foruten at den styrker den politiske makten fører den sikkert til at stammens samhold styrkes, når den ser hvor effektivt staten tyner de rike. Historien, så vel som sunn fornuft, tilsier imidlertid at denne metoden er en smule kostbar, selv om det i Skandinavias tilfelle kun dreier seg om materiell sløsing. Deltakelse i plyndringsritualene er obligatorisk og å snike seg unna er temmelig vanskelig. Av egen erfaring vet jeg hvor vanskelig det er å overbevise et norsk skattekontor om å slutte å kreve selvangivelse fra noen som har bodd i utlandet i årevis (jeg har norsk kone, så fra tid til annen er vi i Oslo). Og da gikk det forholdsvis bra med meg, sammenliknet med en venn, som i en liknende situasjon ikke sa opp sin norske bankkonto. Fra den ble det nemlig trukket et beløp fra kontoen hans som skattekontoret regnet som en passende skatt, mht. hans alder og utdanning. Dette skjedde uten noen som helst advarsel.

Det virker som om skikkene som er beskrevet overfor er langt hyppigere i utpreget maskuline samfunn. Maorienes samfunns-

struktur er sikkert mer utpreget maskulin enn tahitiernes struktur. Derfra er det ikke meldt om liknende ritualer. Innkrevning av skatt i USA eller Skandinavia er utvilsomt langt mer ettertrykkelig og kompromissløs enn i f.eks. Italia. Calvinistisk protestantisme gir mer plass til den hvite manns sivilisasjonsverdier. Livet i det 19. århundret – uansett hvor man befant seg i den europeiske kulturkretsen – har utvilsomt brakt kvinner en uvanlig mengde urett og urettferdighet, og da særlig i protestantiske land. Det vitner til syvende og sist også den tids litteratur om. Da er det ikke noe rart at det som reaksjon på dette presset oppstod en intensiv kvinnefrigjøringsbevegelse. Og som det er med så mange andre gode tanker, har tiden også innen denne bevegelsen brakt en krampaktig politisk korrekthet, karikering av de opprinnelige målene og til frigjøringsfundamentalisme. En høyt utviklet maskulin kultur, som har blitt sterkere gjennom det protestantiske samfunnets krav om homogenitet og likhet, hindrer dessuten å sette pris på kvinnelige verdier. Dermed var kvinners maskulinisering (og eventuell feminisering av menn) regnet som essensielt for at kvinnebevegelsen skulle nå sitt mål.

Kvinnefrigjøringsprosessen i Skandinavia i det 20. århundret fjernet et merkelig sosialt anomali og dannet et godt grunnlag for samfunnets framtid. Dette til tross for all den ekstravagansen som kom fram i den perioden. Det vitner bl.a. også aktuelle demografiske opplysninger om: Fødselsraten i Skandinavia øker konstant og hører til de høyeste i Europa. Kanskje vårt land må gå denne veien en gang til. Det rekker tunge til – og ofte antakelig med rette – det eksentriske som i denne sammenhengen har dukket og dukker opp.

En ikke-iøynefallende måte å bli kvitt friheten på

Et liv i et demokrati skaper et slags press mot en som er vanskelig å beskrive. Det er bemerkelsesverdig at en imponerende måte, kanskje den beste, å beskrive dette fenomenet på, ble formulert for mer enn to århundrer siden av en viss fransk marki som skildret sine opplevelser fra et besøk i Amerika. Et liv i et klan- eller bygdesamfunn har også fordeler. Kombinerer vi det imidlertid med de Tocquevilles press og krydrer det med byråkratisk effektivitet, som gjøres mulig gjennom moderne teknologi, dannes en rar rett. Den enkelte er på en måte på forhånd kvantifisert, målt, veid, telt,

skrevet inn, registrert og fulgt fra vugge til grav. Vern, eller i det minste flukt fra dette, er ikke noen enkel sak. Flukt inn i naturen eller til utlandet er et tradisjonelt vern som ble oppfunnet og prøvd ut allerede i romantikken, hvis ikke før, på den tiden det moderne samfunnet oppstod. Mer radikale enkeltindivider velger så f.eks. å bli medlem i en motorsykelgjeng eller begå selvmord.

Norge er etter alle kriterier et mønster på et fritt land og det er nødvendig å vedgå at man føler at det ligger god vilje også bak politikernes handlinger. I Norge finner man ikke enkelte av de alminnelig tolererte attributtene på at man er under politiets overvåkning, som f.eks. borgerlegitimasjon. T.o.m. folketelling ble etter noen ikke altfor vellykkede forsøk gitt opp, og man vil finne også en rekke andre positive eksempler. Alt dette er naturligvis utrolig sympatisk og tiltrekkende. Men slik det ofte pleier å være er fraværet av tøffe polititiltak noen gang veid opp av noen andre, mykere, mindre synlige, men desto mer konsekvent håndhevede tiltak. Nettopp sett på bakgrunn av tradisjonelle vestlige verdier er det særlig tydelig at etter at Sovjetunionen og dens østeuropeiske satellitter falt, er plutselig ikke hjemmets frihet konfrontert med press fra naboene. Følgen av dette er at friheten, et tradisjonelt, norsk tema, slutter å være et spørsmål man diskuterer. Det glemmes på en måte, kanskje også fordi den rett og slett ikke er synlig uten en mørk kontrastbakgrunn.

Likt og annerledes

Norge har absolutt sine spesifikke sider. F.eks. løser man problemet, hvorvidt og i så fall hvordan det skal skifte ut sin tradisjonelle klankultur med en moderne, byråkratisk ordnet stat. Det bringer utvilsomt interessante, ofte også gøyale og eksotiske, fenomener og paradokser. Enkelte sosiale fenomener er tydeligere der enn andre steder, andre er tvert imot mer skjulte. Enkelte fenomener har ennå ikke kommet i gang der, mens andre er de forlenget ferdige med. Man kan imidlertid ikke forvente at nordmenn skal ha med diametralt annerledes problemer å gjøre enn andre steder i denne postmoderne globaliserte verden. Det vitner f.eks. den uvanlige populariteten som Václav Havels tekster høster, og da særlig de tekstene han skrev som opposisjonell i kommunisttiden.

(Oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.)

Tomáš Vrba, redaktør, oversetter og journalist

Norge har uten tvil over lengre tid ligget i teten i internasjonale sammenlikninger mellom land med høyest levestandard eller høyest livskvalitet (noe som ikke nødvendigvis behøver å være det samme). Den som leser slike tabeller, kobler nok dette til olje, men virkeligheten er kanskje, tross alt, litt mer komplisert. Norge er på sett og vis toneangivende, ikke takket være olje, men trass i den. Ennå for et halvt århundre siden var Norge et forholdsvis fattig land, før 2. verdenskrig ett av Europas fattigste hjørner. Det at landet som ved et mirakel plutselig ble rikt, kom ikke av seg selv – som en gave i form av undersjøiske forekomster fikk de den for sin flid og arbeidsomhet, som var i ferd med å føre dem mot velstand uansett. Var det virkelig slik, eller dreier det seg om en myte? Begge deler, antakelig. Sannheten er at Norge for å få dekket sine energibehov ikke trengte oljen – innbyggerne får så å si gratis strøm ved hjelp av hundrevis av små og store vannkraftverk, en slags evighetsmaskiner. Det er også en del av sannheten at de driver et innbringende fiske, har flust av skog, har lært seg avansert teknologi. Og sant er også det at heller ikke nordmenn selv lar være å tegne et bilde av seg selv i stereotyper når de snakker om seg.

Ikke bare bønder og fiskere

Konflikten mellom rikdom og fattigdom, hhv. konflikten mellom fristelser knyttet til det å eie ting og fattigdom, uten å – som man sier – tape ære, balansegangen mellom stolthet og underlegenhet pga. avhengighet, uforeneligheten mellom verdens forføreriske bedrag og hjemmets trygghet – det er hovedpolene i fortellingen om Peer Gynt, ikke ulik den tsjekkiske Švandas sekkpipeblåser. Med den motsetningsfylte Peer kunne nordmenn identifisere seg og de gjør de da også, selv om hans karakter, i likhet med mange andre “medpasienter” som gjennomgikk dramatikerens psykoanalyse, var årsak til at Henrik Ibsen ikke holdt ut sammen med sine smålige og intolerante landsmenn og bodde i utlandet.

Ved å uttale “Nordmenn er i sitt vesen bønder og fiskere”, bekrefter forfatteren Erik Fosnes Hansen denne typen selvbilde blant nordmenn. På spørsmålet om hvorfor landet hans trolig ikke blir medlem av EU i overskuelig framtid, svarte han for noen år siden: “Fordi vi er en liten og ung nasjon. Det kan være

vi er redde for at vi da blir overstyrt. Foruten det er nordmenn fryktelig egenrådige.” Økonomisk sett har Norge virkelig ikke bruk for noe medlemsskap i unionen, selv om også Norge bidrar til EU-kassen – se de såk. norske fondene –, men bak dette ligger det kanskje i hovedsak kulturforskjeller. “Europa er for nordboeren først og fremst Skandinavia, og det skal han slett ikke behøve skamme seg over,” sier Fosnes Hansen.

Små nasjoner har en tendens til å gruble over sin eksistens som noe tvetydig. Om man nå tror på særegenheter som en “nasjonal karakter” eller ikke, er naturkreftene og geografis kraftfulle påvirkning på nordboernes mentalitet ubestridelig. Landets dimensjoner, øyer, bosetningenes isolasjon, vind, is, i Nord-Norge evig dag sommerstid, om vinteren evig natt, nordlys, alt dette krever selvberging, evne til å tåle ensomhet, saklighet, pålitelighet. Også en viss åndelighet og en stor porsjon melankoli ligger dem nær. Langs kysten sitter pensjonerte sjømenn og ser med et stadig mer svekket syn på det elementet som var hele livet for dem. Deres liv begynner der våre – landkrabbenes – slutter: I brenningene..

Men vær på vakt overfor alle slike metaforer: Selvidentifisering med bonden kan være ganske tveegget. Den faste karen som uansett omstendigheter er sin egen herre, er samtidig den lokale tyrannen, som tror han vet alt best, forbildet på intoleranse og begrensning. Som om vi ikke skulle vite hva det var: Den oppiskede nasjonale stoltheten prøver å overdøve et påtrengende mindreverdighetskompleks, og resultatet er provinsialisme.

Kultur mot pseudokultur

Europeiske intellektuelle viser hånlig til hvordan nordmenn ikke kan bordskikk (joda, det er helt vanlig at de ved festbordet nipper til øl, vin og akevitt om hverandre), hvor dårlig smak de har (ja, plasttroll, som suvenirbutikkene flyter over av, er ekstremt ekle og de innfødte elsker å fylle opp sine ellers nydelige hjem med dem, blondetepper og liknende artikler) eller at de i bunn og grunn ikke er så hensynsfulle overfor miljøet (inntil for ikke så lenge siden dumpet de gamle biler og traktorer fra stup og ned i havet), men det er så få av dem at de ikke klarer å skade naturen med dette. Det kan godt være noe i alt dette. Men! Hvordan kan du forklare at denne stammen av barbarer under 2. verdenskrig ga hele verden ei lekse i hva landsomfattende sivil motstand er, hva ekte stolthet

er? En av deres forrædere ga riktignok navn til alle andre quislinger, men kanskje fordi han var så uvanlig, mens resten av det okkuperte Europa var fulle av Pétain'er og Emanuel Moravec'er.

I Norge stiller jeg meg stadig på nytt spørsmålet om hva kultur er. Det de fleste forbinder med begrepet "kulturminner" har de lite av, borger og slott er det omtrent ingen av, bare et par fascinerende trekirker, og så kan man reise lenge uten å se andre kulturminner, bortsett fra et nett av imponerende amatørmessige regionale museer. Og selvfølgelig den nye operaen – ei perle av verdensarkitektur, en krystall av hvit marmor som utstråler akkumulerte solstråler (skjønt onde tunger viser til at det er nødvendig å importere sangere fra utlandet). Det finnes selvsagt mer, men det er egentlig ikke så viktig: Norsk kultur består framfor alt i hvordan folk ter seg overfor hverandre, hvordan de ter seg overfor staten og den overfor dem, i hvordan det offentlige og politiske livet i samfunnet arter seg.

Mennesker som har blitt voksne

Hvordan lever et land som ble rammet av overflod? Fremdeles overraskende nøkternt. Oljeeventyret gikk muligens nordmennene til hodet for et øyeblikk, men til slutt kom de uskadde ut av mammons fristelser. De yngre ville helst brukt mer, men staten investerer heller overskuddet i allmenngoder. Staten bygger tunneller (hundrevis, kanskje tusenvis av kilometre med tunneller, mange av dem under havet som binder sammen tynt bebodde øyer) og utvikler sosiale tjenester. Ikke noe Saudi-Arabia eller Bahrain, gullbelagt mercedes til alle og eventyraktige tårn. Men også her finner du steder der folk liker å briske seg: Øya Røst, den siste utposten i Lofoten, er flat og høyst fem kilometer lang. Lokal ungdom cruiser hit og dit i luksuriøse sportsbiler som James Dean'er på ville veier. Her var det forresten ikke olje de ble rike på, men torsk. Men det er ett symbol på velstand som for mange nordmenn er hellig, skjønt det er upraktisk og krever stell året rundt. Det er fritidsbåtene, en gang enkle fiskebåter, i dag motoryachter i millionklassen. De fleste familier har ikke nok tid til å ta seg av dem, og derfor ligger de og vogger i store og små havner. Det er sikkert mulig å se dem selv fra rommet.

Med Norges velstand følger et stort forbruk, selv om den økonomiske krisa i fjor ble merket også her. Nordmenn går imid-

lertid fram som gode økonomiske planleggere. De har høye inntekter, men også høye skatter. Dyr alkohol, for ikke å snakke om tobakk. De tenker på framtida. De er ikke bare gode økonomiske planleggere, men framfor alt gode borgere. De stjeler ikke og er ikke redde. Dermed snakker vi igjen om den norske sivile kulturen. Egentlig er det såre enkelt. Nordmenn oppfører seg ganske enkelt som voksne mennesker og staten ter seg overfor dem som voksne. Derfor er det ikke noe ekstraordinært i at også politiske motstandere på en fornuftig måte blir enige om litt av hvert. Ofte minnes jeg den forferdede forbauselsen i publikum da den norske kringkastingssjefen ble invitert til Praha til offentlig debatt om hvordan man best kunne velge kringkastingsråd og sa at hos dem var det ganske enkelt Stortinget og Regjeringen som oppnevnte det. Hvordan da? Dette er jo ikke demokratisk! Poenget er at i Norge er alle politiske partiene enige om hvilken rolle det statlige fjernsynet skal ha, og med rette forventer de at det oppnevnte rådet kommer til å opptre upartisk og ansvarsfullt.

En av de sakene alle kan enes om er kongedømmet. “Den republikanske venstresidens aristokrati skåler for kongen!” hørte jeg med egne ører på et lett anarkistisk forlags fest. Det er imidlertid også spørsmål nordmenn ikke blir enige om – også der opptrer folk elegant og med gjensidig respekt. To ganger har det skjedd i folkeavstemninger om EU-medlemskap, hver gang med et resultat på tilnærminingsvis 47:53 prosent stemmer. Grunnene til enkelte av dem som stemte imot var tynne eller rett og slett rotete, men det gjør ingen ting, alle respekterer resultatet. I våre venners familie engasjerte begge foreldrene seg aktivt før siste folkeavstemning, hun for, han mot, og i kjelleren hadde hver av dem sin bunke med flygeblad, *JA* og *NEI* – og kranglet overhodet ikke pga. det. Nordmenn er ganske enkelt voksne. Mer enn dere tror, ville man kunne si, med slagordet til et tsjekkisk politisk parti.

Også til realisme hører det drømmer

Om de lykkelige nordboerne noen ganger er misfornøyde? Hvorfor skulle de ikke det? Det er de nesten konstant. Som folk andre steder. Porsjonen bekymringer, frykten for framtida og eksistensiell tvil er trolig den samme overalt i verden, for noen fra Bangladesh er likevel gjennomsnittsnordmannens bekymringer et uoppnåelig mål. Objektivt sett har både nordmannens plager og

de til ham fra Bangladesh en svært ulik, spesifikk vekt, subjektivt sett bekymrer vi oss gjerne like sterkt for det som er bortkastet som vi sørger intensivt; det er det bekymringene er til. Også i Norge klager den eldre generasjonen over de unges uansvarlighet, og har bare litt rett, også her er det storm i vannglass i enkelte akademiske eller kunstneriske kretser, også her kritiserer de skolens lave nivå. Barneoppdragelsen er ganske fri, sammenliknet med Tsjekkia. Barn ses på som likeverdige partnere, liker å gå på skolen og skolegangen avslutter de som selvstendige, fri borgere. Undervisningen er ikke det mest sentrale. Trenger de å ta noe igjen, har nordmenn en veldig praktisk holdning til det. Har de ikke nok gode medisinske fakulteter, sender de studenter ut i verden. Også i Praha er det nå dusinvis av norske medisinerere.

Kan man på bakgrunn av dette si at den norske livsstilen bærer et bud om skjebnen i det minste i vår del av verden? Det hadde vært fint, men jeg er redd de fleste kandidatene ikke har nok selvdisiplin til det. Tsjekkerne vil vanligvis ikke innrømme at de er velstående og hører til blant den mest privilegerte tiendedelen av menneskeheten, og jamrer heller, mens de dyrker tradisjonelle idretter som misunnelse og mistenksomhet. Andre rike land ødsler i overdådighet og har ikke i tankene å stramme inn livreima. Nordmenn er mer realistiske. Ingen må stå og messe om bærekraftig utvikling. En minister eller bankmann har bare et akkurat så stort hus som de selv greier å holde reint. Enkeltindividets ansvar og egendisiplin gjorde det mulig for nordmenn å unngå fellene ved det forsørgende sosialdemokratiet, som så å si ått opp deres svenske naboer. Som ved et mirakel eller et gunstig sammentreff, lyktes det dem å jobbe med seg selv. De klarte å lære seg toleranse, overfor hverandre og overfor folk fra andre land. I løpet av to-tre generasjoner fikk de ny selvtilitt og lærte seg å være sine svakheter, med også sine fortrinn bevisst. De tenner håp hos andre: Ikke alt kan være tapt ennå. I 60- og 70-årene var det norske samfunnet svært polarisert, konservative i byene kjempet på defensiven og ikke på noen måte imponerende mot løslupne maoister. Enten det var den smulen anstendighet de hadde igjen eller kimen til ny godvilje, – begge sider ble gradvis kultivert.

Våre ultraliberalister tar anstøt av skandinaverne som "sosiale ingeniører". De glemmer at statlige inngrep under de ekstreme vilkårene i nord er nødvendige for å bevare bosetning, på samme måte som i Canada eller Alaska. Det er derfor logisk at å beholde en arbeidsplass for en lærer eller postansatt er mer kostnadskre-

vende i avsidesliggende strøk. Forøvrig, allerede den norske grunnloven av 1814 tilgodeså de nordligste områdene – ellers hadde det kanskje ikke gått an å holde et bortimot to tusen kilometer langt bånd sammen. Men ingen offentlig støtte ville ha hjulpet, hvis ikke dagens nordmenns forfedre i vanskelige stunder hadde vist hardnakkethet og gjenstridighet. Ikke bare vikingene, men også Fridtjof Nansen, Roald Amundsen, Edvard Munch eller Thor Heyerdahl er kjent i hele verden. Like beslutsomt, som det hjalp seg selv, hjelper Norge også andre. “Eventyreren” Nansen ble mot livets slutt FNs høykommissær for flyktninger, hans navn sto på papirer som garanterte mennesker uten fedreland i det minste grunnleggende rettigheter (det ble utstedt nesten en halv million “Nansen-pass”). Til et stadig fattig Norge sendte Norges Røde Kors etter krigen barn fra Tsjekkoslovakia på rekonvalesens, nordmenn viste effektivt solidaritet med Tsjekkoslovakia også etter okkupasjonen i august 1968, i dag hjelper de sjenerost fattige land og flyktninger fra hele verden, slik kritikerne ser det, for sjenerøst...

De norske drømmene kan noen ganger virke litt ville, så avgjort er de mangslungne, på ingen måte kjølige eller sneversynte og kjedelige. Det er sunne mennesker som drømmer de drømmene. Ellers er de alminnelige, selv om de seilte inn i en ny tid med ren samvittighet.

(Oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.)

Illustrasjon Jiří Jirásek

Fotomontasje Mirosław Hupych

Amal Adens fortelling er en fortelling om dagens Norge

Miluše Juričková

20000 somaliere har innvandret til Norge siden år 2000, og en tredjedel av dem er under 20 år. Nettopp blant disse barna og unge er det Amal Aden jobber som tolk og oversetter. Bedre enn noen annen kjenner hun deres problematiske liv, drømmer og håpløshet. Hennes tekster og særlig hennes allsidige humanitære virksomhet overfor konkrete mennesker og grupper- på samme måte som hennes bidrag i polemikker og sosiologiske analyser – førte til at hun ble tildelt “Zola-prisen” (2010). Det er en pris som går til dem som “åpent og fryktløst avslører problemer og arbeider mot forhold som truer menneskeverdet, demokratiet og rettssikkerheten i Norge.”

Bare toppen av isfjellet

Amal Aden er et forfatterpseudonym for ei ung somalisk kvinne (født i 1983). Hun kom til Norge som 13-åring. Bak seg hadde hun et liv på gata i et land ødelagt av krig. Hun mistet begge foreldrene da hun var liten, under de omfattende massakrene i borgerkrigen mistet hun alle som betydde noe for henne. I en gruppe hjemløse barn tagg hun eller stjal mat, sov i ruiner eller under de dreptes kropper. Hun var sammen med gutter – barnesoldater – som var bare litt eldre. En fjern onkel ordnet med reisen til Norge for henne. Men da hun fant ut at det han egentlig ville bare var å skaffe seg gratis hushjelp, raste verden sammen for henne og hun følte seg mutters alene. Traumaet etter den permanente krigføringen ble avløst av en ydmykende konfrontasjon

med norske institusjoner. Hun kunne verken norsk eller engelsk, og de papirene hun skulle skrive under på, kunne hun ikke lese.

Trusler fra somaliske menn og narkotikaavhengighet gjorde at hun havnet på psykiatrisk sykehus. Den beste hjelpen for å overvinne barrierer i kommunikasjonen med det norske samfunnet kom ikke fra institusjoner, men fra vennskapet med en norsk familie. Et normalt liv og muligheten til å arbeide gjorde henne uavhengig av sosialhjelp, og slik kunne hun sende penger til sine venner og slektninger i Somalia. Da hun besøkte hjemlandet sitt, ble hun forelsket i en mann som fikk asyl i Norge etter at de giftet seg. Hennes oppriktige kjærlighet forvandlet seg straks til en ulykke – ektemannen krevde selvsagt et liv etter religiøse tradisjoner, selv om han “aldri hadde vært religiøs i Somalia”. Han kunne ikke akseptere hennes anstrengelser for å bli integrert i det norske samfunnet, hennes norske venner, hennes vei til indre frihet og uavhengighet. En smertefull skilsmisse fulgte – og en tvillingfødsel. Amal Aden vil imidlertid sikre sine barn et annet liv enn det mange somaliske barn opplever i Norge. Etter tragiske kollisjoner med det tradisjonelle somaliske miljøet, bestemte hun seg for fullt å integrere seg i et norsk miljø. Bøkene hennes er vitnesbyrd om hennes vei mot frihet, men forfatteren ønsker også at de skal bli hjelpemidler for andre i en liknende situasjon.

Den unge somaliske kvinnens livshistorie er et bilde på hvordan vår verden er splittet på en tragisk måte: På den ene siden har vi et sekulært samfunn, der den eneste, blinde visjonen er “å nyte”, på den andre siden et strengt maktstyre under dekke av religiøsitet. Amal Aden anklager den norske måten å integrere innvandrere og asylsøkere på som feil, overfladisk og ikke gjennomtenkt. At det er penger nok i sosialsystemet, gjør at den norske statens materielle omsorg overskygger problemer knyttet til manglende kommunikasjon med grupper som kommer fra fjerne kulturer. Dermed kan det skje – som i forfatterens tilfelle – at ei mindreårig jente som ikke kan språket eller kjenner forholdene i landet får sin egen leilighet. Innenfor leilighetens ensomme vegger er det jenta opplever sin depresjon. I tillegg besøker menn fra hennes klan henne i leiligheten. Disse mennene truer henne på livet dersom hun ikke vender tilbake til den somaliske måten å leve på, kle seg på, osv. Og nettopp somalieres såk. livsstil i Europa (og Norge) er en stadig trussel for den unge forfatteren, som i en viss periode måtte gå i dekning under politibeskyttelse og flytte ut av hovedstaden.

“Det somaliske miljøet i Norge er veldig lukket, vi besøker hverandre og vi markerer avstand til alle andre. Vi holder oss for oss selv, og mange vil absolutt ikke integreres i det norske samfunnet.

For mange somaliere oppfattes integrering synonymt med å bli kristen. Da blir det en skam å være integrert, du blir en som har mistet sin religion og kultur. Eller enda verre: en sviker. Vi somaliere har lett for å tenke i sort-hvitt, *oss* mot *dem*, venner og fiender, de lojale og de svikefulle. Mange ser ned på nordmenn, de synes nordmenn er dumme. Å lyve har dessverre blitt vanlig blant mange somaliere i Norge; vi har et ordtak som sier at “jo mer du lyver, desto flere penger får du”. Et eksempel kan være at et ektepar oppgir at de har skilt seg og slik får mor ekstra barne-trygd og overgangsstønad – samtidig som man fortsetter å leve som ektefolk.”

Dette og alle de neste utdragene er fra forfatterens første bok *Se oss*, 2008. Teksten er ikke selvbiografisk, den er skrevet fra ei anonym ungjentes ståsted, ei jente som er gjort til slave av presset fra sin somaliske familie. Hennes plikt er å ta det fulle ansvaret for de yngre søsknene og hjemmet. Hun får riktignok lov til å gå på skolen, men får ikke snakke med noen der. Hun får ikke delta i gymmen, f.eks. fordi ikke mer enn det aller nødvendigste av kroppen hennes skal synes, og også for at det ikke skal være mulig å se blåmerker og rifter som foreldre og slektninger påfører henne jevnlig. Barndommen blir tilbrakt i vente på et strategisk giftemål. Før bryllupet tvinges hun selvsagt til å gå gjennom den livsfarlige prosedyren med “åpning” av enhver somalisk jente gjennom om-skjæring. Alt dette er med på å øke voldsnivået i familien og misbruket av barna. Fortelleren selv opplevde noe liknende under store og uoversiktlige familietreff, der den vettskremte klassevenninnen hennes betror seg til henne: “Amal er stille noen få sekunder. Så forteller hun hva som har skjedd. Det var en mann på rommet hennes, sent på kvelden; hun lot som om hun sov i sengen sin, mannen tok overalt på kroppen hennes. Amal sier at hun er redd for at moren hennes kan få vite dette, da blir livet et helvete. Amal forteller at det ikke bare var den ene gangen, det har skjedd mange ganger, den samme mannen beføler henne overalt, og hun er veldig redd. Hun vet ikke hva hun skal gjøre. Jeg sier til Amal at jeg ikke har peiling på hva hun skal gjøre. Jeg vet at hun synes det er ekkelt og skamfullt, jeg vet at hun er redd, og så lenge han vet at hun er

redd og ikke sier noe til noen, så kommer han til å fortsette. Han er jo en mann, han kommer ikke til å stoppe. Jeg synes dette er veldig trist, og jeg skulle ønske jeg kunne hjelpe Amal, men jeg vet ikke hva jeg skal si eller gjøre.”

Et knusende vitnesbyrd

Håpløshet, redsel, maktesløst sinne. Det er følelser som rettes mot dem som har absolutt makt over barns og kvinners liv og død – mot fedre som ikke leter etter en jobb i Norge, ettersom de får så raus sosialhjelp. Etter somaliske skikker får de ha flere koner samtidig. Den anonyme fortelleren er vettskremt når hun får høre at faren har giftet seg enda en gang: “Jeg kan ikke forstå hvorfor faren min er så opptatt av å få flere barn; hva med oss han allerede har? Han har jo aldri vært med på å oppdra oss, han har aldri hatt tid til oss? Jeg lurer på hvorfor alle er så opptatt av å få så mange barn når de ikke klarer å ta ansvaret for dem? Jeg tenker at de verste fiendene vi somaliske barn har, det er foreldrene våre. Det er våre foreldre som slår oss, det er de som omskjærer oss, det er våre foreldre som gifter oss bort til noen vi ikke kjenner og ikke liker. Jeg tror mange utnytter barna sine, de vil bare ha trygdepenger, så mye som mulig, fra den norske stat. Det er så trist å være et somalisk barn. Vi har forlatt landet vårt på runn av krig, men vi barna kan jo ikke forlate våre foreldre.”

“Noen av damene som er hos oss er slike som elsker å vise frem hvor mye gull de har. De tenker ikke på at barna deres er hjemme uten mat, det viktigste for disse damene er å vise hvor mye gull de har. Det er visst ikke så viktig med barna, barna får aldri noen leker, mens mødrene er fulle av gullsmykker. Jeg synes det er veldig trist. Har ikke disse damene følelser for barna sine, tenker de bare på gull? Nå er jo disse kvinnene i Norge, og burde hatt nok penger til å kunne gi barna sine mat og litt leker. Det koster jo nesten ingenting å kjøpe en liten leke til et barn? Det finnes mange somaliske barn som ikke har en eneste leke. Hvorfor er det så vanskelig å vise kjærlighet, at man er glad i barna sine, i kona si? Har vi en regel som sier det er forbudt å vise omsorg? Hva er det som gjør at vi er annerledes og at vi skal være så tøffe hele tiden? Hvorfor er vi sånn? Jeg skulle ønske jeg hadde svaret på dette, men det finnes ikke noe svar, vi er vel bare sånn. Når skal vi bli bedre? Når skal vi vise kjærlighet og omsorg for barna? Når skal vi skjønne at det vi gjør er

feil, at det ikke er lov å slå barna sine? Når skal mannfolkene slutte å sitte på Grønland og kaste bort tiden sin?”

I 2009 kom det ut en ny bok, der forfatteren samlet råd om hvordan man kan bli et fullverdig medlem av det norske samfunnet. Tittelen er *ABC i integrering*. Disse rådene er like mye beregnet på asylsøkere som på storsamfunnet og institusjonene som organiserer integreringen. Rådene understreker at man må kunne språk og kjenne norsk kultur. Istedenfor de obligatoriske 300 timene med norskopplæring for hver asylsøker, foreslår hun ti ganger så mye. Hun krever profesjonelle tolker, som forblir nøytrale og overholder taushetsplikten. Aden krever at kvinner og menn skal bo hver for seg på asylmottak, slik at det ikke oppstår vold og voldtekter. Hun foreslår konkrete tiltak i skolevesenet, på sosialinstitusjoner og i helsevesenet (hun krever at leger ikke overser blåmerker og sår på kvinners og barns kropp). Amal Aden skriver av egen erfaring at hjelp som er påtvunget for enhver pris og som er preget av uprofesjonalitet og menneskelig likegyldighet, er altfor ofte nedverdiggende og fornærmende.

Dette er samtidig temaene i forfatterens hittil siste bok *Min drøm om friheten – en selvbiografisk fortelling*, der hun bl.a. minnes de årene hun gikk på skolen i Norge. “Jeg tror at mange barn i skolealder faller mellom to stoler. Hjemme blir det forventet at du tar avstand fra norske medelever, at du ikke leker eller prater med norske barn i friminuttet. Skolen, derimot, forventer det motsatte.

Mange barn føler at de er glemt av det norske samfunnet.

Mange barn føler at de ikke får noe støtte hjemmefra, for eksempel hjelp til lekser.

Mange barn føler at de står mellom to kulturer som står mot hverandre. De forteller at de føler seg utenfor, de vil gjerne være med på skolens skidag, sykkeldag, turdag og så videre, men får ikke lov av foreldrene. De andre skolebarna forteller hva de har vært med på, mens disse barna ikke får lov til å delta.

Siden foreldrene selv ikke ønsker at barna skal integreres, er det viktig at de får hjelp utenfra. Men hvem kan hjelpe dem? Skole, barnehage, helsesøster, Røde Kors, barnevern, Barneombudet, politikere, Barne- og likestillingsdepartementet?

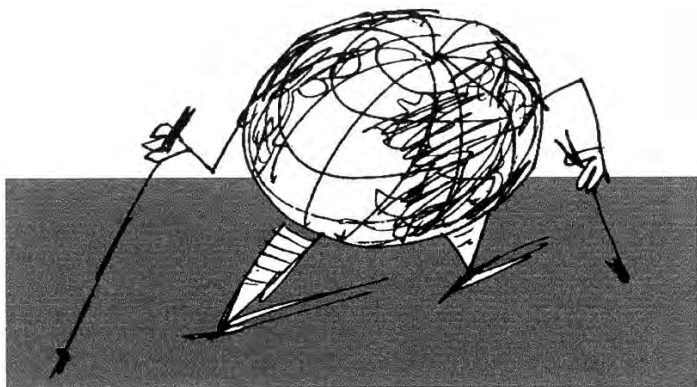
Noen somaliske foreldre dekker til jenter som er i skolealder, og ser helst at de sitter inne i klasserommene i friminuttene. De skal beskyttes mot kontakt med jevngamle gutter. De somaliske

guttene får derimot lov til å være ute i friminuttene, og de får lov til å klatre i trær, løpe og sykle i fritiden. Hvis en lærer prøver å ta opp at jentenes klesdrakt hindrer lek og aktivitet og at det ikke er bra for jenter å sitte inne i alle friminutt, svarer ofte foreldrene med å bli sinte; de hevder at læreren er rasist og ikke forstår seg på deres religion, ære og kultur.”

Amal Adens bøker er skrevet med et lettfattelig språk og består av opprivende personlige beretninger om møysommelige anstrengelser for å trenge gjennom en vegg av ensomhet, håpløs misforståelse på alle fronter, for å lege sine traumer og den aggressiveiteten som kommer av disse. Det er åpenbart at innvandring og problemer knyttet til den er den største utfordringen Norge har stått overfor så lenge landet har eksistert. Dette gjelder også de fleste andre europeiske land.

P. S. Polakker, svensker, pakistanere og somaliere – det er de fire største etniske gruppene som søker et nytt hjem i Norge. Ser vi bort fra Norges europeiske naboer, er de tretti tusen pakistanerne den største og best integrerte gruppen av innvandrere i Norge, de første av dem kom til Norge i 1967. 30 % prosent av dem har bodd i landet i mer enn 25 år, sysselsettingsstrukturen er ifølge statistikker den samme som blant etniske nordmenn. I den motsatte enden av statistikken finner vi somalierne, den sist tilflyttede og dårligst integrerte gruppen.

(Oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.)

Illustrasjon Jiří Jirásek

artikler og betraktninger

Fellesskap i forfall – Den norske samfunnsmoralen

Janne Haaland Matlary

Janne Haaland Matlary (1957) er dr. philos og professor i statsvitenskap, Universitetet i Oslo, og professor II ved Forsvarets Stabsskole. Hennes forskningsfelter er primært sikkerhetspolitikk og internasjonal, herunder europeisk, politikk generelt. Hun har en rekke internasjonale verv og er blant annet medlem av Det pavelige råd for rettferdighet og fred. Hun har en sterk interesse for politisk filosofi og verdienes betydning for politikken. Hun fikk i 2007 den europeiske prisen Premio San Benedetto for sitt arbeid med dette.

■ ■ ■

Et samfunn blir ikke bedre enn sine borgere. Det egentlige politiske problem i Norge handler ikke om penger eller makt, men om mangelen på karakteregenskaper hos både borger og politikere. Manglende nivå er det norske problem: ingen respekt for kunnskap, ingen respekt for dannelselse, ingen respekt for kultur. Vi må gjenoppdage hva politikk er og satse på klassisk dannelselse og utdanning i skole og samfunn.

Det politiske fellesskap i Norge i 2008 – kan det bygges? Og er dette kritisk viktig?

Mitt mål er at det norske samfunn skal endres til å bli et ekte politisk samfunn. Dette er et spørsmål om samfunnsmoral. I dag er det ikke egentlig politikk vi bedriver, fordi meget få tenker helhet, meget få tjener gjennom å gjøre en politisk plikt, og svært få deltar i en reell politisk debatt. Det som kalles politikk i Norge i dag, er oftest noe helt annet: Livslang karriere med broilerutgangspunkt, ikke noe man gjør i noen år som en tjeneste for samfunnet.

Hvorfor blir politikken slik? Som statsviter er jeg den første til å peke på faktorer som har med materielle årsaker å gjøre: Maktstrukturer og forklaringer av det økonomiske slaget. Og som statsvitere flest nøler jeg med å ta ordet moral i min munn.

Men dette kapittelet skal ta dette neglisjerte utgangspunktet likevel: Politikkens forfall handler om mangelen på samfunns-moral i Norge.

Rike Norge, primitive Norge

Man ser ikke klart hvis man ikke kan kontrastere. De fleste har opplevd det: Man er på vei hjem til Norge og leser aviser på flyet. International Herald Tribune, Neue Zürcher Zeitung, Frankfurter Allgemeine, Svenska Dagbladet, Guardian. Man leser og gleder seg: Nyanserte artikler, lange artikler, intervjuer med tysk dybde, britisk vidd og fransk sarkasme.

Så, på veien mellom København og Oslo: Norske aviser. “Fødte på do”, krigsoverskrift om en som ikke rakk fødeklinikken, “Krig mot Kongen”, om en eller annen kritisk røst som har opplatt seg mot monarkiet, “Siv angriper Jens” i den ene avisen, “Jens raser mot Siv” i den andre. Den som måtte tro at dette er reelle nyheter, tar helt feil. Storyen er like liten som bildene er store og språket vulgært.

Og mange av oss har også opplevd å gi ordentlige, gjennomtenkte intervjuer som til slutt blir et par spissformulerte setninger på trykk, massert for å passe til vinklingen. “Det ville blitt en sånn fin konflikt,” sa engang en journalist til meg med beklagelse og forurettethet: Jeg hadde nektet å debattere med en som mente at jeg ikke forsto at all politikk er makt. Han hadde besværet seg over en artikkel jeg skrev om etikkens plass i politikken ut fra Aristoteles, og hadde tydeligvis ikke hørt om ham før. “Jeg kan ikke debattere med en som er helt ukvalifisert,” hadde jeg sagt til journalisten. Da røpet hun seg: Poenget var aldri å få belyst saken, men å kringkaste den angivelige konflikten.

Dette kapittelet handler ikke om journalistikk, men om politikk. Mediene er politikkens transportbånd. Den uttrykkes i mediene, og medienes stadige ønske om enkle setninger, enkle budskap, konflikter, personfokus og spissing ødelegger politikken i tillegg til politikkens egen selvdestruksjon. Et felles trekk for medier og politikk i Norge i dag er tabloidisering,

personfokus, skepsis til for mye kunnskap og krav om såkalt folkelighet.

Men er ikke dette egentlig et skalkeskjul for manglende kompetanse og lederegenskaper? Er ikke en politiker en som skal lede fremfor å følge trender? I Norge er politikerne *dårligere* utdannet enn gjennomsnittet av befolkningen, og det sier jo svært mye i et land hvor kunnskap ikke verdsettes særlig høyt. De kommer ofte til kort i utlandet. “He hasn’t been around much, your minister?” bemerket en gang Lord Carrington da han var generalsekretær i NATO, og det var britisk understatement. Men i Norge er det nok for en politiker å være folkelig, og han overlever neppe hvis han ikke er det.

Jeg tror det er manglende *nivå* som er det norske problem: Ingen respekt for kunnskap, ingen respekt for dannelse, ingen respekt for kultur. Dette er et sensitivt tema, for anklagen om elitisme er der raskt. Men det må være mulig å diskutere overfladiskheten og populismen i offentlig debatt som et samfunnsproblem i Norge i dag. Hvis ikke politikken lenger er seriøs, men underholdning; hvis personfokus i mediene fremfor sakene blir det viktige – da mister vi raskt også borgerrollen og blir passive konsumenter av ’infotainment’.

Årsakene til denne utviklingen er ikke entydige, og det er ikke mulig å si konkret hvilken vekt man skal tillegge økonomiske interesser i mediene, skolens svakheter, osv. Jeg vil heller ikke fremføre noen generell klagesang, som uansett er nokså uinteressant. Men jeg vil driste meg til å argumentere for at hovedproblemet ligger i en holdning til kunnskap og seriøsitet som sier at dette er uviktig.

Norge om ti år: En trendfremskrivning

I politisk filosofi finnes det en gammel, rik tradisjon som kalles “utopisk politisk tenkning”. Samfunnskritikere måtte ofte skrive om imaginære samfunn for å kunne utøve kritikk av sin egen samtid og samtidig unngå å bli tatt av dage. Tenk bare på Thomas More som skrev sin *Utopia* – men likevel ble halshugd av Henrik 8. i Tower i London da han forble uenig med kongen når det gjaldt forholdet til kirken; Jonathan Swift skrev *Gullivers reiser*, men måtte bruke satire. Denne var ofte fremtredende i utopiske essay, og kunne være bitende.

I dag har vi en rettssikret ytringsfrihet og ikke det samme behov for utopiske skrifter med anonyme forfattere. Men helhetlig tenkning om dagens samfunn er like berettiget, og denne boken står derfor i samme tradisjon som utopisk politisk tenkning: Vi skisserer en ønsket utvikling av dette samfunnet – og diagnostiserer og kritiserer dagens situasjon før vi foreslår hvordan denne kan endres.

Politikken bør være det fremste og høyeste fellesskap i et samfunn. I dagens Norge er det ikke det. Det er et spørsmål om det finnes et fellesskap lenger i det hele tatt. Den siste maktutredningen fra 2003 dokumenterte fragmentering som tilstanden: Departement står mot departement, etat mot etat, stat mot kommune etc. Men også med hensyn til verdier er det hele fragmentert. Vi er i ferd med å forlate det nasjonale som den felles plattform, mens vi entrer noe mer krevende og pluralistisk, nemlig menneskerettighetene som global politisk plattform – og multietnisitet, multikulturalitet og multireligiøsitet som utfordringer.

Nasjonalstaten har fungert historisk som en delvis repressiv, men effektiv nasjonsbygger i Norge. Det har vært nok å bekjenne seg til noen homogene felles verdimarkører som alle gjenkjenner seg i, og derved unngå alle dypere politiske verdispørsmål.

I postmodernismen er ikke dette lenger en mulighet. Men flere partier holder på en nasjonal referanseramme: Fremskrittspartiet, men også Kristelig Folkeparti og Sosialistisk Venstreparti, er ikke helt komfortable med et internasjonalt ideologisk utgangspunkt. Andre, som Venstre, begriper bedre at det politiske ikke kan gjen-skapes som det norske – men som hva?

Med dette postnasjonale utgangspunkt må det politiske gjen-skapes.

Det politiske er ikke hva vi tror det er – valg av og til, noen debatter på TV, politikere som slåss, taper og går av. Det politiske er egentlig noe mye mer nobelt, faktisk det høyeste i menneskets samfunnsliv. Det er noe spesifikt, det er ikke sant at “alt er politikk”. Det politiske er noe helt annet enn det private, og det kan defineres.

Om det politiske

Jeg skal altså skrive noe så umoderne som et essay om samfunnsmoral. Mens jeg til daglig arbeider med de mest maktbaserte sider ved po-

litikken, den internasjonale sikkerhetspolitikken som utspiller seg i anarkiets rom, hvor våpenmakt er en realistisk opsjon, er jeg også sterkt opptatt av verdienes primat i den dypere politikken og hvordan disse faktisk bestemmer hva slags samfunn vi skal ha.

Er det norske samfunn et godt samfunn? Ifølge FN har det i noen år vært verdens beste sted å bo. Men jeg tillater meg å være uenig med FN. Det finnes nemlig en modell man kan måle det norske samfunn mot, og det er den vi kaller *res publica*. 'Res' er latin og betyr 'ting', et 'objekt', og 'publica' betyr 'offentlig' eller 'politisk'. Dette er det klassiske samfunnsidealet fra antikken. Å være republikaner betyr ikke primært å være mot monarkiet, men å ville styre seg selv politisk etter de høyeste idealer.

Her er 'ideal' det samme som karaktertrekk eller 'dyd'. Ordet er forvansket til det ugjenkjennelige på norsk, et dydsmønster er ikke noe å trakte etter å bli, gitt ordets valør. Men 'dyd' er avledet av det tyske 'Tugend', mens det samme ordet er 'virtus' på latin, 'virtue' på engelsk – som kommer av ordet for både mann og styrke, 'vir'. Å være viril og å være et dydsmønster går altså ut på det samme.

Klassisk politisk teori lærte at mennesket er i stand til å skape det gode samfunn, også kalt det høyeste gode, *summum bonum*. Politikken er ikke annet enn dette 'høyeste gode'. Politisk vitenskap er den høyeste praktiske vitenskap, sier Aristoteles. Det gode samfunn er det kvalitativt gode samfunn, det etisk sett beste samfunn. Det politiske menneske, altså borgeren, er selv i stand til å styre, men bare dersom det er dydig. Karakterbygging er en forutsetning for å være borger og politiker.

Aristoteles definerer mennesket som et 'rasjonalt og sosialt dyr'. Dette kan se pussig ut, som en reduksjon av mennesket. Men det er ikke det. Det rasjonelle er det fornuftige, at vi kan resonnerer om fakta så vel som verdier. Dyr kan kommunisere, men bare handle instinktivt. De kan ikke skjelne rett fra galt, og kan ikke begrunne sine valg.

Mennesket kan dette, og er derfor fullt ut i stand til å gi lover for fellesskapet. En lov, som er politikken 'produkt', må gjelde det felles, det allmenne: Om jeg sier at det er riktig å seile og at det derfor bør være påbudt, er dette ren nonsens. Språket er feil, resonnementet er feil, for seiling handler om noe som tilhører privatsfæren, det partikulære. Men om jeg sier at å stjele er feil og derfor bør forbys, forstår alle at dette er et normalt resonnement. Det handler om universaliala, om det felles for alle.

Enten er det tillatt eller forbudt å stjele, for alle, overalt og til enhver tid.

Det er derfor lovens form er riktig for det allmenne, som er det politiske. Loven som det allmenne instrument i et samfunn er ikke relevant for private ting, som ikke angår fellesskapet: 'The public sphere' er noe helt annet enn privatsfæren – 'public' er det samme ordet som *res publica*. Og argumentet om tyveri som feil er et etisk argument, ikke et praktisk argument. Vi sier ikke at "det er upraktisk om alle stjeler" (selv om det også er det), men at "det er galt å stjele". Mennesker kan stort sett forstå og slutte seg til en slik påstand. Ergo kan vi resonnerer om etiske fakta like mye som om empiriske fakta.

Det sosiale er det andre som definerer mennesket: Vi er skapt sosiale. Et menneske som ikke er interessert i politikk, ble i antikken betegnet som en 'idiot'. Det sosiale er først de små fellesskap, som familien – denne tilhører privatsfæren og er ikke del av politikken; dernest det politiske fellesskap, som er den greske bystaten. *Oikonomos*, altså økonomi, betyr husholdning, og er derfor også del av privatsfæren. Å husholdere er det samme som å økonomisere – det er en privat syssel. Politikken er det som er felles for samfunnet, og står over den økonomiske sfære. Det er bare det politiske som er *res publica*, det ypperste moralsk sett.

Det som var kriteriet for et godt og et dårlig styre, var dydene eller lastene. En politiker verdt sitt navn styrer med fellesinteressen som kurs og legger sine private interesser til side. Den som forfaller til egen berikelse eller til å fremme egne interesser, begår altså den største feil man kan gjøre som politiker. Man er da korrumpert – får egenmakt og egen berikelse. Man forfaller moralsk sett. Dette ser vi helt tydelig i Aristoteles' styreformer: Det korrumperte aristokrati blir oligarki, den korrumperte monark blir tyrann. Politikken gjelder bare fellesgoder eller fellesinteressen – *the common weal* på engelsk; aldri politikernes private interesser.

Å lede er å tjene

Statsmann er den som kan favne hele samfunnets fellesinteresse og tenke på helheten, uansett konsekvenser for ham selv. En statsmann leder gjennom å tjene. På engelsk kaller vi dette 'public service' eller 'civic duty', to ord som er nærmest ukjente i Norge i dag. Å tjene sitt samfunn eller sitt land høres gammelmodig

ut, og det er bare i Forsvaret eller diplomatiet man fremdeles tjenestegjør fremfor å jobbe. Som soldat tjener man sitt land, mens man ville tjene egne interesser om man jobbet i et privat sikkerhetsselskap. Embetsmenn har pr. definisjon embetsplikt, dvs. at man tjener statens interesser. Men bortsett fra dette finnes det tydelige skillet mellom 'public service' og privat interesse ikke på norsk.

Dyden over alle politikkens dyder er rettferdighet. Et menneskes fremste mål, generelt sett, er å utvikle de fire kardinaldydene til egne karaktertrekk. Disse er rettferdighet, mot, måtehold og visdom (*justitia, fortitudo, temperantia* og *prudentia*). Disse fire opprettholdes gjennom antikken og kristendommen helt frem til nåtiden som det dannelsesprogram ethvert menneske bør kultivere. Å trene seg i dydene er som å trene muskulaturen; uten daglig kamp for å unngå forfall til lastene, greier man det ikke. Ordet *askesis* som er gresk, betyr å trene, også musklene. Det er nå forvansket til å betegne en som lever gledeløst og sølibatært. Men uten askese vil rettferdighetssansen og de andre dydene sløves, slik musklene svekkes etter noen dager uten trening.

Trening i dydene

Hvordan trener vi oss i dydene? Rettferdighetssansen er borgerens fremste dyd. Da jeg var student i USA, leste vi nesten alle Platons dialoger. De handler om hvordan Sokrates, som var Platons lærer, underviste om hva rettferdighet er. Hans metode har fått navn etter ham selv – den sokratiske metode – og kalles dialektisk, det vil si at den som underviser logisk sett, får eleven til å erkjenne hva svaret må bli. I dialogen "Menon" viser Sokrates hvordan en ung gutt uten matematisk skolering likevel kan resonnerer logisk om matematikk fordi logikkens elementer er medfødt i mennesket. Det forholder seg på samme måte med rettferdighet: Evnen til å erkjenne hva som er rettferdig i det store og hele, er medfødt, men denne evnen må trenes og utvikles, ellers blir den så sløv at den ikke lenger kan brukes. En illustrasjon på dette gir den svenske riksdagsmannen Per Landgren, som forteller følgende sanne historie: To mennesker redder folk ut av et brennende hus. Journalister spør dem etterpå hva som motiverte dem: "Jeg tenkte aldri på det, måtte bare forsøke å redde dem," sier den ene. "Jeg vurderte det, og tenkte at jeg kunne bli berømt og eventuelt tjene

mye penger på historien om dette, derfor tok jeg risikoen,” svarte den andre.*

Hvorfor reagerer man med vantro og fordømmelse overfor den andre mannen? Den første reagerte slik vi forventer at en person med normal etisk sans skal reagere, mens den andre reagerte på en måte vi finner høyst uetisk. Dette 'beviser' den antikke påstanden om at dydene finnes nedlagt i oss, og at de – med normal 'trening' – fungerer.

Om det politiske i Norge i dag

Hvorfor denne lange innledningen til en analyse av det norske samfunn? Det er fordi disse ideene er relevante for ethvert samfunn og for ethvert menneske. Dét er en påstand, men den underbygges av historien: Karakterbygging i form av klassisk dannelselse har vært og er en pedagogisk hjørnestein i skolesystemet i Vesten, selv om dette er veldig fjernt og ukjent i Norge.

I hele den europeiske tradisjon, fra Platons akademi, som varte i 900 år, gjennom klostrene og senere universitetene, og frem til moderne 'liberal arts'-colleges i USA i dag, finner vi denne tradisjonen. I militærakademiene undervises det i kardinaldydene, spesielt mot og måtehold – også i Norge, mens elever i det britiske systemet alltid har hatt antikken som ledesnor. Kunne man "the classics", kunne man alt.

Tesen er denne: Uten karakterdannelse, intet politisk samfunn.

Hvordan står det til med det gode samfunn i Norge i dag? Er politikerne ledere og statsmenn? Er det politiske dette samfunnets ypperste fellesskap? Er borgerne trent i dydene? Tenker politikerne på fellesskapet eller seg selv? Utdanner og danner vi nordmenn til 'public service' og 'civic duty'? Hvis den 2000-årige politiske tenkning i Vesten har noe for seg – og det antar jeg inntil det motsatte er bevist – er politikken en funksjon av menneskets kvaliteter, det vil si dyder.

Gjennom dannelselse kan man bli verdig det politiske samfunn, det vil si evne å tenke på fellesskapet fremfor egne interesser, tenke ut fra plikter fremfor rettigheter, sette sine egne behov i bakgrunnen for å kunne tjene andre, og lede fremfor å følge trender og opinion.

* *Det gemnsamma bästa*, kapittel 5, Stockholm, 2002

Dette var et avsnitt fullt av ord vi sjelden hører i norsk politisk tale. “I am honoured to serve”, sier briten eller amerikaneren, men aldri vi. I stedet er ’ære’ et begrep vi snart bare forbinder med konedrap utført av utlendinger. Tjeneste er noe vi i sosialdemokratiet har avskaffet for lenge siden, fordi vi tenker på det som noe servilt. Men tjeneste som å tenke på andre, på fellesskapet, fremfor egoet, er noe annet.

Dette essayet går nå over til å bli en lite hyggelig analyse av det norske samfunnet. Tesen er altså at dydene hos den enkelte er nøkkelen til det gode samfunn: Samfunnsmorale er i høysetet, og nøkkelbegrepene er plikt, tjeneste, fellesinteressen og dyder. Mer bestemt: Borgeren har en plikt til å tjene, ikke bare til å kreve. Han og hun vil det felles beste, ikke sin egen vinning. I det reelle demokrati er likeverd den viktigste verdi. Likeverd betinger lik respekt og tilnærmet like muligheter. Likeverd er primært immaterielt, dernest materielt.

Like gyldig blir likegyldig

“Er det sant at Norge skal leve av kunnskap i fremtiden?” spurte min datter. Jeg svarte bekræftende. “Men hvorfor er ikke lærerne de best utdannede og best lønnede i dette landet, da?” spurte hun videre.

Jeg kunne ikke svare. Det er et paradoks at de som lærer bort, ikke er den ypperste elite i landet, slik de har vært i mange andre kulturer. I Norge setter vi verken pris på kunnskap eller dannelses. Norsk skole er blant de dårligste i Europa, men få bryr seg om det. En ny PISA-undersøkelse i november 2007 gav verre resultater enn noen gang før: Våre barn kan ikke lese ordenlig, og de kan ikke matematikk. Dette har nå i 2008 ført til en omfattende debatt som også avslører at den norske lærer verken har autoritet eller respekt. Uten store forskjeller i lønn er det store forskjeller i status mellom en norsk og en finsk lærer – finnene scorer høyest i PISA-undersøkelsene.

Forklaringen

Hvorfor? Det må være fordi vi ikke har respekt for kunnskap. En lærers autoritet er en funksjon av at han eller hun besitter en kunnskap som bør og kan læres bort. Hvis samfunnet ikke har respekt for kunnskap, har det heller ingen respekt for læreren. Knut Fald-

bakkens diagnose om at Norge trenger en kulturelite, men ikke har en, i Dagbladet i desember 2007, ledet til raljering: Hva slags snobberi er det? Det som er kultur for en, er ikke det for en annen. Alt er kultur, eller ingenting, det fins ingen objektive kriterier likevel.

Denne reaksjonen er den samme man møter når tematikken er kunnskap: Det er bare subjektive synspunkter på kunnskap: Estetikk og etikk kan tolkes akkurat som man synes selv. Litteratur skal ikke tolkes etter noen litteraturhistoriske normer som er nedfelt i europeisk litteraturhistorie, men helt fritt.

Det er denne subjektivismen som dreper kunnskapens status i Norge, for hvem trenger en lærer dersom eleven kan tolke ting fritt? De eneste fag dette ikke kan gå i, er realfagene, for 2 og 2 er nødt til å bli 4 hver eneste gang, og fysikkens lover er de samme fra antikken. Aksiomer er aksiomer. Det er nok derfor så få elever vil ha realfag – de må innlæres og læreren kan skille rett fra galt.

Jeg sier dette med et spesielt utgangspunkt: Mine fire barn har gått i fransk skole fra barnehagen av. Dette er en skole som er på det ene ytterpunkt, mens den norske skolen er på det andre ytterpunkt. I det franske system har læreren nesten alltid rett, og har en autoritet som er en funksjon av at kunnskap teller 100% i skolen. Det er en nesten matematisk evaluering av prestasjoner, og det er ikke rom for subjektive synspunkter å la “jeg synes Rabalais tok helt feil og at han ikke passer i vår tid”. Hvis man ikke kan litteraturhistorien kan man ikke tolke et verk. Ens tolkning er da uten kvalifikasjoner, verdiløs.

Det samme gjelder historieundervisningen. Hva skjedde *da*? Hva er *fakta*? Ikke løselig komparasjon mellom tidsepoker, men en hel del pugg om verdens- og europahistorien. Det interessante var at da mine barn også tok de norske eksamener til ungdomsskole og videregående, gikk det som smurt: Det var så lett. Her var det ikke nødvendig å kunne norsk historie og litteraturhistorie, men bare å lese en artikkel eller et stykke og synse noe om dette. Forskjellen her er mellom konkrete, objektive og etterprøvbare kunnskapskrav som ikke kan improviseres, og et syn på kunnskap som noe meget variabelt og subjektivt.

Dersom Gud og hvermann kan skrive like gyldige analyser av norsk litteratur som en som kan litteraturhistorie, er det uinteressant å ha norsklærere, og ingen grunn til at de skal ha autoritet i forhold til eleven.

Om alt er *like gyldig*, blir det *likegyldig*.

Norge – for moderne for Europa?

Mats Braun

Den svenske statsviteren og forfatteren Mats Braun (1976) arbeider som forsker ved Institutt for internasjonale forhold i Praha. Han er medlem av CEEISA – Rådet for assosiasjonen for internasjonale studier av Mellom- og Øst-Europa. Han er også redaktør av bladet Perspectives – Review of International Affairs (Perspektiver – revy om hendelser internasjonalt). Den siste tiden har han særlig publisert artikler som angår problematikken rundt europeisk integrasjon. Han er forfatteren av boka Modernisation Unchallenged: The Czech Discourse on European Unity.

■ ■ ■

Kvelden den 13. november 1994 tilbrakte jeg i svenske Lund, i en kafé med navnet *Underground*, som lokale anarkister drev. Jeg husker at så snart det var klart hva som ble resultatet av folkeavstemningen om Sveriges medlemskap i Den europeiske unionen, klistret noen på TV-en, som i det røykfylte rommet meldte fra om resultatet, et stykke papir med ordene *Ute av drift!* Lokale anarkister ønsket seg ikke inn i det felles Europa. Fra dem hørte jeg som oftest to grunner til hvorfor de ikke ville det. For det første anså de Den europeiske unionen for å være et neoliberalt prosjekt, der svenske politikere snart vil miste makten til å bestemme over skatter. For det andre var de redde for at Sverige ikke lenger kom til å være et land som er åpent overfor verden, fordi det ville bli en del av festningen kalt Europa. Begge disse argumentene brukte også en stor del av de skandinaviske motstanderne av svensk medlemskap i det felles Europa, selv om Sverige med et knapt flertall sikret medlemskap. I Norge fikk folkeavstemningen motsatt utfall. Hvorfor? Og hva er konsekvensene av denne avgjørelsen for Norges stilling i verden?

Skandinavisk euroskeptisisme

Rekkefølgen av folkeavstemningene om medlemskap i Den europeiske unionen i 1993 ble koordinert i Finland, Sverige og Norge. Først var det finnene som stemte, fordi det der var klart på

forhånd at resultatet ville bli positivt. Så gikk svenskene til urnene, ettersom prognosene der viste uavgjort. Nordmennene skulle stemme som de siste, siden fløyen av motstandere var sterkest der. Politikere fra disse tre landene kalkulerte med at nordmenn ville kunne la seg inspirere av svenske og finske "brødre". Finnene sa klart ja, slik planen var, i Sverige var samtykket til medlemskap veldig knapt – til slutt sa 52,3 prosent av svenske velgere ja til EU. I Norge var folkeavstemningen omtrent like spennende som i Sverige, men med den forskjellen at resultatet var det motsatte – 52,2 prosent mot medlemskap. Planen sviktet altså. Kanskje det ikke var så altfor klokt å regne med at akkurat nordmenn kom til å stemme etter mønster av svenskene. Norge var til 1905 en del av unionen med Sverige, og i mediedebattene kunne man derfor ofte høre og lese spørsmålet om hvorfor akkurat svenskene skulle avgjøre Norges framtid.

Statsvitere og sosiologer har allerede skrevet noen tusen sider med forklaringer til hvorfor nettopp svensker til slutt var for medlemskap i Europa og nordmenn mot. Med hensikt er det Europa jeg skriver om, for i Skandinavia snakkes det ennå om Europa som noe fremmed. Europa begynner sør for Danmark, og der er folk visstnok konservative, katolikker, sjåvinister og framfor alt håpløst gammeldagse. Den danske statsviteren Ole Wæver skrev en gang at kjernen i den nordiske identiteten var å være "bedre enn Europa". Denne uttalelsen må forstås i denne betydningen: Være mer moderne enn Europa. Euroskeptisisme var lenge noe nordmenn, svensker, men også dansker hadde til felles. Danmark gikk riktignok inn i Det europeiske fellesskap (EF) allerede i 1973, men i meningsmålinger viste danskene seg gang på gang som mer euroskeptiske enn innbyggere i de andre landene som den gang tilhørte EF. Danskers euroskeptisisme var sammenliknbar kun med briters oppfatninger, og først de siste få årene har situasjonen endret seg i Danmark. Den skeptiske holdningen overfor den europeiske integrasjonen var altså noe skandinavene lenge delte med hverandre. Jeg snakker om skandinaver og på ingen måte om andre nordboere, siden finnene var i en annen situasjon – til 90-tallet kunne ikke Finland bli medlem av EF pga. trykket fra Sovjetunionen. Så da gjenstår spørsmålet om hvorfor nettopp Norge til slutt ikke gikk inn i EU.

Før jeg forsøker å svare på dette spørsmålet, må jeg justere det noe. Norge gikk riktignok ikke inn i unionen, men det er på sin

plass å minne om at landet i 1994 ble medlem av Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS). Derfor kan Norge i stor grad anses som medlem av unionen. Takket være EØS er landet medlem av det indre markedet i unionen, noe som betyr at om lag 65 prosent av *acquis communautaire* (et fransk begrep som brukes om Den europeiske unionens lovgivning – *red. merknad*) gjelder også i Norge. Som EØS-medlem har Norge altså overtatt en stor mengde av Unionens lover, men samtidig har landet bare svært begrensede muligheter til å påvirke beslutningsprosessen i Brussel. Norge er representert i arbeidsgrupper underlagt EU-rådet, og rådets arbeid påvirker Norge, men heller ikke i slike spørsmål har Norge stemmerett. Medlemskapstilhengernes klassiske argument er da nettopp også behovet for at Norge skaffer seg innflytelse over avgjørelser som angår Norge på en vesentlig måte. Den norske statsministeren Jens Stoltenberg brukte en gang en treffende metafor da han sa at Norge har et faksdemokrati. Med det mente han at Norge ikke har innflytelse på hvordan Unionen virker, og kun må vente på instruks fra Brussel. Dette sa han imidlertid før han ble statsminister i en skjør koalisjon der selv diskusjon om EU fører til fare for at regjeringen faller fra hverandre.

Kritikk fra venstre

Hva er da så spesielt med Norge? Hvorfor fortsetter landet som det eneste vesteuropeiske landet å sammen med Island, Sveits og Liechtenstein stå utenfor Unionens struktur? Den oftest oppgitte forklaringen er at Norge har olje, og dermed har råd til denne luksusen. En slik forklaring gir muligens svar på spørsmålet om hvorfor folkeavstemningen i 1994 gikk som den gikk. Det er imidlertid en ahistorisk forklaring, ettersom den ikke tar hensyn til at nordmenn i folkeavstemningen i 1972 sa nei til medlemskap i det daværende Europeiske Fellesskapet før oljeutvinningen hadde utviklet seg i Norge og før dette argumentet kunne høres i debattene om EF. Det betyr at det må eksistere noen andre grunner til at Norge sier nei til medlemskap i EU, eller, rettere sagt, det må være en annen forklaring på hvorfor dette landets innbyggere har sagt nei til medlemskap flere ganger, på tross av at den norske politiske eliten to ganger (først i EF og senere i EU) ønsket dette.

La oss først se på hvem som i Norge var motstandere av europeisk integrasjon: Som overalt i Skandinavia var det venstreparti-politikere, de til venstre for det sosialdemokratiske partiet og også en del av dette partiet. En annen viktig gruppe motstandere dannede representanter for jordbrukere og fiskere, inkludert Senterpartiet (det tidligere Bondepartiet). Hovedargumentet for medlemskap var økonomisk og hang sammen med nødvendigheten av å forhandle fram adgang til det felles markedet. Kritikerne av EU påstod imidlertid at medlemskap i tillegg betydde at landet ville måtte tilpasse seg Brussels neolibérale økonomiske agenda. For tsjekkere må det virke pussig at kritikk av unionen i Norge særlig kom fra partier til venstre i det politiske spektret. Situasjonen i Tsjekkia er imidlertid temmelig uvanlig, ettersom de store høyrepartiene i EU-landene pleier å være positive til EU; unntakene er kun høyrepartier i Storbritannia, Polen og Tsjekkia.

Det at engstelse for prosjektet om europeisk integrasjon var noe særlig sosialistene hadde, er imidlertid noe det er mulig å skjønne. Unionen har et felles indre marked, noe som betyr fri bevegelse av varer, mennesker, kapital og tjenester, den har imidlertid ikke felles sosialpolitikk. Den sosialdemokratiske kritikken av EU retter seg mot det faktum at integrasjonen passer store bedrifter godt, som kan flytte fabrikker, kontorer, osv. til billigere medlemsland og samtidig uten begrensninger og reguleringer eksportere varer tilbake til "moderlandet". Derfor regnet man med at integrasjonsprosessen ville bli minst gunstig for de landene der skattene er høye og sosialstaten raus. Rundt dette argumentet ble det diskutert mye også på akademisk grunn. I Tsjekkia, der kritikken av Den europeiske unionen kom særlig fra partiet ODS, dukket denne innvendingen merkelig nok knapt opp, EU er her tvert imot heller oppfattet som et sosialistisk prosjekt.

I Norge klarte kritikerne av prosjektet om et forent Europa å overbevise befolkningen om at til forskjell fra deres eget land, som er egalitært, desentralisert, der også kvinner har makt og der man tar vare på også de svakere i samfunnet, er Europa hierarkisk, sentralisert, patriarkalt og bryr seg bare om de sterke. I Sverige var argumentasjonen liknende. Til en viss grad kan den skandinaviske bølgen av euroskeptisisme forklares med at her ble EUs situasjon identifisert med de skandinaviske statenes situasjon en gang på begynnelsen av 1920-tallet. Det forklarer imidlertid ikke hvorfor nordmenn sa nei til medlemskap og svenskene

ja. Den forsvinnende lille forskjellen mellom resultatet i Norge og Sverige kan best tilskrives forskjeller i befolkningsstruktur: I Norge lever en større del av befolkningen av jordbruk og fiske og er dermed ansatt i sektorer som medlemskap er svært ugunstig for. Jordbrukere i Norge nyter godt av større statlige tilskudd enn deres kolleger i Unionen, og fiskerne ville ikke åpne Norges territoriale farvann for fiske for konkurrenter fra EU.

Fredsskaper-image

Et vesentlig argument mot medlemskap var også overbevisningen om at Den europeiske unionen bygger en festning av Europa. Skandinaviske land presenterte nemlig seg selv som verdens samvittighet etter 2. verdenskrig. De investerte mer i utviklingshjelp enn andre og plasserte seg selv i rollen som nøytrale meklere i internasjonale konflikter, noe som særlig gjaldt for det nøytrale Sverige under den kalde krigen. Fra begynnelsen av 90-tallet er det imidlertid klart at det særlig er Norge som representerer en slik rolle. Det kan nesten virke som at dette landet kompenserte sin ikke-deltakelse i Unionen med et ekstraordinært engasjement i tilnærmingen til problemer i andre deler av verden. Faktum er at norske politikere ofte forsvarer Norges noen ganger svært kostnadskrevenne engasjement som fredsforhandler med at regjeringen takket være et slikt engasjement ikke bare høster anerkjennelse og prestisje i det internasjonale samfunn, men også skaffer seg adgang til fora en liten, ubetydelig stat ellers ikke hadde fått. Derfor forsøker nordmenn aktivt å bygge et bilde av landet sitt som et fredens land, der de bevisst utnytter det faktum at før det eksisterte en selvstendig norsk stat, begynte Nobels fredspris å deles ut i Oslo.

Dette bildet av Norge som en betydelig fredsforhandler, et bilde Norge har skapt av seg selv, er imidlertid forholdsvis nytt. Landet konsentrerte seg etter 2. verdenskrig hovedsakelig om å gi utviklingshjelp, siden norske politikere til 80-tallet gikk ut fra at løsning av internasjonale konflikter er et område som passer bedre for stormakter, og ikke for et såpass lite land. For Norge var i så henseende suksessen i forhandlingene mellom Israel og Palestina i 1993 essensiell, selv om man selvsagt kan diskutere i hvor stor grad den under disse forhandlingene var Norges fortjeneste. I Norge har det imidlertid begynt å markere seg en overbevisning

om at landet når det gjelder diplomatiske forhandlinger er enestående. Som fredsforhandler har Norge visstnok fire fortrinn: For det første er Norge et lite land, uten en fortid som kolonimakt og egeninteresser i andre deler av verden. For det andre fungerer samarbeid mellom frivillige organisasjoner, staten og fagfolk bedre enn i de fleste andre land. For det tredje er det her en bred enighet om landets utenrikspolitiske orientering og prioriteter. For det fjerde har landet midler nok til å forhandle.

Etter suksessen i Midtøsten begynte norske diplomater å engasjere seg i konflikter i Guatemala, Mali, Sudan, Colombia, på Kypros, Haiti og i Sri Lanka. Engasjementet i internasjonale konflikter er også institusjonalisert, og det i den grad at det i det norske Utenriksdepartementet i dag eksisterer en egen avdeling for *fred og forsoning* (Peace and Reconciliation Unit), en avdeling som ikke er vanlig i mindre land. Dessuten er det i Norge en vedvarende bred enighet om at landet bør fortsette med disse aktivitetene. Det dukker selvsagt opp kritikere, særlig fra det høyrepopulistiske Fremskrittspartiet, men de fleste politikere påstår at fredsengasjementet setter Norge i en bedre posisjon under internasjonale forhandlinger og styrker landets sikkerhet. I tillegg kommer en overbevisning om at landet bør hanske med andre lands problemer ut fra et altruistisk synspunkt. Det er vanskelig å måle hvorvidt “fredsoperasjonene” bringer Norge større innflytelse over verdenspolitikken. Selv om det sannsynligvis øker landets internasjonale prestisje, kan man vanskelig gå ut fra at takket være Norges engasjement kommer den omkringliggende verdenen til å tolerere f.eks. norsk hvalfangst.

Det virker altså som at Norge anvender seg av en kommunikasjonsstrategi tuftet på den skandinaviske annerledesheten – unn-taket – med det målet å bedre sin internasjonale stilling. Til en viss grad er det viktig for landet nettopp fordi det ikke er en del av den felles blokken – Den europeiske unionen. For Sverige er det derimot viktigere å koordinere sine utenriksaktiviteter med de øvrige unionsmedlemmene. Hadde dermed de skandinaviske EU-motstanderne rett? Ble Sverige en del av den europeiske festningen og forblir Norge den eneste virkelige tilhengeren av et åpent Skandinavia? Svaret på dette spørsmålet er heller nei. For det første er det ikke noe som hindrer Sverige i å føre sin egen utenrikspolitikk. For det andre gjaldt argumentet om at Europa er i ferd med å bli en festning, også Den europeiske unionens fel-

les yttergrenser. Norge har de samme yttergrensene som de øvrige medlemmene av Schengen-området.

Til slutt kan man altså oppsummere at forskjellene mellom Norge og EU-landene ikke er så veldig store. Norge er, slik det noen ganger formuleres i faglitteratur innen statsvitenskap, et slags ikke-medlems-medlemsland i EU.

Knausgårds private kamp i all offentlighet – eller en ikke bare litterær begivenhet

Jarka Vrbová, Kristin Kilsti

*Jarka Vrbová (*1950) har hovedfag i norsk og engelsk fra Karlsuniversitet i Praha. Hun har hatt flere jobber, i 1990 begynte hun som pedagog på det som den gang het Institutt for germanistikk og nordistikk. J. Vrbová er initiativtaker og medforfatter av den Norsk-tsjekkiske og tsjekkisk-norske ordboken, og hun har oversatt rundt tretti romaner fra norsk til tsjekkisk. I 2010 ble hun tildelt Kongens fortjenestemedalje og utnevnt til ridder av første klasse.*

*Kristin S. Kilsti (*1967) har hovedfag i tsjekkisk fra UiO. Hun har arbeidet både som tolk og oversetter, men siden 2006 har hun vært skjønnlitterær oversetter på heltid. K. Kilsti har hittil konsentrert seg om oversettelser av den fremstående samtidsforfatteren Jáchym Topols romaner. I tillegg til oversettervirksomheten er hun engasjert i tsjekkisk litteratur- og kulturformidling i Norge.*

■ ■ ■

En roman som grunnleggende utfordrer begrepet litteratur som vi kjenner det eller en navlebeskuende roman, hvis utleverende historie fornærmer en rekke virkelige, navngitte mennesker. Så motstridende har reaksjonene på Karl Ove Knausgårds (1968) bestseller, som han så provokativt har kalt *Min kamp*, vært. Knausgård skildrer i dette omfattende verket hver detalj i sitt liv, og det på en hardnakket pedantisk måte – i november utkommer romanens sjettede bind! Han beskriver sitt familieliv unådig og åpenhjertig, han beskriver alt som beveger seg rundt ham, alle samtaler, alle mer eller mindre prekære situasjoner.

Han forteller oss en masse om seg selv, spørsmålet er selvsagt om han forteller alt. Vi får vite at han bor på den og den adressen i Malmø, sammen med sin kone Linda og de tre barna, Vanja, Heidi og John, og at han er gift for andre gang. Videre får vi vite at han aldri sier det han mener, men tilpasser sine meninger til den personen han snakker med, igjen for å provosere vedkommende, at han drikker mye, men siden han til tider lider av bevissthetstap når han drikker, prøver han å slutte.

Hverken bokanmeldere eller artikkelforfatterne vet hvordan

fortsettelsen på romanen vil bli. Hvordan skulle man kunne vite det, når ikke engang forfatteren selv vet det – i bind fem jobbet forfatteren seg helt inn i samtiden, og han vet jo ikke hva livet hans vil bringe videre, som han selv sier det. Knausgård har imidlertid utvilsomt påvirket fortsettelsen av sitt liv med denne romanen og den proklamerte hensikten å inkludere alt i sine bøker, til minste detalj. Han har også berørt livene til dem som på et eller tidspunkt har vært del av forfatterens liv, han har nemlig offentliggjort det meste også om disse, og han omtaler dem med deres virkelige navn.

I begynnelsen priste nesten alle kritikere verket til himmels (En norsk Marcel Proust!). Helt til forfatterkollega Jan Kjærstad innvendte noe slikt som: Gjentar ikke dere kritikere bare det kollegaene deres allerede har sagt? Hva er det med denne boken som er så unikt?

Og vi tillater oss enda et spørsmål: Hvorfor leses denne romanen med slik lyst og glede av så mange mennesker på tross av at det her er snakk om en femhundresiders murstein? Vanligvis klager jo forleggere, bokhandlere og lesere over at ingen har tid å lese tykke bøker? Et svar melder seg øyeblikkelig. Knausgård er meget god til å skrive. Men forfatterens offentlige erklæring om at alle hendelser han skildrer er hentet fra virkeligheten – inkludert alle navn – har nok også bidratt til romanens attraktivitet.

I vår tid har både privatlivets intime sfære og død tid blitt til offentlige anliggender. De følgende setningene kan nesten sies å være forfatterens credo og de maner oss til å stadig være dem bevisst når vi leser. Slik er verden, formaner han leserne, og dere følger glupsk med og gleder dere regelrett over hvordan verden avdekkes foran øynene deres. Og så kan dere ta en kikk på hvordan mitt liv har vært frem til nå (forfatteren er 42 år):

Det kan dermed se ut som om døden blir distribuert gjennom to ulike system. Det ene er forbundet med hemmeligholdelse og tyngde, jord og mørke, det andre med åpenhet og letthet, eter og lys. En far og hans barn blir drept idet faren forsøker å trekke barnet ut av skuddlinjen i en by et sted i Midtøsten, og bildet av dem tett sammenslynget idet kulene slår inn i kjøttet og likesom får kroppene til å skjelve, blir fanget av et kamera, sendt opp til en av de tusentalls satellitter som går i bane over jorden og spredt ut i verdens tv-apparater, hvorfra det glir inn i bevisstheten vår som enda et bilde av døde eller døende. Disse

bildene har ingen vekt, ingen utstrekning, ingen tid og intet sted, og har heller ingen forbindelse til de kroppene de en gang kom fra. De er ingen steder og alle steder. De fleste av dem glir bare gjennom oss og blir borte, noen få blir av ulike årsaker værende og lever sitt liv i vår hjernes mørke. En utforkjører faller og får revet over pulsåren i låret, blodet strømmer etter henne i en rød hale nedover den hvite bakken, hun er død allerede før kroppen stanser. Et fly tar av, flammene står ut fra vingene idet flyet stiger, himmelen over forstadshusene er blå, flyet eksploderer i en ball av ild under den. En fiskebåt synker utenfor kysten av Nord-Norge en kveld, mennesket på syv drukner, neste morgen står hendelsen beskrevet i alle avisene, for det er et såkalt mysterium, været var stille og ingen nødsignal unnslett båten...

Forfatteren utleverer sine familiemedlemmer og alle sine nære venner på gjennomgripende vis. Han evaluerer ikke, dømmer ikke, han bare formidler den rå historien om hvordan ting har vært – det vil si, han formidler alt slik han så det den gang og evaluerer ingenting gjennom den voksnes øyne. Han beskriver og registrerer. Spesielt har han behov for å ta et oppgjør med og forsone seg med sin strenge og oppfarende alkoholiserte far:

– *Hvordan gikk det, sa jeg uten å møte blikket hans, selv om det var noe av det verste han visste.*

– *Hvordan det gikk? Ja, det skal jeg si deg. Jeg ble skjelt ut av mat-
telereren din. Det var det som hendte. Vestby, var det det?*

[...]

– *Han sa at du satt med bena på bordet i timene, og at du var
obsternasig og frekk, at du pratet og at du ikke leste eller gjorde lekser.
Om det fortsetter, vil han stryke deg. Det sa han. Er det sant?*

– *Ja, det er vel det på et vis, sa jeg og rettet meg opp, ferdig på-
kledd.*

– *Han la skylden på meg, vet du. Han kjeftet på meg, som hadde
en sånn slamp til sønn.*

Jeg vred meg der jeg stod.

– *Hva sa du da?*

– *Jeg kjeftet på ham. Din oppførsel på skolen er hans ansvar. Ikke
mitt. Men det var ikke akkurat behagelig. Det forstår du.*

– *Jeg forstår det, sa jeg. – Unnskyld.*

– *Det hjelper ikke. Det var det siste foreldremøtet jeg var på, den
saken er klar. Så. Skal vi gå?*

Vi gikk ut i gaten, bort til bilen. Pappa satte seg inn, bøyde seg over setet, låste opp på min side.

– Kan du åpne bak også? sa jeg.

Han svarte ikke, men gjorde det. Jeg la bagen og ranselen i bagasjerommet, lukket det forsiktig for ikke å vekke hans vrede, satte meg i forsetet, dro sikkerhetsselen over brystet, klikket endestykket fast i låsen.

– Det var flaut, rett og slett, sa pappa og startet motoren. Dashbordet lyste opp. Bilen foran oss og et stykke av skrenten ned mot elven også. – Men hvordan er han egentlig som lærer, han Vestby?

– Ganske dårlig. Han har disiplinproblemer. Det er ingen som bryr seg om ham. Og så kan han heller ikke lære fra seg.

– Han har en av de beste universitetsksamenene som er tatt, visste du det? sa pappa.

– Nei, sa jeg.

Han rygget noen meter, svingte ut på veien, snudde og begynte å kjøre ut av byen. Det suste i varmeapparatet, piggene på dekkene slo med en jevn, svirrende lyd mot asfalten. Han kjørte fort som vanlig. En hånd på rattet, en hvilende mot setet ved siden av girspaken. Det sitret i magen min, små glimt av glede skjøt hele tiden ut i kroppen, for dette hadde aldri hendt før. Han hadde aldri forsvart meg. Han hadde aldri valgt å overse noe kritikkverdig ved oppførselen min. Å levere karakterbøkene før hver sommer- og juleferie var alltid noe jeg grudde meg til i uker på forhånd. Den minste lille anmerkning, og raseriet hans skylte over meg. Det samme på foreldremøtene. Den minste lille kommentar om at jeg pratet mye eller ikke hadde orden i sakene mine, så kom han der etterpå med sinnet sitt. For ikke å snakke om de få gangene jeg hadde fått melding med hjem. Det var dommedag. Det var helvete.

Var det fordi jeg holdt på å bli voksen at han behandlet meg slik?

Holdt vi på å bli likemenn?

Jeg hadde lyst til å se på ham der han satt og stirret ut på veien vi suste langs. Men jeg kunne ikke, da måtte jeg ha noe å si, og det hadde jeg ikke.

Hans psykologiske beskrivelser av sin mor er imidlertid konsekvent formidlet på en empatisk og sympatisk måte:

Mamma stanset, som om hun ikke kunne si noe i forbifarten.

- Ja, vi er veldig fornøyde med stedet her, sa hun. Stod der med

koppene i hendene og så på farfar med et lite smil på leppene. Det var noe... ja, nesten blussende over henne da. Ikke at hun rødmet eller var sjenert, det var ikke det. Det var mer at hun ikke skulte seg bak noe. Det gjorde hun aldri. Når hun snakket, var det alltid for å si det hun mente, aldri for bare å si noe.

Faren var tydeligvis en mørk skikkelse i forfatterens liv. Han vakte en redsel i sin sønn, og denne redselen har fulgt ham hele livet. Ikke engang ti år etter at faren drakk seg i hjel, har Karl Ove greid å ta et oppgjør med eller forsonet seg med ham. Det er som om faren stadig står over forfatteren, gjør narr av ham og hans spede begynnelse som forfatter. Knausgård ønsker tydeligvis å skrive seg ut av denne uendelige frustrasjonen, ta for seg hvert moment fra barndommen, alle episoder han minnes. Dette inkluderer også følelsene rundt farens død, som var en kombinasjon av sorg og lettelse.

Romanens første bind, som er det bindet alle artikkelens utdrag er hentet fra, avsluttes med den påfølgende scenen:

To timer senere lukket jeg døren til kjøkkenet, hvor farmor satt, gikk bort til telefonen og slo nummeret til begravelsesbyrået.

- Andenæs begravelsesbyrå.

- Ja, hallo, det er Karl Ove Knausgård her. Jeg var innom sammen med min bror i forgårs. Det gjaldt min far. Han døde for fire dager siden...

- Ja, hei, du.

- Vi var jo og så ham i går... Men nå lurte jeg på om det hadde vært mulig å få sett ham igjen? En siste gang, hvis du forstår...

- Ja, men det er klart du kan. Når passer det for deg?

- Ja-a, sa jeg. - I ettermiddag en gang? Tre? Fire?

- Skal vi si klokken tre, da?

[...]

Lettet over at samtalen hadde vært så problemløs, gikk jeg ut i hagen og fortsatte å slå gresset. Himmelen var overskyet, lyset mildt, luften varm. Jeg ble ferdig i to-tiden. Da gikk jeg inn til farmor og sa at jeg skulle treffe en kamerat, skiftet klær og bega meg utover mot kapellet. Den samme bilen stod foran inngangsdøren, den samme mannen åpnet da jeg banket. Han nikket til meg, åpnet døren inn til rommet hvor vi hadde vært dagen før, uten selv å gå inn, og jeg stod foran pappa igjen. Denne gangen hadde jeg vært forberedt på hva som ventet meg, og kroppen hans, som måtte ha blitt enda mørkere i huden

i løpet av det siste døgnet, vekket ingen av de følelsene som dagen før hadde revet meg opp. Nå var det det livløse jeg så. At det ikke lenger var noen forskjell mellom det som en gang hadde vært min far, og det bordet han lå på, eller det gulvet bordet stod på, eller stikkontakten i veggens under vinduet, eller ledningen som løp over til lampetten ved siden av det. For mennesket er bare en form blant andre former, som verden uttrykker igjen og igjen, ikke bare i det som lever, men også i det som ikke lever, tegnet i sand, stein, vann. Og døden, som jeg alltid hadde betraktet som den viktigste størrelsen i livet, mørk, dragende, var ikke mer enn et rør som springer lekk, en gren som knekker i vinden, en jakke som glir av en kleshenger og faller ned på gulvet.

Knausgårds kamp er først og fremst et forsøk på å ta et oppgjør med livet gjennom å skrive, med den målsetting å forsone seg med livet, seg selv og sine litterære ambisjoner, samt menneskene rundt seg.

Min Kamp er hverken et genialt litterært verk eller forkastelig lettest ferielitteratur. Historien om forfatterens liv er et avdekkende og smertefullt vitnesbyrd, som er, og det må sies, god lesning. Den består av lakonisk sammensatte bilder og tankefremstillinger om livet. Et tiltrekkende hverdagsskum. En lesning for vår tid. Også derfor mangler nok også bøkene dybden og kompleksiteten i verk som den tsjekkiske romandagboken *Český snář*, *Tsjekkisk drømmetydningsbok* (Ludvík Vaculíks dagbokroman *Český snář*, *Tsjekkisk drømmetydningsbok*, vakte store reaksjoner da den utkom på samizdatforlaget Petlice i 1981. Forfatteren skildrer her sitt liv i Tsjekkoslovakia på overgangen av 70- og 80-tallet. I dagbokform gjengir han detaljert sitt privat- og kjærlighetsliv, han beretter åpenhertlig om sine venner, kollegaer, og også om deres privatliv og hemmeligheter) eller *På sporet av den tapte tid*. For entusiastiske Knausgårdtilhengere er dette et flott hyperrealistisk verk, en slags litterær dokumentarfilm, skeptikere tenker heller på noe i retning av et litterært *realityshow*, som forfatteren lokker ivrige lesere inn i med stor suksess, og faktisk slik i siste omgang gjør leseren til voyeur.

Knausgårddebatten

Det oppstod en voldsom debatt etter utgivelsen av den første boken i Knausgårds *Min kamp*, en debatt som ikke har sidestykke siden utgivelsen av Agnar Mykles roman *Sangen om den røde ru-*

bin. Artikkelforfatterne har fulgt denne debatten fra Praha, gjennom nyheter på internett – i trygg avstand fra Norge, der slaget stod. Debatten rommet så mange temaer at man nesten kunne gå seg vill i dem:

Det var selvsagt diskusjon om genren, var dette selvbiografi eller roman? Knausgård selv har kalt det en roman, på tross av at historien som presenteres er hans egen livshistorie. Han tematiserer jo sine minner og opplevelser fra barndommen, forholdet til sine foreldre, spesielt til sin far, videre skildrer han sitt kjærlighets- og sexliv, sin fars død, samt sin suksess som forfatter. Han kommenterer også mottagelsen de tidligere bøkene i serien *Min Kamp* har fått, og er slik hele tiden “oppdatert” på det som har skjedd siden siste bok kom ut. I sitt valg av romangenren har forfatteren, som flere kritikere også har påpekt, gitt seg selv en enorm frihet til å skrive det han vil om alt og alle han vil. De biografiske elementene i kombinasjon med romanformen, som fordrer fiktiv handling, gjør at Knausgård kan sjonglere med det fiktive og det “virkelige” som det passer ham.

Som en direkte konsekvens av at både forfatterens familie og venner fikk sine mest intime betroelser og hemmeligheter på trykk, ble denne debatten videre en debatt om etikk og moral: Kan man godta at virkelige mennesker blir uthengt eller avslørt i et litterært verk? Er virkelig *alt tillatt* så lenge det blir gjort i kunstens tjeneste? Og er *Min kamp* stor kunst? Debatten har rast over hele landet.

I tillegg til genre- og etikkdebatten har dette også handlet om litteraturvitenskap: Noen stilte faktisk spørsmål om litteraturvitenskapen i det hele tatt hadde begreper og redskaper for å fortolke dette verket. Spesielt de kritikerne som anså *Min kamp* for å være et genialt og unikt verk, ikke bare innen norsk litteratur, men sågar innen verdenslitteraturen, hevdet at man måtte finne nye begreper for å kunne befatte seg med dette verket. Dette ble selvsagt møtt med sterk motstand fra andre kritikere, som hevdet at andre samtidsforfattere både i ut- og innland benytter seg av lignende litterære grep. Det hevdtes at denne litterære genren er “smittet” av realityshowene, på den måten at tilskueren eller leseren blir presentert en virkelighet som ved første øyekast ser helt sannferdig og *virkelig* ut, men som ved nærmere undersøkelser viser seg å bestå av nøye gjennomtenkte, konstruerte scener og situasjoner.

Den ovennevnte norske forfatteren Jan Kjærstad har hevdet at debatten til tider har antatt et religiøst preg, så voldsom har hyllesten til *Min Kamp* vært. En av de mest ekstreme Knausgårdtilhengerne har faktisk sammenlignet forfatterens livs- og lidelseshistorie med Jesus Kristus'...

Litteraturkritikeren Marta Nordheim kom med en mer nøktern observasjon om utfordringene i å anmelde romanen *Min Kamp*: "Det at romanen kjem i små bitar over meir enn eitt år, er ganske spesielt, vi er framleis midt inne i ein roman som ikkje er avslutta enno. Som kritikal er det spesielt å skulle melde mindre deler av ein roman, og ikkje minst vanskeleg er det å ikkje ha slutten."*

Mediene har utnyttet denne debatten for alt den er verdt, og i den ellers så stille agurksesongen i sommer, dro flere avisteam ut for å intervju mennesker som er blitt til litterære skikkelser i *Min kamp*, eller for å følge i Knausgårds fotspor, det være seg på Sørlandet eller i Nord-Norge.

Som passiv tilskuer fra Praha har undertegnede spurt seg hvor stor rolle det spiller at det er en *mannlig* forfatter som på en så utleverende måte har skrevet om sin nærmeste familie, om tvil og svakheter, samt om intime, ofte såre anliggender, som for eksempel hovedpersonens problem med for tidlig sædavgang. Artikkelforfatterne har spurt seg om dette verket, denne skildringen av Kampen i og med sitt eget liv, ville fått like stor oppmerksomhet hvis den hadde vært opplevd og skildret av en kvinne. På dette spørsmålet svarer Marta Nordheim: "Viss Knausgård hadde vore kvinne ville resepsjonen vore ekstremt annleis, det er eg nokså sikker på! Kvinner har jo ord på seg for å ha dradd det trivielle og det kvardagslege inn i litteraturen – vasking, skuring og omsorg for barn vart tema innen litteraturen på 70-talet ("Det private er politisk" var jo eit av kvinnerørslas store slagord og det fekk også konsekvensar for litteraturen). (...) Ein ville derfor ha fokusert på det intime og detaljerte, og vi ville fått overskrifter av typen "70-talet er tilbake". Altså: Forfattarens kjønn er heilt avgjerande for suksessen i dette tilfellet."

I et land som Norge, der kvinners frihet og likestilte posisjon i samfunnet er på et såpass høyt nivå, er det interessant å merke seg at en forfatters kjønn er så avgjørende for et litterært verks

* Marta Nordheim, i epost til artikkelforfatterne.

resepsjon. Kanskje er det også slik at den mottagelsen Knausgårds åpenhjertige (men selvsagt også meget godt planlagte og rediger-te) beretning har fått, viser at mannlige følelser og den maskuline postkvinnefrigjøringsidentitet er temaer som resonnerer dypt i norsk offentlighet?

Allerede før det litterære verket *Min kamp* er blitt utgitt i sin helhet, er begrepet “Knausgårddebatten” blitt en del av det norske språk, og det henvises ofte til *Min kamp* i den offentlige debatten, både i saklige og mer humoristiske eller ironiske settinger. Man har også begynt å analysere Knausgårddebatten som sådan, for å finne ut hvilken betydning den har for norsk kultur- og litteraturredebatt som helhet. Litteraturprofessor Eivind Tjønneland har skrevet en bok med tittelen *Knausgårdskoden*, der han behandler og kommenterer både *Min kamp* og debatten rundt verket. Tjønneland hevder at det kun er mulig å “motstå Min Kamp-hysteriet (...) gjennom dechiffrering av Knausgård-koden”.* På bokomslaget konkluderer Tjønneland nokså kritisk med at “Knausgård kombinerer intimitetstyraniet med øyeblikkets tyranni,** og resultatet blir for tidlig sædavgang som litterær metode”.

Denne omtalen kan kanskje for noen være god nok grunn til å lese bøkene. For tsjekkiske lesere kan det kanskje være en trøst at Knausgårds bøker allerede er på vei ut i verden, de er f. eks allerede under oversettelse til engelsk, og rettighetene til verket er også solgt til Tyskland. (I Tyskland skal verket av innlysende grunner utgis under en annen tittel...)

I november kommer bind 6 av det litterære verket *Min kamp*, og man kan altså regne med at debatten på nytt vil blusse opp, og at de ovennevnte aspektene igjen vil bli diskutert og behandlet i mediene. Uansett om man elsker eller hater Knausgård, som person, forfatter eller romanskikkelse, så kan man som kultur- og litteraturelsker ikke annet enn å takke denne mannen, eller kanskje heller det norske samfunn, som på en slik måte har satt søkelys på et litterært verk, og dermed vist hvilken kraft litteratur kan ha, selv i det norske samfunn anno 2010.

* Eivind Tjønneland: *Knausgårdskoden*. Oslo, Spartacus Forlag, 2010.

** *Øyeblikkets tyranni*: “Vi krever en slags ‘instant tilfredsstillelse’, men forblir samtidig utilfredsstilt.” (Tjønneland, s 142.),

På veien til Grotlersanden eller Kunsten å leve et vilt og poetisk liv

Tomas Espedal

Forfatter og essayist Tomas Espedal (1961) er en av de mest ansette forfatterne i sin generasjon. Litteraturkritikere verdsetter først og fremst den polerte essaystilen i hans prosa. Forfatteren ble i 2007 nominert til den nordiske litteraturprisen for romanen Gå. Eller kunsten å leve et vilt og poetisk liv (Gyldendal 2006).

Det dreier seg om en slags peripatetisk, personlig ladet prosa, en vandrende meditasjon. Forfatteren går, samtidig som han tenker, han gjør seg tanker om seg selv og verden, mens han søker frihet, men også elusjon. Først skrider han gjennom gatene i sin fødeby Bergen, videre over norske fjell, han går i Heideggers, Rousseaus og Wordsworths spor, han legger ut på tusenårsreiser i Hellas og Tyrkia; han skriver om både indre og ytre erfaringer, inkludert egne leseropplevelser. Romanen Gå. Eller kunsten å leve et vilt og poetisk liv utkom i høst på det tsjekkiske forlaget Havran og er oversatt til tsjekkisk av Jarka Vrbová.

■ ■ ■

Vi går i land i Bremanger. Legger av gårde mot Grotler. Mot stranden. Det er varmt, vi går langs veien, bemerker hagene og husene, garasjene og bilene, den nye rikdommen.

Vi er blitt rikere og bygger dårligere, sier Narve. De nye husene, de er for dårlige, for stygge, tynne, firkantete bokser med pålesete terrasser og utvendig pynt, det ser forferdelig ut. Vi er blitt rikere og lever dårligere, sånn ser det ut. Alt ser dårligere ut: husene, skolebygningene, bensinstasjonene, postkontorene og supermarkedene. Vi er blitt rikere og bygger enklere, vi er blitt gjerrige, livsgjerrige, vi lever

fattigslig og dårlig, på tross av rikdommen, den har gjort oss fattige på en ny måte, en dårligere måte. Vi ser dårligere ut. For tykke, for sløve, for trøtte, musklene er for dårlige, kroppene forfaller. Og ansiktene. Vi er blitt tykkere og sløvere og ser dummere ut. Klesmåten er ensartet og uniformert, vi kler oss som vi bor, så tilpasset en dårlig smak. Vi ser for mye for fjernsyn og leser for mange aviser og lar oss påvirke av for mye dumhet. Sånn ser det virkelig ut. Se deg omkring! Vi håner skjønnheten. Vi forstyrrer naturen, raserer landskapet. Vi plager dyrene og ødelegger for oss selv. Vi er blitt rike på bekostning av noe og noen, og det plager meg. Jeg skammer meg.

Javel.

Det er skamfølelsen som knytter oss til de andre, som gjør oss til en del av det vi ser, sier Narve. Vi kan ikke tenke oss selv uavhengig av det vi ser, av andre, det er skamfølelsen som gjør oss menneskelige og medskyldige, det er ikke mulig å gjøre noe med skamfølelsen.

Neivel.

Jeg er i ferd med å miste det gode humøret. Solen står midt på himmelen og det ser mørkt ut. Ingen skyer, ingen vind, bare denne lange, sorte asfaltveien som slynger seg inn mellom elendige hus og fabrikkaktige løer hvor dyrene står innesperret for ikke å miste vekt, eller for å produsere flere egg, eller skyldes denne stillheten bondens sløvhets, hans latskap? Hvor er han? Hvor er menneskene, hvor er dyrene? Hvor er mannfolkene som slår gresset og kvinnfolkene som hesjer og ungene som hopper i høyet? Hvor er oksene som beiter, hønene som sparker, hanen som galer og geitene som breker, hvor er sauene og grisene, hvor er hestene og hundene, ja, hvor er det blitt av landbruket i det norske landskapet?

Det ligger der innestengt og stille, nesten forlatt på en bakketopp, gårdsbruk etter gårdsbruk, mange av dem nedlagte og overgrodd av busker og småtrær, tistler og ugress. Falleferdige hus og tomme løer, et nedslående syn, for vi er vitner til noe som er i ferd med å forsvinne; det vestnorske landbruket.

Det får meg til å tenke på nostalgien i forhold til nedlagte fabrikker og industrisamfunn, denne høylytte nostalgien i romaner og bøker, avisartikler og intervjuer; hvorfor er den fraværende i forhold til den mest omseggripende forandringen i nyere norsk historie; nedleggelsen av det norske landbruket?

Nedleggelsen av det norske landbruket faller sammen med en enda større ødeleggelse av det norske landskapet. Det norske land-

skapet trues fra to kanter, fra naturen og fra kulturen, det gror igjen, det bygges om. Man bygger på den samme måten i utkanten som man bygger i byene, og det første møtet med et småsted ligner møtet med en hvilket som helst forstad: en bensinstasjon, et kjøpesenter. Amerikanske eneboliger, parabolantennener. Antakelig har man sett i fjernsynet hvordan man skal bygge boligene. Store garasjer, nye hager, terrasser og grill; den norskamerikanske familien, de står i hagen og griller, forkledd som nordmenn. Den amerikanske innvandringen har vært større enn den norske utvandringen til Amerika. Men amerikanerne kom på en litt spesiell måte, de red og kjørte, seilte og fløy, skjøt og brøt seg inn i de norske hjemmene, inn i de norske stuenene, ut fra fjernsynsapparatene og rett inn i den norske hverdagen.

Det første vi møter på veien mot Grotler er et handelssenter. Post, supermarked, en stor parkeringsplass. Vi kjøper noen bokser med øl og en pakke sigaretter, setter oss ved bordet på parkeringsplassen, trøtte og tørste, tause og varme, solen brenner, jeg kan kjenne lukten av salt og sjø. Det hvite lyset, måker som skriker. Og brått, to jenter som går forbi, det er sommer, vi er ved stranden. Et stikk av lykkefølelse; vi har ingen planer, ingen gjøremål. Vi skal ligge på stranden.

Vi går de siste kilometerne ut til Grotlersanden; husene blir mindre, eldre, de har stått her lenge. Stått imot vær og vind, utbygging og påbygg, tilflytting og turisme. Husene er enkle og værfaste, de står som om de er festet til marken med usynlige bolter, hvite og gule, de har fått strandens egne farger, sandgult, okerhvitt, lyseblått: en grønn dør. Et vindu med røde gardiner; det er den samme fargen som på undersiden av en våt stein, eller i en flekk på måkenes nebb, eller i sjøgress når det beveges av strømmen. Husene ligger i en rekke mot sjøen, en front mot havet, og på den andre siden av den smale veien, opp under fjellryggen som strekker seg ut som en tunge mot havet, ligger de gamle løene avblåst all maling og tjære, grå som stein, eller som trærne de er begynt å ligne på, sprukne og fargeløse. Og så; mellom husene og trærne, rundt en liten sving forbi nøstene og svaberget, ligger stranden. Grotlersanden. En lang, hvit bue, eller en skål som tar imot havet; vannet faller inn og skyter ut i en aldri hvilende bevegelse, bortsett fra noen stille timer midt på natten da sjøen er som frosset av månelys. Og midt på dagen, solen står midt på himmelen; havet hviler. Vindstille. Det høye gresset som vokser i kanten mellom bøkene og sanden, det står stille. Vi går ut langs stranden, helt ut til svabergene hvor stranden

slutter, her er det en grop og to steiner som gir naturlig ly mot resten av den lange stranden; det er hvilestedet. Vi kaster av oss ryggsekken, av med klærne, løper ned mot vannkanten og kaster oss uti. Vannet er kaldt. Sjøen er kald og hard, som en hinne, vi dykker under og svømmer langs sandbunnen, ut mot dypet og opp igjen mot vannkanten, nå kjenner vi varmen. Varmen fra solen og saltet, vi flyter. Vi svømmer ut mot den lille fugleøyen, klatrer i land, ligger på svaberget og ser inn mot stranden.

Har du noensinne sett noe så flott?

Nei.

Stranden og fjellet bak, gresset og gjerdene som klatrer opp langs fjellsiden. Husene i rekke, hagene og trærne, den smale veien som løper ned mot stranden, og strødd ut i sanden, som om stillheten og søvnen har rammet alt levende som en gass, badegjestene, de ligger på stranden. På håndklær og tepper, mellom kurver og plastposer, madrasser og parasoller, de lyse kroppene, oppblåste av søvn og varme. En hund løper i vannkanten. Fuglene flyr opp, en mor roper på barnet som faller og stillheten er brutt. En mann stupet, en bil starter og motoren gir liv til det som har sovnet, stranden våkner, gjenfinner sitt normale liv og sine vante bevegelser; man spiller ball og løper, bader og svømmer.

Den varmeste timen på dagen er over.

Dagen snur. En svak vind fra sjøen, krusninger og bølger, en sky foran solen, skal ingenting, vil ingenting, drømmer. Hva drømmer vi om? Jeg drømmer om et nytt liv på veien, stadig i bevegelse, til fots fra sted til sted. Er det mulig? Det er mulig. Hvor lenge? Jeg vet ikke. Om høsten trekker vi sørover, om vinteren enda lenger sør, til nord-Afrika og nedover mot varmen, alltid mot varmen. Hvor langt kan man gå? Jeg vet ikke. Har ennå ikke forsøkt å krysse mine egne grenser, har alltid gått målrettet og tidsbestemt. Har alltid gått turer, korte og lange, men aldri lengre enn det jeg har planlagt på forhånd. To måneder. Tre måneder, ja, men så har jeg reist hjem, med tog eller buss, fly eller båt. Men akkurat på dette punktet i livet mitt har jeg ikke noe hjem. Jeg har et sted å bo, jeg bor alene, et rom med en madrass på gulvet, et skrivebord, en stol, det er alt. Et venterom. Jeg venter på en forandring, nei, jeg venter på en forvandling, noe helt nytt, et nytt liv? Hva venter jeg på? Det begynner idag, det nye livet, de nye mulighetene, det er bare å reise seg, stå opp og riste av seg sanden og drømmen, kle på seg dressen og feste sekken på ryggen, gå av gårde, ned den åpne veien.

Mitt norske eksil

Michael Konúpek

Forfatteren, essayforfatteren og oversetteren Michael Konúpek (1948) emigrerte til Norge kort tid etter at han hadde underskrevet Charta 77. Der jobbet han først innen diverse yrker, senere skrev han to romaner, samt en bok med fortellinger, essays og småreportasjer. Han har oversatt en rekke verk av tsjekkiske forfattere. Utdraget du her får lese er fra romanen I sin tid, 1993, skrevet på norsk, der forfatteren knytter fritt an til prosaen han tidligere har skrevet – Böhmerland 600cc, 1987. Hovedpersonen i boken, Tomáš Klápště, alias Tom Klapp, en kunsthistoriestudent fra Praha, har emigrert til Norge og føler nesten begeistring den første tiden han er i eksil: „Tross migrene og lumbago er jeg stort sett lykkelig. Bare se: Jeg er en 35 år gammel arbeids- og hjemløs mann. Et uoppdaget geni. Jeg sykler gjennom Oslo, uten klokke eller penger, fast bestemt på å fange opp ikke bare den siste kvaggaen men også dagen som blir selve høydepunktet i livet mitt! Ingen kjenner meg. Jeg kan gjøre som jeg vil. For eksempel starte en flirt med et av hundyrene ved nabobordet på Frognerstranda kro.“ Etter først å ha sett på sitt nye liv og landet han har kommet til på en nesten overdrevent positiv måte, går han over til å se sitt lovede land med mer nøkterne øyne.

Det korte utdraget fra romanen I sin tid i Jarka Vrbovás oversettelse trykkes her med vennlig samtykke fra forlaget H. Aschehoug & Co. Utdraget er supplert med et intervju som kretser rundt forfatterens erfaringer fra sin tid i eksil og om hans verk.

■ ■ ■

Eksilet – hvilken elefant av et ord. Rommer alt: Den fine avstanden som merkelig nok gjør konturene til fortiden, gamlekjærester og familiegraven mye skarpere. Rotløshet (Riksmålsordboken: Flyktningene, disse stakkars rotløse mennesker.) & frihet, som jo er *just another word for nothing left to lose*.

Å emigrere i voksen alder kan nemlig sammenlignes med det å være 18 år gammel igjen, uten å kunne nyte godt av de unnskyldningene som kommer en attenåring til gode.

Selvsagt gjør man det ikke lett for nordmenn å forstå seg på

innvandrere, og det er ofte helt riktig å se på dem som forvirrede personer – fordi de er det: De starter sitt annet liv med overdrevne forventninger til seg selv og fremtiden generelt, beruset av sin nyvunne frihet.

De blir irritert av småtterier, som f.eks. at nordmenn ikke klarer å skille mellom de forskjellige rare land en kommer fra, men de kommer jo ofte fra steder som ikke lenger finnes på kartet engang, som Øst-Preussen, Fiumé, Ceylon, Rutenia eller Kurdistan, og dessuten er det ett fett hvor man har flyktet eller er blitt sendt fra.

Selvsagt har nordmenn godt av å få litt historie-, geografi, mytologi-, og religionsundervisning iblant. Særlig når det gjelder religionshistorie, lever mange nordmenn under inntrykk av at den begynte med at Martin Luther vandaliserte en kirkedør i Wittenberg, mens det snarere er slik at den sluttet der.

Man dropper aksenter i navnene sine, og man begynner å samle på de navneforvrengningene nordmenn klarer å prestere, men samlingen blir raskt så omfattende at man bare beholder kunststykker hvor minst tre bokstaver er feil.

... å propos samlinger, en annen er samlingen av såkalte *norske fakta* – fenomener mellom himmel og jord som alle nordmenn vet om, men ingen kan forklare overfor en utlending. Nevner du et ekte norsk faktum (f.eks. "statskirke"), får nordmenn stort sett et fjernt, drømmende blikk, som om de har lest Dostojevskij de siste tre døgn, og svarer: – Dét kan du jammen spørre om!

Mens den sakte fremgang gjennom forvirrende erfaringer går sin gang, skaffer du deg tross alt noen ekte venner – er du litt heldig, får du noen som tilhører den kategori man kaller *det deilige norske overskuddsmennesket*, og du trenger noen slike rundt deg, for det deilige norske overskuddsmennesket er optimist, gir deg gode råd og nesten nye ski og oppmuntrer deg hele tiden, inviterer deg hjem, innrømmer at det ikke vet noe særlig om hjemlandet ditt, men vil gjerne lære ...

Det typiske deilige norske menneske har ofte adoptert et barn fra Den tredje verden, i tillegg til sine egne to til fire, og har som regel også en bestefar som seilte gjennom Nordvestpassasjen sammen med Amundsen.

Et slikt eksemplar var liten gutt i femtiårene og pleide å spille bordtennis på statsministerens arbeidsbord midt på natten – hans far var nattevakt i regjeringsbygningen, men han har dessverre

ikke tid til å skrive om barndommen sin, for han tar seg av flyktningebarn et eller annet sted ute i den onde verden.

Og så har du kanskje skrevet en aviskronikk om forholdene i hjemlandet ditt; da kan du regne med at det deilige norske menneske kommer strålende av glede mot deg og roper: "Jeg har sett artikkelen din, det er så deilig at du nå skriver på norsk, jeg har lagt avisen til side, jeg skal lese artikkelen din i helgen." Dreier det seg om det deilige kvinnemenneske, får du en herlig klem i tillegg, og det er meget oppmuntrende for en tvilende og trett eksilskribent – men du må ikke gjøre den feilen å spørre etter helgen, hvordan man så har likt artikkelen din, for det deilige norske menneske fikk selvsagt ikke tid til å lese, det måtte sykle fra Trondheim til Oslo, feire 25-årsjubileet for A-jollen i Nev-lunghavn eller spille "Junta" med sin samboers barn fra forrige eller neste ekteskap.

Eller du blir intervjuet i fjernsynet, og dine tre setninger om de nye grusomhetene i ditt hjemland blir ikke klippet bort; dagen etter kommer det deilige norske menneske løpende mot deg og erklærer: "Det var så deilig å se deg på skjermen, de blå/mørke øynene dine sto så fint til den mørke/lyse genseren din!"

Du bør være meget glad for slike reaksjoner – det er de eneste du får – og du bør ta godt vare på alle de deilige norske mennesker du får tak i, for når du engang kommer med din egen bok, blir salget helt avhengig av om disse deilige mennesker kjøper boken som julegave til sine tanter i Kristiansand & på Lillehammer.

Red.: *Du emigrerte til Norge 10 måneder etter å ha skrevet under Charta 77. Hva slags verden havnet du i? Hva var de positive og negative overraskelsene?*

Konûpek: Jeg kjørte fra Praha i midten av desember 1977. I det østtyske Sassnitz, i grensekontrollen, var det framdeles to grågrønne mannslinger som fra 10 meters avstand siktet på meg med gevær.

Men på den andre siden, i Trelleborg, var det en helt annen verden. Alle smilte, det var førjulstid, masse små lys og lykter over alt, skandinavisk paradys på jorda. I Oslo snø og blå himmel. Tretrikken hadde skiholdere utenpå, med skinnremmer. Man tok

trikken til endestasjonen på Frognerseteren, og der lå den nord-bøhmiske fjellkjeden, bortsett fra at Nordmarka viste seg å være mye større i utstrekning. Over Rådhusplassen gikk en ensporet jernbanelinje. Flere ganger om dagen løp en mann ut og stoppet all trafikk, for at man skulle kunne pense om vogner mellom Øst- og Vestbanen, eller omvendt. Med noen emigrantvenner sa vi til hverandre at det var slik Den første Tsjekkoslovakiske republikken måtte ha sett ut. I Oslo følte jeg meg hjemme fra første øyeblikk. Men min første, tjekkiske kone, som hadde emigrert et halvt år tidligere, visste allerede mer. Vi bodde i studentbyen på Kringsjå. Min første overraskelse var at de norske studentene hadde Stalin og Che Guevara på veggen i felleskjøkkenet, og det var ikke ironisk ment. Forgjeves forsøkte jeg å prate dem vekk fra iallefall Stalin. De var tilhengere av et bittelite Mao/Lenin/Marxistisk parti. De kom seg aldri inn på Stortinget, men på 70- og 80-tallet laget de utrolig mye politisk støy. Tilsynelatende var dette helt ubegripelig. Ved nærmere undersøkelse viste det seg at denne ungdommen ofte kom fra protestantiske og pietistiske familier med en tøff religiøs oppdragelse. Da jeg begynte med å sende eksiltidsskrifter til Praha, var det nettopp disse modige revolusjonære som var mest villige til å smugle eksiltrykksaker og LP-plater til Praha. Overraskelsene fra de første eksilårene var stort sett behagelige: Norsk åpenhet, ærlighet, tillit (ofte grensende mot naivitet), og på den andre siden, en nasjonal egenskap som kanskje best uttrykkes med samlebegrepet stahet. I 1994 var det et anfall av kollektiv stahet som førte til at Norge til dags dato står utenfor EU. For meg var dette et lite sjokk. Men jeg opplever fremdeles Norge som et paradisi på jorden. Dette bekreftes også av diverse statistikker. Der opptre Norge ofte på førsteplassen som et land med den beste livskvalitet, som er noe mer enn bare levestandard. Men allerede i begynnelsen av eksilet sa en klok, kvinnelig emigrant av den eldre generasjonen til meg: Du må være forberedt på at denne idyllen fra tid til annen kommer til å kreve ganske sterke nerver. Det hadde hun rett i.

Red.: *Fikk som politisk emigrant støtte? Hvordan var det tsjekkiske eksilmiljøet i Norge?*

Konåpek: Først og fremst: Det tsjekkiske eksilmiljøet var tsjekkoslovakisk. I nesten 40 år eksisterte Norsk Tsjekkoslovakisk

Hjelpeforening, grunnlagt og ledet med stødig hånd av fru Anna Kvapilova. Etter det kommunistiske kuppet i 1948 ble hun smuglet til Norge av sine norske medfanger fra konsentrasjonsleiren Ravensbrück.. Hun var katolikk, en liten skikkelse med uutslitelig vilje. Ved hjelp av eksilkatolske midler og noe støtte fra den norske staten arrangerte hun sommerleir på Hurum for tsjekkiske og slovakiske eksilbarn fra hele verden. Hun var også drivkraften bak byggingen av en boligblokk i Hølandsgate på Galgeberg, hvor Hjelpeforeningen disponerte ca 20 leiligheter. Den mangeårige formann i Hjelpeforeningen var den like mangeårige borgermester i Oslo, Albert Nordengen. Ellers har ikke bare tsjekkere og slovakere, men også polakker og ungare, vist seg å være en fin gjeng. På eksilsammenkomster baktalte vi alle norske politikere høylydt, men ble alltid til slutt enige om at vi selvfølgelig var glade i Norge. Etter Fløyelsrevolusjonen i 1989 forvandlet Hjelpeforeningen seg til Forum og beholdt sin tsjekkosllovakiske karakter i flere år etter den tsjekkosllovakiske skilsmissen i 1993. En faksimile av et frimerke med president Vaclav Havel og påskriften Tsjekkosllovakia pryder den dag i dag vignetten til Tsjekkisk Norsk Forums informasjonsblad.

Og hvordan var støtten til den hjemlige opposisjonen? I 12 år eksisterte et Støttefond for Charta 77. Dette var et norsk initiativ. Drivkraften var to nordmenn med enorm arbeidskapasitet; økonomiprofessor Thorolf Rafto og bibliotekar Frode Bakken. Jeg og den andre Charta-aktivisten Radek Doupovec prøvde etter beste evne å holde tritt med dem. Jeg virket som pressekontakt, alle avisredaksjonene var åpne for oss, og bolsjevikene i Praha straffet meg med å ta fra meg statsborgerskapet. I dagens perspektiv var det på en merkelig måte en veldig fin tid.

Red.: *Hvordan har den norske virkeligheten fra 1970- og 80-tallet forandret seg sammenlignet med dagens? Hvordan har oljeboomen bidratt til endringene?*

Konåpek: Dagens Norge er utenkelig uten olje. Forsiden av dagens avis informerer tilfeldigvis om at det norske olje- og pensjonsfondet har nådd 3000 milliarder norske kroner. Dette er en ufattelig kapital som nordmenn ikke vet sin arme råd hva de skal gjøre med. Pengene strøes bokstavelig talt over hele verden, norske investeringer har nådd Marshall-øyene i Stillehavet og

Falklandsøyene i det sørlige Atlanterhavet. Takket være oljen har Norge i løpet av de siste 25 årene gjennomgått en utrolig rask og kaotisk modernisering, som hos mange nordmenn daglig fremkaller en følelse av uvirkelighet. Dette er et fenomen godt dokumentert i tradisjonelle samfunn; den plutselige overgangen fra en personlig, uformell *Gemeinschaft* til en moderne, upersonlig og fremmedgjort *Gesellschaft*, etter den klassiske sosiologiske dikotomien (Ferdinand Tönnies, 1887). Onde tunger påstår selvfølgelig at Norge er på vei mot en korporativ stat hvor reelle politiske konflikter opphører fordi hele samfunnet danser rundt den gyldne oljekalven.

Red.: *En forfatter er eksistensielt avhengig av morsmålet sitt. Hvordan har du taklet dette handikappet?*

Konûpek: Dette er, i mitt tilfelle, et meget komplisert spørsmål, som jeg hermed prøver å forenkle. I Praha studerte jeg i årene 1967 til 1972 sosiologi og filosofi. Til eksilet kom jeg med en doktorgrad i John Locke og britisk empirisme. Etter to år med Norsk for utlendinger fikk jeg et 3-årig stipend for å studere menneskerettighetsbegrepet ut fra et idehistorisk perspektiv. Senere ble jeg sosialarbeider ved ungdomskontoret, konsulent ved Pedagogisk Senter, og i årene 1991 til 1996, hjelpelærer ved Examen Philosophicum på Blindern. Ingenting av det ovennevnte førte til en fast jobb. Jeg kan ikke se bort fra at jeg ikke anstrengte meg nok, eller at jeg ubevisst motsatte meg en fast ansettelse. Samtidig hadde jeg mer flaks enn forstand. I kritiske perioder, arbeidsledig og deprimert, begynte jeg å bla i bunken av litterære forsøk som lå på bunnen av emigrantkofferten. Den eldste teksten som jeg ikke skammer meg over er fra 1966, da jeg var 18 år gammel. Jeg hadde en bijobb som vakt i et lite galleri med moderne kunst. Der begynte jeg igjen å skrive. I 1983 fikk jeg publisert novellen *Europa halv fem om morgenen* i eksiltidskriftet *Vitnesbyrd* nr. 68. På samme tid lette Milan Kundera etter en ny norsk forlegger og oversetter. Den nye forleggeren ble Tore Stubberud, som jeg kjente godt. Han var redaktør for tidsskriftet *Kontinent Skandinavia*, hvor man presenterte uavhengig, østeuropeisk kultur. Han koblet meg sammen med den rutinerte oversetteren Kjell Olaf Jensen. Vi kastet oss over *Tilværelsens uutholdelige letthet*, og fikk i 1984 til og med en pris

for årets beste oversettelse. Samme år fikk Jaroslav Seifert Nobelprisen. I skrivebordskuffen hadde jeg liggende en påbegynt prøveoversettelse av hans diktsamling *Pestsøylen*. Jeg flyttet hjem til Stubberud, og i desember kunne jeg i Stockholm overrekke Seiferts datter Jana et eksemplar av den norske utgaven, helt fersk fra trykkeriet. Det fine omslaget var tegnet av den unge illustratøren Line With. 10 år senere ble hun min andre kone, men det er en annen historie. Sammen har Kjell Olaf og jeg oversatt tre romaner av Ivan Klima, to av Bohumil Hrabal og to bøker til av Kundera. Oversetterarbeidet har vært en åpning inn i det norske språket for meg. Jeg støtter meg fremdeles på Kjell Olaf som min private språkkonsulent. I 1987 debuterte jeg med *Bøhmerland 600cc*. Underveis i arbeidet med denne tok jeg spranget over i det norske språket; de første 80 sidene skrev jeg på tsjekkisk, resten direkte på norsk. Påfølgende 10 år gikk det slag i slag: En reportasje fra Fløyelsrevolusjonen, *Dagbok fra Praha*, 5 essays om Sentraleuropa, *Mellomspill*, min annen roman *I sin tid*, 10 noveller med tittelen *Hittil*, og i 2000 et utvalg av lyrikk og dagbøker av Ivan Divis, gjendiktet sammen med Arne Ruste. Siden har jeg ikke utgitt noe. Kanskje neste år.

Red.: *Har det norske litterære liv, sammenlignet med det tsjekkiske, noen særpreg?*

Konûpek: Det helt spesifikke, antagelig enestående i hele verden, er at den norske stat kjøper 1000 eksemplarer av all ny skjønnlitteratur til folkebiblioteker. Et nøye demokratisk utvalgt utvalg finleser alt og stryker cirka hver tiende bok av innkjøpslisten på grunn av manglende litterære kvaliteter. Hva disse litterære kvaliteter egentlig består av, fører man en uendelig debatt om.

Red.: *Hva slags respons fikk du på dine bøker? Skrev du med tanke på tsjekkiske eller norske lesere?*

Konûpek: Min første roman begynte jeg å skrive med tanke på eksilforlag. Men jeg skrev den ferdig og publiserte den først på norsk. Først senere laget jeg en tsjekkisk versjon, som ikke er en ordrett oversettelse. Den kom først ut i 1989 på eksilforlaget Index, og i 1996 på forlaget Atlantis i Tsjekkia. Noe annet har jeg ikke skrevet på tsjekkisk. Jeg er en norsk forfatter, selv om mine

temaer stort sett kommer fra den tsjekkiske, sentraleuropeiske eller eksil-ballasten.

Responsen var overveldende, slik at jeg i årene 1987 til 2000 kunne leve av skrivingen min, med bidrag fra diverse stipender.

Red.: *Finnes det nålevende norske forfattere, essayister eller filosofer som vi bør kjenne til og oversette?*

Konåpek: Jeg har en følelse av at når det gjelder romaner er det viktigste oversatt, særlig takket være Jarka Vrbova. Men vi har to essayister som jeg alltid leser. De heter Finn Skårderud og Sven Kærup Bjørneboe. Den siste utga i 2006 essayet *Allahs krigere. Terror og ekstase*. Det er et meget originalt blikk på fenomenet fanatisk islamisme.

Red.: *Lider nordmenn, i likhet med tsjekkere, av ettervirkninger av en langvarig undertrykkelse?*

Konåpek: Hvilken liten nasjon har ikke sitt mindreverdigheitskompleks? Norge skilte i 1905 lag med Sverige av samme grunn som Slovakia til min store overraskelse skilte lag med Tsjekkia i 1993. Skiløp betyr det samme for norsk selvfølelse som ishockey gjør for tsjekkere og slovakere.

Red.: *Føler du deg norsk nå, etter 30 år i eksil?*

Konåpek: Absolutt. Jeg er hjemme her, og også i Sverige hvor vi har en hytte. Det er få ting som trekker meg til Praha. Etter tre dager blir jeg rammet av klaustrofobi og lengter hjem til Oslo. I dette øyeblikk ville jeg ikke kunne si navnet på den tsjekkiske statsministeren. Som man pleier å si blant emigranter: Det er godt å høre til i det beste landet i verden, og samtidig ha muligheten til å være en annen.

Red.: *Selv om du føler deg norsk snakker vi sammen på tsjekkisk. Kanskje vil en eller annen renommert tsjekkisk forfatter legge merke til romanen I sin tid eller andre bøker og fylle en av de mange hvite flekkene på kartet over tsjekkisk litteratur. Takk for samtalen.*

Om emnet klimaendringer eller Nærmer apokalypsen seg?

Per Espen Stoknes

Økopsykologen, forfatteren, pedagogen og rådgiveren Per Espen Stoknes (1967) er dosent ved Norsk Lederhøyskole, underviser ved Executive School i Oslo og jobber også på Norsk senter for klimastrategi. Han utvidet sin utdanning i psykologi på Universitetet i Oslo og på Carl Gustav Jungs Institutt i Zürich med omfattende studier i organisasjonssystemteori, filosofi og mytologi. Psykologen James Hillman, som spesialiserte seg på Jungs psykologi, påvirket Stoknes dypt. I 90-årene var Stoknes redaktør av det norske psykologitidsskriftet Impuls, der han publiserte en rekke tekster om dybdepsykologi og økopsykologi. Han er forfatteren av bøkene Sjelens landskap – refleksjon over natur og myter, 1996, Penger og Sjel – et nytt perspektiv på hvordan penger virker, Oslo 2007; på engelsk Money & Soul – the transformation of Capitalism, Chelsea Green, 2009, og Lær av Fremtiden, Oslo 2004. Stoknes samarbeider som rådgiver med ledende representanter for organisasjoner og bedrifter, samt en rekke statlige etater og utdanningsinstitusjoner i Skandinavia og EU, inkl. det norske olje- og energidepartementet, justisdepartementet, Universitetet i Oslo, NSB, osv. Denne populære taleren, som er kjent over hele Skandinavia, bor både i hovedstaden og på gården sin dypt inne i skogene nær Kongsberg. Alltid når han har mulighet for det, tilbringer han sin fritid på lange, ensomme spaserturer sammen med sine to små barn og tre hester. Han er medlem og grunnlegger av den amerikanske økofilosofen David Abrams Alliance for Wild Ethics. Teksten som er publisert her, er et utdrag fra Stoknes' bok Sjelens landskap som er nevnt ovenfor. Se også: www.stoknes.com ; www.wildethics.org .

Den kommer uavvendelig mot oss, men som Prometevs vil vi helst ikke vite noe av verken Pandora eller Zevs, han som opprettholder orden i kosmos. Vi blar til neste side i avisa, skifter kanal på TV'en, tenker på noe annet, arbeider videre med vårt. Kulturens undergang er liksom altfor langt unna, alt mens vi like fullt holder "stø kurs" mot Kaukasus.

Noen inntar en mer *kynisk* holdning: Dommedag har blitt spådd før. Den kom aldri. Underforstått: det er nok bare snakk denne gangen også. Med business-som-vanlig-økonomenes selvsikre mine kan vi si: når problemene blir store nok, så kommer nok også teknologien og det frie markedet opp med en løsning.

En opplysnings- eller humanistisk variant lyder gjerne slik: Dette var ille. Nå gjelder det at alle får tilstrekkelig *informasjon* om miljøproblemene vi har i vente. Når det blir gjort klart for alle at vi går mot stupet, så vil ethvert ansvarlig menneske måtte legge om kursen.

En mer *puritansk* eller nostalgisk reaksjon er heller ikke uvanlig: Vi må vende tilbake til det rene og enkle. All overdrivelse er av det onde. Hvis bare alle kunne innse at nøkternhet, omfordeling av godene og en nedgang i levestandarden er veien til harmoni med naturen, så ville vi unngå miljøødeleggelser.

Den *samfunnskritisk* radikale reaksjonen går på jakt etter årsakene. Hvem er det som er moralsk ansvarlig for dagens situasjon? Hvem står bak denne konspirasjonen mot folket og naturen? Kapitalismen, markedet, handelsblokkene, multinasjonale konserner, fordelingen av goder, media, patriarkatet eller dualismen har alle fått på pukkelen. En eller flere slike institusjoner har *fått skylda*. Hvis vi bare avslørte og oppløste dem, gjorde opprør eller revolusjon, så kunne planeten fremdeles reddes.

De "*ansvarlige*" administratorene og samfunnsstøttene har også sin reaksjonsmåte: Det er sant nok at situasjonen er alvorlig, men vi kan ikke handle overilt eller basere våre strategier på følelser. Vi kan heller ikke svekke vår konkurransevne vis-à-vis andre land. Derfor er det viktig at reformene er veloverveide og gjennomføres i takt med internasjonale avtaler. Situasjonen er ikke bare helsvart, slik enkelte synes å mene, og i forhold til andre nasjoner som det er naturlig å sammenligne seg med, er det gjort klare forbedringer på miljøfronten de senere år.

Heller ikke den *heroiske* reaksjon er uvanlig. Ansikt til ansikt med undergangen vekkes handlingstrangen. Helten våkner, klar

til kamp. Vi kan ikke bare prate. VI MÅ GJØRE NOE NÅ! Spørsmålet er hva. Bare å resirkulere melkekartonger og kjøpe miljøvennlig dopapir, synes ikke helt tilfredsstillende. Myldrende over og gjennom landene på jakt etter noe å kjempe for, finner de hist og her jomfruelig natur. Hvaler, utryddingstruede lavarter, tropisk skog, tigrer og urørte vassdrag kan alle fylle rollen som jomfru, som det forsvarsløse offer. Men dragen har på mange vis vage konturer. Den vil ikke møte opp til ærlig kamp fordi den hele tiden omskaper seg i så mange former. Noen ser udyret i hvalfangstnasjonene, andre i internasjonal tømmerindustri, sprayflasker, myndighetenes utbyggingsprogrammer, kjemiske fabrikker, etc., etc. Mine tanker vandrer uvilkårlig til miljøkrigerne (som en Kurt Oddekalv eller Paul Watson): utstyrt med 4-hjulstrekkere og dykkerutstyr, pH-målere og ekkolodd, klare til utrykning og kamp mot enhver miljøfiende. Om ikke annet, så minner denne parodien oss om at hele organisasjoner kan bli grepet av den heroiske besettelse. Bare målbare resultater teller, og man vurderer innsatsen i enten tap eller seire. Miljøarbeidet er en kamp, en krig. Særlig når det gjelder å tolke ulike heroiske innsatser som seiere, har enkelte oppvist stor kreativitet.

Ingen av disse reaksjonene synes imidlertid å være tilfredsstillende. Ingen av dem synes å kunne ta innover seg selve apokalypsen. De er alle sammen på vei *bort* fra trusselen om undergang. Ingen blir i angsten, uhyggen og depresjonen som apokalypsens dødspust stinker av. Denne motstanden mot å ta innover seg dommedag og døde ved profetiene, er selv verdt å døde ved. Hvorfor makter ikke apokalypsen å tre frem som en vedvarende sjelelig, politisk og jordisk realitet? Hvorfor er det så vanskelig å være undergangsprofet?

Kunsten å holde økokatastrofen fra livet

Det *er* vanskelig å leve med trusselen om menneskelig ødeleggelse av klodens livsmangfold. Det *er* vanskelig å finne frem til en meningsfylt måte å reagere på. Det kan se ut til å være tre forbundne psykologiske årsaker til dette.

For det første er miljøkrisen sjelden tilgjengelig for sansene. Vi bruker ca. 50 000 naturfremmede kjemikalier i Norge for tiden, men det er ikke mange av disse jeg gjenkjenner på smak eller lukt. Mye av flatehogsten og skogsdøden, vassdragsreguleringen og ut-

byggingen skjer langt unna der folk bor. Forstyrrelse av havstrømmer og is, og økningen av drivhusgasser er det umulig å vite noe om – annet enn gjennom medias flimmer. Alt det som forsvinner – matjord og meitemarker, korallrev og sommerfugler, pinnsvin og fjellrev – ingenting av dette er så lett å være oppmerksom på som det som fortsatt er her. Og de tydelig sansbare forandringene som hopper seg opp – som eksos, flystøy, veibygging, storbylys – kommer så gradvis at det blir vanskelig å tro på deres katastrofale og presserende omfang. Vi klarer ikke tro det vi ikke kan se klart og tydelig. Katastrofefornemmelsene svinner dermed hen i dagens travle rutiner, de kjennes ikke helt virkelige. Det er altså noe ved økokatastrofen som ikke befinner seg riktig vel i realitetsprinsippet verden. Som spøkelser flest slipper de bare til i mørket og i bevissthetens gråsoner. Vårt fremskrittsorienterte ego filtrerer automatisk slike marerittaktige fantasmer bort fra oppmerksomheten. Skal vi kalle dette fenomenet for 'miljøkrisens usynlighet'?

Det neste psykologiske skrittet er ufarliggjøring og fortrengning. Når katastrofen lett glir ut av det daglige oppmerksomhetsfelt, forskyves hele emnet over mot en debatt om prognoser. Vi kan finne frem argumenter som går imot miljøbevegelsens dommedagstall. Er det nå sikkert at dette er så farlig? Tingene er nok ikke så ille, så helsvarte som de hevder. Faktisk har vi aldri hatt det så bra som nå. Miljøforkjemperne kan så stemples som én av flere særinteresser. Vi har utdanningsfeltet, eldreomsorg og miljøvern – hver sin sektor, hver sine pressgrupper. Benektingen hjelpes ytterligere av at det er så mange faktorer som spiller med i miljøproblemene – populasjon, forbruksnivå, miljøskadelig teknologi og sosiale strukturers tregheit. Hver dimensjon er alvorlig nok i seg selv, men fordi vi er lite vant til å tenke relasjonelt – vi foretrekker analytisk oppsplittende perspektiver – er det ikke lett å få øye på nettopp samspillet bak miljøvanskene. Dette gjør det i sin tur enklere å benekte deres omfang.

Til slutt lander en gjerne på hva vi kunne kalle et *dobbeltliv*. Apokalypsen er fortrent men lever videre på et parallelt, delvis ubevisst plan. Vi lever våre liv som om alt er ved det gamle. Samtidig murrer noe om at ingenting er ved det gamle og at en hel masse er riv, ruskende langt ute å kjøre. Men i det daglige opprettholdes evnen til å takle alle oppgaver. En står opp om morgenen, får barna avgårde på skolen, rekker alle avtalene i almanakken og hygger seg med vennene. Samtidig vet en del av

sjelen at det ikke finnes sidestykke til de forandringene vi står foran – uansett om apokalypsen blir konkret realitet eller forblir potensiell realitet.

La oss dvele litt ved hva som møter den som likevel vil trekke dette apokalypsetrollet opp fra kjelleren og gjerne dra det med ut på gatene. Hva slags redsler er det apokalypsen vekker?

For det første, redselen for *lidelse*. Det er smertefullt å ta innover seg tapet av natur, eller å bli seg bevisst kulturens selvdestruksjon. Vi lever i en prometevisk kultur som oppfatter lidelse og sorg som noe ufunksjonelt. Det finnes piller mot hodepine, mot ryggsmerte og mot depresjoner – men ingen piller mot sorgen over og medlidenheten med en døende verden.

Redselen for å kjenne *avmakt*, fortvilelsen over at ingenting nytter, er også viktig. Hva kan vel vesle jeg gjøre? Mitt bidrag blir ikke engang som en dråpe i havet. Omfanget er for stort, vi har ikke kontroll, kjenner ikke svarene og aner ikke hva vi skal gjøre. Både det heroiske (Stå på!) og det prometeviske (Bedre og bedre, dag for dag!) er hjelpeløse mot Pandoras eske og kulden i det øde Kaukasus.

Redselen for å bli stemplet som *pessimist* er påtagelig hos mange. Du skal ikke ytre mange setninger av dette slaget før alle slags varianter av “tenk positivt”-ideologien blir tredd nedover deg. Det er sykkelig å velte seg i ødeleggelser og mulige katastrofer. En fremgangsrisk og lykkelig person skal helst boble over av optimisme, kreativitet og tiltakslust. Hvem ønsker å gå rundt og snakke om naturens død?

Redselen for å virke *dum* ligger i forlengelsen av det forrige. I en prometevisk kultur er kompetanse og kunnskap tingen – da har du kontakt med skaperånden. For å ha rett til å uttrykke bekymring over miljøsituasjonen, kreves det at en også sitter inne med løsningen på dem. Du må ha et teknisk-rasjonelt alternativ å peke på. Har du ikke det, er du uvitende og bør helst holde munn. Og mange gjør nettopp det fordi de føler at de må være omvandrende databanker og fryktløse debattanter for å ha rett til å uttrykke sine bekymringer. Det å handle utfra ens uro for naturen, har dessverre blitt forvekslet med det å skulle være flink i abstrakt argumentasjon.

Ubehaget ved *skyldfølelsen* hører også med. Hvem er du som forkynner miljøsynder for andre? Er din egen sti ren, har du feiet for egen dør? Selvsagt har vi ikke det. Gjennom arbeidet, bilen,

klærne, kjøleskapet, kosmetikken, gjennom alt dette deltar også vi i ødeleggelsene. Gjennom våre ting, de ressursene vi forbruker, deltar vi i handelssystemets overgrep mot fattige land og i industriøkonomiens fortæring av naturen.

Nok. Det er altfor mange “gode grunner” til å overse undergangstruslene. Derfor var det også en psykologisk “natur”lov at etter en slik miljøbølge som Norge opplevde på slutten av 1980-tallet samt med klima-bølgen i 2007, måtte det komme en fase med vantro, benekting, fortrenging og dobbeltliv. Naturens død ble i løpet av 1990-åra igjen nesten et ikke-tema i offentlig politikk og valgkamp. Vernet ble nok en gang slukt av veksten.

Men kanskje bør apokalypsen som sådan ennå ikke slippes helt. Hittil har vi bare sett på hvordan vi holder den fra livet, ennå har vi ikke vært hos den. Spurt den hva den vil oss. Hvorfor den spøker i vårt hus. Hva er det kloden vår, Gaia (eller Zevs), prøver å fortelle oss ved å sende dette skrømtet inn i det senmoderne?

Apokalypsens sjelelige budskap – uro

Det første som skjer når undergangen begynner å presse seg på, er at en dyp uro våkner. Tross alle forsøk på å avskrive og skyve bort anelsene om undergang, så er og blir denne uroen den emosjonelle drivkraften i miljøbevegelsen i vår tid. Tusener av organisasjoner og millioner av mennesker kjenner den urolige basslinjen i katastrofemelodiene. De apokalyptiske urfantasiene har våknet til live igjen, omtrent som monstere fra Frankensteins laboratorium. Vi har gjort hele verden til et laboratorium, og de uforutsette konsekvensene har sluppet løs. Lester Brown skriver: “Enten må vi snu utviklingen raskt, eller så vil den selvforsterkende indre dynamikken i ’utarmings- og nedgangsscenarioet’ få overtaket. De politiske beslutninger vi treffer de aller nærmeste årene, vil avgjøre om våre barn skal få leve i en verden i utvikling eller nedgang.” Hadde det vært en annen tid, hadde han kanskje skrevet: “Zevs har hentet lynkilen, jorden skjelver og fremskrittet kjenner lenkene. Vi må søke gudenes velvilje.”

Noe av apokalypsens budskap er med andre ord et *kall til oppbrudd*. Den uroen som mange kjenner motiverer til å finne andre måter å være i verden på, andre mytiske verdener. Undergangsfantasiene innebærer altså slutten på den prometevske verden – den forutsigbare, evig forbedrede fremtid. Derfor er vi også

urolige, lite selvtilfredse og på søking. Jo mer en fordyper seg i miljøproblemene, desto mer urolig blir en. Denne uroen tilfredsstilles ikke av politiske handlingsplaner fordi ingen av disse hittil har grepet dypt nok ned i vår verdensforståelse.

Fotografier av kloden fra rommet viser oss en rund, blåhvit kule. Men selv om vi har én klode, rommer den mange forskjellige verdener, mange kulturer. Hvilken verden er det undergangen gjelder? Kanskje er undergangssangene spesielt myntet på den verdenen som har stått for de mest omfattende endringer på kloden: den som jeg her har kalt den prometevske. Undergangen – slik den fremstår for fremskrittsorienterte og industrialiserte mennesker – signaliserer død over nettopp denne måten å være på. Den livsverden som kommer til å gå dukken snart er den som er kjennetegnet av en lineær og abstrakt tid, fremskritt, vekst og menneskesentrering.

Tanken her er altså at undergangen ikke bare er noe som skjer med jordklodens målbare temperatur, ozonlag, skogareal og forholdet mellom åkerjord, regnvann og matbehov. Den signaliserer også død over en bevissthetsform, en måte å være i verden på: den nordlige, industrielle og menneskesentrerte kultur. Gjennom undergangsfantasiene opphører fremskrittets selvfølgelighet for oss og, med det, dør vår verden slik vi kjenner den. Den mentaliteten som har skapt de gigantiske strukturene, internasjonal standardisering og industri – slik at veier og fabrikker i Taiwan eller Brasil ikke er særlig ulike de i Frankrike – det er denne hardnakkede realiteten som nå lenkes til Kaukasus. Tidligere har den flydd fritt og spredt den stjalne ilden utover hele kloden. Nå står den i fare for å bli lenket til fjellet, til stagnasjonen.

Dommedag er ikke et punkt i historien

Dommedag er ikke noe nytt. Som Rolf Jacobsen sier i et intervju: "Jeg har vokst opp med dommedagstrusler ... Helt fra jeg var barn, har det vært 'sist på tia'." Kriger, atombomber og årtusenskipete har gitt vårt århundre en spesielt rik flora av dommedagsprofetier.

Å tro at dommedag er noe som skal skje på et bestemt tidspunkt i fremtiden, det er å ta denne fantasien og myten *bokstavelig*. Når apokalypsen er en så utbredt forestilling, så tyder dette på at den *mer er en sjelelig prosess enn et punkt i historien*. Mange

vil da være fristet til å trekke den slutning at dersom apokalypsen *bare* er sjelelig eller mytisk, så behøver vi ikke bry oss. Da er den jo ikke helt virkelig.

Men, ingenting er farligere enn en slik ignorering av det mytiske. Dersom vi ikke tar undergangen på alvor som en sjelelig og mytisk realitet, så blir den nødt til å gjøre seg gjeldende på det språket som en materialistisk og bokstavelig kultur forstår: helt konkret. Hardt stål. Svart aske. Pint jord. En manglende forståelse av apokalypsen som sjelelig budskap vil medføre at vi ikke bryter med det prometevske verdens verdisett. Dermed vil den verdenen måtte fullbyrdes i en bokstavelig apokalypse. Å ta apokalypsen alvorlig som en mytisk og sjelelig prosess, er da å minske sannsynligheten for å måtte gjennomgå apokalypsen som en historisk og sosial prosess. Dersom vi ikke klarer å holde undergangen levende som forestilling og myte, så vil den nødvendigvis komme tilbake som bokstavelig realitet.

Som forestilling er da dommedag et kontinuerlig nærvær. “Dommedag” handler ikke nødvendigvis om en total utslettelse. Den synes bare å være “total” fordi den i seg selv er en stor, total eller titanisk forestilling. Den er mer-enn-menneskelig, en arke-type. Det gjør at når vi skal snakke om den, blåser den seg lett opp, og særlig når den skal formidles gjennom media. Ordene vokser både i munnen og på trykksverten. Men miljøkrisen tar neppe form av én stor apokalypse, snarere som mange små. Og de er ikke bare langt der fremme, mange av dem er her allerede nå. En forståelse av apokalypsen som plasserer den et stykke fremover i lineær tid, forhindrer en i å erkjenne hvordan den allerede har inntruffet på mange steder og på mange måter.

Mange miljøtenkere sier at det trengs en virkelig katastrofe for at vi skal legge om kursen. Vi skjønner ikke realitetene før noe flere Tsjernobyler, giftige algeoppblomstringer, flommer eller orkaner velter inn over oss. Vi kan si at de nesten lengter etter apokalypsen. Den vil rense oss, gi oss sjanse til å begynne på nytt. Men utfra et dybdepsykologisk ståsted vet vi at det knapt finnes grenser for hvilke realiteter mennesker er i stand til å benekte. Historien er full av eksempler på hvordan mennesker kan nekte å erkjenne det som ligger like foran nesen på dem. Mer enn flere økokatastrofer trenger vi derfor en apokalyptisk bevissthet, eller en dødsbevissthet som Jens Bjørneboe kalte det. Å tillate nærværet av apokalypsen i sjelen – det er hva det handler om. For

bokstavelige katastrofer bidrar ikke nødvendigvis til det, selv om de ganske visst gir oss noen solide puff i den retning.

Dommedags sjelelige funksjon i nået er å punktere fremskrittets *hybris* – overmotet, og minne om begrensninger, endelighet, mørket og underverdenen. Neste gang du ser aviser og tidsskrifter trykke store ord om nedgang eller undergang, så er det egentlige betydningsinnholdet ikke den forestående begivenhet, men de sjelelige reaksjonene som dommedag har vekket og fortsatt vil vekke. Ikke få ville innvende at dersom undergangen blir forkynt til å inntreffe om 20 år og dette så ikke slår til, så var påstanden feil og verdiløs. Men da overser man undergangsfantasiens nødvendige plass i sjelens økologi.

Myten om apokalypse henger nemlig sammen med fremskrittets myten som natt henger sammen med dag. Fremskritt og dommedag hører sammen som lys og skygge, venstre og høyre. I en kultur hvor det lineære fremskrittsperspektivet er det normale, vil derfor følelsen av undergang aldri være lenger unna enn skyggen er fra det belyste. Dens funksjon er å minne om umuligheten, det uholdbare og uhørte ved uendelig fremskritt. Prometevs kan ikke styre sjelen lenge uten at en Pandora eller et Kaukasus dukker opp.

Det som virkelig er skadelig for undergangsforestillingen er disse to reaksjonene: 1) Katastrofen er bare en falsk profeti, en feilaktig forutsigelse. 2) Katastrofen kan løses med den rette teknologi, slik at vi slipper å endre oss. Begge disse reaksjonene hindrer dommedag fra å være tilstede i her og nå. Den avvises eller gjøres om til et teknisk problem. I det siste tilfellet fortsetter vi å leve utelukkende i fremskrittssiden av Prometevsmyten. Apokalypsen får fremdeles ikke lov til å virke på oss.

Men apokalypsen angår oss her og nå – det er derfor den trenger seg på. Det “store” valget er ikke om vi skal tro på den eller ei, heller ikke å finne ut hva vi skal gjøre for å unngå den, men om vi kan tillate dens uro å flytte inn. Den vil bli inkludert i livet, komme inn fra kulden. Kanskje kunne vi la den få virke, se hva den vil oss, hvor *den* kan føre oss. Å slippe til den mytiske undergang er som sagt det motsatte av å søke den i en bokstavelig utgave. Jeg aner ikke hvordan vi skal kunne legge om kursen i vår tid, hvordan vi kan stoppe det løpske toget, men jeg kjenner styrken fra undergangssangene.

Undergangsmyten kan lære oss å være i uvitenhet og tåle å ikke kjenne løsningen, samtidig som vi ikke skyver bort uroen. Denne

uroen rommer mye energi og handlekraft, men den virker indirekte. Vi eier ikke denne handlekraften. Vi kan ikke bruke den som et våpen. Vi kan ikke måle dens styrke eller størrelse. Vi kan ikke bruke den til hva egoet måtte ønske. Men den forbinder oss med vår sjelelige økologi fordi det er denne større sammenheng som formidler forestillingene om undergang. Uroen kommer fra en kontekst større enn oss selv, og det gjør det meningsfylt å handle med usikkerhet. Vi har ikke oversikten, men tar likevel det sjelen sender på alvor.

Gjenoppdagingen av en besjelet verden

Moderne tenkning har til nå operert med en død jord. Den har riktignok vært subjektivt vakker, men prinsipielt sett ikke mer enn en klump av mineraler, væsker og gasser som snurrer rundt gasskulen sola. På denne kloden var det kun menneskelige subjekter med ego-bevissthet som var levende og besjelede, mens resten var styrt av mekaniske eller statistiske lover. Vi har operert med en teori om en prinsipielt sjelløs verden og oppdager først nå – bokstavelig – hvordan den i praksis blir stadig mer sjelløs etterhvert som vi sprer vår egen form for livsverden utover kloden.

Nettopp bokstaveligheten, den vitenskapelige entydigheten, i forestillingene om undergang gir oss ytterligere et hint om hvilken verden det er som kommer til en slutt. Spådommene om naturens slutt, handler om slutten på *den entydige, sjelløse naturen*. Hele doktrinen om en mekanisk, atomistisk og fysisk død verden truer med å frembringe nettopp det som lå i denne forståelsen: en *helt* død verden.

Ved at naturen nå setter seg på tvers, blir full av symptomer og truer med å dø, blir den igjen synlig for oss som levende, besjelet. Menneskesamfunnet blir nødt til å begynne å se verden på en ny måte. Til og med ozonlaget og polar-isen angår oss. Hvor “alle” tidligere så lineære kausalkjeder og énveis fremskritt, der ser stadig flere nå nettverk, symbiose og sykluser – altså økologi. Livet på jorden opprettholder seg selv, og bryr seg derfor om seg selv. Utfra denne forståelsen gir det ikke lenger mening å snakke om det levende nettverket av materie og organismer som isolerte, sjelløse mekanismer.

Vi dras derfor mot å gjenoppdage en besjelet verden. Stekene, skogen, jordsmonnet og økosystemene forteller at de *lever* og lider under vår manglende respekt. Vi må re-visjonere våre

forestillinger om det som har vært ansett lavt og verdiløst, alt fra bakterier, luft og hav til selve materien som sådan. Hvis vi ikke slipper til denne forvandlingen av vårt forhold til naturen, vil undergangstruslene rykke nærmere og nærmere på stadig mer bokstavelige, konkrete måter.

Vi har sett at apokalypse er en av sjelens ursanger. Vi behøver verken bli stive av skrekk eller late som vi ikke har hørt den. Kanskje kunne vi etterhvert komme den i møte. Velge å synge med, ikke moraliserende, puritansk, angstbitersk, men med en indre glød. Vi kunne slutte oss helhjertet til Jean des Esseintes utbrudd i romanen *Mot naturen*:

Well, crumble then, society! Perish, old world!

Vi vet ikke hva han bringer, men gamle, gustne herr Dommédag har flere overraskelser i bakhånd, større forandrende evner og et mer flertydig forhold til tiden, enn hva noen prometevisk bevissthet kan skjønne.

Fotomontasje Miroslav Huptych

Fotomontasje Miroslav Huptych

dokumenter

Tsjekkisk eksil, emigrasjon og landsmenn i Norge

Stanislav Brouček

Historiker, etnograf og publisist Stanislav Brouček (1947) jobber i Etnologisk institutt ved det tsjekkiske vitenskapsakademiet, AV ČR. Han har i en årrekke jobbet med migrasjonsproblematikk (Tsjekkere i utlandet eller utlendinger i Tsjekkia). Han har utgitt en rekke publikasjoner, bl.a Til den andre bredden. Tsjekkere i det franske samfunnet 1862-1918. (Praha 2007).

■ ■ ■

Tsjekkisk innvandring til Norge, selv om den på ingen måte er spesielt stor, har en interessant historie. Dens betydning er langt fra marginal og dekker hele andre halvdel av det 20. århundret.

For tiden bor det i Norge omkring tusen landsmenn – ifølge folketellingen i 2001 oppga 1093 av Norges innbyggere tsjekkisk som nasjonal tilhørighet. Tsjekkerne er dermed ikke blant de ti mest tallrike etniske gruppene som bor i Norge. Det er derfor interessant å følge med på våre landsmenns anslag, som varierer fra 200 helt til det tidobbelte. Dette skyldes også det faktum at tsjekkerne lever bare delvis i fellesskap med hverandre i Norge, hhv. er med i foreninger, noe som kan anses som en særegenhet i tilknytning til den tsjekkiske identiteten i dette nordiske landet.

Migrasjonsbølgene og hjelp fra Norge

I mellomkrigstiden bodde det bare noen få titalls tsjekkosllovakere i Norge, for det meste av tysk eller jødisk avstamming. Ifølge opplysninger fra det Tsjekkoslovakiske utenlandsinstituttet drei-

de det seg om 75 tsjekkosllovakiske statsborgere (av dem var kun 29 tsjekkere eller slovakere), og det i to byer: I Oslo, der den Tsjekkoslovakiske klubben, *Československý klub*, fungerte, og i Bergen. Antakelig rett etter München-avtalen og den påfølgende tvangsflyttingen av ikke-tysk befolkning fra grenseområdene i Tsjekkia, begynte flere tsjekkosllovakere å utvandre til Norge, igjen særlig de av jødisk avstamming. Det anslås at ved krigens slutt bodde det bortimot ett tusen tsjekkosllovakere her, og disse ble omfattet av etterkrigstidens repatriering til Tsjekkoslovakia, noe en betydelig andel av dem benyttet seg av. Repatrieringen ble avsluttet i slutten av 1945.

Den påfølgende tsjekkiske migrasjonen til Norge foregikk i tre bølger, og de økte i kraft for hver gang det kom til politiske endringer i det tidligere Tsjekkoslovakia, dvs. etter 1948, 1968 og 1989. Særlig i disse årene vokste nordmenns forhold til tsjekkere gjennom åpen solidaritet og ualminnelig stor materiell bistand.

Kort etter 1948 oppstod i Oslo Foreningen for tsjekkosllovakiske demokratiske flyktninger i Norge, *Sdružení československých demokratických uprchlíků v Norsku*, som ga ut bladet Tsjekkoslovak i Norge, *Čechoslovák v Norsku*. Dets utgivere og foreningens organisatorer var František Třešňák, Vladimír Krajina, Jozef Lettrich, Božena Houdková og Josef Kalvoda (tidsskriftet kom ut fra april 1949). Tsjekkosllovakiske flyktninger gikk gjennom leire i Tyskland før de kom til Norge, og deres situasjon ble komplisert ikke bare pga. konflikten med det kommunistiske regimet de flyktet fra. Mht. beskyttelse av flyktninger (refugees), slik den var nedfelt av den Internasjonale flyktningorganisasjonen (IRO), var ikke flyktninger fra Tsjekkoslovakia egentlig fordrevne mennesker som IRO skulle ta seg av, ettersom de ikke strebet etter å returnere til hjemlandet. Flyktninger fra Tsjekkoslovakia fikk derfor først hjelp gjennom egne organisasjoner for landsmenn, som f.eks. *Czechoslovak Relief Committee* med sete i Storbritannia, og særlig fra Det amerikanske fondet for tsjekkosllovakiske flyktninger (*American Fund for Czechoslovak Refugees*), som var i funksjon allerede fra mai 1948. Dets grunnlegger og samtidig ekstraordinære utsending og Tsjekkoslovas faste delegat i FN, Ján Papánek, henvendte seg til eksiltsjekkeren Anna Kvapilová i Norge, og hun ble hans hovedmedarbeider i å hjelpe tsjekkosllovakiske flyktninger i Europa. Kvapilová hadde en rekke hjelpere i Norge, deriblant andre flyktninger, f.eks. Vlasta Sehnalová og

senere forfatteren Ladislav Řežníček, som arbeidet som sekretærer for henne.

Anna Kvapilová arbeidet som sekretær i Norsk-Tsjekkoslovakisk Hjelpeforening, *Norsko-československý pomocný spolek*, som norske fanger fra 2. verdenskrig grunnla den 23. oktober 1950 til støtte for politiske flyktninger fra Tsjekkoslovakia. Det var kun nordmenn som var medlemmer i denne foreningen (verken eksiltsjekkerne eller Kvapilová var offisielle medlemmer av foreningen), og den ble etablert som et midlertidig organ gitt det akutte behovet for å hjelpe de flyktende tsjekkoslovakene. De kunne selvsagt ikke ane at det ville bli nødvendig med slik hjelp i årtier fremover. Foreningens grunnleggere, som også hjalp Kvapilová da hun kom til Norge i 1948, ble denne fremtredende eksilpersonligheten kjent med under krigen i konsentrasjonsleiren i Ravensbrück.

Norske venner støttet Kvapilová i mer enn å hjelpe enkeltflyktninger fra det kommunistiske Tsjekkoslovakia til å tilpasse seg i det norske samfunnet. Det dreide seg om økonomisk støtte, hjelp i kontakt med offentlige myndigheter, videre hjelp til å finne et sted å bo og en jobb, og de realiserte også større arrangementer. Den største enkelthandlingen var kjøpet av to gamle tyske hus i Gulskogen ved Drammen, dit tjue tsjekkoslovakiske familier flyttet. Etter seks år flyttet de tsjekkiske leieboerne inn i et nytt hus, som Skoger kommune hadde bygd. I 1961 flyttet de igjen, denne gangen til et hus i Oslo som Norsk-Tsjekkoslovakisk forening fikk bygd. En tredjedel av huset var beregnet på norske aksjonærer, den andre tredjedelen leide de ut til studenter og den tredje delen var bebodd av tjuefem tsjekkoslovakiske flyktningfamilier. Norsk-Tsjekkoslovakisk forenings arbeid ble en naturlig del av det offentlige liv i Norge og den fylte rollen som representant for eksiltsjekkerne sosiale og politiske interesser. Den første formannen i foreningen var representant for det konservative partiet, Carl P. Wright, en betydelig personlighet fra den norske motstandskampen under den nazistiske okkupasjonen (foreningen fungerte som et kollektivt medlem av Norsk Flyktningråd). Økonomiske ressurser kom fra medlemskontingenter (fra opptil 600 medlemmer), videre fra gaver og ulike arrangementer. Foreningens årelange varaformann, politikeren Ragnar Andersen, fortsatte denne virksomheten også som foreningens funksjonær, og jobbet spesielt for barna til de tsjekkoslovakiske flyktingene (rett etter krigen, i 1946 og 1947,

organiserte han ferieopphold for barn hvis foreldrene hadde vært ofre for nazistisk forfølgelse i Tsjekkoslovakia, Polen og Østerrike). Fra 1953 kom det hvert år hundre barn av tsjekkoslovakiske landflyktige fra kontinentet på sommerferie til Norge på foreningens regning (senere ble antall barn redusert).

Etter den sovjetiske okkupasjonen av Tsjekkoslovakia i 1968 organiserte Norsk-Tsjekkoslovakisk forening et landsomfattende arrangement under navnet Flagg for Frihet, *Vlajka za svobodu*, siden fulgte andre manifestasjoner hvor man uttrykte sin sympati for Tsjekkoslovakia, som f.eks. festkveld på universitetet i Oslo der Hans Majestet Kongen deltok.

I august 1968 bodde det bortimot fem hundre tsjekkoslovaker i Norge, etter okkupasjonen av Tsjekkoslovakia i august samme år, økte antallet med noe slikt som 250, og det kom gradvis flere. Mens det før okkupasjonen dreide seg om innvandrere som helst fant seg arbeid i industrien, økte utdanningsnivået blant de nye som kom etter okkupasjonen. Universitetsutdannede personer og studenter var representert i større grad. På 90-tallet ble denne trenden med stadig større representasjon av høyere utdannende tsjekkere stadig forsterket. Dessuten økte mulighetene for arbeidsutvandring etter mai 2009, da Norge åpnet arbeidsmarkedet for tsjekkiske borgere, som ikke lenger behøvde å søke om arbeidstillatelse.

I 1989 grunnla landsmenn Tsjekkisk-norsk forum, *Česko-norské fórum*, som har omkring 130 medlemmer og utgir bladet *Forum*. Forumets første formann var Karel Babčický, en tsjekkisk matematiker som kom til Norge i 1969. Umiddelbart etter at han ble utnevnt til formann for sine landsmenn i Norge, fokuserte han foreningens arbeid på hjelp til Tsjekkoslovakia, bestående i innkjøp av medisinsk utstyr og andre varer (rullestoler, spesielle sykehussenger, gåstoler, kopimaskiner, datamaskiner, osv.) Da landsmennene fant ut at mange av disse gavene ble liggende ubrukt på lagre i Tsjekkoslovakia, ble deres innsats i videre hjelpearbeid naturligvis svekket.

I Norge fungerer også andre organisasjoner for tsjekkoslovaker i Norge: Tsjekkisk og slovakisk forening, *Český a slovenský spolek* i Bergen, foreningen av landsmenn ved Norsk teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) i Trondheim som teller noe slikt som tretti medlemmer, samt et uformelt lag av Tsjekkias venner, som har som mål å spre informasjon om Tsjekkia gjennom Norsk Utenrikspolitisk Institutt (Norwegian Institute of

International Affairs) i Oslo, og som hovedsaklig består av personer som tidligere har studert i Tsjekkia. Norsk samfunnsfagsforskning viser at det er interesse for å studere tsjekkerne i Norge. Et eksempel er det diplomarbeidet Stig Arne Skjerven skrev under sitt studium ved universitet i Oslo: "Den tsjekkiske og slovakiske migrasjonen til Norge 1948-1989".

En norsk særegenhet

Hvis vi oppsummerer refleksjonene over tsjekkere i Norge og deres livsskjebner, er det særlig tre hovedmotiver som gjør seg gjeldende. Det første er det faktum at Norge ble endestasjon for de fleste emigrantene, på grunn av ulike omstendigheter gikk det ikke å reise videre til andre land. Det andre gjelder kultursjokk, noen ganger lidelser og savn, som emigrantene av mange grunner opplevde i Norge: alt fra påkjenninger fra å måtte venne seg til et barskere klima, til det å måtte forholde seg til og takle de subjektive følelsene knyttet til det å være utlending. Det tredje er at man fant løsningen til en relativt tilfreds eksistens i det å være ekstra aktiv, gjennom hardt arbeid eller studier.

Blant de viktigste subjektive erfaringene blant tsjekkere i Norge kan man nevne, slik Karel Babčický karakteriserte det, "en norsk svakhet for Tsjekkia og tsjekkere". Kanskje det kan ha noe å gjøre med de to landenes historiske erfaringer, dvs. Tsjekkia i det østerriksk-ungarske monarkiet og Norge som en del av Kongeriket Danmark.

Av det landsmenn har fortalt, står det klart at dette landet eger seg til en bestemt "type" innvandring. Dette er gitt gjennom dette nordiske landets geografiske beliggenhet, der noen av de nyankomne opplevde avstanden fra sivilisasjonen enda sterkere enn f.eks. i Sverige (enkelte oppsøkte da også en slik avstand). På bakgrunn av samtaleene kan man også slutte at en god del innvandrere fra det tidligere Tsjekkoslovakia ikke hadde Norge som mål da de forlot hjemlandet. Norge ble kort og godt det "gjenværende" av de stadig krympende mulighetene de hadde da de dro fra Tsjekkoslovakia. Forfatteren Michael Konůpek, som kom til Norge i desember 1977 etter å ha underskrevet Charta 77, uttrykte det som følger: Selv om han hadde falske forventninger (heller romantiske) til Norge viste det seg til syvende og sist, etter visse problemer med akklimatiseringen, at det for ham var et godt valg.

Innvilgelse av politisk asyl og statsborgerskap skjedde fra norsk side med en viss konsekvens og korrekthet. Dette kan vi demonstrere med tre tilfeller der det i 1969 ble tildelt politisk asyl til tsjekkere. Dersom søkeren var en tidligere politisk fange av kommunistregimet, slik det var f.eks. i den kjente eksilkunstneren Jan Kristoforis tilfelle, fikk vedkommende asyl uten problemer. Dersom det manglet bevis på politisk forfølgelse i Tsjekkoslovakia, fikk søkeren betydelige problemer i forhold til norske myndigheter. Gjennom å benytte seg av muligheten for å anke, fikk vedkommende imidlertid politisk asyl til slutt. Dersom en tsjekkisk emigrant ikke var ute etter å få politisk asyl (som f.eks. den nevnte Karel Babčický, som i 1969 arbeidet i Norge i et internasjonalt forskningsteam), fikk vedkommende uten problemer arbeidstillatelse, noe som for en viss periode var tilstrekkelig for å være i Norge legalt.

Den norske Askeladden og den tsjekkiske Askepott

Tsjekkeres tilstedeværelse i det norske samfunnet er i antall større enn nordmenns, eller skandinavers tilstedeværelse i dagens tsjekkiske samfunn. Den grunnleggende forskjellen består i at mens tsjekkisk migrasjon til Norge før 1989 egentlig ble utgjort av landflyktige personer, består den norske innvandringen kun av enkeltindivider, og utgjøres av diplomater, journalister, forretningsfolk eller studenter (ganske mange av dem studerer på de medisinske fakultetene, spesielt i Hradec Králové og i Praha).

En liten sammenlikning kan kanskje si noe om hvorfor det i er fem ganger flere tsjekkere i Norge enn nordmenn i Tsjekkia (i Praha bor det nå rundt to hundre nordmenn). Det er en sammenlikning av de gjennomsnittlige månedsinntektene: I Norge dreier det seg om 4 840 euro, mot 900 euro i Tsjekkia, dvs. at i man tjener fem ganger mer i Norge enn i Tsjekkia.

Å karakterisere det tsjekkiske elementets tilstedeværelse i det norske samfunnet er imidlertid like vanskelig som det omvendte. Til de hederlige unntakene hører trolig eventyrfilmen om Askepott med Libuše Šafránková, som norsk TV alltid er nødt til å sende på formiddagen julaften. En gang lot norsk TV visstnok være å sende Askepott og nordmenn protesterte. Den tsjekkiske Askepott er dermed en ufravikelig del av den norske julen.

(Oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.)

Milada Blekastads liv slik Madla og Ludvik Vaculík minnes det.

Det skal vanskelig gjøres å finne en person som har representert tsjekkisk-norske kulturforbindelser i samme grad, med samme intensitet og med samme personlige innsats som Milada Blekastad (1917-2003). Hun oversatte og utga tsjekkiske forfattere for et norsk publikum og hun arbeidet gjennom hele sitt liv med verkene til Jan Amos Komenský. Milada Blekastad foreleste ved universitetet i Oslo og holdt kontakten med forbudte forfattere og dissidenter i Tsjekkoslovakia, deriblant ekteparet Vaculík, som Milada var nært knyttet til. Madla og Ludviks Vaculík følgende minner er komplettert med utdrag fra deres rike korrespondanse med Milada, og det er Madla Vaculiková som selv har plukket ut utdragene fra ekteparets private arkiv.

■ ■ ■

Vår Milada

Madla Vaculiková

Hun ble født i desember 1917 i Praha. Hennes far, Jaroslav Topič, var sønn av František Topič, grunnleggeren av et betydningsfullt forlag og utstillingslokale. Jaroslav var Františeks eneste etterkommer, og Milada var Jaroslavs eneste datter. Jaroslav døde i 1936. František Topič solgte forlaget til František Borový. František døde i 1931.

Inspirert av den nordiske litteraturen reiste Milada til Norge, bare 16 år gammel. Der underviste hun barna til bonden på en avsidesliggende gård. Hun forelsket seg i sin venn, maleren Hallvard Blekastad, og på tross av den store aldersforskjellen giftet de seg i april 1934 i Praha rådhus. Hallvard var da 51 og Milada 17. De bosatte seg i Gausdalen og fikk syv barn sammen.

Fra 1957 til 1987 foreleste Milada i tsjekkisk litteratur på universitetet i Oslo, hvor hun i 1969 også mottok sin doktorgrad. Hun hadde da forlenget flyttet fra Gausdalen til Oslo sammen med sine eldste barn, som da studerte ved universitetet. Mannen ble imidlertid igjen i Gausdalen med de minste barna. Doktorgraden ble hun tildelt for avhandlingen "Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský" (*Comenius:*

Forsøk på en skisse av Jan Amos Komenskys liv, verk og skjebne). Hun oversatte dessuten verk av Karel Čapek, Václav Havel, Ivan Klíma, Milan Kundera og Ludvík Vaculík til norsk.

I 1968 ble hun tildelt Bastianprisen (av Norsk oversetterforening) for sin oversettelse av Vaculíks roman "Øksen" og i 1988 ble hun av sine venner i det tsjekkiske dissidentmiljøet overrakt samizdatforlaget Petlices pris for sine oversettelser av samizdatforfattere. Om hennes virksomhet som oversetter skrev Ludvík Vaculík "I en historie med et slikt utfall er det nesten rystende merkelig at nærværet av vår nasjonale litteratur i utlandet avhenger av en eneste person" (*Lidové noviny*, 8. 7. 1977). Hun ble i 1997 tildelt den ærefulle fortjenestemedaljen av president Václav Havel for sin innsats for tsjekkisk litteratur.

Men for meg var ikke denne kvinnen først og fremst forsker, bæreren av medaljer for avhandlingen om Komenský, for meg var hun den dyrebare, kloke Milada som kom til Tsjekkia både en og to ganger årlig på 1970–80 og 90-tallet. Hun hadde omtanke for oss alle, for våre sønner, deres koner og barn. Hun hadde med seg gaver til samtlige og hun husket sågar på bursdagene til våre barnebarn, selv om hun hadde omtrent tretti egne.

I yngre år dro vi sammen med Milada på turer til steder hun mintes, som da hun lette etter stier i Karlicky-skogen hun hadde vandret på sammen med bestefaren hun hadde vært så glad i. Når hun kom til huset deres i Dobřichovice pleide de å ønske hverandre velkommen i hagen, på stedene der han mange år tidligere hadde fortalt henne om naturens undre. Der hadde hun, og har fremdeles, sitt eget tre. I vårt rom har vi en plakett med portrettet av hennes bestefar stående. Under denne setter vi en vase med blomster, som akkurat nå blomstrer, akkurat slik som Milada alltid gjorde det. Professor Patočka, hans to døtre Jana og Františka, venner av deres familie, ekteparet Baclarovi, doktor Fořt, hans datter og mange andre kom til hagen vår for å hilse på Milada, som pleide å invitere alle ut på restaurant. Blant hennes nære venner hørte også fru Dostálová, enke etter en kjent regissør, og hennes datter Madla Dostálová Šulcová. Dessuten besøkte hun sin favorittprofessor Novaková regelmessig.

Etter november 1989 restaurerte Milada et hus med boklagre i Jan Masaryk-gaten. I dette huset skaffet hun seg en romslig leilighet og grunnla Frantisek Topičs stiftelsesfond slik at unge nordmenn skulle få mulighet til å komme til Praha.

Milada i våre liv

Ludvik Vaculík

Da “Øksen” ble gitt ut i Norge før jul i 1968, skjønte jeg ikke hva det kom til å bety for vår familie. Det var Milada Blekastad som oversatte boka. Hun var den fremste ambassadøren for tsjekkisk kultur i Norge. Hun oversatte forfattere som var forbudte her under okkupasjonen, hun foreleste i tsjekkisk på universitetet i Oslo og hun organiserte besøk. Hun fulgte med på og støttet samizdatarbeid. I 1968 opptrådte Tsjekkoslovakia heltemodig på den internasjonale scenen, noe Milada visste å utnytte.

Etter at boken min hadde kommet ut, ble jeg invitert på besøk til *Det norske samlaget* for å diskutere og forelese. Jeg ble til og med invitert med på en konferanse for skandinaviske forfattere som fant sted akkurat da, og det forbauset meg hvordan nordmenn, dansker og svensker kunne forstå hverandre uten tolk, akkurat som tsjekkere og slovakere. Der ble jeg kjent med Milada og vårt vennskap utviklet seg raskt. Hun reiste til og med til Praha to ganger årlig.

I Dobřichovice hadde hun et ungdomstilhus med en stor hage etter foreldrene. Huset ble leid ut, men som utenlandsk statsborger hadde hun rett på å beholde sitt eget rom. Huset og hagen, som var full av frukttrær og andre trær, ga henne noen bekymringer og utfordringer som hun med besværlighet ordnet langveisfra, kostbart ble det også. Når hun kom hjem til Dobřichovice ba hun oss alltid på besøk til hagen sin, hvor vi for eksempel helt ut i juni kunne sitte og spise fjorårets epler. Etter at vi hadde kjent hverandre i omtrent tre års tid spurte hun plutselig om ikke vi ville passe på hagen hennes: trær, busker, gress, roser... Rommet hennes skulle dessuten stå til vår disposisjon. Det var et fantastisk tilbud. Vi hadde ingenting den gangen, ikke engang et hundehus, og når vi var ute på tur med våre tre sønner pleide vi å traske rundt andres villaer og hager.

Vi takket med glede ja til tilbudet, og våre praktisk anlagte sønner tok med liv og lyst fatt på forskjellige oppgaver på eiendommen. En dag ringte Milada oss og lurte på om vi kunne tenke oss å kjøpe huset av henne. Det ville ikke ha vært noe problem for henne å få solgt huset til en fordelaktig pris, men for Milada var det viktigere at vi visste hvem Topič var, og at vi ikke ville foran-

dre noe på stilen til huset eller hagen. Vårt svar var enkelt: "Vi har ikke penger". Hennes svar var: "Det gjør ingenting."

Den gang var Tsjekkoslovakia kjent på grunn av den sovjetiske okkupasjonen i -68, men Milada fortsatte å reise hit som vanlig. Hun stod i en særstilling: hun samarbeidet med den norske ambassaden i Praha, men det var særlig for sitt store arbeid om Komenský, som forøvrig også vårt vitenskapsakademi ga ut i samarbeid med et tysk forlag, at hun ble kjent. Hun fortsatte sitt arbeid om Komenský, reiste rundt i Europa og gikk i hans fotspor. På slutten av livet, da hun lå på sykehuset, ringte jeg henne en gang og spurte "Hva driver du med, Milada?" hvorpå hun svarte: "At du kan spørre! Jeg ligger i sengen med Komenský...". Og med Komenský døde hun i 2003. Nå hviler hun på Olšany kirkegård.

■ ■ ■

Utdrag fra korrespondansen mellom Milada Blekastad og Madla Vaculiková

"Jeg minnes sommeren, de vakre blomstene dine, illusjonen av fred på jorda, og jeg tenker at det nettopp er dette det handler om. Det har aldri vært fred overalt på jorda samtidig, men dersom menneskene virkelig levde på denne jorda og levde sitt liv som en del av jordas liv, natur og historie, ville de ha større fasthet, de ville ha noe å stole på, i alle fall hos oss hvor vi ikke har jordskjelv..."

Oslo 6. 12. 1980

De vakre bøkeskogene, Karlickydalen: og slik kunne jeg fortsatt, helt til det mirakelet som den gang en sommer da blomstene på nattlysplanten åpnet seg og professoren var som en visjon... Noen ganger tenker jeg at slutten på livet også vil bli slik, at alle mørke skygger glir forbi, at bare tiden blir igjen. Derfor er alltid minnet klarere enn det som mennesket faktisk opplevde. Ingen-ting kan lenger hjelpe, ingenting kan avlede oppmerksomheten, vi må ikke, vi ønsker ikke lenger å si noe eller å gjøre noe."

Oslo 31. 3. 1985

De ville ikke la meg oversette [Milada led på den tiden av et hjerneslag – red.anm.], fordi det skal hjelpe hjernen å leges, men

noen ganger er det helt nødvendig. Særlig nå som vi har det flotte forordet til de siste tingene jeg gjerne vil gjøre, forhåpentligvis lar det seg gjennomføre. De ellers så søte nordmennene sier alltid når man til slutt får noe gjort for dem at: det kan da ikke ha vært slik, hva har forfatteren egentlig tenkt, og så videre. Men etterpå, når det kommer ut på engelsk eller tysk, ser de med en gang at det faktisk er sann det er, og plutselig har alle skjønt det – tilsynelatende. Nå for øyeblikket har jeg imidlertid et ordentlig tungt arbeid med gamle brev fra Komenskýs tid...

Oslo 11. 5. 1985

“Nå kommer jeg til å måtte ‘forske’ på Gabriela Preissová – ettersom jeg skal vurdere en doktoravhandling om henne. Det er imidlertid litt på siden av det jeg driver med. Og så skal det trykkes noen brev fra Komenskýs tid som jeg holder på å gi ut i Uppsala, forhåpentligvis kommer jeg til å måtte reise dit...”

Oslo 5. 1. 1986

Når de meldte at folk i Praha ringlet med nøkler måtte jeg undersøke det nærmere, og da jeg sjekket et av Komenskýs sitater dukket i stedet dette vakre ordtaket opp: “Lykke, når den ringler mest, blir den snart gal og brister: dette er vanligvis ulykkens forgjenger...” (Centrum securitatis). Det beskyttet meg mot den største ekstasen, og jeg forstod at det er nå det hele starter – og det var jammen på tide. Senere mottok jeg den triste beskjeden (forsinket) om at herr Skácel hadde gått bort før han rakk å ane hva som var på gang. Uansett er det ingen som kommer til å gi oss tilbake de 40 årene, de 40 årene som vi har vandret i ødemarken. Moses fikk i det minste se det lovede land før han døde...”

Oslo 3. 12. 1989

I morgen kommer det forhåpentligvis til å løsne her også, min stedfortreder er veldig aktiv, hun har allerede samlet 29 000 til et fond for tsjekkiske studenter som ønsker å studere her, dessuten har hun ordnet to studieplasser på den beste økonomiske høyskolen. Det er jo en begynnelse, og så skal vi til rektoren, til teatre, forfattere osv. for å få i stand et møte eller en matiné. Med forleggerne er det litt håpløst, ikke engang *Dálkový výslech* lar seg selge, selv om den fikk strålende kritikker og stadig blir sitert i avisene.

Dessuten må jeg kontrollere den svenske oversettelsen av en av

mine bøker, tyskerne ønsker å gi ut den store boka om Komenský på nytt, og så skal jeg oversette *Asanaci*, forhåpentligvis også mer...

Vi hadde en kjempefin jul med god stemning, Live kom med lillejenta på julaften og på første juledag var vi tyve til lunsj..."

Oslo 1. 1. 1990

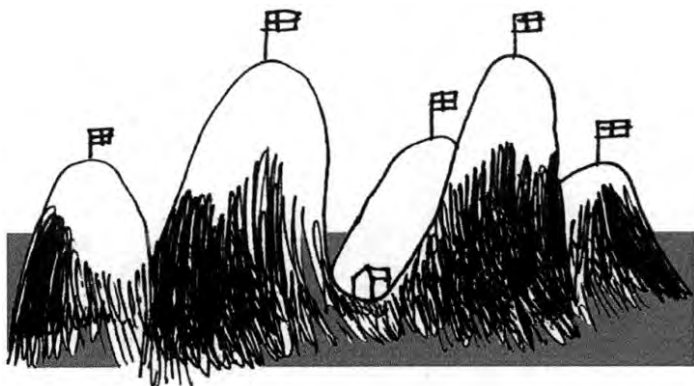
Jeg ser at også dere først og fremst lever i fortiden, i de døde samfunn, akkurat som meg, når jeg er alene. Men har vi ikke alle egentlig den kraften, den livgivende jorden for egen vekst, fra dem? Først den som har avsluttet sin jordlige pilegrimsferd kan være fullstendig her, fullstendig i oss (dersom vi klarer å fornemme det). Slik vender også forfattere tilbake til lesernes bevissthet, de som engang tilhørte våre liv, også de som ble brakt i taushet, og som nye mennesker så bygger videre på...

Du sa at du kanskje kom en tur på nyåret – hvor snart etter nyttår tror du? Jeg har tenkt på at du og Madla engang burde ta dere en ny tur hit. Men jeg ville heller anbefalt våren eller sommeren..."

Oslo 10. 12. 1991

P. S. En liten kommentar til det siste sitatet. Milada fortsatte å reise til oss og til Tsjekkia i 10 år, og vi holdt fram med å skrive til hverandre. Men vi kom oss aldri til Norge for å besøke henne på nytt...

(Oversatt fra tsjekkisk av Betine Huflåtten.)

Illustrasjon Jiří Jirásek

Det landskapsøkonomiske perspektivet

Per Ingvar Haukeland

Den norske økofilosofen, pedagogen og bioregionale samfunnsaktivisten Per Ingvar Haukeland arbeider som forsker ved Senter for natur- og kulturinnovasjonsforskning ved Forskningsinstituttet i Telemark og som professor ved Høgskolen i Telemark i Bø. Fra 1990 samarbeidet han med grunnleggeren av dybdeøkologien, den norske filosofen Arne Næss (1912–2009), om en rekke projekter, inkl. Næss' bestselger Livsfilosofi, 2002, og bøkene Dyp glede, 2009). Haukeland gav ut boka Mystica Eterna (2003) om den norske helbrederen og visjonæren Marcel Hauken (1878–1967). I sin økologiske forskning og aktivisme retter han seg mot bygdesamfunn i utkant-Norge, der han forsøker å gjenopplive tett gjensidighet mellom kultur og levende landskap. I boka Landskapsøkonomi, 2010), som vi publiserer følgende utdrag fra, undersøker Haukeland fenomenet global-lokale (såk. globale) alternativer for bygdeutvikling, altså en slik form for bioregionalt liv som legger vekt på global solidaritet og ansvar. Forfatteren hører dessuten til de medlemmene som grunnla den amerikanske filosofen David Abrams Allianse for etikk, som er en del av kvekerbevegelsen.

■ ■ ■

Landskap er en økonomisk ressurs og en bruksressurs som kan nyttiggjøres på mange måter. Betydningen varierer fra landbrukets direkte næringsrettede ressursutnytting, til den betydning et attraktivt landskap har både direkte og indirekte for bokvalitet, rekreasjon og reiseliv.

Ifølge Den europeiske landskapskonvensjonen (Europarådet 2000) skal myndighetene bli mer oppmerksomme på samspillet

mellom natur, kultur og menneske i landskapet, og folks oppfatninger av landskapet og samspillet. Dette skal ligge til grunn for landskapsplanlegging og landskapsutvikling. Landskapets betydning for identitet, livskvalitet og trivsel skal ivaretas, og samtidig utvikles som en økonomisk ressurs for en bærekraftig lokal og regional utvikling.

Fokuset på en bærekraftig utvikling av landskapet står helt sentralt i Landskapskonvensjonen, og dette setter da også noen viktige rammer for hvordan landskapet kan utvikles som ressurs.

I dette kapittelet skal vi presentere hva vi kaller for *det landskapsøkonomiske perspektivet*, som fremhever hvordan landskapet kan transformeres til en ressurs for økonomisk utvikling, men også hvordan den økonomiske utviklingen kan bidra til å sikre landskapsutviklingen. Et landskapsøkonomisk perspektiv kombinerer landskapets stedlige særpreg, slik det har vokst fram på stedet i samspill mellom natur, kultur og menneske, og folks (både besøkendes og fastboendes) oppfatninger av landskapet, og det er dette som vi knytter til opplevelselslandskapet som bidrar til en økonomisk utvikling, både gjennom produksjonen av private goder og fellesgoder.

Et landskapsøkonomisk perspektiv er likevel ikke bare et økonomisk perspektiv. Implisitt i perspektivet er den bærekraftige landskapsutviklingen. Med andre ord, den økonomiske utviklingen tuftet på landskapet skal ikke forringe landskapets verdier og kvaliteter. Det vi kaller for *den brede verdiskapingen* inngår her som en strategi for en bærekraftig utvikling av landskapet. Det fremhever at den økonomiske verdiskapingen tuftet på landskapet må sees i sammenheng med den sosiale, kulturelle og miljømessige verdiskapingen. Landskapet legger grunnpremisse for hva som utgjør en bærekraftig økonomisk utvikling i et landskapsøkonomisk perspektiv.

Et landskapsøkonomisk perspektiv er videre et konfliktperspektiv. Konflikter er viktige og uunngåelige drivkrefter i landskapsutviklingen. Ulike interesser brynes mot hverandre, og ofte kan det skape problemer og vanskeligheter, men like ofte kan det skape kreativitet og muligheter. Vi finner også konflikter mellom de ulike formene for verdiskaping. En av hovedoppgavene innen det landskapsøkonomiske perspektivet er å få de ulike interessentene til å spille på lag. Det må legges til rette for at ulike brukere og verneinteressenter snakker sammen, og at det jobbes på tvers

av nivåer og faglige skillelinjer for å få til en helhetlig landskapsutvikling med vekt på den totale verdiskapingen.

Siden våre fokusområder er i den rurale utkant, vil vi her bruke litt tid på endringer i det rurale landskapet, for å bedre forstå mulighetsrommet for landskapet som ressurs.

Rurale landskap i endring

Landskap er et uttrykk for samfunnsmessige endringer, spesielt i forholdet mellom natur, kultur og mennesket, og for å bedre få et innblikk i disse endringene skal vi her ta for oss fire epoker i den rurale landskapsutviklingen.

Det tradisjonelle landskapet

Går vi hundre år tilbake levde de fleste nordmenn i et ruralt og tradisjonsbundet samfunn, preget av håndverkstradisjoner og et nært samspill mellom natur, kultur og menneske, uttrykt gjennom lokal kunnskap, ferdigheter, verdier, holdninger og identitet. Livet var hardt og langt fra rosenrødt, men det var samtidig et samfunn der folkekulturen blomstret, i form av folkemusikk, folkekunst, historiefortelling, noe som også satte sitt preg på det ytre og indre landskapet. Det tradisjonelle samfunnet hadde funnet en levevei som var bærekraftig gjennom generasjon etter generasjon. Samfunnet besto blant annet av komplekse, kollektive systemer av natur- og kulturbaserte allmenninger (tilgang på beite, jakt, fiske, vann og kunnskaps- og tradisjonsoverføring, odel, bestemmelsesprosesser, språk). Slike allmenninger ble utviklet av nødvendighet, og de har satt sitt distinkte preg på landskapet og landskapsutviklingen. Som bonde var det viktig å tenke langsiktig, symbolisert ved det å plante et tuntre, og prinsippet om å overlate gården og dets ressurser i samme eller helst bedre forfatning enn da man selv overtok den, sto sterkt. Bonden drev med mangesysleri og det var viktig å utnytte alle gårdens ressurser, noe som også satte sitt preg på landskapet. Man slo gresset rundt steiner og i bekkekanter, og var nøysom med ikke å forbruke men bruke ressursene på en bærekraftig måte. Skogen var spesielt viktig, for her fantes mye av materialene for bygninger og håndverksprodukter.

Det tradisjonelle landskapet var ikke noe statisk landskap. Det

bar hele tiden preg av nye impulser. Nye byggeskikker dukket opp, og det samme med ulike måter å drive jordbruk på. Det var et levende, kulturelt landskap, der mennesket og naturen skapte hverandre. En vandring i landskapet var som en vandring i en levende historiebok, med stedsnavn som beskrev ulike hendelser og historier, også fra mytologien. Det foregikk nyskaping i det tradisjonelle samfunnet, men det bar preg av en mer kollektiv tilnærming, forankret i sosiale og kulturelle forhold, og det ga mindre rom for individualitet slik vi tenker oss det i dag. Det var et stedsbundet samfunn, på godt og vondt.

Seterlandskapet kan stå som et symbol på det tradisjonelle landskapet, og i dag er mange smertelig klar over hvilke endringer som har skjedd bare de siste tiårene. På 50- og 60-tallet kunne det være et pulserende liv på setervollen med budeier, lukten av nylaga ost, melkespann, vakre steinfjøs, store jerngryter, flokker av geiter og kyr som ventet på å bli melket eller som snodde seg oppover fjellsiden på vei til de ekstra gode beiteområdene. Kanskje var der en hest eller to, noen griser, og mangfoldet av blomster og planter, skyggelagte fjellsider og blå himmel. I Valdres Natur- og Kulturpark, den regionen som har flest setre i Norge, var setra stedet hvor man var mer sosial enn nede i bygda. Det var seterdans og et tett samhold i setergrenda.

Det moderne landskapet

Moderniseringen av rurale områder i begynnelsen av forrige århundre foregikk i flere sammenvevde prosesser i tilknytning til kultur og samfunn (skole, språk, media og offentlige institusjoner), den rurale infrastruktur (veier, elektrisitet, hus), landbruket (mekanisering, spesialisering, intensivering, ny teknologi), myndighet (staten tar over mer av lokale naturbaserte og kulturbaserte allmenninger) og økonomien (hjørnesteinsindustri). Disse moderniseringsprosessene satte sitt preg på det rurale landskapet. Tykk røyk fra skorsteinspiper var lukten av effektivitet og produktivitet. Maskinen erstattet hånden.

Folk flyttet fra bygdene og inn til byene. Man gikk da bort fra tradisjonell klesdrakt, dialekt og væremåte. Byen symboliserte framtiden, bygda symboliserte fortiden. Bygdefolk ble karakterisert i den moderne kontekst som bakstreverske, utdaterte og umoderne. Mange forlot landbruket, og de som var igjen skulle

moderniseres og få en yrkesrolle, som melkebonde, sauebonde, grisebonde. Naturressursene skulle utnyttes til ny industri på bygda, og de nye lokalsamfunnene skulle bygges på *hjørnesteins-bedrifter*, som dukket opp overalt i landet.

De to ulike kulturene kunne komme i konflikt med hverandre, men etter hvert ble de også mer og mer avhengig av hverandre. Landet og naturen ble mer intensivt dyrket og forvaltet i produktivitetens navn. Gamle husdyrraser som telemarkskyr og spelsau måtte vike for hybriden Norsk Rødt Fe (NRF) og Dalasau, som ble avlet fram med tanke på produktivitet.

Naturen i landskapet bar preg av standardisering, slik som monokulturelt skogbruk og jordbruk. Bygningene skulle moderniseres, noe som innebar at gamle laftede bygninger ble kledd inn først med kledning og deretter med plater. Landskapet bar preg av ny infrastruktur, som nye veier, kraftledninger, strøm og telefonledninger, skogsbilveier, motorsag, broer, tunneller. Selv fortellingene i landskapet stilnet. Selv om det alltid har vært en kjerne av historiefortellere og tradisjonsbærere på bygda, ble det færre og færre i takt med moderniseringen. Moderniseringen intensiverte etter krigen, spesielt som et resultat av økt levestandard, og skjøt virkelig fart med oljeinntektene. Urbaniseringen fra bygdene til byene fortsatte, mens bonden og den rurale utkant fikk det vanskeligere og vanskeligere. Klarte man ikke å henge med i moderniseringen av landbruket, var det fort gjort å falle utenom støtteordninger. Ettersom levekostnadene økte, ble det lite lønnsomt å drive småskala jordbruk. Vi fikk et relativt nytt fenomen: tomme gårdsbruk og gjengroing.

Moderniseringen i Norge økte dramatisk med oljeinntektene, men selv om levestandarden økte stort fra ca. 1970 og fram til i dag, har ikke livskvaliteten økt tilsvarende. Det er det mange kaller moderniseringens paradoks – vi blir rikere, men føler oss fattigere.

Selv om moderniseringen har brakt med seg store samfunnsmessige fremskritt, i form av vitenskap, teknologi, medisin og velferd, har utviklingen vært negativ på mange områder: tradisjonssamfunn verden over er truet av det moderne samfunn, biologisk, så vel som kulturelt, mangfold er sterkt redusert, gapet mellom fattige og rike i verden har økt, og de økologiske og klimamessige effektene har vært enorme, noe vi for alvor har begynt å se konturene av de senere år.

I dag er det skremmende stille i seterlandskapet – tomme seter-

voller, nedraste steinfjøs, mørke vinduer. Jaget etter økt produktivitet og modernisering på gården og setra har ført til et dramatisk antall nedleggelser. Av 5 000 setre i Valdresregionen er det sommeren 2010 bare ca. 280 igjen i drift. Fjellvåkens skrik følges av et tomt ekko, som om livet var tatt ut av seterrommet. Tomrommet blir forsøkt fylt med minner og historier om en svunnen tid, men det fenger ikke sansene; vi står fortsatt igjen med en følelse av tristhet, og undrer på om framskrittet egentlig er hva det utgjør seg for å være. Heldigvis er dette ikke gjennomgående, og i regionalparkene Valdres Natur- og Kulturpark og i Nærøyfjorden Verdsarvpark har de et fokus på hva som kan styrke seterdriften.

Det postmoderne landskapet

Det moderne samfunnet angrep alle sider ved det tradisjonelle, rurale livet, men ble selv angrepet av et fenomen som er kjent som *den postmoderne vendingen* i samfunnet. Men fenomenet var i stor grad et samfunnsfenomen, hvor folk var blitt lei alle former for “-ismer” og man ønsket å være sin egen lykkes smed. Det var ingen *rett vei* eller *objektiv sannhet*. Folk søkte en frigjøring av individets krefter til å skape framtiden i sitt eget bilde.

Et nytt postmoderne ideal oppsto: *backpackeren*, hvor livet var en reise og et eventyr. Det postmoderne mennesket var mindre opptatt av plikt, rettigheter, nytte, produktivitet eller funksjonalisme, og mer opptatt av lyst, interesse, følelser, drømmer og individuelle valg. For backpackeren var det tradisjonelle samfunnet, der *ingen skulle tru at nokon kunne bu*, et eksotisk reisemål, men som bosted var det like mye et fengsel som det moderne samfunnet er det.

Det interessante med den postmoderne vendingen, sett fra den rurale utkanten, var ikke individorienteringen, men det kulturelle fenomenet at folk ble lei det standardiserte, masseproduserte og effektive, og at flere nå etterspurte det unike særpreget i det rurale landskapet og tilknytning til produkter som kunne assosieres med landskapet. Den postmoderne vendingen har ført til fremvekst av flere landskapsentreprenører. Det har vært en fornyet interesse for hva som ble oppfattet som det tradisjonelle, enkle og gode liv på bygda, hvor landskapet var og er en viktig attraksjonsfaktor. For noen år tilbake ble det gjort en nasjonal undersøkelse om nordmenn ønsket å flytte på et småbruk i den rurale utkant, og her

kom det fram at så mange som 200 000 nordmenn ønsket å flytte. Dette har vært en trend som har en annen forankring enn den grønne bølgen på 1970-tallet. Telemarksforskning gjennomførte i 2005 en analyse av denne trenden i Vest-Telemark, blant annet ved å intervju nærmere 80 familier som hadde flyttet til småbruk i den rurale utkant. Vi fant at mange flyttet på bakgrunn av lyst, interesse og drømmer, og at landskapet gården var den del av var av stor betydning. Dette er ressurssterke mennesker, og de fleste hadde flyttingen som et felles familieprosjekt. Flyttingen representerte et livsstilsvalg med vekt på nærhet til naturen, det enkle og gode livet, sammen med familien og deltakende i å virkeliggjøre drømmer – også kjent som *livsstilflyttere*. Mange er ressurssterke mennesker som tar med seg en betydelig kapital inn til bygda, som investeres i bygninger, gården og i landskapet. Landskapet er viktig, men i den postmoderne kontekst varierer det hvor mye de ønsker å involvere seg lokalt. Over halvparten av de som flyttet brakte med seg arbeid, og mange hadde sine nære nettverk utenfor bygda. Likevel har de satt i stand bygninger og brakt liv på gårder som før sto tomme. I den senere tid, ser vi at flere også er opptatt av å engasjere seg mer lokalt i det som skaper landskapet.

En kritikk av postmodernismen har vært at innflyttere og besøkende er mer opptatt av seg selv og sitt enn å bidra til bærekraften i lokalsamfunnet, og andre mener at drømmesamfunnet på mange måter er som et “lykkehjul”, der alle går etter hva som gir umiddelbar lykke, men at trenden ikke nødvendigvis bidrar til de langsiktige prosessene mange lokalsamfunn i den rurale utkanten trenger. Likevel, det er ikke tvil om at den postmoderne vendingen har bidratt til at det rurale landskapet igjen er blitt levende med stedlig kulturell praksis, alt fra byggeskikk, historiefortelling og mangesysleri, og selv telemarkskua har, som vi har sett, fått sitt eget meieri i Fyresdal. Det bygger på en mottrend til globaliseringen som vi kan kalle for *lokalisering*. Uansett hva man måtte mene om denne trenden, har det bidratt til å fornye det rurale landskapet med besøksnæringene som drivkraft, og det har igjen skapt optimisme for mange på bygda.

Framtidige, *glokale* landskap

Hvordan vil de framtidige endringene i det rurale landskapet se ut? Hva og hvem er det som driver endringene fram? Den

postmoderne trenden og opplevelsesøkonomien fortsetter, men det kan virke som om det med klimakrisen og finanskrisen er kommet en ny bevissthet både blant fastboende, de som flytter på seg, og besøkende. Vi kan se det med en økende interesse for økoturisme og geoturisme. Fokuset er mer på hva som kan bidra til en bærekraftig utvikling, altså en utvikling som ikke går på bekostning av de verdiene man ønsker å hegne om, også for framtidige generasjoner.

Vi ser også at flere og flere er opptatt av globale forhold, og at det som skjer lokalt skal ha et globalt tilsnitt. At produkter skal være natur- og klimavennlige er noe flere tilbydere også i den rurale utkant kjenner på. Folk som er på jakt etter å flytte, kan se etter steder der det legges til rette for en mer natur- og klimavennlig livsførsel, for eksempel med arealplanlegging, hus, sykkelmuligheter, m.m. Videre synes folk lokalt å være opptatt av at deres utfordringer lokalt må tas hensyn til på den globale arena. Vi kan derfor snakke om en *global* utvikling, en utvikling der det lokale og globale går inn i hverandre. Det er ikke om å gjøre å reise på bygda for å isolere seg fra hva som skjer ellers i verden, men nettopp være et eksempel på hva som burde skje både lokalt og globalt.

Selv om det eksisterer ett verdiskapingsprogram for naturarven og ett for kulturarven, mener vi det er gode grunner til, i et landskapsøkonomisk perspektiv og i et framtidig, *globalt* landskap, å se disse mer under ett. For det første mener vi at det er et større verdiskapingspotensial i samspillet mellom natur og kultur i landskapet enn det er hver for seg. Det gjelder da å få virkemidlene både for natur og kultur til å spille på lag, noe som kan utløse større ringvirkninger på verdiskapingen. For det andre er det vanskelig å komme utenom samspillet mellom natur og kultur når fokuset er på bærekraftig bruk av landskapet. Myndighetene ønsker å verne om naturen i landskapet fra ødeleggende menneskelig handling, men det er også gode eksempler på hvordan mennesket og kulturen har spilt på lag med naturen over generasjoner. Det har alltid vært endringer i det rurale landskapet, men det vi spør oss er hvordan endringene kan gå i en bærekraftig retning som hegner om de verdier og kvaliteter ved landskapet som vi ønsker å bevare for framtidige generasjoner. I den forbindelse finner vi at det er viktigere å definere mennesket og kulturen *inn* i landskapet, ikke *ut* av den.

Opplevelseslandskapet

Uttrykket *opplevelseslandskapet* sier noe om både grunnlaget for våre oppfatninger av landskap og hvor dypt disse sitter i forhold til landskapets indre og ytre sider. Involverer du deg i en dugnad på et steingjerde eller slår en eng med ljå, vil du oppleve landskapet på en annen måte enn om du bare ser det fra “utsiden”. Oppfatningene av landskapet kommer da fra innsiden av landskapet, ikke utsiden. Vi mener å se en økende interesse, spesielt i besøksnæringene, etter produkter som fremmer opplevelse og involvering på stedet i det som skaper et steds landskap. Det kan både dreie seg om fysiske elementer, som å bruke ljå på slåttenger, men også fortellinger, historier, myter og legender som kan knyttes til landskapet. De materielle og immaterielle sidene av landskapet sees i sammenheng. Dette kan gi steder hvor det fortsatt er et levende samspill mellom det indre og ytre et fortrinn i opplevelsesøkonomien der ulike steder kjemper om folks oppmerksomhet.

Opplevelseslandskapet skaper en ny og spennende kompleksitet for landskapsforskere, fordi det har ingen klare grenser, og det utfordrer det som kan “lukke” landskapet for allmenn tilgang. Opplevelseslandskapet strekker seg utover de fysiske grensene, i tid og rom, og de mentale grensene til et mangfold av oppfatninger, drømmer og forestillinger. Det indre landskapet er hva vi bringer med oss i møte med det fysiske, og det har både en subjektiv og intersubjektiv side, og det er knyttet til vår sosiale og kulturelle forankring. I hvilken grad opplevelsen kan prege landskapsoppfatningen, avhenger av hvordan det ytre og det indre landskapet relateres til hverandre, både for besøkende og fastboende. For at opplevelseslandskapet skal øke i verdi og attraksjonskraft, er man avhengig av *de gode møtene* hvor det er et samsvar mellom det indre og det ytre landskapet.

Prosjektet Nærøyfjorden Verdsarvpark i programmet Naturarven som verdiskaper har tittel: “Verdiskaping skjer i møtet”, og det dreier seg om nettopp å skape en god møteplass både for fastboende og besøkende. Når det kan komme flere hundretusener mennesker i sommermånedene rett utenfor stuevinduet ditt, og du føler at du blir beglodd og ikke får ta del i det møtet som skjer, kan man lett føle en fremmedgjøring i tilknytning til eget sted. Derfor kan det være et utgangspunkt for å skape en ny form for

besøksnæring, der det gode møtet står i sentrum. Landskapet er i den sammenheng en viktig helhetlig ressurs og den må tas vare på for at den skal kunne fortsatt brukes på en bærekraftig måte. Nærøyfjorden er en del av Vestnorsk fjordlandskap, og det innebærer at folk har begynt å se på landskap mer som en mulighet enn en trussel, og da øker også mulighetene for landskapsentreprenøren til å bruke landskapet som en ressurs.

Fra et bærekraftig, landskapsøkonomisk perspektiv er det samtidig ikke snakk om bare å tilpasse seg besøkendes forventninger til stedets landskap. Det er et spørsmål om hvordan man formidler de verdier og kvaliteter man ønsker at stedet skal bli assosiert med. Det blir derfor viktig å få til et samspill mellom stedets særpreg og hva folk bringer med seg av assosiasjoner og forventninger for å styrke attraksjonskraften. Opplevelseslandskapet kan på denne måten være det som binder sammen forholdet mellom en interessant og et sted.

Janteloven

1. *Du skal ikke tro at du er noe.*
2. *Du skal ikke tro at du er like så meget som oss.*
3. *Du skal ikke tro du er klokere enn oss.*
4. *Du skal ikke innbille deg du er bedre enn oss.*
5. *Du skal ikke tro du vet mere enn oss.*
6. *Du skal ikke tro du er mere enn oss.*
7. *Du skal ikke tro at du duger til noe.*
8. *Du skal ikke le av oss.*
9. *Du skal ikke tro at noen bryr seg om deg.*
10. *Du skal ikke tro at du kan lære oss noe.*

Janteloven ble formulert av den norske forfatteren Aksel Sandemose i boken En flyktning krysser sitt spor.

Loven har ti bud og ikke bare i nordmenns bevissthet har denne loven blitt et uttrykk for menneskets ondsinnethet og majoritetssamfunnets tyranniserende press på enkeltmennesket. I følge forfatteren er Janteloven medfødt.

Inspirert av Arne Næss' dybdeøkologi

Jiří Zemánek

Jiří Zemánek (1953) er kunsthistoriker, kurator og publisist. Han er engasjert kultur- og økologiaktivist. Han er interessert i skjæringspunkter mellom kunstnerisk virksomhet, økologi og åndelighet, paradigmeskifte og tilblivelsen av en ny og helhetlig kultur. Dette har han forsøkt å vise gjennom utstillingene Villmarken – natur, sjel, språk (Galleriet i Klato-vy-Klenová, 2002), Se for et lys! (Det moraviske galleriet i Brno, 2004) og Fra jorden, over åsen og opp i himmelen ... (Det nordbøhmiske galleriet, Litoměřice, 2005). Han var en av medforfatterne av det tsjekkiske "Forum for framtidens parlament" (2009). Han driver også med oversetting og redigering av tekster om dybdeøkologi, geomanti, helhetlig kultur og ny kosmologi. Han samarbeider med magasinet PROSTOR og tidsskriftene Hagia Chora og Sedmá generace. Sammen med venner har han grunnlagt foreningen PILGRIM, der målet er total livsstilsendring mot "jordnærhet". Han er medlem av selskapet Eurosolars tsjekkiske seksjon. Artikkelen var oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.

■ ■ ■

"Noe av gleden skyldes bevisstheten om vårt inderlige forhold til noe større enn egoet vårt. Noe som allerede har eksistert i millioner av år og som det er meningen skal eksistere i millioner av år til. Når egoet vårt utvides og fordypes, kommer de nødvendige tiltakene av seg selv. Naturvern føler og oppfatter vi dermed som vern av vårt eget jeg."

Arne Næss

I fjor døde to betydelige økologiske tenkere av verdensformat, begge i en alder av mer enn 90 år. Den ene var kulturhistorikeren og økoteologen Thomas Berry (1914-2009), den andre økofilosofen Arne Næss (1912-2009). I vår vestlige kultur representerer de virkelig "de gamles visdom". Deres tanker og visjoner kommer til å hjelp oss i våre forsøk på å skape en ny, mer økologisk og åndelig mer følsom sivilisasjon i årtier, kanskje hundreår, fremover. Begge har tilføyd økologien et bredere perspektiv med holistisk og transpersonale tankegang, der de bidrar med deres egen personlige erfaring. Berry utviklet "den nye historiens" kosmologi

og visjonen om “den økosoiske tidsalderen”, Næss bidro med sin filosofiske måte å se “dybdeøkologi” på, som et mulig metodologisk instrument for å løse konkrete, økologiske problemer.

Arne Dekke Eide Næss ble født i Slemdal ved Oslo i 1912. Etter avsluttede studier ved Universitetet i Oslo i 1933 fortsatte han med videre filosofistudier i Paris og Wien, der han ble tilknyttet gruppen av filosofer som gransket empirisme og logiske analyser (Næss gikk på den tiden også gjennom kurs i psykoanalyse). Etter det jobbet han i tre årtier som professor i filosofi ved Universitetet i Oslo. Han tok for seg et bredt spekter av filosofiske spørsmål: Lingvistisk logikk, betydning og kommunikasjon, forholdet mellom fornuft og følelser, og han skrev også bøker om Baruch Spinoza og Gandhi, som hadde en viktig innflytelse på hans egen filosofiske tankegang.

I 1969 forlot Arne Næss universitetet for å kunne utvikle sine økologiske ideer og også for å drive praktisk økologisk arbeid. Teori og praksis var for ham to sider av samme sak: I 1950 ledet han den første ekspedisjonen til den høyeste toppen i fjellkjeden Hindukush i Pakistan, Tirich Miru, 7708 meter over havet. I den perioden da han formulerte grunnlaget for sin dybdeøkologiske teori, lenket denne erfarne fjellklatreren seg sammen med andre økologer fast i fjellet. Det gjorde han foran Mardalsfossen i et forsøk på å få den norske regjeringen til å gå bort fra planene om å bygge en demning i en av fjordene som denne fossen forsynte med vann. Næss mente rett og slett at økologiske tanker krevde politiske aksjoner.

Med begrepet dybdeøkologi uttrykte Arne Næss i 1972 en tanke om at naturen har sin indre verdi som er uavhengig av hvor nyttig naturen er for mennesket. Alle naturens levende former bør kunne få utvikle seg fullt og fylle sin funksjon. Denne økosentriske, åndelige måten å oppleve naturen på så han i kontrast til den antroposentriske måten, som han kalte “grunn økologi”, og som etter hans mening ser naturen pragmatisk, ut fra utelukkende menneskelige behov og interesser. Forskjellen mellom dybdeøkologi og grunn økologi kan også tolkes slik at dybdeøkologi tar for seg hva vårt nære forhold til naturen består i og hvordan dette forholdet avspeiler seg i vårt indre liv, hvordan vi lærer oss selv å kjenne (eller – sagt med Næss – hvordan vi realiserer oss selv). På den andre siden finner vi grunn økologi, som ser naturen først og fremst gjennom økonomiske og finansielle beregninger. Grunn økologi tilslører verden utenfor menneskets verden og vår indre tilknytning til

den. Alternativt kan vi se forskjellen mellom dybdeøkologi og grunn økologi som en forskjell mellom en "dybde"-erfaring (vår fysiske, sanselige fordypelse i naturen) og en "grunn" måte å se naturen på (der vi ser oss selv abstrakt, avsondret, som stående utenfor resten av naturen). Slik tenker f.eks. den amerikanske økofilosofen og fenomenologen David Abram. Arne Næss var imidlertid ikke så veldig fornøyd med begrepet "grunn økologi". Derfor brukte han heller ordet "reformøkologi" når han snakket og skrev om en mer pragmatisk økologi. Selv forklarte han det slik at dybdeøkologi var et forsøk på å benytte seg av en dyp sonde for å finne ut av hva de økologiske problemene bestod i.

Et viktig aspekt ved Næss' dybdeøkologi er tanken om et vidtfavnende "økologisk jeg" og en beslektet tanke om identifisering med andre vesener i det store samfunnet vår levende jord består av. Denne identifiseringen kan forstås som en del av selvrealiseringsprosessen. Her var Arne Næss meget påvirket av Østens tankegang, både buddhisme og hinduisme, og da spesielt Gandhis radikale konsept *ahimsa* (gjør ikke andre skapninger vondt). Næss siterte i denne sammenhengen ofte den australske økologen og feministen Parsy Hallens utsagn: "Vi er her for å omfavne, og ikke erobre, verden." Denne dybdeøkologiske, deltakende måten å se naturen på er i våre dager i ferd med å bli del av et nytt paradigme, slik Fritjof Capra har vist. Denne måten forutsetter at det ikke finnes noen fast skillelinje mellom oss og naturen rundt oss, altså mellom "det indre" og "det ytre". Som menneskelige vesener er vi en uatskillelig del av den omfattende livshistorien "alle veseners samfunn" – ett stort helhetlig, levende samfunn. Denne tanken åpner ikke bare for begrep om at verdenen utenfor menneskets verden er et intelligent univers med sjel (ikke bare et sett døde, materielle objekter), men også for et nytt perspektiv om menneskelighet med potensial for "indre vekst". Sagt med David Abram: "*Vi er mennesker kun i vår kontakt og omgjengelighet med det som er ikke-menneskelig.*"

Ansikt til ansikt med den voksende økologiske tilintetgjørelsen av planeten vår viser det seg tydelig at den "ytre" materielle veksten forlenget har nådd sine grenser. Å la den fortsette kan ikke være annet enn selvmord – sett på bakgrunn av menneskehetens videre utvikling. Dette historiske øyeblikket er en utfordring, som gir oss en sjanse til å gjennomføre radikale systemforandringer for å bedre vår sivilisasjons utsikter og hele vår vestlige kulturs karakter. Denne

kan sammenfattes i følgende spørsmål: Kunne vi ikke legge om vår forbrukerfiksering på ytre, materiell vekst, som fører til dagens økologiske degradering av verden, mot indre vekst, utvidelse og fordypning av vårt eget menneskelige vesen slik at vi på en empatisk måte forenes med andre vesener i dette levende universet? Det ville uansett betydd et viktig skritt mot modenhet for sivilisasjonen vår. Jeg tror at etter hvert som den globale økologiske krisen øker i omfang, vil vi seriøst måtte ta inn over oss perspektivet som gjelder "indre vekst", et perspektiv Arne Næss' dybdeøkologi og Thomas Berrys åndelige økologi har åpnet for oss.

Fotomontasje Miroslav Huptych

fabuleringer

Styrer vi klar av malstrømmen?

Romana Křenková

Romana Křenková (1955), forfatter av føljetonger, dikt og reportasjer kommenterer regelmessig verdens begivenheter i sin særpergede personlige stil. Oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.

■ ■ ■

Da den norske sjøfareren Thor Heyerdahl seilte den legendariske Kon-Tiki-flåten så godt som syv tusen mil til Raroia-atollene i Fransk Polynesia, en gruppe koralløyer hvis navn alene vekker en nærmest mytisk følelse i en mellomeuropeisk landkrabbe, var det med en eventyrers øyne han stirret inn i stillehavsbølgene. Han hadde all verdens tid i dette åpne, endeløse rommet, hvor stjernene viste vei nattetid, og hvor han befant seg i det mest intime favntak med havet. Han bøyde seg over rekken på balsatreflåten, bygd etter de gamle inkaenes modell, og på hele reisen fra havnen i Callao i Peru så han intet annet enn den blå fargen til to uadskillelige søsken – havet og himmelen. Havet var nesten som da Gud skapte det, og det streifet ikke en gang sjøfarerens tanker – dette var kort tid etter krigen, i 1947 – at det kunne se annerledes ut.

Vi skriver nå 2010, mange år etter at Heyerdahl på Kon-Tiki kom fram til den mytiske øygruppen, direkte gjennomskåret av steinbukkens vendekrets. Mens en rød undervannsgeysir av olje rant og blødde ut i Mexikogulfen, dro direktøren for selskapet British Petroleum Oil, som forårsaket tragedien, sammen med sin unge sønn til den sør-engelske kysten for å seile. I disse dramatiske dagene uttalte den amerikanske presidenten, angivelig verdens mektigste mann, på høyeste nivå at han hadde lyst til å gi de

ansvarlige for svineriet i Gulfen et spark i baken. Da disse ordene falt fra en statsmann, spurte vi oss, vi mindre mektige, hvorfor han skulle eller ville gi noen et spark bak. Dette er snarere slike midler vi vanlige borgere bruker for å løse tvister og småkrangler oss i mellom, den mektigste mannen har vel andre og langt mer effektive midler. Selv om det for dem, som bare har spark å tilby som løsning, sikkert var oppmuntrende å høre presidenten la sinnet få utløp på en så menneskelig måte. Han viste jo slik at han er en vanlig dødelig, at han også kan snakke med kraft når han blir sint, rett fra leveren, og til syvende og sist også ordne opp slik man gjerne gjør det på puben. Det verste var imidlertid at alt så ut til å ende med dette imaginære og teoretiske sparket i Tony Haywards eller snarere hele selskapet BP OILs, bak. Samtidig sto guvernøren i staten Louisiana fortapt foran TV-kameraene på en strand og klaget. Vannet bak ham var farget rødt av olje og var i ferd med å beleire staten hans fra sør, og han klaget over at redningsarbeidet av en eller annen grunn hadde kommet veldig seint i gang og at det stadig ikke ble gjort nok. Med en desperat gest slo han ut med armene og viste hvordan en liten gruppe på ti menn, som var sendt til åstedet av British Petroleum, arbeidet på stranden i selvlýsende frakker, og hvordan den samme gruppen sakte som dovne lus samlet opp oljerester som hadde festet seg til den en gang så vakre hvite stranden. I TV-reportasjen ble det videre sagt at på grunn av varmen fulgte redningsmannskapet en arbeidsrytme hvor tjue minutters oppsamling av oljerester ble fulgt av tjue minutters hvile. Deretter vinket guvernøren i retning havet og så fortvilet mot det fjerne, der to mindre båter lot til å være i hva vi kan kalle operasjon. Dette triste bildet viste svært tydelig kontrasten mellom karer på puben på den ene siden, som løser problemet ved å sparke hverandre bak, fordi dette er den måten de vet at de raskt og definitivt kan oppnå en slags rettferdighet på, og Barack Obama på den annen side, USAs president, som på samme måte, men helt uten konsekvenser truer selskapet British Petroleum, og fremfor alt dets direktør, Tony. For det er et faktum at selv om en slik måte å oppnå rettferdighet på er ganske klar og konkret og har sin aksjonsradius innenfor arealet av puber overalt i verden, er det jo ikke klart hvorfor presidenten snakket om dette middelet når han ikke mente det alvorlig. Dette var åpenbart siden guvernøren i Louisiana og fuglemammaene i redene sine ventet forgyeves på hjelp fra den mektigste mannen i verden, som – slik det ofte

sies, selv om man nesten ikke kan tro helt på det– ved hjelp av sin kjernefysiske koffert kan utløse apokalypsen. Uansett utløste åpenbart ikke presidentens trussel noen frykt overhodet i det transnasjonale selskapet British Petroleum, for konsernsjefen Tony Hayward, den ansvarlige for problemet i Gulfen, dro som nevnt til yachten sin utenfor kysten av Sør-England for å slappe av. Det er imidlertid svært vanskelig å forstå denne utflukten hans fra et dypere perspektiv. Det er nok å se på pelikanen som hjelpeløst og vantro klasker med nedtyngede vinger der Mississippi renner ut i Mexikogulven. Mississippi, som med Paul Robesons munn og hjerte synger sin triste deltablues. Til hjertet smelter med sorg og smerte over elva, fuglene, verden og den tragiske Tony Hayward, som i denne for Mississippi så vanskelige stund seiler rundt i Sør-Englands fremdeles rene farvann. Hvor lenge vil det vare, Tony?

Elva sovner etter en strabasiøs dag. I morgen våkner den opp slik den har gjort hundrevis av år før, uten hensyn til oljen som angriper fra Gulfen. Pelikanen fra elvemunningen kommer allerede til å være død. *Old man river*, som i uminnelige tider har trukket tunge båter etter tau, denne Jordens evige innbygger lever ut sin skjebne og synger: “Jeg er trøtt av livet, men fryktelig redd for å dø.” Livets elv glemmer ikke den gamle mannen og i den endeløse og likeglade strømmen, som flyter avgårde helt til tidens ende, løser alt seg opp, både godt og ondt. Slavenes skjebne løser seg opp, på vannet flyter Pauls svarte øyne og hans dype stemme, som sørger *you are my destiny*, du er min skjebne, elv... Og hun – Mississippi, nå rød av olje – drukner fugler som ikke kan fly, hun blir fuglenes bevegelige grav og drukner en svart manns slit. Elva renner ustoppelig og i sin massive kropp som stadig forvandles og aldri er den samme, glemmer hun og forliker alt... Mens sommerens slutt rykker stadig nærmere, vet man at det fete oljebeistet drar seg som en tykk slange langs Mexicogolfens bunn, og man vet aldri hva man kan forvente av en slange.

Når sjelen til Thor Heyerdahl, som gikk bort for bare et par år siden, flyr over en himmel hvor stjerner viser vei og ser ødelegelsene på jorden og hvordan vi behandler en av de største gavene vi har fått, havet, må det føles sårt. Thor oppe i det himmelske kjøkken ser håpet som tennes når mennesket bare blir litt lydig overfor fornuften og naturens kloke stemme. Sjelen hans ser også, i motsatt fall, hvordan Lammet bryter det syvende segl, og Thor hører hvordan Apokalypsens andre engel blåser i basunen og et

digert brennende fjell styrter i havet. En tredjedel av alle hav forvandles til blod, likt menneskeblod, mens havets skapninger forgår, og døde med oppblåste mager flyter opp til overflaten. Som hos Edvard Munch, den norske og allmennmenneskelige angstens maler, runger et skrik gjennom verden, det skinger fra halsen til et menneske som holder hendene over ørene for å ikke høre seg selv, fordi det aller skrekkeligste er stillheten som utspiller seg i det indre. Det virker ufattelig at nettopp dette bildet, hvor maleren overskred lyset og kastet seg inn blant djevler, for ikke lenge siden ble stjålet fra museet i Oslo. For denne avbildningen av den dypeste metafysiske fortvilelse kan man bare se på i korte øyeblikk, på skrå og kun noen få ganger i løpet av livet. Mennesket som ville ha dette bildet, er ubegripelig, med mindre vedkommende var en variasjon over, og en viss avart av de grådige og kyniske sjefene fra British Petroleum Oil, ja med mindre han er en kloning av Tony Hayward.

Fotomontasje Miroslav Huptych

De tsjekkiske fondene

Eduard Martin

Eduard Martin (hans egentlige navn er Martin Petiška, sønn av forfatteren Eduard Petiška, som er kjent også for norske lesere) er dikter (Min Faust, Den tsjekkiske boka om døde), romanforfatter (Profet, Regn), novelleforfatter og historieforteller (Ektemannen fra mars, Englekunder), dramatiker (Tre japanske skuespill om kjærlighet, En ung mann fra Jerusalem), essayist (Heraldiske essays, Kunsten å være rotarianer). Han har ledet et kunstgalleri, forelest på en rekke institutter og er sjef for forlaget Martin, som gir ut bøker på ti språk. Oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.

■ ■ ■

Forleden dag falt det meg inn hva som muligens hadde skjedd hvis Jordens geologiske underjordiske lag i sin tid hadde forskjøvet seg litt... og vi nå hadde hatt:

De tsjekkiske fondene, slik Norge i dag har sitt oljefond.

Tenk om innbyggerne i området rundt fjellet Říp våknet opp en vakker dag og fikk se at det steg noe utrolig opp fra Seiferts "fjell" i horisonten, at det sprutet en heftig gigantisk geysir av olje opp i skyene...

Og geologene ville ristet på hodet over at det var mulig at ingen hadde oppdaget denne kjempestore underjordiske formuen... for under det tsjekkiske lavlandet lå det jo en veldig innsjø av "gull", ja, rett og slett en så utrolig mengde olje at Arabias eventyrlige oljerikdom bare ville være en bitteliten oljepytt til sammenlikning...

I denne fantasien finnes oljen overalt... fra Krkonoše-fjellene til Šumava ligger et "tsjekkisk oljehav" under jorden, Mare nostrum naftarum..., fra Aš helt til grensa mot Slovakia... alt som hører til Tsjekkia ligger rett og slett på en kjempediger underjordisk skattkiste fylt av olje... På samme måte som Skaperen en gang i tida la "honning" i form av gull og sølv inn i Tsjekkias fantastiske "kube" til Premyslidene og Luxemburgerne, og "honning" i form av uranmalm til senere tider, så hadde Han nå som en fantastisk gave også lagt et hav av olje under det tsjekkiske lavlandet...

Først ville det antakelig bryte ut begeistring.

Ekstraavgaver ville sprute ut av avistrykkeriene... og forbausede mennesker ville sprunget ut av husene sine og revet avisene ut av hendene på avisselgerne i Tsjekkias gater...

Og avisoverskriftene! Hvor mange journalister, fra “de seriøse” til de mer “lettvinde”, ville vel ikke ha begynt å synge oder i kjempeoverskrifter som...

Tsjekkia endelig i gull.

Endelig et gyllent Praha.

Mange respektable aviser ville antakelig skrevet om departementer som slåss med regjeringen om hvor mange hundre prosent regjeringen ville tillate dem å øke budsjettene sine med... og en rekke aviskommentatorer ville undret over og vurdert om det virkelig var nødvendig å 10-30-doble antall statstjenestefolk på de ulike kontorene, fra de sentrale til de kommunale etatene..., når bare en økning med noe sånt som fem hundre prosent, slik et ganske nøkternt parti krevde, ville holdt rikelig.

Alle skandalene... om pompøse tjenestemenn, som hadde latt dørhåndtakene på kontorene sine bli innlagt med briljanter... og de ville forsvart seg... hvis det hadde kommet fram i mediene vel og merke... med at de gjorde det lovlig og at pengene kom fra egne fond..., siden det å representere etaten går foran alt annet... og dessuten sørget de slik for å sysselsette et rimelig antall gullsmeder, slik gullsmedene hadde fått gjennom under en støyende demonstrasjon...

Vitenskapelige tidsskrifter ville heller ikke stått tilbake for denne himmelhøye interessen, en forståelig interesse for de nyeste geologiske undre:

“Endelig vet vi sikkert hva tsjekkernes urfar mente med det hemmelige ordet *strdí* (en slags honning. Overs. kom.)!”

Og så ville det følge en diskusjon mellom lærde, ført i pennen av lingvister i filologiske tidsskrifter, meditering rundt at det til nå så “hemmelighetsfulle” ordet *strdí* i det urslaviske språkets opprinnelse antakelig betydde olje..., og langt ifra noen bikake fylt med honning..., og våre forfedre, som kom fra Asia, måtte så avgjort ha kjent godt til det “svarte gullet” i sitt opprinnelige hjemland... Derfor hadde vår berømte forfar talt om landet som “renner over av melk og honning”, han må jo ha ment et land fullt av framtidsutsikter... Mens han snakket om landet som utmerket seg gjennom sine fortrinn mht. husdyrproduksjon, hadde

han nok noe annet i tankene, noe ganske annet og viktigere med tanke på framtida: Han snakket sikkert klarsynt om de fantastiske utsiktene til egen oljeindustri...

Og nettopp til oljeindustriens kilder var det han så forutseende hadde ført sin stamme.

"Alle kommer til kort, sammenliknet med oss!" ville et supernasjonalistisk tidsskrift utbasunert og høyrøstet ville de føyd til svære overskrifter i stilen: "Hvorfor skal det tsjekkiske gullet komme roma-folket til gode?" eller "Det som er vårt skal vi ha for oss selv! Oljen er for tsjekkerne! Det svarte gullet for de hvite!", eller litt mer kosmopolitisk: "Vil dere at Europa skal bli parasitten på den tsjekkiske nasjonalrikdommen?"... Og naturligvis ville det – med *folkets* allmenne støtte – bli kjørt i gang en gedigen kampanje mot republikkens medlemskap i EU, noe som høyst sannsynlig hadde gått som smurt for oljekroner fra den godt oljede tsjekkiske oljeblobbyen...

Vi ville fått enorme folkeopptog, der ellers så nøkterne og godslige borgerne ville ristet med klirrende nøkler og ropt "Vi-gir-ikke-bort-ol-jen, Vi-gir-ikke-bort-ol-jen!", eller til og med tordnet i våre forurettede forfedres ærverdige stil:

"Oljen er til oss selv!"

Bare sporadisk ville det her og der, helt ubemerket, slippe gjennom en nyhet om at det eller det utenlandske selskapet hadde kjøpt opp alle aksjene fra ett eller annet firma, og at det og det selskapet er et tomt foretak, selskapet er i virkeligheten ikke det evig klagende tsjekkiske folks eiendom, de som er i besittelse av det gjør det kun skjule sine egentlige interesser..., en eller annen tilegner seg slik "det tsjekkiske oljehavet"...

Og multinasjonale selskapers fangarmer slipper seg ned i det tsjekkiske fedrelandets eventyrlige undergrunn..., for så å ustopkelig suge våre forfedres suverene arv ut av jorden med enorme, umettelige sugerør.

Partiet De grønne ville mest sannsynlig kommet med hamrende kritikk mot ødeleggelsen av landskapet og kommet med forsikringer om at de ville sørge for en fornuftig utnyttelse av kildene... og begrenset ødeleggelsene av landet i fortjenestens navn..., hvorfor ikke heller fyre med biogass og biomasse...? Mens andre partier tvert imot ville skreket etter nasjonens rett til øyeblikkelig velstand og tvunget regjeringen til snarest å sette i gang kupongprivatisering og utdeling av privatiseringskuponger

til alle som bor her... inkludert, forståelig nok også folk fra fjerne verdensdeler..., som hadde begynt å strømme til Tsjekkia etter nyheten om “oljefeberen” hadde spredt seg, som veps som oppdager en bod med søtsaker...

Ut av EU ville man, under press fra publikum, måtte trekke seg så snart som mulig...

Likevel ville det være nødvendig å spre en følelse av at dette egentlig ikke var helt riktig å gjøre, slik at man fikk grunnlagt visse tsjekkiske fond som ville finansiert dette og hint: Islandske dikteres kongresser, brønner i Den sentralafrikanske republikk, forskning på broderier i Nord-India eller bygging av et hinduistisk sentrum i Polen, for at dette superkatolske landet under liberale forhold skulle gjøre seg kjent med flerkulturelle strømninger innen asiatisk teologi... Hva ville det endt opp med?

Mektige selskaper med navn ingen kunne stille spørsmål ved ville styrt det hele: “Jan Amos Komenský” (et nederlandsk-amerikansk konsortium), “Jan Hus” (en sveitsisk-tysk-kuwaitisk trust) og “Jan Žižka fra Trocnov” (bak dette selskapet ville det skjult seg kapital fra Kina og Hong Kong...)

En gigantisk oljeballong, som – helt til den var blitt tømt – ville snudd den tsjekkiske lavsletta på hodet, slik at oljen ville renne ut av og inn på utenlandske bankkontoer...

Etter en tid ville tsjekkiske bilister blitt stående i undring foran bensinpumpene...

“Det er vel ikke mulig at bensinen øker sånn i pris over natta?”

“Med den bensinprisen... holder de oss for narr, eller hva...?”

“De bensinstasjonene ser ut til å ville ruinere oss...”

Og *De tsjekkiske fondene?*

Ehm...

I den Katolske ukeavisa hadde det muligens dukket opp en liten, diskret notis:

“På julaften i år vil veldedighetsorganisasjonen ved St. Ignatius’ kirke dele ut suppe til de fattige, med sjenerøs støtte fra De tsjekkiske fondene (som for tida er under avvikling), interesserte bes møte opp mellom kl. 11 og 14.”

Jeg følte at Oslo og Norden henvendte seg til meg

Radim Pospíšil

Forfatteren (1976) har studert ved Universitetet i Oslo og senere arbeidet som forretningsmann og økonom i Norge. Sammen med venninnen Iva har han bodd i ti år i en av Oslos forsteder.

■ ■ ■

For mer enn ti år siden bestemte jeg meg for å dra til Finland og studere. Reisen førte meg gjennom flere land og jeg kom aldri til målet. Václav Havel skrev i Brev til Olga at hvis du ikke er usedvanlig dum, tar naturen deg til akkurat det stedet der du i det øyeblikket hører til. Jeg vil gjerne tro at jeg ikke er “uvanlig dum” og at den ikke-planlagte 10-årige pausen i Norge var en naturens avgjørelse i ordets beste forstand.

En elskverdig atmosfære

Da jeg kom til Oslo for første gang, ventet jeg meg en multi-kulturell og rik storby. Denne forventningen, ble raskt til en saga blott. Det forvandlet seg til en forbløffelse over småbyens stillhet, nøkternhet og atmosfære. I den naive troen at jeg kun kom til å være her et par måneder av dette semestret, vandret jeg gjennom sentrum og skrittene tok meg til havnen ved den lokale promenadegaten Aker Brygge. Nå går jeg målbevisst til Aker Brygge – for å lete etter ro, hvile og utsikt over vakre båter. Det var nettopp her det jeg hadde lært å kjenne av Norge liksom ble satt sammen til en fargerik og kanskje også meningsfull mosaikk.

Kanskje alle sannheter bare er lokale

Kunsten å føle verdens fargerikdom, å glede seg over dens variasjon, er for enhver globetrotter en velsignelse. Når du kjører gjennom Norge og begynner å følge lokal skikk og bruk og folks oppførsel i alminnelige situasjoner, overraskes du over litt av hvert. En forelder går f.eks. med et barn til legen først når barnet har virkelig høy feber. En hvilken som helst kroppstemperatur over normalen, men under den kritiske grensen, er kun et sunt tegn på at kroppen kjemper som den skal. Fra de er små lar man derfor barn løpe rundt også når det øser ned ute. Ellers er det fare for at de blir altfor fintfølende. Beviset er *Naturbarnehager* – barnehager uten bygninger. Små barn er ute hele året, uansett vær, en følelse av “luksus” har de kun i form av et enkelt bad og WC.

Regn og kulde er ingen hindringer her i livet. Ved Sognsvann i utkanten av Oslo kan du hver helg møte flokker av joggere også i den typen vær “man ikke ville jaget ut en hund i engang”. Vel, en hund gjør det ikke, men nordmenn går ut på eget initiativ. I Tsjekkia regner vi om vinteren et godt oppvarmet hus som en selvfølge, men i Norge ser mange på dette som noe man ikke må ha. Jeg ble ofte overrasket over hvor kjølig mange hadde det inne, uten at det gjorde dem noe.

Et rikt eller klokt Norge?

Først etter at jeg hadde kommet til Norge, innså jeg at nasjonens rikdom ikke ligger i bruttonasjonalprodukt, men ene og alene i menneskene. En mann jeg kjenner, som den gangen var en selvstendig næringsdrivende, hjalp meg å orientere meg her. For en del år siden kjøpte han seg en brukt Saab – en bil som slik jeg så det ikke hadde noe på veiene å gjøre i rike Norge. Og likevel ringte han meg for at jeg skulle komme og se på, begeistret over bilen som han var. Min venn hører til den kategorien som jeg nå – som jeg har fått tidsmessig avstand – ville karakterisert som “en helt alminnelig, gjennomsnittlig elskverdig nordmann”. I sin etter min mening beskjedent utstyrte leilighet vartet han oss alltid opp med glede og noen ganger med en moderlig oppmerksomhet. Men leiligheten i seg selv fikk ikke en slik oppmerksomhet. Ikke at den støvet ned, jeg følte heller vemod over den vakre, men nedslitte gipsdekorasjonen i taket og de massive, forfalne roset-

tene. Heller ikke murpussen, som stedvis falt ned, uroet noen. På den andre siden var min venns rolige liv misunnelsesverdig: På en klok måte delte han tiden sin mellom arbeid, familie og hvile – og utnyttet den.

Gradvis ble jeg klar over at dette er en veldig vanlig livsholdning i Norge: Folk legger bare et minimum av krefter i å kultivere sin egen bolig, men nødvendige og effektive anstrengelser setes inn i arbeidsprosessen. De foretrekker en nøktern livsstil, dog med en fin ferie om sommeren, der det ikke får spares på noe, og tilbringer så mye tid som mulig med familien. Hvis de har sitt eget firma og driver forretningsdrift, så er det heller fordi de ønsker å gjøre livet enklere for seg selv og fastsette sine egne regler, enn fordi de vil tjene mer penger. Gjennomsnittsnordmannen lokker man ikke så mye med høyere lønn som med lengre ferie. Ulike gunstige ordninger som tjener familiens interesser er nøkkelen til hans motivasjon.

Beskjedenhet og måtehold er dagliglivets hovedkjennetegn. Det er ubehagelig å måtte slå fast at der en gjennomsnittlig tsjekker finner grunn til å syte og klage, er den gjennomsnittlige nordmannen fornøyd allerede. Nordmannen setter pris på alt han har (og han har ikke nok av alt bestandig), og er som seg hør og bør stolt av sitt land, folk og alt som omgir ham. Det viktige er ikke hvor mye du tjener, men hvordan du ser på størrelsen på lønnen. Jeg kan godt forestille meg at hvis en nordmann og en tsjekker ble møtt av samme skjebne og snakket sammen om den, ville nordmannen snakket om det som noe misunnelsesverdig, mens en tsjekker ville klaget over at han går gjennom den ene lidelsen etter den andre.

Det viktigste du lærer deg her er hverdagskulturen. Rikdommen her er skjult i hvordan folk oppfører seg overfor hverandre her og i hvilke "småting" som omgir deg hver dag. Lommeboken kan du legge igjen hjemme.

Det sies han er kjølig...

En nordmanns mentalitet kan du lære å kjenne f.eks. når du under skigåing faller og slår deg stygt. Jeg kan gå med på at det ikke er den ideelle måten å lære lynnet å kjenne på, men det fungerer, det kan jeg bekrefte.

Den kjølige nordmannen, som jeg i så lang tid ikke hadde

kunnet venne meg til, nølte ikke et sekund da han så meg ligge hjelpeløs i bakken. Han gav meg en hjelpende hånd og tok vare på meg til hjelpemannskapet kom. En ung dame satt og holdt hodet mitt i fanget sitt, slik at jeg ikke skulle liggende med ansiktet ned i snøen, og mannen hennes kledde på meg sitt eget yttertøy, slik at jeg ikke skulle bli gjennomkald. De var sammen med meg i en time. I dag vet jeg at det må ha vært krig der, skulle de latt meg bli liggende hjelpeløs, og heller ikke i et slikt tilfelle føler jeg meg så sikker på om de hadde gjort det.

En nordmann hjelper deg rett og slett, han har det på en måte i blodet. Men for at han skal gjøre det, må du være i en virkelig vanskelig situasjon. Dersom du strir med alminnelige problemer, går han forbi deg uten å ense noe. Småproblemer finnes ikke. Men når de store dukker opp, er nordmannen der for å hjelpe deg.

Og så er det opp til hvordan han selv finner det for godt, om han etter å ha reddet deg også kommer til å snakke med deg. Ikke bli overrasket om han ikke gjør det. Han vil deg godt.

... og oppriktig

I England hørte jeg folk mene at jo lenger sør i Europa du kommer, jo mindre oppriktige er folk. Og at jo lenger nord man kommer, jo mer oppriktighet finner man. Den gangen tenkte jeg ikke mye over det, men i dag hadde jeg kunnet skrive under på denne oppfatningen. Stor grad av oppriktighet har også sine ulemper: Sier en nordmann til deg at du er... hmm... la oss si vanskelig å skjønne, mener han det slik.

Dersom han viser deg sin gunst eller sympati på et hvilket som helst nivå, kan du være sikker på at han virkelig føler det slik. Dersom du årenes løp har klart å knytte et vennskap til ham, kan du stole på at det forblir sterkt. Nordmenn knytter de viktigste forholdene til andre mens de fremdeles er små. Kretsen av venner de har fått på denne måten beholder de svært lenge og det pleier ikke å være enkelt for andre å komme inn i den. Mange hevder at det kan være umulig. Det tar sin tid. Er du utholdende og kommer så nært innpå en nordmann, blir vennskapet med ham et av de mest oppriktige du har opplevd.

Du har ingen naboer

Da vi flyttet inn i et nytt hus, spurte vi noen vi kjenner hvordan vi kunne bli innlemmet i et nabolag, slik at vårt forhold til naboene kunne bli behagelig og vennskapelig for lang tid. Våre bekjente sa til oss at det finnes en eneste regel: Ikke bry dere om naboene. Det er en eller annen merkelig form for anonymt liv, omtrent som når du sitter alene i en togkupe. Da jeg så den første dagen vi bodde der klossete rygget inn i felles postkassene, ble vi raskt kjent, kanskje for raskt. Men vi holdt oss til regelen og forholdet til naboene utviklet seg flott; nå har vi hatt et fantastisk forhold til dem.

Norge er like langt som halve Europa. Overalt er det bolighus og hytter, men du kan nesten aldri se hvor ei bygd begynner og hvor den slutter. Husene ligger langt fra hverandre, privatliv og ro er en grunnleggende rett. Det er ikke klokt å forsøke å forstyrre en symbiose som har fungert i århundrer. Om vinteren, da det ikke var mulig å gå over fjellkammene, var små samfunn isolert mellom fjorder og fjell. Det kunne ta flere måneder før de klarte å ta seg ned i nærmeste dal. Slik oppstod det en slags naturlig avsondring, en hel skala av dialekter, der alle utlendinger kommer til kort.

Et avansert system med én feil – og det er den menneskelige faktor

Jeg skjønnte ikke hvorfor de norske kollegene mine sa at hvis jeg ønsker å foreta meg noe jeg trenger en spesiell løyve til fra offentlige kontorer, er det noen ganger bedre å gå i gang og gjøre det så godt man kan og evt. beklage resultatet av det man har gjort overfor den offentlige etaten om nødvendig, enn å på forhånd søke offentlige instanser om en uttalelse eller løyve fra dem. Offentlige instanser er nemlig redde for å gjøre noe som helst feil, så derfor utsetter de heller saken, trener den, og overlater den til en høyere instans for at denne skal fatte en avgjørelse. Fullmakt til å avgjøre er det riktignok en konkret ansatt ved det offentlige kontoret som har, men det betyr ikke at vedkommende tar den i bruk. Noen ganger er det ønskelig å hjelpe ham med et kopiert lovsitat, andre ganger må du komme igjen en annen dag, fordi istedenfor ham selv sitter det en kollega av ham i kontorets re-

sepsjon, og denne er bedre informert og ikke redd for å ta av seg øretelefonene og spørre noen til råds.

Så og si alle søknader kan leveres elektronisk. Nesten ingen steder må du rent fysisk oppsøke lenger – de siste årene har offentlige kontorer blitt betydelig sentralisert og resultatet er to landevinninger, hhv. to viktige nettsteder. En mer personlig (minside.no) og en mer global, som omfatter alle økonomisk-juridiske aspekter ved ditt liv (altinn.no).

På sidene med privat informasjon fikk jeg vite også ting om meg selv som jeg ikke hadde hatt anelse om til da. Her finnes alt, rett og slett, fra navnet på fastlegen din, til studielånets status, eksamensresultater, via søknad om barnehageplass for poden din, informasjon om lønnen din, pensjonen, skatter og lån og alt du eier. Jeg hadde aldri trodd at det var mulig å samle så mye informasjon om ett enkelt menneske.

Skatt og atter skatt

Den gjennomsnittlige skatten som trekkes av en ansatts lønn ligger i Norge på mellom 28 og 36 prosent. I dette beløpet er også syke forsikring regnet med, noe man i Tsjekkia betaler for seg. Også her finner man dem som klager over høye skatter, men de fleste nordmenn mener at staten trenger mye penger både til drift av et land som er plaget av et tøft vær og har en røff natur, så vel som til et sofistikert trygdesystem og en komplisert infrastruktur for samferdsel.

Skatten er progressiv i Norge, dvs. jo mer du tjener, jo høyere skatt betaler du. Dersom du hører til den gruppen i Norge som har høyest lønn, kan det hende du betaler hele 50% skatt. Hvordan det føles, vet jeg ikke, men jeg ville gjerne prøvd det. Det ville betydd ikke bare at mine inntekter er mer enn høye, men også en viss tilfredshet: Når alt kommer til alt kjører jeg jo daglig gjennom en endeløs rekke av tunneller og på godt vedlikeholdte veier og har mange ganger vært på norske sykehus.

Fordommer er bortkastede

Norge er ikke et land med kjølige mennesker. Folk her legger bare mer i mellommenneskelige forhold. Det er heller ikke så kaldt som mange tror. Sommeren er kort, men vakker. Vinteren

er lengre, men hvilket eventyr! Fullt lys om vinteren er det bare mellom elleve og tre om ettermiddagen, ellers veksler det mellom halvmørkt og mørkt. Om sommeren kan du nyte magiske “lyse netter”, der det er lyst helt til klokken ett om natten. Et hav med alle mulige farger, tusen øyer og frisk luft får deg til å glemme alle ulemper du kan komme til å tenke på.

Ingenting er bedre enn den følelsen du får når verden åpner seg for deg. Det er nok å ta en tur opp på fjellet noen kilometer fra Oslo, så venter det et område fullt av stillhet, fjell og vann på deg. På stedene der det en gang var en isbre som bet seg inn i landet, overraskes du av fjorder som biter seg langt inn i fastlandet og knauser som stiger opp i mange hundre meters høyde. Nede på fjorden kan du ane svære havgående skip som frakter to-tre tusen turister, for at de i løpet av et par timers tid skal kunne oppleve det man kanskje ikke kan finne mye av noe sted i verden. Kanskje du kommer til å savne trær, det er nemlig ikke så mange av dem i fjellene her, men det har også sine fordeler – uansett hvilken retning du bestemmer deg for å fortsette i, er det uendelig med plass som venter på deg, og det så langt øyet kan se. Du blir ett med naturen og alt som er igjen av stress fra hverdagen, blåses bort av en rensende vind, som merkelig nok ikke er plagsom.

Fenomenet Svalbard

Denne utrolig vakre øygruppen, som styres av Norge og delvis gjennom norske lover, ligger langt mot nord. I guideboken heter det at da Gud var ferdig med å skape jorden, fikk han et par ubrukelige steiner til overs som han kastet i havet der han var sikker på at ingen noen gang kom til å finne fram, ikke seile, ikke svømme og ikke engang fly. Og disse steinene er nå “en reise til en annen planet” som tar pusten fra deg. Den mest kjente delen av øygruppen Svalbard kalles Spitsbergen.

På Spitsbergen ligger det en by som kalles Longyearbyen. På samme måte som en rekke andre produkter av en sivilisasjon, oppstod også denne lille byen for at man lettere skulle kunne utnytte råvareressurser og her da særlig kull. All gruveaktivitet på øyene er regulert gjennom en internasjonal avtale, kalt Svalbardtraktaten, som er fra 1920. Avtalen gir Norge suverenitet over forvaltningen av området, og innfører med visse begrensninger norske lover og norsk valuta. Traktaten gir også de andre

partene som har underskrevet rett til å utvinne råvareressurser her. Foruten nordmenn er det nå for tiden kun russere som bor her og amerikanske NASA har en landsby her for satelitt-kommunikasjon, men denne er det strengt forbudt for andre. Russland hadde to byer her, Barentsburg og Pyramiden, men en vakker dag ble den andre av disse to helt forlatt av merkelige årsaker. I Pyramiden (navnet fikk byen etter et majestetisk fjell, som har en form som minner om en egyptisk pyramide) gikk vi gjennom "spøkelsesbyen". Alt er etterlatt her, som om livet skulle gått videre, bare mennesker mangler. Ved inngangen ønskes du velkommen av en gruvevogn med det siste tonnet med utgravet svartkull, som angivelig ingen hadde råd til pga. den altfor høye kvaliteten. En rød stjerne dominerer panoramaet over byen, like ved siden av svømmebassenget og ballettskolen, trolig de nordligste i verden av sitt slag. Vi gikk også gjennom det folketomme idrettsanlegget oppkalt etter Jurij Gagarin og et hotell uten gjester, med et fotografi av Mikhail Gorbatsjov på veggen.

Det går kanskje ikke an å anbefale naturelskere et mer ideelt sted. Det er minst like mange bjørner som det er folk på Svalbard. Kun med en ladd borse får du forlate byen. Ingen av de lokale innbyggerne ønsker å drepe unødvendig, derfor prøver de alltid å skremme bjørnen først. Naturen har det første ordet her.

Vi hadde ikke våpenløyve, guiden var bestilt først til dagen etter (med borse), og derfor ville vi iallfall gå opp på den nærmeste haugen i tro på at det ikke fantes bjørner der. For sikkerhets skyld forhørte vi oss på turistinformasjonskontoret om vår antakelse var rett. Det var den ikke. Nettopp der hadde en ekskursjon endt tragisk for den ene av to studenter fra det lokale universitetslaboratoriet.

60% av Svalbard er dekket av isbreer. En 7-timers tur i en spesialbygget båt gjør at du kan nærme deg disse isfjellene, slik vi kjenner dem fra dokumentarfilmer som tar for seg natur. En 30-meters vegg brytes opp og faller som store blokker ned i havet. Og det er ikke bare en visuell effekt: I enda større grad blir du overveldet over det ubeskrivelige smellet når isbreen sprekker. Du får følelsen av ikke være noenting, midt i universet.

Om nordmenn, et universitet og et øltelt

Tereza Kuldová

Sosialantropologen Tereza Kuldová (1985) er en doktorgradsstudent ved Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo. I Norge har hun bodd siden 2006, da hun begynte på tredje år av bachelorstudiet i sosialantropologi og på språkkurs i hindi. Deretter fortsatte hun med masterstudium spesialisert regionalt på Sør-Asia. Hun var med på oversettelsen av en bok av den fremtredende norske essayisten og sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen – Det flerkulturelle samfunnets antropologi. Å forstå identitet (Triton, Praha, 2006).

I den følgende lille fortellingen reflekterer forfatteren over sine erfaringer fra universitetsmiljøet og norske studenter. Artikkelen er oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.

■ ■ ■

Hvordan var møtet mitt med Universitetet i Oslo? Det første jeg så da jeg kom inn på universitetskampusen, var et stort hvitt øltelt der det ble spilt musikk, og studentene drakk, pratet og spilte kort sammen. Jeg var vitne til den samme scenen i alle de påfølgende tre ukene, og i løpet av denne tiden fant jeg ut at studentene forflytter seg til puber om kveldene, strategisk plassert i så godt som alle universitetsbygningenes kjellere. Men hvorfor ikke, universitetets motto er jo at det sosiale livet er like viktig som studiet (noen føyer til at det kanskje er viktigere). Da er det ikke noen bedre måte å bli kjent på enn over en halvliter på en av de utallige festene som setter semestret i gang (denne semesteråpningen forlenges deretter så lenge som mulig).

Studenter “under påvirkning”

Og hvordan var det med overraskelsen fra min side? Er ikke Norge berømt for sin “kultur” når det gjelder drikking av alkohol? Ordet *kultur* har ikke – til denne dag – sluttet å slå meg som rart i denne sammenheng. På den andre siden: Er det noe som er typisk for nordmenn, så er det nettopp måten alkohol serveres på, helst hver helg (det virker som at denne “kulturen” må befestes fra den spede barndom, kanskje det er derfor studiet på videregå-

ende skole avsluttes med løping i røde bukser og øldriking i busser utstyrt med stereoanlegg og generell forstyrning av natteroen i en måneds tid, og universitetsstudiet bare fortsetter videre i denne "tradisjonen"). Og når det gjelder den eldre generasjonen – det du lærte i ungdommen, finner du igjen i alderdommen.

De fleste aktivitetene som retter seg mot studenter dreier seg om å bygge studentsamfunnet og generelt å skape studentlivets ånd – som vi kan oversette til kjærlighet, sex og rock 'n roll, og her og der en og annen eksamen. T.o.m. enkelte forelesninger (særlig de ikke-obligatoriske) eller det messelignende arrangementet på universitetet, der forskjellige forskningsinstitusjoner, firmaer og selskaper forsøker å presentere seg for studentene, må være ledsaget av gratis pizza og billig øl, noe som virker å være den eneste virkelige garantien for høye besøkstall. Det ser ut til at studentenes trang til kunnskap og viten er den siste motivasjonen. Denne praksisen er meget utbredt. Det faktum at to av mine studentvenner, som veddet på at de ville klare seg uten en eneste krone i en hel måned takket være disse kampanjene, til slutt greide å holde ut i hele treogforti dager vitner også om dette. Studenter havner dermed uten pause under markedets påvirkning gjennom firmamerkers reklame. Tross alt deles det allerede den første uken i semestret (og så her og der i løpet av semestret) på hele universitetet ut gratis Peppes Pizza, sammen med utvalgte shampoer, conditionere, intimdusjgeler, kondomer, posesupper og -sauser og ulike søtsaker – kan det være studentlivets innpakkede essens? For øvrig, hauger av alle disse produktene ligger og slenger i så og si enhver studenthule. Motivasjonen for hele studiet er for mange dermed ikke et ønske om kunnskap, men snarere ønsket om et diplom, som til slutt vil gi økonomisk gevinst (og enda flere av konsumproduktene de ønsker seg).

Egen mening for enhver pris

Ett av de hyppigste spørsmålene i forelesningssalen lyder: "Er dette en del av pensum og kommer det på eksamen?" Det virker som om de fleste studentene lider av en tendens til å utelukkende konsentrere seg om det som står på pensumslisten, og Gud forby at de vil måtte lese noe ekstra.

I like stor grad lider studenter også av en annen tendens, mektig motivert av lærere og lektorer, som går ut på å for enhver pris

ikke bare ha, men også hevde sin egen mening (uten hensyn til om de om det gitte emnet virkelig vet noe). Det finnes en utbredt overbevisning om at studentens mening om den aktuelle saken er like verdifull som meningen til noen som har forsket på det gitte området i tjuå år, "når alt kommer til alt er det jo bare meninger". Derfor er det ikke til å undres over at lærere ikke møter noen særlig stor respekt her. På den ene siden kreves det at alle har sin egen mening, på den andre siden finnes det ikke motivasjon til å gå ut over pensumslisten.

På både det ene og det andre kurset opplevde jeg at eksamen bestod i å skrive et essay utelukkende på grunnlag av listen over obligatorisk litteratur, og det med den begrunnelsen at vi ikke har noen anelse om hva som er en god eller dårlig artikkel, og heller ikke hvor vi skal lete etter slike artikler (og derfor er det langt mer formålstjenlig å ikke prøve seg på noe og få litteraturen servert). Det som var enda verre var at dette var noe jeg opplevde også på doktorgradskurset! Denne tilnærmingsmåten er en del av en reform som har som mål å øke utdanningens kvalitet. Imidlertid fører den heller til overproduksjon av mennesker med samme kunnskap og uniformt kvalifiserte flokkdyr uten tydelig spesialisering. Er dette den norske ideen om likestilling?

Å ha personlig motivasjon til å studere, lese på egen hånd og å komme seg gjennom litteraturen – det er når alt kommer til alt faktorer som skiller individet fra massen, særlig i et akademisk miljø. Det viste også min pedagog Thomas Hylland Eriksen i en samtale. Han er kjent for å være kritisk: "Trass i alle manglene ved det norske skolevesenet, studentenes kolossale latskap og deres generelt lave nivå, produserer vi eksperter i verdensklasse, men det er alltid et spørsmål om motivasjon og den enkeltes vilje og så om på hvilken måte vedkommende bruker mulighetene som åpner seg for henne eller ham." Og de mulighetene er sannelig utallige, fra finansiering, via svært godt utstyrte biblioteker, laboratorier, forskningsstasjoner til adgang til databaser, konferanser, seminarer, forelesninger, ja, alt du kan komme på. Det er da også grunnen til hvorfor jeg har slått meg til nettopp i Oslo. Ofte blir imidlertid alt dette til selvfølgeligheter for studentene.

Men tilbake til besettelsen kalt "egen mening". Ett eksempel som taler for alle: Da jeg for første gang kom til Norge og skulle være med på et innføringskurs i filosofi (en oversikt over *alt og ingenting*, for de innvidde snakker jeg her om *ex. phil*), gikk jeg

på et obligatorisk seminar, der man nettopp diskuterte Platon. I den obligatoriske litteraturen var det et avsnitt fra hans *Staten*, totalt omtrent femten sider. På seminaret skulle vi tolke dette avsnittets betydning og debattere rundt det. Det var da ei jente tok ordet og utbrøt: "Jeg vet hva Platon mener!" Med en gang for det gjennom hodet på meg at for dette ville vår professor ved Vest-Tsjekkias universitet, der vi studerte Platon i to semestre, trolig ha lypsjet oss. Det brakte tanken på ordene hans fram i hukommelsen: "Ikke engang etter et livslangt studium av Platon vil dere kunne si at dere vet hva han mente." Naivt forventet jeg meg en liknende reaksjon fra ham som ledet dette seminaret i Norge, men i stedet kom svaret: "Flott, fortell!" Flott? Jeg kunne ikke tro mine egne ører.

På en liknende måte forløp alle de obligatoriske seminarene jeg var med på. Læreren gir i oppdrag å diskutere over bestemte emner, studentene deles inn i grupper på fem og diskuterer, der den ene etter den andre skriker ut svært ofte fullstendig desinformerte tolkninger av teksten som er revet ut av konteksten. Etter fem minutter snur diskusjonen seg uansett til å handle om hva som skjedde forrige natt eller hvem, hva, hvor og hvordan. Så settes det til allmenn tilfredshet en liten strek i deltakerlisten som bevis på vårt oppmøte på seminaret, og alle går fornøyd bort. Vi har hatt det gøy og noen har t.o.m. fått betalt for sine "opptrinn". Bare noen få leter etter meningen med hele dette teatret.

Ideen om likhet versus utdanningskvalitet

Likhet i utdanningens tilgjengelighet er en god ting, det kan vi nok alle være enige i. Men dersom vi ønsker å oppnå likhet også i resultater, kan det få både den ene og den andre negative effekten. Og som følge av dette opplevde min kvinnelige kollega en gang at hun måtte sette langt bedre karakterer på eksamenene enn studentene virkelig fortjente, ettersom hun var blitt fortalt at det per tjue studenter kun får gis fire C og én D, og at hun altså måtte tenke over hvem hun gir den C-en til. Forskjellene i resultater må rett og slett minimaliseres. Og at noen ikke består prøven? Det skjer sjelden. Og dessuten er kursets vanskelighetsgrad svært ofte tilpasset slik at alle studenter kommer seg gjennom kurset uten større problemer. Studiet utgjør dermed sjelden en utfordring for

de mer ambisiøse studentene. De må finne utfordringene selv og studere på egen hånd.

Svært utbredt er oppfatningen om at en universitetstittel er noe nesten hvem som helst kan skaffe seg uten større anstrengelser. Utdanningens verdi devalueres ofte i den gjengse oppfatningen, mens karrierens og pengenes verdi blir en viktig målestokk for suksess. Likhetsforestillingen som sosialstatens grunnleggende prinsipp var i Norge ikke dominerende bare på det økonomiske området, siden forskjellen mellom en fabrikkansatt og en universitetsprofessor eller leges lønn ikke på noen måte er stor, men også i den utdanningen man har tatt. Forskjeller skal minimaliseres, helst viskes helt ut, ingen får føle seg mindre verdt, alle skal ha en følelse av at de greier alt på en god måte. Ut fra et gjennomgående gjennomført prinsipp oppstår en ideologi, det er bare det at virkeligheten er noe annerledes. Forskjeller eksisterer, alle vet om dem, men ingen snakker om dem, samfunnshierarkiet blir dermed bare kamuflert under et dekke av likhetsretorikk.

Teambuilding eller Hvordan en universitetsansatt skal være

Da jeg forvandlet meg fra student til å bli universitetsansatt, måtte jeg gå gjennom skolering for nye ansatte, som alle deltar på, fra renholdspersonalet via regnskapsførere og de som arbeider i administrasjonen til doktorgradsstudenter og professorer. Målet med heldagsskoleringen er å skape en følelse av samhørighet og hengivenhet overfor universitetet, som blir presentert som den aller beste forskningsinstitusjonen. Skoleringens nøkkelord er stolthet, det vil si at den ansatte både skal være stolt av selve universitetet, men også av det faktum at nettopp *vi* er del av det, fordi "alle blir regnet med og alle bygger dette viktige fellesskapet". En god ansatt er dermed stolt, hengiven, umåtelig positiv og blid, fordi "å arbeide her er en glede". Den riktige ansatte er også blind overfor alt negativt. Kurset der vi skulle gjøre oss kjent med universitetsstrukturen og hvordan den fungerer og skaffe oss praktisk informasjon, var derfor heller motiverende "innarbeiding", som minnet om et parti- eller sektmøte. Da tiden kom for spørsmål og kommentarer, falt det ord som: "Etter det jeg har fått høre i dag, kommer jeg til å glede meg til arbeidet hver dag, jeg har en følelse av at jeg virkelig hører til et sted." Det er ikke noe galt i det, men da det ble reist spørsmål og kritiske kommentarer,

ble diskusjonen med en gang avsluttet med anmerkningen om at tiden er i ferd med å løpe ut og at vi må komme oss videre i programmet. Ingenting får forstyrre dette samfunnets enhet, bygget på følelsen av tilhørighet. Dette er imidlertid bare begynnelsen; på liknende måte som innenfor studentlivets rammer, hersker det også her en regel om at arbeid er viktig, men det sosiale livet er like viktig. En betydelig del av arbeidstiden tilbringes dermed over kaffe, kaker og vin – selvsagt sponset av universitetet.

Et norsk universitet er et område for ubegrensede muligheter, men alt avhenger helt av hvilken vei den enkelte selv velger å ta. Noen kommer seg bedugget gjennom, noen forlater det med et plaget uttrykk i ansiktet, nedtyngt av sine titler, andre vokser som trær til himmels mens de deltar på konferanser og utnytter hele potensialet akademisk grunn har å tilby. Enhver etter eget valg – kanskje nettopp dette er den nevnte likhetsideen i praksis.

Fotomontasje Miroslav Huptych

vårt intervju

“Sentraleuropeisk litteratur er urovekkende og magisk.”

(Et intervju med forleggeren Gunnar R. Totland, som driver forlaget Bokvennen i Oslo, og hans livsledsager samt redaktør for tidsskriftet Personae, Elisabeth Skjervum Hole)

■ ■ ■

Red.: *Distansen mellom de sentraleuropeiske landene og Norge er stor. Hva var egentlig grunnen til at du bestemte deg for å utgi sentraleuropeiske forfattere?*

Gunnar: Fremfor alt skyldes dette det påtrengende fraværet av denne litteraturen i det norske litterære liv. Tidligere har det vært et større trykk fra Sentral-Europa, men det har gradvis blitt dempet, særlig etter murens fall. Det går i dag en vedvarende strøm av norsk litteratur ut i store deler av Europa, og det er ikke etter hva jeg har erfart en tilsvarende strøm tilbake. Sentraleuropeisk litteratur, særlig den som kommer fra det tidligere såkalte Øst-Europa, er urovekkende og magisk. Mange forfatterskap holder høyt litterært nivå og tåler sammenligning på den internasjonale scenen. Deres verk rommer et erfaringskompleks og en type litterær oppfinnsomhet som til dels er fraværende i de “gamle” demokratier i Vest-Europa. Dette er kanskje en overfladisk betraktning, men jeg tror det er noe sant i den.

Red: *Hvilke forfattere utgir dere og hva tilfører disse den norske konteksten?*

Gunnar: Bokvennen har valgt ut en rekke forfatterskap fra Øst-errike, Ungarn, Romania, Tyskland, Sveits og Frankrike i de

siste tjue årene. I tillegg kommer land som Tsjekkia, Slovakia, Bulgaria... Når det gjelder forfatterne, er det særlig Topol og Cartarescu som har hatt stor betydning for oss de siste tre årene. Neste år utgir vi bulgarske Gospodinov, som er svært interessant. Jeg tror det særlig er erfaringen fra tiden under de ulike kommunistregimene, erfaringene under og i kjølvannet av andre verdenskrig. Okkupasjonserfaringen. Det er en type realitetsnærhet i tekstene til Topol og Cartarescu; under huden og samtidig med et overveldende overblikk.

Red.: *Vi antar at den sentraleuropeiske litteraturen er en slags Askepott i Norge. Hvordan kunne man økt interessen for den?*

Gunnar: Jeg tror egentlig ikke nordmenn er uinteressert. Det handler mer om hvilke bøker og forfatterskap som opptar de etablerte kanalene. Bokklubbene ønsker sikre inntekter og tar derfor få eller ingen sjanser. De satser i det store og hele på norske, nordiske og internasjonale forutsigbarheter. Utfordringen blir å etablere alternative kanaler og å påvirke de etablerte. Men dette er et langsiktig arbeid som krever stamina og fokus. Jeg tror det er mulig å få til et gjennombrudd, om ett år eller fem år.

Red.: *I vår samtid er vi vitner til en slags "litterær overproduksjon". I Norge er dette i tillegg forsterket gjennom forfatterstipend og statens plikt til å kjøpe inn 500/1000 eksemplarer av hver nye utgivelse. Enhver kan slik bli forfatter i vår tid. Har ikke denne typen utgivelser og ordninger i grunn en negativ påvirkning på bokenes kvalitet?*

Gunnar: Dette er et stort og interessant tema. For det første tror jeg ikke hvem som helst kan eller ønsker å bli forfatter. Andelen av befolkningen med høyere utdanning er stadig stigende og da kan det selvfølgelig også være mange som forsøker å skrive. Men jeg synes uansett at de eventuelle negative virkningene oppveies av de positive. Norsk er jo bare et lite språkområde og det er essensielt at vi bedriver en aktiv språkrøkt. Trykket fra det engelske språket er massivt på stort sett alle områder i samfunnet og en "overproduksjon" er en liten pris å betale hvis det virker til å vedlikeholde vårt morsmåls posisjon. Dessuten viser tallene at vi sammenlignet med andre land i relasjon til størrelsen på befolkningen ikke er av de som utgir flest titler. Når det gjelder "kvali-

tet” har det både en subjektiv og objektiv side. Det kan være stor uenighet blant fagpersoner om samme bok. Innkjøpsordningen, slik den i dag forvaltes av kulturrådet, stiller kvalitetskrav som gjør at både debutanter og etablerte forfattere risikerer å bli “nullet” hvis bøkene ikke holder såkalt tilstrekkelig litterær kvalitet. “Nullingen” gjør at antallet bøker som faktisk blir kjøpt inn hvert år er stabilt eller bare svakt økende. Det er med andre ord ingen automatisk ordning og en “nulling” får store økonomiske konsekvenser særlig for små- og mellomstore forlag.

Red.: *I Bokvennen forlag blir det utgitt et litterært tidsskrift med samme navn, samt et tidsskrift om mote, Personae, som er ledet av Elisabeth. Har dere ikke blitt konkurrenter med deres to tidsskrifter?*

Gunnar og Elisabeth: De to tidsskriftene konkurrerer ikke. Vi vil nok heller si at de utfyller hverandre, samt at Personae fyller et hvitt sted på det kulturelle kartet, nemlig det som dreier seg om en seriøs behandling av fenomenet mote. Bokvennen er dessuten dobbelt så stort målt i opplag.

Red.: *Finnes det noe slikt som en skandinavisk eller norsk stil eller motetrend som er forskjellig fra det som man vanligvis ser i USA eller i Europa ellers?*

Elisabeth: Nord-Europa har jo ikke akkurat hatt noen tradisjon for å være ekstravagant i klesveien, derfor finnes det mye nøktern mote i Skandinavia, som for eksempel produksjonen til svenske Acne eller Filippa K., som står for straighte og anvendelige, men samtidig ganske elegante klær. Samtidig har vi jo også eksperimentelle og lekne designere som norske Fam Irvoll eller svenske Emma Lundblad.

Red.: *La oss vende tilbake til litteraturen. I Norge diskuteres det heftig rundt den nye boken til Karl Ove Knausgård's Min kamp. De hittil fem utgitte bindene er allerede blitt en stor kulturbegivenhet. Hvorfor det?*

Gunnar og Elisabeth: For ikke så lenge siden var vi vitner til reality-showenes ankomst. Deres popularitet henger sammen med et allment behov for “reality”, et sug etter det “ekte”, etter

det som ikke er iscenesatt, men “virkelig”. Knausgårds serie kan nok betraktes som et litterært realityshow. Det hadde vært feil å tro at den er nærmere virkelighet enn fiksjon for øvrig. Dette er ingenting nytt under solen, debatten er den samme, kun bøkens innpakning er ny.

Red.: *Knausgård skriver også om relasjonen mellom mann og kvinne, og problematiserer spørsmålet om mannens identitet. Hvordan har mannsrollen i Norge forandret seg?*

Gunnar og Elisabeth: Mannen har nok “tapt terreng” de siste tiårene. Kvinnene er nå inne på snart “alle” tradisjonelle mannsdominerte områder, og det har nok vært vanskelig å svelge for enkelte, men det kan de ikke si rett ut. Det er nok derfor disse vanskelige temaene for menn dukker opp i nettopp romaner eller andre kunstuttrykk.

Red.: *Blir ikke menn på en måte outsiders når emansiperte kvinner har en så sterk posisjon?*

Gunnar og Elisabeth: Emansipasjonen har åpenbart mange gode sider; samtidig vitner nettopp det ovenstående om at noen menn nok kan føle seg overkjørt i enkelte sammenhenger. Samtidig må det sies å være noe søkt over denne kjønnsmotsetningen. Det er en tildels konstruert dikotomi som brutt ned til den enkelte familie og enkelte forhold til en viss grad går i oppløsning. Menn har i vel så stor grad gått inn på såkalte kvinnedominerte områder. De har tatt roller tradisjonelt forbeholdt kvinner og da særlig i hjemmet og i forhold til ulike omsorgsoppgaver.

Red.: *Er det ikke en trussel for det demokratiske Norge at det kan bli til en slags demokratisk “socik” (et kallenavn for sosialismen), som spesielt de som ikke er interesserte i å arbeide kommer til å utnytte?*

Gunnar og Elisabeth: Faren for at vi skulle ende der, er selvsagt en trussel, men vi får håpe at den kritiske offentlige debatten, som kontinuerlig pågår, vil pågå også i fremtiden. Vi opplever nok nordmenn som relativt selvreflekterte, og det finnes heller ikke mange tabubelagte områder, så vidt vi kan se. Det er høy grad av offentlig debatt i Norge, med mange deltakere, noe som

også har økt betraktelig i kraft av de sosiale mediene (facebook, twitter, ulike diskusjonsfora på internett). Et alvorlig tema er den økende fattigdommen i Norge og at spennet mellom de som har og de som ikke har er økende. Men igjen, dette er en omfattende spørsmålsstilling. Stort sett blir den nordiske modellen trukket frem som et eksempel til etterfølgelse for resten av verden i alle internasjonale økonomiske diskusjonsfora nå om dagen. Målt i pengebruk går ressursene i statsbudsjettet til én ting: helse og omsorg (for syke, eldre, arbeidsløse og folk utenfor arbeidslivet), i likhet med de fleste andre land i EU. Det viser seg imidlertid å være en balansegang mellom offentlig omsorg/innngripen og offentlig fravær.

Red.: *Hvordan takler Norge innvandrerbølgen? Får ikke Norge “svi” for sin store toleranse og solidaritet? Risikerer man ikke slik en gjenoppliving av nasjonalistiske stemninger i samfunnet?*

Gunnar og Elisabeth: Strengt tatt er vel ikke Norge veldig innvandringsfiendtlig sammenlignet med en del andre vesteuropeiske land. Dessuten er mange deler av Norge helt avhengig av innvandring for at lokalsamfunn ikke skal dø ut. Risikoen for at nasjonalistiske stemninger skal vekkes til live er alltid til stede og gjelder ikke bare Norge. Det er en potensiell trussel der en gruppe møter en annen, annerledes gruppe. Dette kan bare motvirkes av kunnskap om andre kulturer. Dessverre er det ikke alle som erkjenner dette og som er redde for alt nytt og ukjent.

Red.: *La oss avslutningsvis vende tilbake til samtidslitteratur – har dere noen idéer om hvordan man kunne få mer fart i eller live opp norsk-tsjekkiske litterære relasjoner enda mer?*

Gunnar: Det skjer ikke med en gang, her tror jeg det er viktig å bygge sten på sten. Årlige utgivelser av hverandres litteratur er selvfølgelig viktig, samt deltagelse på hverandres litterære arrangementer; årlige forfatterbesøk og seminarer som inkluderer miljøer på tvers av fagskiller. Dessuten må vi se utover romanen; andre sjangere innen skjønnlitteratur – som dramatikk, poesi, librettoer, tegneserier, sangtekster osv.; andre litterære sjangere som generell sakprosa og faglitteratur. Det handler selvfølgelig også om penger. Etableres det f.eks. et målrettet utviklingspro-

sjeikt med en varighet på 3–5 år, så må det legges tilstrekkelig med midler i bunnen slik at det er mulig å få til et reelt grunnlag for kulturutveksling. Dessuten bør kanskje synsfeltet utvides – næringslivet og næringsmyndighetene må inn slik at vi får et samspill mellom kultur og næring. Dette kan løfte begge deler og knytte båndene mellom Tsjekkia og Norge tettere sammen på kort og særlig lang sikt.

*(Ansvarlige for intervjuet: Milan Hanuš,
Kristin Kilsti og Linda Skotáková,)*

Fotomontasje Miroslav Huptych

**“Folk sier *du* til hverandre her,
og trenger ikke tilsyn...”**

(En samtale med Petr Nejtek som har bodd i Norge i førti år, og som sammen med sin kone Turid er grunnlegger av Camphill České Kopisty. Oversatt fra tsjekkisk av Camilla Horne Heidum.)

■ ■ ■

Red.: *Da du som teknologistudent reiste til Norge i sekstiåtte, hva var det som slo deg mest?*

P. Nejtek: Jeg følte meg godt mottatt av samfunnet, den daværende norske sympatien for Praha-våren var enorm. Det var flere tsjekkiske studenter som dro til Norge, og alle fullførte vi universitetsstudiene der. Slik opprettholdt vi det gode ryktet som tsjekkere som hadde kommet før oss allerede hadde etablert.

Det som slo meg mest var forholdet mellom folk, nordmenn er hensynsfulle, tålmodige, tolerante og rolige, de tiltaler hverandre vanligvis ikke med titler og de sier *du* til hverandre. Det gjelder også i formell omgang. Dette var noe jeg måtte venne meg til, ettersom jeg hadde den dårlige erfaringen med kommunistenes fornærmende måte å være dus på under huden. For dem var det en måte å ydmyke folk på i marginale situasjoner, og trække på deres menneskeverd. I Norge derimot er det å være dus den jevne omgangsformen, ved å være dus uttrykker man et nært forhold mellom to mennesker på en helt naturlig og utvungen måte. Da jeg ble kjent med min fremtidige kone, la jeg helt fra starten merke til hennes fullstendig naturlige interesse for folk. Det var mange mennesker som jeg, på bakgrunn av alle mine erfaringer, ikke ville betrakte som interessante og verdt å legge merke til. For eksempel ble jeg overrasket da jeg var på besøk hjemme hos en universitetsprofessor og ble kjent med hans vennekrets – tømrer side om side med akademiker. Ingen elitisme.

Jeg ble også veldig overrasket over feiringen av nasjonaldagen, 17. mai, første gang jeg var med. (*Norges nasjonaldag; man minnes uavhengigheten fra Danmark ved grunnlovsvedtaket 17. mai 1814 – red.anm.*). Det er en levende tradisjon, alle gleder seg og deltar aktivt i feiringen. I Bergen for eksempel, hvor jeg bor fast, går festopptog med bunadskledde skoleelever og studenter og medlemmer

av stedets foreninger gjennom byen mens korpsene spiller. Senere feirer man hjemme, man går på besøk og folk gratulerer hverandre med dagen. Man kommer ikke utenom festtaler, ulike attraksjoner og konkurranser for barn. I hovedstaden deltar til og med kongefamilien på feiringen. Det minner meg om vår feiring av 28. oktober før 1948, da folk ennå kunne la seg begeistre over fedrelandet sitt.

Red.: *Og hvordan er det med forholdet mellom politikerne og befolkningen – råder tilliten også i disse omgivelsene?*

P. Nejtek: I bunn og grunn ja. Det skyldes at uredelighet fra politikernes side får konsekvenser. Korrupsjon spesielt er utilgivelig, og overtrap av denne sorten blir ikke tolerert. I Tsjekkia har ikke politikken og befolkningskulturen modnet i tilsvarende grad, og de fleste, særlig den eldre generasjonen, er på grunnlag av erfaringer fra sosialismen ganske sløvet i forhold til all urett.

I likhet med i politikken og i det sivile liv gjelder denne tankegangen også på arbeidsplassen. Der hvor driften tillater det, er det vanlig med fleksibel arbeidstid. Her dreier det seg om et spørsmål om tillit til arbeidsgiver og en viss ansvarlighet fra arbeidstakerens side. Personlig ville jeg ikke tillate meg å ikke holde arbeidstiden, selv om jeg for eksempel begynte senere på jobb. En slik innstilling er en selvfølgelighet for nordmenn, de trenger ikke tilsyn, de er naturlig lojale mot samfunnet, og bestreber seg på å tilføre det noe godt. De er vant til ærlig arbeid og til å betale høy skatt til et velferdssystem som garanterer skikkelig levestandard til alle. Det finnes selvfølgelig unntak, ofte når det gjelder innvandrere, men i det store og hele fungerer det.

Red.: *Innvandringen utfordrer denne norske "idyllen". Har nordmenn store problemer med innvandring?*

P. Nejtek: Ja, det har de. Vår tids globale innflytelse forandrer også det tradisjonelle norske miljøet, som har vært etnisk homogent. Norge er nå i ferd med å bli et flerkulturelt samfunn.

I ett strøk av Oslo finnes det eksempelvis ni muslimske moskeer. I skoleklassene i enkelte bydeler er det overvekt av utenlandske barn. Det som etter min mening er det alvorligste problemet, er at mange innvandrerfamilier nekter å la seg integrere. De er lojale kun til sitt eget miljø, og ikke til samfunnet. Ofte utnytter de tryg-

desystemet. Før var det knapt behov for å gjennomføre kontroller ved sykdom, nå er situasjonen annerledes. Hittil har befolkningen dessverre ikke klart å påvirke denne utviklingen nevneverdig.

Red.: *Du har vært med på oljeboomen i Norge. Har det forandret samfunnet på noen måte?*

P. Nejtek: Det var ingen brå omveltning, men en årelang prosess som begynte i syttiårene. Det foregikk ikke som i andre, fremfor alt arabiske land, hvor man overlater alt til utenlandske selskaper, og kun håver inn fortjenesten. Nordmennene har hatt og har fremdeles det avgjørende ordet i alt. Å utvinne olje fra havet er teknisk og finansielt sett langt mer krevende enn på fastlandet, og feilgrep får langt større utslag.

Jeg har deltatt i flere større og mindre prosjekter på dette feltet, og jeg vet hvor mye hardt og anstrengende arbeid som kreves på alle områder. I tillegg er mye fullstendig nytt og uprøvd, slik at det er helt nødvendig med topp utdanning og kreative folk. Takket være dette har Norge gjort store framskritt innenfor teknologisk utvikling, og det ikke bare innenfor utvinning og prosessering av olje.

Selvfølgerlig har en slik tilstrømning av penger inn i samfunnet sine negative konsekvenser, og en av disse er utnyttning av trygdesystemet, som tidligere nevnt.

Red.: *Det sies om nordmenn at viljen til å hjelpe andre i nød er en byggestein i deres nasjonalfølelse. Har du noen personlig erfaring i den retning?*

P. Nejtek: Den norske viljen til å hjelpe har de siste tiårene konsentrert seg mest om humanitære prosjekter i utviklingsland, og etter 1989 også i Øst-Europa. Det er en del av den statlige politikken, regnet per innbygger er norsk utviklingshjelp høyest i verden. Et eksempel: I starten på vårt prosjekt i České Kopisty, hvor vi ville bygge Camphill (*dagtilbud, vernet bedrift og sosialtjeneste for psykisk utviklingshemmede – red.adm.*) sendte jeg et brev til alle mine venner og bekjente, med forespørsel om et bidrag. Den første som bidro var datteren til en arbeidskollega av meg, hun tjente litt ekstra ved å jobbe i kassa på et supermarked ved siden av videregående skole og sendte tusen norske kroner.

Det må nevnes at trygdesystemet i Norge fungerte allerede på

den tiden da jeg kom til landet på slutten av sekstitallet. Framfor alt var det sosialdemokratiets fortjeneste, som satt ved makten i etterkrigsårene.

Red.: *Camphill-bevegelsen har sin forankring i antroposofien, dens grunnlegger Karl König gikk i lære hos Rudolf Steiner. Hva betyr antroposofien for deg, og hvilke vilkår har den i Norge i dag?*

P. Nejte: Antroposofien gir meg i grunnen svar på mange spørsmål som jeg gjennom tiden har støtt på og som jeg stadig møter. Den er en stor inspirasjon for meg på veien mot en åndelig utvikling, samtidig som den gjør det mulig for meg å delta i en rekke skapende prosjekter i det praktiske liv. Når det gjelder antroposofien i Norge, så er størsteparten av all antroposofisk aktivitet konsentrert i Oslo, men det eksisterer også mindre sentre, blant annet i Bergen og Trondheim. Der holdes det foredrag, seminarer og internasjonale konferanser. Det samme gjelder virksomheten til Waldorf-skolene og Camphill-landsbyene, hvor man bor og jobber med psykisk utviklingshemmede. Her legges det fremfor alt vekt på feiring av årstidene, noe som gir alle som er tilknyttet Camphill mulighet til å bidra aktivt i forberedelsene, og framfor alt å oppleve felles glede.

Red.: *I overskuddssamfunn blir utviklingshemmede ofte henvist til sidelinjen. Gjelder dette også i Norge?*

P. Nejte: Her har jeg helt fra begynnelsen undret meg over den selvfølgelighet utviklingshemmede beveger seg rundt med i offentligheten. Jeg jobbet for lenge siden med en kollega som hadde mistet begge armene i ungdommen. Nå har han bare én mekanisk arm, med den jobber han på datamaskinen, han kjører bil, han driver med sport, han har familie, i det hele tatt; han lever et fullverdig liv.

Når det gjelder psykisk utviklingshemmede i statlig omsorg, er det selvfølgelig et spørsmål om hjelpemidler og utdanningsnivået hos personalet. Etter hva vår datter, som jobber i en vernet bolig, forteller, virker det på oss som at utdanningsnivået på hennes arbeidsplass er veldig godt.

Red.: *Sverige og Norge er de eneste landene i Europa som har avskaffet institusjoner for psykisk utviklingshemmede. Hvordan fungerer denne omsorgen i praksis?*

P. Nejtek: Denne reformen ble gjennomført for omtrent tjue år siden. I mange tilfeller fungerte det ikke bra, folk fikk egen bolig, men de var ikke i stand til å fylle tiden sin på en fullverdig måte. Siden den gang har forholdene bedret seg betraktelig.

Red.: *I hvilken grad lykkes man i Norge med å innlemme utviklingshemmede i samfunnet?*

P. Nejtek: Min norske kone jobbet på nittitallet i et firma som utelukkende ansatte folk som var på vei tilbake i arbeidsvirksomhet etter sykdom, skader, rusbehandling eller soning. Det var også innvandrere blant dem. Hun førte mottakssamtalen, tok seg av jobbklassifisering av søkeren, fastsatte arbeidsmengde, lengden på arbeidsforholdene og bisto i arbeidet med å finne ny jobb. Samtidig samarbeidet hun selvfølgelig med leger, sosialarbeidere og i visse tilfeller ulike spesialister. Andre liknende firmaer ansetter for eksempel også psykisk utviklingshemmede.

Red.: *Forresten, hvor mange Camphill-landsbyer finnes det i Norge – og hvor mange i Tsjekkia?*

P. Nejtek: I Norge er det seks, i tillegg til en del andre antroposofiske enheter av liknende type. I Tsjekkia er det foreløpig bare én i České Kopisty.

Red.: *Takk for samtalen, vi ønsker deg lykke til i den videre utviklingen av deres Camphill-landsby, og håper flere vil komme til etterhvert.*

(Ing. Petr Nejtek /1941/ har i Norge jobbet som bygningsingeniør, hovedsakelig ved prosjektering av brokonstruksjoner. Gjennom en norsk venn ble han i 1974 kjent med Rudolf Steiners antroposofi, og begynte å interessere seg for å hjelpe mennesker med psykisk og fysisk utviklingshemming. Sin interesse har han tatt med seg til Tsjekkia, hvor han bidro til å starte den første Camphill-landsbyen på et restaurert gårdsbruk som en gang i tiden tilhørte hans besteforeldre. Han er etablert med familie i Norge, men siden 2005 har han og kona Turid tilbragt mesteparten av året i Tsjekkia for sammen å kunne vie seg til Camphill-landsbyen. Samtalen ble ført av Eliška Svobodová og Milan Hanuš.)

Fotomontasje Mirosław Hupych

spørreundersøkelse

Nordmenn om tsjekkere og Tsjekkia – et kikk i speilet

1. Tradisjonelt reiser man til Tsjekkia for å smake det gode ølet, for å se vakre Praha og å oppleve “Švejk-humoren”. Hva var grunnen til at du reiste til Tsjekkia? Var det noe annet enn de tradisjonelle turist-tilbudene som inspirerte deg? Hvilke gode eller dårlige egenskaper, eventuelt “særegenheter” har du støtt på hos tsjekkere – og hva er i din oppfatning “typisk tsjekkisk”?

2. Når man sier “dagens Norge” tenker alle på oljen og rikdommen denne fører med seg – hva tilfører denne rikdommen deg personlig eller Norge generelt? Har oljerikdommen kun ført med seg goder? Blir livet stadig lettere i Norge takket være rikdommen? På hvilken måte?

3. Finnes det andre, viktigere bindeledd mellom tsjekkere og nordmenn enn turisme? Har tsjekkere og nordmenn noe til felles? Hvordan kan de to landen for eksempel berike hverandre kulturelt?

■ ■ ■

Erlend Hella Matre, scenograf, 41 år gammel

1. Jeg dro til Tsjekkia for å studere. Jeg ville studere scenografi og da teaterhøyskolen i Norge ikke har dette faget måtte jeg allikevel utenlands og Tsjekkia har alltid vært et land jeg har forbundet med kunst og kultur, spesielt teater og film.

Jeg har nå bodd i Tsjekkia i 12 år og av tsjekkiske egenskaper jeg har lagt merke til kan jeg nevne følgende: De dårlige er egoisme, misunnelse, samt ansvarsfraskrivelse og passivitet. På den annen side er de gode: spontanitet, lekenhet, nysgjerrighet og kreativitet.

2. På grunn av oljerikdommen har Norge et helse- og sosialsystem som i teorien skal dekke hele befolkningen uavhengig av inntekt og sosial tilhørighet, dette er unikt i verdenssammenheng. Norge har også i hele etterkrigstiden vært sterkt sosialistisk og det er naturlig for enhver nordmann å tenke at alle naturressurser skal komme hele befolkningen til gode. Pga. oljepengene kan vi altså opprettholde helse- og sosialtilbudet, men om kvaliteten på dette tilbudet er bedre enn i andre land er ikke så sikkert. Køene for behandling ved norske sykehus er til tider og på enkelte områder lange og fører ofte til en forverring av tilstanden for pasienten som må vente, i enkelte tilfeller også til permanent forverring. Det er, slik jeg ser det, et lignende misforhold mellom teori og praksis i dagens Norge som det var (er) i kommunistiske land, men pga. oljerikdommen er ikke dette misforholdet så ekstremt.

Norge er et demokrati, men pga. meget sterke fagforeninger som er samlet under LO (Landsorganisasjonen) som jo tradisjonelt er sosialistisk, blir det sjeldent store politiske forandringer ved regjeringsskifte. Jeg tror også oljerikdommen har gjort Norge til et mer isolert land. Vi ser på oss selv som perfekte, vi liker tanken på at vi er "best i verden" og vi er litt redde for det store "utlandet". Rikdommen gjør at livet i Norge på mange måter er lett, i alle fall rent økonomisk. Folk flest har god råd og en høy livsstandard. Men Norge har også et av de høyeste sykefraværene i verden og mange politikere (flest konservative) mener de gode sykelønnsordningene og arbeidstagerrettighetene har mye av skylden for dette. Med andre ord; rikdommen sammen med den sosiale profilen og de sterke fagforeningene gjør oss late.

Vi liker også å tenke at vi har det beste skoletilbudet i verden, men her også mener jeg det er et misforhold mellom teori og praksis. I de siste årene har det gått en offentlig debatt i Norge om læreryrket og lærerutdannelsen, og enkelte mener at studenter som tar lærerutdanning kun tar denne utdannelsen fordi de ikke kom inn på det studiet de egentlig ville. Lærere har også i årevis måttet tåle kritikk fordi de ikke har villet ta på seg lengre arbeidstid, dvs.: arbeidstid opp mot det som er normalt (7.5 timer daglig). Her ser vi et eksempel på fagforeningenes stilling i Norge. Lærere har i årevis klart å avvise kritikk og holde på sine goder, men dette har (slik jeg ser det) ført til en slags forakt for lærere blant andre arbeidstagere og man kan også spørre seg om læreres

bedagelige og komfortable arbeidstid og arbeidsforhold har kommet elevene til gode? Situasjonen har forandret seg i det siste og lærere har måttet akseptere en fastere og lengre arbeidstid.

Likhetstanken og sosialismen preger også sterkt den norske grunnskolen. Konservative krefter i samfunnet har i årevis pekt på at sterke, flinke og talentfulle elever ikke får utviklet sitt potensiale, da de alt for ofte blir sittende og vente på at de andre elevene skal følge etter. Når det har blitt foreslått at ekstra flinke elever skal kunne tas ut av klassen og bli gitt et tilbud slik at de kan utvikle sine talenter har det ført til meget stor motstand fra venstresiden. I Norge skal nemlig alle være like og tanken på at noen få er flinkere og bedre enn oss andre er for mange nordmenn uutholdelig. Her vil jeg gjerne få henvise til den dansknorske forfatteren Aksel Sandemose og hans Jantelov. Janteloven gjennomsyrrer det norske samfunnet på alle plan og kan ikke unnlates hvis man skal skrive om det norske samfunnet.

3. Tsjekkia og Norge har mange fellestrekk i sine respektive historier og spesielt deler vi erfaringen av å være underlagt en annen kultur og språk. Norge var under Danmark i 400 år, dansk var det offisielle språk og de fleste ledende stillinger ble holdt av dansker. Men det interessante i dagens situasjon er at Norge og Tsjekkia ser ut til å ha endt opp på hvert sitt ekstreme ytterpunkt. Begge land har opplevd sosialisme i etterkrigstiden, Norge den gode siden av sosialismen og Tsjekkia den dårlige. Norge er fortsatt et sosialistisk land med lover og holdninger som jeg personlig mener Tsjekkia bør la seg inspirere av. Dette gjelder f.eks. allemannsretten, miljøvern (respekt og ydmykhet for naturen), arbeidsmiljølover, personlig integritet, habilitet. Dagens Tsjekkia som jeg oppfatter som meget kapitalistisk har også sider jeg mener Norge bør la seg inspirere av; sosial omgang, lekenhet og kreativitet, impulsivitet, individualisme og skaperkraft.

Når det gjelder kulturell utveksling mellom Norge og Tsjekkia vil jeg gjerne få peke på noe generelt: Som jeg nevnte ovenfor har jeg en følelse av at Norge og Tsjekkia befinner seg på to ytterpunkter i Europa i dag og et veldig synlig uttrykk for dette er følelsen i de to landene av nasjonal stolthet. Norge er et land hvor den nasjonale identiteten og stoltheten til tider går over alle støvleskafter, dette gis størst uttrykk i feiringen av nasjonaldagen den 17. mai, men gjennomsyrrer samfunnet på alle områder året

rundt. Min mening er at en viss moderasjon ikke hadde vært å forakte og jeg tenker med uhygge på hvordan denne nasjonalstoltheten ville tatt seg ut hvis vi ikke hadde hatt oljerikdommen. På den motsatte siden står Tsjekkia. Jeg blir veldig ofte slått av hvordan tsjekkere snakker om sitt eget land og folk. Det er en gjennomgående negativ holdning til alt og alle, en stor mangel på fellesskapsfølelse og liten tro på politikere og politikk som virkemiddel for enkeltindividet.

Jeg tror begge land kunne tjent godt på en utveksling av nasjonal stolthet; Norge kunne med fordel avstått halvparten av sin nasjonalisme til Tsjekkia og denne dosen nasjonalisme kunne kanskje aktivisert det ellers meget passive tsjekkiske folket i retning av større deltagelse i det politiske livet på det lokale og personlige plan.

Jeg finner altså nysgjerrighet som en av tsjekkernes beste egenskaper og jeg er imponert over mange tsjekkeres kunnskap om Norge, norsk geografi, kultur og samfunnsform. Her har nordmenn mye å lære, mange har vært i Praha, men vet lite eller ingenting om Tsjekkia, tsjekkisk historie og det Habsburgske riket.

■ ■ ■

Katrine Lundgren, utdannet ergoterapeut, høskolelærer, og Prahaguide, 54 år gammel

1. Min mann er tsjekkisk, og ønsket å bo og arbeide i Praha etter kommunismens fall. Jeg ble, som mange, veldig fascinert av Praha fra jeg besøkte byen for første gang som nyforelsket. Det var noen måneder etter fløyelsrevolusjonen, med grove massive stillaser langs sentrale pittoreske gater. Da min mann bestemte seg for å bosette seg permanent i Praha, var ikke det å sette bo i Praha noe avskrekkende alternativ for meg. Det har vært spennende å følge oppussingen av byen, og å oppleve utviklingen i politikken – på godt og vondt. En fordel for oss, var at alt var så mye billigere enn i Norge, spesielt de første årene da den norske kronen var sterkere. Vi kunne spise ute en gang i uken. I Oslo kunne vi kanskje gå på kino og ta én pils en gang i uken, mens i Praha kunne vi leve et helt annet liv. Jeg har nå bodd i Praha i til sammen 13 år, og også opplevd tsjekkere på landsbygda der vi

har hytte. Som alle andre folkeslag, er det vanskelig å generalisere: Noen er avslappede og eksentriske, men andre er målbevisste og ærgjerrige.

I tsjekkiske medier har det vært mye snakk og skriverier om penger, og tydelig mange som virker veldig opptatte av å bli rike fort, utnytte de nye mulighetene, både på lovlig, og ikke minst, ulovlig vis. Og selv om media er gode til å henge ut de som korrumperer, virker det som om folk flest synes det er greit å lure litt...

Mange er uinteresserte i å ha en flott husfasade og vil heller slappe av og nyte livet. Særlig rett etter omveltningen ble jeg slått av hvor mye skrap og rot det var rundt omkring husene – ikke minst vår nærmeste nabo samlet på alt mulig som kunne vise seg å være nyttig en dag. En god representant for de som visste hvor verdifullt alt var i tiden før overfloden av varer, både nyttige og unyttige, oversvømmet landet.

Tsjekkerne er kjent for sine gyldne hender, noe som har vært en dyd av nødvendighet i en periode med kommunistiske 5-årsplaner og vareknapphet – viktig å kunne reparere. Nordmenn er faktisk også glade Gjør-det-selv-personer. Fra en tid da de var fattige, og det var langt til neste hus og gård, måtte man også kunne holde ting ved like selv og lage egne redskaper og hus. Fremdeles er det overraskende mange nordmenn som gjerne pusser opp leiligheten selv – mye fordi man synes det er dyrt å leie håndverkere.

Jeg liker at det er god plass til eksentriske og annerledestenkende her i landet – uten at de trenger kulturmidler fra staten for å være det.

Jeg ble tidlig slått av hvor sparsomme mange er, tsjekkere greier seg utrolig bra med lite penger og liten plass i forhold til hva jeg var vant til fra Norge. De kan dra på lange ferier, overnatte i telt i ukevis og kun leve av den maten de har tatt med seg fra hjemlandet. Så begeistret for å endelig kunne oppleve nye land og kulturer, at dårlig mat og komfort er helt underordnet. En tsjekkisk student som var på studieopphold i Norge, levde på kun brød og syltetøy (den billigste maten han fant i butikkene) i flere måneder, for å kunne bruke stipendmidlene på å reise Norge rundt og oppleve landet.

Hva annet er typisk tsjekkisk? Å drikke godt øl, ute blant venner, i stedet for inne hos hverandre. Dette er vel ikke bare

tsjekkisk, men egentlig vanlig i mange land sør for det kalde og tradisjonelt pietistiske nord.

Nøysomhet, litt forsiktige overfor utlendinger – noe som kan oppleves som enten generthet eller uhøflighet. Mye har endret seg i positiv retning:

Mine første besøk hos fremmedpolitiet for 17 år siden, var et rent mareritt av uhøflighet, trakassering og totalt fravær av imøtekommenhet. I år opplevde jeg en hyggelig, imøtekommende, sågar engelsktalende service på et desentralisert kontor med unge ansatte.

I de miljøer jeg er blitt kjent, er det mange som er levende interesserte i sin historie, kulturelle skatter og musikk. Dette virker mer naturlig for den jevne tsjekker enn hos nordmenn, der det virker som om dette er mer de “finkulturelles” privilegium.

Og så er jeg imponert over alle de studerende og lesende personer jeg ser på trikker og metro. Nå er nok synet på læring på tsjekkiske skoler og universitet mer preget av pugging enn i Norge, men likevel! Da jeg selv skulle lese til eksamen for Praha-guider, erfarte jeg nytten av korte, konsentrerte puggeperioder, gjerne på metro.

En annen ting, som er mer fremmed for meg, er at rulletrap-pene brukes som klineplass for forelskede, og at jentene ikke sjeneres av at kjæresten holder hånden bestemt og kjærlig på baken deres i alles påsyn. Kan man si at kvinnene stort sett er mer feminine enn de norske? At mennene føler mer ansvar og fremdeles ser på seg selv som den som bør være familiens overhode og hovedforsørger? Om dette er positivt eller negativt, kan man vel diskutere!

Tsjekkere er et av de mest sekulariserte/ateistiske folk i Europa, med under 30 % av befolkningen som bekjenner seg til en eller annen religiøs tro. Men de som tror, er nok mer aktive enn et gjennomsnittlig lunkent statskirkemedlem i Norge, ihvertfall!

2. Rikdommen gir oss (som har god råd, det er aldeles ikke alle som har det i Norge i dag) større frihet. Vi tar ferie i utlandet både to og tre ganger hvert år. Mange disponerer hytte både på fjellet og ved sjøen, og det er uvanlig å jobbe mer enn fastsatt arbeidstid. Nordmenn sløser vel ikke med rikdommen, men nyter den! Kulturlivet blomstrer, også godt hjulpet av statlige subsidier.

Man forventer at Staten og kommunene passer, oppdrar og

utdanner barn og unge, at man får nok arbeidsledighetsstrygd evt. uføretrygd til at man kan leve godt av det, og forlanger at det offentlige ordner opp i de fleste av livets trivialiteter. Nordmenn er også generøse givere til forskjellige gode formål. Staten bevilger mye penger til utviklingsland og ved store naturkatastrofer, og vi liker å se på oss selv som snille og fredsskapende i en global sammenheng.

Gode studielånsordninger og stipendier gjør at også studenter, som i gamle dager ofte hadde tilnavnet “fattige”, kan reise og studere utenlands, og tilføre sitt eget land nye tanker om liv og samfunn. Og i land som Tsjekkia strekker det norske studielånet langt, og de har stort sett mer å rutte med enn den jevne tsjekker.

Norges rikdom og offentlige goder, tiltrekker seg også mange innvandrere fra globalt sett fattigere land, noe som mange ser som en berikelse for landet, men som også kan skaper fremmedfrykt hos mange.

Og hva fratar denne rikdommen oss?

Noen er redde for at rike nordmenn ikke forstår hvor hardt livet kan være for folk som lever i andre land. Det er en selvfølge å ha nok å spise, at man ikke fryser i husene sine, og at det offentlige ordner opp. Ungdommen bruker lang tid på å finne ut hva de skal bli, det er en selvfølge å kunne ta høyere utdanning, og mange er vant til å få alt de trenger uten å måtte jobbe for det. Hva gjør vi den dagen oljen tar slutt? Blir vi hjelpeløse når problemene for å overleve er spørsmål om å finne ut hvilken søknad man skal skrive mer enn hvordan man kan bruke fantasi og evner til å skaffe seg et levebrød og tak over hodet?

I europeisk forstand er Norge et rikt land – det har blant annet ingen statsgjeld, noe som er ganske uvanlig i disse tider. For meg som turistguide i Praha, er det tydelig at den gjengse nordmann har god råd. De reiser mye, gjerne to utenlandsreiser i året. De kan bo på dyre hoteller midt i sentrum, og bevilger seg dyre måltider på de beste restauranter – fordi valutafor forskjellen er så stor. De fleste er genuint kulturinteresserte, mens andre koser seg med billig alkohol, og følelsen av å være rik. Noen tror nok de er kommet til et underutviklet land, og nesten alle utbryter med overraskelse at det er så rent overalt! Det er det nemlig ikke søndag formiddag i Oslos gater. De er også over seg over hvor mange flotte bygninger og minnesmerker det er her, og at alt er så godt vedlikeholdt. De sammenligner det med kringelen i norske medier da kongehuset ønsket å gjennomføre en hårdt tiltrengt re-

novering av det kongelige slott – det eneste slott av større format i landet. Mens i Tsjekkia er det et titalls slott av samme størrelse som er åpne for publikum i vel så god stand, mumler de at Norge ikke engang greier å installere overrisslingsanlegg i stavkirkene.

3. Tsjekkere er vel fremdeles et litteraturskende folk, på tross av ungdommens data-interesse. Prahas hovedgate har overraskende mange store bokhandler, sammenlignet med Oslos Karl Johans gate. Mye nyere norsk litteratur er oversatt til tsjekkisk, (dog med støtte av norske kultur midler), og ser ut til å bli lest. Nordmenn leser også mye, og selv om kriminallitteraturen har tatt helt overhånd, er det vel også andre temaer som trekker. Dette er et felt der tsjekkere og nordmenn allerede har møteplasser, og som sikkert har fremtiden for seg.

Innen film, foto, musikk og billedkunst er det også mye å utveksle og lære av hverandre. En del av de senere års norske filmer kan vagt minne om filmer fra Tsjekkias gyldne alder på 1960-tallet – de gode, litt bisarre filmene som nå har fått nye beundrere.

Selv har jeg opplevd berikende samarbeid mellom norske og tsjekkiske kor og musikkorps.

■ ■ ■

Thor Henrik Svevad, høghskolelærer, 64 år gammel

1. For meg var det “gammel kjærlighet” fra 50-årene med østvendt kultur, Jawa og Skoda og det slaviske språket.

Typisk tsjekkisk: Tsjekkiske menn: Veldig macho og skal være “de beste”. De fleste 35-45-åringer har en meget barnslig væremåte. Tsjekkere flest: Veldig skeptiske til utlendinger, veldig påholdne mht penger og kan selge sjela si for en 50- øring.

Tsjekkiske kvinner: Raske i vendinga og vanskelige å kommunisere med (delvis).

2. Norge anno 2010 er helt annerledes enn det Norge jeg flyttet fra selv så sent som i 1999. Da jeg vokste opp var ALT annerledes og bedre. Olja har ikke gjort Norge noe bedre. Norge var et rikt land allerede før olja ble funnet. Norge er nå et land for gratispassasjerer, tyver og kjeltringer, egosisme og griskhet. Den personlige varmen er borte. Også nasjonalfølelsen.

3. Begge land har en fortid som unionsland, som nazi-okkuperte. Begge land har tradisjonelt dyrket det enkle livet i byen og på landet (litteraturen). Begge land er små land. Det er synd at tsjekkere er så lite opptatt av sin egen nasjonalfølelse (bare i hockey og sport). Skulle gjerne hatt tsjekkiske flagg på flaggstenger rundt omkring i landet. Som i Norge.

■ ■ ■

Edvard Hoem, norsk forfatter, 61 år gammel.

Mi første reise til Tsjekkia gjekk via Polen og Østerrike hausten 1980. Eg reiste saman med den norske forfattaren Dag Solstad og målet var å overvintre i Italia. I Polen hadde eg kontakt med Solidaritet i Wroclaw, noko som førte til at eit søskenpar derifrå seinare fekk flyktningestatus i Norge. Broren hadde vore fengsla for politisk aktivitet. I Praha gjekk eg til den norske ambssaden og bad om at dei prøvde å skaffe meg kontakt med Václav Havel, noko som på ingen måte slo an. Eg reiste med eit anbefalingsbrev frå den norske kulturministeren, og vart på det sterkaste advart mot å ta kontakt med det tsjekkiske utanriksdepartementet, slik inblanding ville vera til ulykke både for Norge og meg, vart det sagt. Neste gong eg kom, hadde eg kontakt med Anna Abatova. Dessverre var det lite eg kunne utrette. Eg var sjølv hamna på overvakings-politiets liste og vart overvaka da eg seinare reiste i Aust-Europa. Først i 1990 var eg tilbake, under Reagans besøk, og sidan er det blitt mange reiser og besøk til forlag, venner, samt Karlsuniversitetet.

Å sjå Praha har ein stor eigenverdi for alle som har lese Kafka og annan tjekkisk litteratur. Godt øl og vakre kvinner er sjølvsagt ein del av opplevinga, men for meg er det byens magiske atmosfære, kyrkjene, Václavské náměstí og minna frå tidlegare opphald som drar meg dit igjen... Det er viktig for meg at dei små landa i Europa samarbeidet kulturelt fordi det er på den måten vi kan hindre at berre dei store nasjonane får prege det europeiske fellesskapet, og nordmenn og tsjekkarar har mykje til felles. Vi skulle besøke kvarandre oftare og skrive meir om kvarandre. Men alt no skjer det eit stort arbeid med omsettingar og eg trur vi kunne gjort mykje for å gjera sambandet og fellesskapet sterkare. Men kva som kunne settast i gang, må eg eventuelt få koma tilbake til seinare..

Fotomontasje Miroslav Huptych

Dikt av Jan Erik Vold

Poeten, essayisten og oversetteren Jan Erik Vold (født 1939 i Oslo) trådte inn i norsk litteratur med diktsamlingen Mellom speil og speil (1965), som han mottok Tarjei Vesaas' debutantpris for. På 60- og begynnelsen av 70-tallet overrasket han sine lesere med sin poetiske nyskapning. Han eksperimenterer fremdeles mye, diktene hans er inspirert av surrealisme, eksistensialisme og absurd poesi. Vold anvender både ironi og protesttone, men skaper også en meditativ atmosfære i sine trelinjede haikuaktige dikt. Han har etablert en egen estetikk full av hverdagspråklig friskhet – i skandinavisk samtidslitteratur snakkes det om "nyenkel" litteratur. Sammen med andre i den unge forfattergenerasjonen rundt tidsskriftet Profil klarte han å utvide feltet for det som kan bli poetisk, det som er eller kan bli et dikt.

Jan Erik Vold tilhører de fremste kunstnerne innen sjangeren jazz & poetry. Han har samarbeidet med en rekke kjente jazzmusikere (J. Garbarek, Ch. Baker), men først og fremst med jazzpianisten Egil Kapstad. Våren 2011 vil både Vold og Kapstad opptre på scenen i Tsjekkia med den engelske versjonen av deres mest berømte plate, Blåmann! Blåmann! fra 1988.

En annen karakteristikk ved Vold er hans samfunnskritiske poesi. Den blir stadig tydeligere i bøkene fra slutten av 80-tallet og utover på 90-tallet. I hans kanskje mest kritiske diktsamling samarbeidet dikteren med tegneserieskaper Steffen Kverneland. Selv om Vold har bodd i Stockholm siden 1977, er han fremdeles en lidenskapelig og kritisk Oslo-patriot. Han har kun vunnet én av ni strider han har hatt med bystyret i Oslo ("Blåtrikken" har byen beholdt, mens Bislett-saken, Munchmuseet-saken og saken om kirsebærtreet ved Olaf Bulls minnesmerke o.a. ble tapt). I en artikkel fra 2009 oppsummerer poeten lakonisk: "Vold – Oslo, 1-8".

Som den ansette forfatteren han er opptrådte Jan Erik Vold under den

offisielle åpningen av Bokhøsten 2010, dagen etter var han invitert til slippfesten for en ung litteraturrevy. Både hans poetiske og samfunnsorienterte uttrykk bidrar til den store respekten han nyter i Norge. I 2000 ble Vold utnevnt til æresdoktor ved Universitetet i Oslo, i år utkom hans fortende essaybok.

Diktene er utvalgt av Ondřej Buddeus.

■ ■ ■

hvitt ark
foran deg
du med blyant i hånd
arket hviler på bordet
venter på blyantspissen
lik et flyktningebarn
i en stor hall
som skutter skuldrene
og venter
på en skjebe
foran komiteens
granskende blikk
stirrer tilbake
på komiteen
stirrer tilbake
på deg
skriv
(HEKT, 1966)

tom lenestol
luter tilbake
med hendene strakt frem
mot deg
kom ned
kom ned
her hviler du trygt
etter kaffen og
kakene og
ettermiddagens avis
kom ned

kom ned
i min lune favn
bre avisen ut
som en dyne
og len deg tilbake
mellom mine lår
lover
(HEKT, 1966)

Han ser på henne. Jeg ser på ham. Han ser at jeg ser på ham, og trekker blikket bort fra henne. Jeg ser at han så at jeg så på ham. Jeg ser ut. Der speiler kupeen seg i mørket. Hun ser ut, kanskje ser hun ham i ruten. Jeg ser ham i ruten. Han ser meg i ruten, jeg trekker blikket til meg. Ser på henne. Hun ser ut, på ham? Neppe. Ser bare tomt ut. Hun ser ned. Jeg ser på ham men ser ned før han ser opp. Hun ser rett fram, snur seg mot meg når hun legger merke til at jeg skotter på henne. Han ser det hele i ruten. Jeg ser ut. Han trekker blikket til seg, ser ned. Ser bort på henne. Hun ser ut. Han ser ned. Jeg ser rett fram.

(*fra rom til rom. SAD & CRAZY*, 1968)

Jeg lå hånden på bordet og den vokste – vokste som en ballong av sement som blåses opp og blåses opp. Da bordet brast falt hånden ned på gulvet, som det gikk hull i, hånden falt og falt ned gjennom etasjene til den endelig buttet mot kjellergulvet. Der sprekker hånden i 250 splinter som slynges ut over kjellerens gulv og ganger som frø: Blomster vokste opp, store gule og røde blomster – og med grønne blad – opp og opp gjennom etasjene, tykke frodige blomsterstengler som fylte hele rommet i trappoppgangene, kronblad ville inn gjennom dørsprekker og presset seg mot dørklokker, barna løp på strøpelesten over gulvet og lukket opp, deres foreldrene forpjuskete i bakgrunnen: Hva er dette? Det er blomster, sier blomstene.

(*fra rom til rom. SAD & CRAZY*, 1968)

Trikkeskinnediktet

Tenkte jeg skulle skrive et dikt
om trikkeskinner.

Engang begynte jeg på ett: Byen ligger bundet
i sitt nett av trikkeskinner
– kom ikke lenger.

Gå ut og se på trikkeskinnene, de binder ikke
byen fast, de ligger nedfelt i gaten
med brostein solidarisk på begge sider, gå ut
og se på byen, den er ikke bundet, byer
kan ikke bindes. Nei, trikkeskinner
er til å legge femøringer på,
trikken paraderte

på brune mynter opp Thereseigate, vi stod i portrom
parat til å stikke av om trikken

stanset, konduktøren ut! Flatklemte
femøringer, store som engelske
pennystykker (verdt 8 1/3 øre), gjerne
klemte skjelve, ingen elg

på femørene dengang men gode gamle hå syv. Trikkeskinner
og sykling! en gang gikk jeg på hue
foran læreren, det var i svingen ved Sporveisgata
utenfor parfumeriet og lekebutikken der, bare med ballongdekk
var man trygg (hadde
halvballong). Om våren kommer
den siste snøen seilende i klumper
ned trikkeskinnene, skyver brunt vann foran seg
med fine bølgestriper i. Siden blå menn
som skyfler skinnene rene så solen
skal få klatre uten sand i munnen
opp bakken til Adamstua, der leira ligger våt
og snart skal bli gras
mellom skinnene.

(Mor Godhjertas glade versjon. Ja, 1968)

Å MØTE EN GAMMEL KJENNING NOEN ÅR SENERE

Kjære gamle venn
som har fått kone og jobb og
leilighet du er fornøyd med og er begynt
å snakke important om livet
og pengene, jo – det virker solid
det du sier, hos meg
skal du ikke frykte
dine argumenter underkjent, hadde jeg
vært en pike skulle jeg tatt
det snakkende hode ditt
mellom hendene mine og rusket opp
i ditt kjemmede hår, massert leppene dine
litt løsere og kysset
de store øynene dine som snakker og snakker
slik, først det ene, så forsiktig
det andre og hvisket deg
i nakkegroppen: Så så vennen min, så så
så så –
(*Mor Godhjertas glade versjon. Ja*, 1968)

Ukedikt

det faller ingen bomber i dag
det faller ingen bomber i morgen
det faller ingen bomber i overmorgen
det faller ingen bomber på torsdag
det faller ingen bomber på fredag
det faller ingen bomber på lørdag
det faller ingen bomber på søndag
(*Kykelipi*, 1969)

“Prosa er linje, poesi er punkt”

Tre bobler fra bunnen, siden
ikke noe mer. Det var hele diktet.

Jeg gjentar: Tre bobler
fra bunnen, siden ikke noe mer. I prosa

vil det lyde slik: Tre bobler fra bunnen,
siden ikke noe mer. Situasjonen kommer aldri

igjen: Jan Erik Vold ved vannet, *det*
vannet, *den* stubben og tre bobler som bryter

den svarte overflaten, *de* tre boblene, i *den*
rekkefølgen, dannende *den* trekanten – og så

borte igjen, kosmosklokka har tikket
videre. I poesi lød det altså slik:

Tre bobler fra bunnen, siden
ikke noe mer.
(... *Kykelipi*, 1969)

hva gjør lyset
i bjørketrærne? Lyset
ser seg om.

hanske i snøen
i løst grep
om ingenting

jeg kom
jeg så
jeg forsvant

først lyden
så flyet
så himmelen

hva gjør du
med lyset, jan erik
det samler jeg på

foran damen
går en hund. etter hunden
går en dame

snøen
sporene
snøen
(*spor, snø*, 1971)

Klovnen fra det russiske statsirkus

Klovnen fra det
russiske
stats
sirkus snubla, ramla, datt overende

– ikke en krakk
klarte han
sette
seg på under hele forestillingen, barna jublet

som ville! Så plutselig
får han
hatten til å balansere, med bremmen
mot nesetippen

sin – lenge. Det er ikke
morsomt.
Først
etter applausen, når klovnen på vei ut

av manesjen
snubler i skolissa si, tør barna
le
igjen.
(*sirkel, sirkel*, 1979)

En jesuittisk pater ser på zazen

Franz Xavier, den første kristne
misjonær
i Japan, reiste fra Goa og ble vennlig mottatt
på zenklostret i Kagashima

1549, der munkene
satt i lotusstilling – hvert ansikt lyste
i streng
konsentrasjon. Xavier spurte

den åttiårige
forstanderen hva de gjorde. Forstanderen
smilte
og sa: "Noen regner ut hvor mye

de har fått i almisser
den siste
tiden, andre funderer på hvordan de skal skaffe seg
bedre klær." "Bedre klær?"
spurt Xavier. "Ja, bedre klær
og større
velstand
overhodet," sa forstanderen.
(*sirkel, sirkel*, 1979)

På murveggen stod

De var kommet
til en
stor
øy, til en stor by – der husene

var
høye. På murveggen
stod: JOIN THE ARMY, SEE NEW
PLACES, EAT

NEW FOOD, MEET
NEW
PEOPLE
AND KILL THEM!
(*sirkel, sirkel*, 1979)

Den faderløse datter

Jeg sa til far: Far, jeg husker
så dårlig. Far svarte: Min datter, din far

glemmer aldri. Og han gav eksempler
fra sitt liv på hvor godt

han husket. Da forstod jeg, at for min far
fantas bare min far. "Og slik

begynte du å hate
din far?" Nei, slik ble jeg voksen.
(*Elg*, 1989)

Visittkort i natten

Reklameplakater
i natten, glorete visittkort
stukket fram

av en
usynlig hånd! Kjøp meg, for jeg
er bra! Kjøp

meg, for jeg er
best! Kjøp meg, for jeg er bedre
enn best! Aldri

det hvite visittkort: Kjøp ingenting. Aldri
det svarte: Stjel alt.
(*IKKE, skillingstrykk fra nittitallet*, 1993)

Borislav Heraks samlede kjærlighetsliv

Jeg hadde aldri ligget med noen. Vi kom
til byen Bioca. Jeg fikk ordre

om å voldta en jente. Jeg tok henne med
til et hus like ved. Hun het Naila. Hun gjorde

ikke motstand. Vaktene så på meg. Hvis jeg ikke
gjorde det, ville de drepe meg. En annen

het Amela. Hun sa ingenting. Hun bare gråt.
Vi bad henne ta av seg alle klærne.

Mens den ene voldtok, hold de andre henne
nede. Eller drakk konjakk. Vi kjørte

Henne til en åsside. Hun var veldig
stille. Hun begynte å gå. Da tok Sretko fram pistolen

og skjøt henne gjennom hodet. Det var en som het Ina
og veldig pen. Hun var sytten år. Jeg likte henne

men ikke å voldta henne. Vi besøkte det muslimske
kvinnefengslet hver tredje dag. Etterpå

var det nesten alltid jeg som måtte skyte dem, for jeg
hadde lavest grad. Jeg har fortjent dette.

Jeg ønsker bare å se min far en gang til.
Og så trenger jeg røyk.
(Ikke, 1993)

Hemmeligheten bak den norske litteratursuksessen

Jarka Vrbová

Den norske samtidslitteraturen opplever en gullalder. I det minste hvis man skal dømme etter mengden oversettelser til andre – også meget eksotiske – språk. La oss forsøke å se litt på bakgrunnen for denne suksessen.

Jostein Gaarder og kriminalromaner

Forleggeragenter, som forvalter norske forfatters rettigheter i utlandet, svarer nesten unisont: Dette kan vi takke Jostein Gaarder og hans roman om filosofiens historie, *Sofies verden*, for. Den er oversatt til 54 språk og solgt i tretti millioner eksemplarer. Gaarder har åpnet dørene for sine kolleger og vekket interesse for en lite kjent litteratur fra et ikke så altfor kjent land nord i Europa. Dette er litteratur som har blitt sett på som dyster, gledesløs og inntil nylig forbeholdt lesere med en liknende sinnsstemning.

De siste årene har også krimforfattere åpnet dørene til verdensmarkedet for sine nordiske forfatterkolleger. Det kan dokumenteres også med tsjekkiske oversettelser. Stieg Larsson hadde ekstrem suksess i Sverige med sin krimtrilogi *Millenium*, som handler om punkerjenta og hackeren Lisbeth, men også danske (Peter Høeg, Greteliese Holm) eller norske kriminalromaner har slått an (Jon Nesbø, Kurt Aust). Alle er hyppig oversatt og lest også i Tsjekkia. At de har blitt så populære, henger åpenbart sammen med at det ikke er så mye brutalitet i dem, og rolleinnhaverne er detektiver og mordere som opptrer "naturlig" og troverdig. I tillegg er det også en generell sosialdemokratisk, humanistisk tone som finner gjenklang (sosialdemokratisk etter skandinaviske, ikke mellom-europeiske begreper).

Slik er altså norske forleggeres og redaktørers oppfatning av norske bokers suksess ellers i verden. Noe mindre idealistisk ser vi oversettere dette (ikke bare i postkommunistiske land, men også i vesteuropeiske land, i Amerika, og også i asiatiske land). Norsk litteratur har ikke mange bestselgere som tiltrekker seg all oppmerksomheten og slik dominerer hele bokmesser (kanskje bare med unntak av nettopp Gaarder). Det klarer imidlertid amerikansk, engelsk, fransk og t.o.m. tysk litteratur. Derfor er det først

nødvendig å trumfe de enkelte titlene gjennom hos tsjekkiske forleggere. Oversetteren velger ut en bok, vurderer den og tilbyr den til forleggeren. Forleggeren på sin side står foran en vanskelig oppgave når han skal avgjøre, for selvsagt kan han ikke forvente at han blir rik på en bok som kommer fra et land som ikke er stort litterært sett. Og nettopp her er det Norla kommer inn i bildet og hjelper til. Dette er en institusjon vi ikke kan få rost høyt nok, ettersom det støtter oversettelse av norske bøker i utlandet, og det så å si uten unntak. I hvert fall dersom den lokale forleggeren finner den i den én sides lange søknaden, som vedkommende må fylle ut. Men som en slik forlegger nylig sukket over, har bidragets størrelse de siste årene stadig blitt redusert. Dette fordi vårt økonomisk blomstrende land har havnet i en kategori som det ikke lenger er nødvendig å gi så store tilskudd. Men for oversettere av norsk litteratur er Norlas eksistens til kolossal hjelp. Alle parter er enige i at uten Norla ville det ikke kommet ut på lang tid nær så mange oversatte bøker.

Klassikerne i norsk litteratur

Tsjekkiske lesere har kjent til skandinavisk litteratur fra slutten av det 19. århundret. Den ble først oversatt fra tysk, men svært tidlig begynte man å oversette fra originalspråkene, og på begynnelsen av det 20. århundret og i mellomkrigstiden bygget flere oversettere (Hugo Kosterka, Arnošt Kraus, Gustav Pallas eller Hanuš Hackenschmied) opp grunnlaget for vår oversettertradisjon. Dette skapte så grunnlaget for det kulturelle forholdet mellom Norden – og dermed også Norge – og det tsjekkiske miljøet. Også forleggeren František Topič har med sin serie Hvite bøker, der han systematisk gav ut oversettelser fra det “hvite” Norden, bidratt sterkt i formidlingen av litteratur. Dette skjedde samtidig med at hans datter Milada Blekastad spilte en formidlende rolle for tsjekkisk litteratur i Norge. Denne fortjenesten er også J. R. Vilímeks og Jan Ottos. Takket være disse kulturelt engasjerte utgiver- og oversetterpionerene våre kunne altså en tsjekkisk leser tidlig bli kjent med nordisk litteratur, venne seg til den – og bli glad i den.

Klassiske verk i norsk litteratur ble gitt ut, selv om det var meget vanskelig å få gjennom disse utgivelsene (her er det på sin plass å nevne det legendariske og uforglemmelige forlaget

Odeon). Slik var det også i etterkrigstiden. Blant de bøkene som ble gitt ut flere ganger, finner man selvsagt klassikere som Knut Hamsuns *Mysterier* og *Pan* (2000) på Odeon forlag – i Helena Kadečková's oversettelse. (Hamsuns roman *På gjengrodde stier* fra de siste årene av hans liv kom for første gang ut på tsjekkisk i 2002.) Også Sigrid Undsets roman *Kristin Lavransdatter* kom ut på nytt i en bearbeidet versjon av Dagmar Chvojková-Pallasová's originalutgave (1999). La oss også nevne den største av alle klassikerne, Henrik Ibsen, hans teaterstykker ble oversatt på nytt av František Fröhlich og utkom i en samling i 2006 takket være Teaterinstituttet (også *Peer Gynt* i Josef Vohryzek's og Josef Brukners oversettelse kom med).

Dagens litteratur og Den nordiske litteraturprisen

La oss gå tilbake til samtidsforfatterne, og først til de mest vellykkede. Den kritikerroste, men for leserne vanskelig tilgjengelige Jon Fosse inntar en spesiell plass. Hans bøker *Melancholia I, II* (oversatt til tsjekkisk i 2007 og 2009), *Morgon og kveld* (2007) eller *Andvake* (2010), og dessuten teaterstykkene *Namnet* og *Natta syng sine songar*, vist i Činoherní klub og andre steder, vekket for tjent oppmerksomhet blant tsjekkiske kritikere og publikum.

I Norden er det å bli nominert til Den nordiske litteraturprisen, som deles ut av Nordisk Råd, synonymt med litterær suksess. Skjønt onde tunger hevder at som alltid når det gjelder utdeling av offisielle priser, er man nøye med særlig regelmessig fordeling. Dvs. at prisene som deles ut i de enkelte landene i Norden (Danmark, Færøyene, Finland, Island, Norge og Sverige) fordeles matematisk rettferdig. Av og til hender det likevel at denne uskrevne regelen brytes. Det skjedde f.eks. da to norske bøker fikk prisen to år etter hverandre: Jan Kjærstad i 2001 for *Oppdagerne* og året etter, i 2002, fikk Lars Saabye Christensen den for *Halvbroren* (oversatt til tsjekkisk i 2004).

Blant de andre forfatterne som har vært nominert til Den nordiske litteraturprisen og hvis anerkjente verk har blitt oversatt til tsjekkisk i de senere årene, kan man nevne mange. Det er virkelig forbausende hvor mange oversettelser som har kommet ut og hvor mange forlag som har turt å gi dem ut. La oss ta med norsk prosas nestor, minimalisten Kjell Askildsen og hans *Spikeren i kirsebærtreet* (1997). Videre dikteren Paal-Helge Haugen med

samlingene *Vidde, Steingjerde* (2005). Dessuten Edvard Hoem og hans dokumentariske roman satt sammen av minner om foreldrene og deres turbulente skjebne under krigen, *Mors og fars historie* (2006). Og ikke minst Per Petterson med romanen *Ut og stjele hester* (2007), som tilsynelatende er fortalt på en sindig måte, men samtidig en spennende historie med to handlingsnivåer. Så bør vi ta med Roy Jacobsen og hans mesterlig skrevne bok *Hoggerne* (2010), der fortellingen utspiller seg i finskekrigens dager i en gudsforlatt landsby på den finsk-sovjetiske grensen. Heller ikke bør vi glemme den kritikerroste Tomas Espedal og hans essayistiske roman *Gå. Eller kunsten å leve et vilt og poetisk liv* (2010), som handler om nettopp det tittelen insinuerer.

Også bøker av samtidsforfattere som ikke har vært nominert til noen pris har funnet veien til tsjekkiske lesere. Heriblant finner vi f.eks. Herbjørg Wassmo. Hun er forfatter av fortellinger som utspiller seg i Nord-Norge, og hennes helter er for det meste uvanlige kvinner (*Huset med den blinde glassveranda*, 2006, *Dinas bok*, 2005). En annen som hører til samme kategori er Ingvar Ambjørnsen, underground-ungdommens idol og forfatter av bøker om antihelter fra samfunnets periferi (*Elling*, 2006, *Hvite negre*, 2010). Herunder hører også Hanne Ørstavik med historier fortalt av engstelige kvinnehelter som kjemper med ulike familieproblemer i hverdagen (*Kjærlighet*, 2002, *I virkeligheten*, 2007).

Blant unge lesere – norske som tsjekkiske – er Erlend Loe svært populær med romanene *Naiv. Super* (2005), *Doppler* (2007), *Fakta om Finland* (2010) og *Stille dager i Mixing Part* (2010). Det virker som om Loe opprinnelig mente at hans enkle, naivistiske stil skulle være en antiintellektuell provokasjon. Den er langt fra kunstig, men naturlig og gjør ingen forsøk på å skjule verken råpelige eller forkastelige oppfatninger. Loe er helt og holdent seg selv. Jeg siterer fra hans roman med den lakoniske tittelen *L*: “Og hva skal vi gjøre? Alt fins jo fra før. Våre fedre bygde det. Det eneste jeg kan bygge er en skillevegg på kjøkkenet.”. Norsk ungdom forstår ham fullt ut. Og det virker som at også generasjonen av unge tsjekkiske lesere gjør det.

Et kort tilbakeblikk på norsk litteraturs nyere historie

Norge ble selvstendig fra Danmark i 1814. På slutten av det 19. århundret og i de første tiårene av det 20. århundret gikk

norsk litteratur gjennom en rivende utvikling. Den gikk på tvers av dette fjellendte landets grenser. Den romantisk-realistiske Bjørnstjerne Bjørnson kastet seg ut i hete politiske debatter. F.eks. talte han Slovakias sak for å styrke landets posisjon innenfor Østerrike-Ungarn. Til denne utviklingen hørte også realistene Jonas Lie og Alexander Kielland. Det samme gjaldt naturalistene Amalie Skram og Arne Garborg. De ble forstått overalt – også i Tsjekkia, slik treffende oversettelser dokumenterer. En kuriositet: Arne Garborg korresponderte med T. G. Masaryk og de to hadde meningsutvekslinger om eksistensielle spørsmål. De hyppig oversatte forfatterne Henrik Ibsen og Sigrid Undset, så vel som den yngre Knut Hamsun (1859–1952) har vi allerede nevnt. Hamsuns direkte støtte til nazismen var et hardt slag for nordmenn som elsket bøkene hans.

I mellomkrigstiden kom en ny generasjon forfattere inn i bildet. Også de fant gradvis veien til tsjekkiske lesere, som f.eks. den lyriserende humanisten Tarjei Vesaas (*Isslottet*, oversatt til tsjekkisk i 1975). En annen i samme kategori er en forfatter som leter etter mørke sider i mennesket – Aksel Sandemose (*En flyktning krysser sitt spor*, 2008). Også Johan Borgen, en uforsonlig kritiker av borgerskapet, hører til her (*Lillelord*, 1976).

1960- og 1970-tallet var litterært sett i Norge – omtrent som i de fleste andre landene i Vest-Europa – karakterisert av radikale forfattere på venstresiden. De fleste av dem som på den tiden kjempet for en bedre verden, har siden mistet sin betydning eller har skiftet mening. Over alle troner dog Dag Solstad. Hans bøker gjenspeiler eller kommer med innsigelser mot politisk tendensiøs litteratur på sitt stadig høye nivå. Helt siden 60-tallet er hans litteratur en levende og etterspurt kronikk, et bilde av det norske samfunnet med henspill på tiden de ble skrevet i og den lokale virkeligheten. Ikke bare folk på venstresiden prøvde ivrig å få tak i hans bøker. Trolig var dette da også grunnen til at hans bøker ikke ble oversatt så ofte, den første oversettelsen til tsjekkisk kom først i 2008 (*Sjenanse og verdighet*).

Også feministiske forfattere hevdet seg i denne perioden. De fant særlig fruktbar jord i Norge. Av alle kan vi trekke fram to: Toril Brekke og Anne Karin Elstad.

Det som har blitt skrevet de siste to tiårene er svært variert. Lars Saabye Christensen, Roy Jacobsen, Per Petterson og Herbjørg Wassmo knytter alle an til den klassiske fortellertradisjo-

nen. Overraskende nok vinner såkalt skitten realisme terreng i dette ved første øyekast så krystallrene landet. Representanter for denne stilen er Ingvar Ambjørnsen og særlig Jonny Hallberg. Et psykologiserende forfatterverk representeres av Hanne Ørstavik. På listen over bestselgere er det krimforfatterne som troner (Unni Lindell, Karin Fossum og Anne Holt). Journalisten Tom Egeland utfyller den kvinnelige stjernetrioen med thrillere fra sitt arkeologiske miljø (*Sirkelens ende*, utgitt på tsjekkisk i 2007, og *Paktens voktere*, 2009). Nettopp denne bredden i temaer og sjangrer i tilbudet innen dagens norske litteratur er bevis på at den har livets rett. Som om nordmenn plutselig ønsker å få vite noe nytt om seg selv og samfunnet sitt fra alle tenkelige hold.

Barne- og ungdomslitteratur

Barnelitteraturen lever og gror under svært gode forutsetninger i Skandinavia, sammenliknet med de kår den har i Tsjekkia.

Landene i Skandinavia legger betydelig vekt på pedagogikk og gjennom den også på barnelitteratur. En av de grunnpilarene de bygger deres moderne skolesystem på er den verdenskjente pedagogen og forkjemperen for en ikke-autoritær oppdragelse Ellen Key. Barnelitteraturen er derfor ikke noen dårlig kopi av voksenlitteraturen, og den er ordentlig gjennomtenkt: Gjennom støtte til forfattere, fordeling av tilskudd til forlag og gjennom støtte til spesialtidsskrifter, samt egne studiefag på universitetene.

Fra denne kategorien har mye blitt oversatt til tsjekkisk. Foruten den uforglemmelige svenske forfatteren Astrid Lindgren og den svensk-finske Tove Jansson har også flere norske forfatters verk blitt oversatt. Den nevnte Jostein Gaarders verk er en verdig representant for det. Han karakteriserer sine bøker som lektüre for "lesere fra ni til nittini år" (*Sofies verden*, 1995, *Kortenes hemmelighet*, 1997, m. fl.). La oss også nevne en bok der Gaarder bevisst knytter an til Lindgrens pionerrolle (se hennes *Brødrene Løvehjerte*) når det gjelder å bryte tabuer som har med døden å gjøre, i dette tilfellet hovedheltens død i barneboken. I Gaarders *I et speil, i en gåte*, 1999, snakker uvanlig nok ei jente som er i ferd med å dø av kreft med en engel, som flyr og besøker henne. Da hun får se ham, er hun allerede hinsides vår verden...

Den populære Erlend Loes bok *Fisken* (2009), som ble oversatt for ikke lenge siden, har en munter og frisk tone. Det planlegges

også å gi ut en barnebok av den populære krimforfatterinnen Unni Lindell på tsjekkisk. Denne gangen har hun skrevet en historie med en utradisjonell vinkling – *Det lille spøkelset Nela*. Hvis man overdriver litt, kan man si at enhver norsk forfatter av voksenlitteratur også skriver en barnebok en gang i løpet av sitt forfatterskap.

Innvandrerlitteratur

I likhet med i mange andre land rettes det i Norge særlig oppmerksomhet mot litteratur skrevet av innvandrere, dvs. litteratur der nordmenn kan se seg selv som i et speil. Det er ikke alltid noen smigrende gjenspeiling.

La oss for en gangs skyld være patriotiske og nevne vår landsmann Michael Konůpek, hvis bøker – allerede oversatt til norsk – i all hovedsak er knyttet til hans hjemland (det er da heller ikke noe rart, han kom jo til Norge som 30-åring) og til hans følelser som innvandrers. Bøker av forfattere som har vokst opp i Norge, er naturligvis av et helt annet slag – uansett om de er av pakistansk, koreansk eller indisk opphav. Man venter fortsatt på et banebrytende verk fra dette miljøet.

Hvilket språk er boken skrevet på?

Dette spørsmålet kunne vi ha spart oss når vi snakker om de fleste lands litteratur. Men slik er det ikke i norsk, som selv med sine knappe fem millioner innbyggere har to språkvarianter: *Bokmål* (noe som bokstavelig talt betyr “bokspråk” og har blitt til på grunnlag av dansk) og *nynorsk* (noe som bokstavelig talt betyr “et nytt norsk” og har blitt til kunstig med bruk av norske dialekter). Grunnene til at det finnes to varianter og at de opprettholdes er historiske og kulturelle, og om den ene eller den andre formen skal brukes i en kommune, stemmes det over ved hvert kommunestyrevalg. Begge formene fortsetter å eksistere, skjønt praktiske og økonomiske årsaker taler for forening av de to. Også forfattere bestemmer seg for enten den ene eller den andre varianten av norsk – eller for en hvilken som helst dialekt. Kongeriket Norges språkpolitikk er meget liberal, nesten for tolerant, kan man si.

Hvorfor finner norsk litteratur lesere?

Hva er det tsjekkiske lesere liker ved en ofte kjølig og mørk litteratur? Ett svar kommer nesten enstemmig fra våre bestemødre og andre lesere som er begeistret for den ganske enkle, men tiltalende evergreenen *Og bakom synger skogene* og antakelig setter størst pris på koselig lesning om intense menneskeskjebner med norsk natur som en monumental bakgrunn. Men hva annet er virkelig verdt tsjekkeres oppmerksomhet og hva liker vi ved den litteraturen?

Kanskje er det melankolien, som en del av leserne liker, særlig de romantisk anlagte. Kanskje også det at den er depressiv, uten å være defeatistisk. I de siste tiårene – noe som muligens er overraskende og i kontrast til de negativt ladede sosiale motivene – har det også kommet inn mye humor. Den er temmelig svart, ikke ulik sentraleuropeiske forfatters groteske kommentarer til den moderne verden (tenk på filmen, hhv. teaterstykket *Kunsten å tenke negativt*). Hvis vi forenkler det litt – noe leserne vel unnskylder meg – kan vi se en fellesnevner, ett fellestrekk for all skandinavisk litteratur, nemlig en viss råhet, nøkternhet når det gjelder pratsomhet, tekster som ikke er overekspressive. Dette er altså en måte å skrive på som gir leseren rom for egenopplevelse, den fenger ved at ordene skjuler noe, eller *kan* skjule noe, og dette vekker noe i leseren. Den tsjekkiske leseren opplever sannsynligvis dette som veldig kjent.

(En oversettelsesbibliografi for oversettelser fra norsk til tsjekkisk fra 1992 til i dag er tilgjengelig på nettadressen www.iliteratura.cz, i seksjonen *norske bøker*. Det er nesten hundre av dem til nå – *forf. merknad.*)

En asymmetrisk relasjon (en komparativ litterær kommentar)

Kristin Kilsti

“Hvorfor begynte du å interessere deg for litteraturen til en så bitteliten nasjon som den norske?” spurte kong Harald V under audiensen med oversetteren Jarka Vrbová i forbindelse med

tildelingen av kongens fortjenestemedalje tidligere i år. Det er nok flere enn kongen av Norge som undrer seg over interessen for norsk litteratur i Tsjekkia. Gjennomsnittlig blir det utgitt fem-seks norske romaner hvert år i Tsjekkia, og flere norske forfattere har mer enn én tittel oversatt. I Norge er situasjonen en helt annen. Fra 1990 og frem til i dag er det blitt oversatt i underkant av ti tsjekkiske romaner, og nordmenn flest visste mer om tsjekkisk litteratur under kommunismen enn i dag. Grunnen til dette er at romanene som ble oversatt og utgitt i Norge før 1989 vesentlig tilhørte samizdatlitteraturen. Dette var romaner som i tillegg til å være høyverdig litteratur også var interessant og eksotisk for norske lesere på grunn sitt ulovlighetsstempel i hjemlandet. Gjennom disse romanene fikk norske lesere innsikt i enkeltmenneskers liv og kampen for personlig frihet innenfor det kommunistiske styresettet. Ofte var historiene spekket med velkjent tsjekkisk svart humor, et element som alltid har fascinert norske lesere.

Den tsjekkiske samizdatlitteraturen var selvsagt velkjent i hele den vestlige litterære verden og ble oversatt til mange språk, i Norge hadde vi imidlertid i tillegg til generell kunnskap om tsjekkisk undergrunns litteratur også en meget viktig kulturell brobygger i Milada Blekastad. (Mer om Blekastad i rubrikken Dokumenter.)

Med berlinmurens fall og demokratiseringen av de tidligere kommunistiske landene i Sentral- og Østeuropa, opphørte selvsagt samizdatlitteraturen å eksistere. Nå kunne tsjekkiske forfattere skape og uttrykke seg fritt på lik linje med sine vesteuropeiske kollegaer. Men med friheten mistet også disse forfatterne og deres bøker noe, nemlig sin unike posisjon i samfunnet, samt samizdatstemplet som hadde medvirket til deres popularitet i utlandet. De tsjekkiske romanene som faktisk ble utgitt i Norge i tidsrommet 1990 til 2006 var skrevet av tidligere samizdatforfattere som Ivan Klíma, Arnošt Lustig, Václav Havel eller av enda tidligere forfattere, som Karel Čapek. I denne perioden var det også meget vanskelig å finne forlag som var interesserte i å gi ut tsjekkisk litteratur, forlagenes interesse var rettet mot helt andre land og verdensdeler. I tillegg hadde også forlagene liten kunnskap om den nye tsjekkiske, postkommunistiske samtidslitteraturen, der det selvsagt dukket opp en rekke nye navn på 1990-tallet. Først i 2007 ble det endelig slutt på den manglende tilstedeværelsen av

tsjekkisk samtidslitteratur i Norge. Da begynte nemlig Bokvennen forlag i Oslo sine utgivelser av sentraleuropeisk samtidslitteratur. På dette forlaget blir nå romaner av Jáchym Topol, Emil Hekl, Viola Fischerová og Michal Ajvaz utgitt.

Men hvorfor er egentlig interessen for norsk litteratur så stor i Tsjekkia? Et svar er nok den sterke interessen for norskstudiet som igjen generer både dyktige oversettere og lektorer. Bare på Karlsuniversitetet i Praha er det i dag rundt 45 norskstudenter (til sammenligning er det ved UiO dette semesteret 7 tsjekkiskstudenter). Nordistikkstudiet i Tsjekkia har både lange og prestisjetunge tradisjoner. I tillegg til innsatsen fra entusiastiske nordister, må man også nevne den norske stats støtteordninger gjennom NORLA (Norwegian fiction and non-fiction literature abroad), hvis sjenerøse ordninger nok også er en medvirkende årsak til at antall oversatte bøker er så høyt. NORLA betaler bl.a oversetterhonoraret til forlag som ønsker å utgi en norsk tittel, oversettelsens reiseutgifter ved behov for å konsultere sin oversettelse med forfatteren, samt at de arrangerer litteraturseminarer for oversettere.

I perioden fra 1993 frem til i dag er det blitt oversatt og utgitt romaner eller skuespill av ledende norske samtidsforfattere som for eksempel Lars Saabye Christensen, Dag Solstad, Hanne Ørstadvik, Erlend Loe, Jon Fosse, Jostein Gaarder, Edvard Hoem, Erik Fosnes Hansen og Herbjørg Wassmo i Tsjekkia. Også romaner av klassiske forfattere som Jens Bjørneboe og Knut Hamsun er kommet ut, og i tillegg er flere av Ibsens drama blitt oversatt på nytt. Det er bare å håpe at også norske lesere og forlag snart vil oppdage dagens tsjekkiske litteratur med alt det den har å by på. Selv om det er lenge siden Philip Roth uttalte at forskjellen mellom livet i Vesten og Tsjekkoslovakia var den at i Vesten gjaldt: *Anything goes and nothing matters*, mens det i Tsjekkoslovakia var slik at *Nothing goes and everything matters*, vil jeg som nordmann i Tsjekkia likevel påstå at det finnes ting som fremdeles tillegges større betydning her enn f.eks i Norge. Deriblant litteratur – også fra bittesmå nasjoner.

Ei reise i fotsporene til Josef Švejk- eller typografiske nedtegnelser

Jomar Hønsi

“Osudy dobrého vojáka Švejka”, Jaroslav Hašeks satiriske mesterverk, har fascinert meg siden 1991 da jeg for første gang leste boka. Appellen lå ikke bare i den geniale ironiseringen over menneskelig dumskap; romanen er konstruert på en mosaikk av temaer som jeg allerede på den tida interesserte meg for: reising, geografi, historie, språk, Sentral-Europa og øl. Alle disse er viktige elementer i Švejk, så man kan gjerne si jeg var forutbestemt til å falle for Hašeks geniale anti-helt. Ideen om å foreta en reise i den gode soldats fotspor ble inspirert av et kart i Cecil Parrott’s engelske oversettelse. I 2004 brukte jeg fire uker på en tur fra Praha til Sokal’ (Ukraina). Reisen var dårlig planlagt og jeg besøkte bare noen av stedene Švejk besøkte. Likevel var turen viktig; jeg fikk kontakt med mennesker som senere inspirerte meg til å gjøre mer ut av denne hobbyen.

Fra Praha til Bajkal og tilbake igjen

I 2008 ble jeg overraskende invitert til en Hašek-konferanse i Lipnice nad Sázavou, uten å ha mer å vise til enn engasjement og det å faktisk ha gjennomført ei reise i fotspora til Švejk. Jeg følte meg som nylig uteksaminert fra barnehagen, eller kanskje som Barack Obama følte da han ble tildelt Nobels Fredspris. Konferansen var til stor inspirasjon, og to ideer tok like etter form: å lage et nettsted som systematiserer geografiske og historiske *realia* brukt i Švejk, og dessuten ta fri fra jobben for å reise i forfatterens fotspor fra Praha til Bajkalsjøen og tilbake. Reisen dekker det geografiske området forfatteren oppholdt seg i fra han ble kalt inn til krigstjeneste i februar 1915 til han returnerte til Praha like før julen 1920. Hašeks forehavender i denne perioden er en utrolig historie: han tjenestegjorde i tre forskjellige armeer, den *kaiserlich und königliche* østerrikske hær, den tsjekkoslaviske legion og til slutt den Røde Armé. Jeg forsøker å følge hans rute mest mulig nøyaktig selv om det er umulig å gjennomføre den komplett, dels fordi tiden ikke strekker til og dels fordi mange detaljer om Hašeks liv på denne tida fortsatt er ukjente. Dette gjelder spesielt hans tid i Russland.

Den første delen av turen gjennomfører jeg direkte i henhold til Švejk. Ettersom jeg fortsatt er underveis (jeg sender min artikkel fra Ufa), vil jeg konsentrere meg til reisen i Švejks fotspor fra Praha til *Velyke Kolodno* i Ukraina. Spesielt vil jeg undersøke hvorvidt Hašeks beskrivelser i romanen stemmer overens med de faktiske forhold. Hašek nevner over 650 geografiske lokasjoner og mer enn 550 personer i romanen, et imponerende galleri som ville fått Umberto Eco til å bli grønn av misunnelse.

Anabasis under mikroskopet

Første del av Švejk er i sin helhet lagt til Praha, og her er forfatteren på hjemmebane. Det er vanskelig å påvise en eneste feil i hans geografiske beskrivelser selv om det er uklart hvorfor han skriver *Salmova ulice* når han faktisk refererer til *Salmovská ulice*. Det lå i 1914 en politistasjon i Salmovská 20, så det er utvilsomt denne gata han mener. Salmova kan ha vært et begrep brukt på folkemunne, dette bør lokale eksperter kunne svare på. Praha er ikke bare viktig i del én av romanen. Situasjoner fra byen inngår i de fleste av Švejks talløse anekdoter, også i del to, tre og fire. I disse er det så å si ingen feil, de få jeg kan huske er rene stavefeil. Han skriver Kundratice når han mener Kunratice og Židohoušť når det sannsynligvis menes Živohošť. I det siste tilfellet har faktisk oversetter Cecil Parrott rettet Hašek, en frihet han har tatt seg opptil flere steder! Det skal sies at stavefeilene ikke nødvendigvis er Hašeks, de kan like gjerne være typograf- eller dikteringsfeil. Jeg hadde stor hjelp av Jaroslav Šerák under identifisering av steder i Praha, og ikke minst har jeg brukt Radko Pytlík's rikholdige materiale. Jeg var i Praha i mer enn tre uker, besøkte de fleste steder der handlingen i Švejk foregikk og fotograferte mange av dem. Denne delen av reisen er beskrevet i min blogg på engelsk (<http://anabase-en.blogspot.com/>).

Forfatterens nær plettfriske bruk av geografiske fakta fortsetter i del to, kapittel én og to, som omhandler Švejks turbulente opphold i Sør-Bøhmen, inkludert hans berømte *Švejkova budějovická anabaze*. Her fulgte jeg hans rute til fots: Svært slitsomt, men spennende. Jeg anslår å ha tilbakelagt omtrent 200 km. Jeg lyktes faktisk i å identifisere steder jeg hadde ikke hadde lokalisert før; i *Statní okresní archiv* i Písek tok det ikke mange minuttene før de ansatte hadde funnet *Bezirksgendarmeriekommando* og dessuten

kastet lys over de faktiske forhold i Putim i 1915. *Politistasjonen* i Putim er nok en ren oppfinnelse, det eksisterte riktignok en midlertidig stasjon der under k.u.k manøvrer, men nærmeste permanente politistasjoner var i Ražice og Protivín. Puben "Na Kocourku" har likeledes heller ikke eksistert, dette fikk jeg bekreftet på rådhuset. Riktignok fantes det en *hospoda* i nummer 42, men denne hadde visstnok ikke noe offisielt navn. Den kan selvfølgelig likevel ha hatt et navn på folkemunne.

I Radomyšl hadde jeg flaks og fant den såkalte *Floriánek*. Jeg hadde faktisk ingen anelse om at det var et hus, men det står der fortsatt ennå, om enn i en meget dårlig forfatning. Huset er nå kjøpt av en utlending. En overraskelse ventet: Ivana Sibková kunne fortelle at Hašek i 1915 overnattet hos hennes bestefar *Václav Melichár* og at hennes bestemor hadde laget *bramborovka* for Hašek. Dette er detaljer som er gjenbrukt i Švejk. Mellom februar og mai dette året var forfatteren i České Budějovice som soldat, og til tross for hans mange eskapader (noen av dem er tilegnet hans alter ego Marek i Švejk), er det et mysterium at han har vært i Radomyšl (hvis han ikke var der før 15.februar 1915, datoen for hans innkallelse).

Ellers er stedene Malčice, Sedlice og Štěkeň skrevet litt annerledes av forfatteren, men disse har så vidt jeg kan huske skiftet navn siden. Et uoppklart sted er Schwarzenbergs sauehus (*Švarcenberský ovčín*), et sted hvor Švejk overnattet i selskap med en landstryker og en gjeter. Radko Pytlík antar at sauehuset befant seg nær Skočice og dette er meget sannsynlig ut fra både forfatterens beskrivelse og de faktiske topologiske forhold. Sør for Skočice blir terrenget brattere, typisk saueterreng, og jeg så også sau der, noe jeg ikke gjorde i de flattere områdene i retning Strakonice og Písek. I Radomyšl fortalte Milan Kovařík meg at Schwarzenbergs sauehus skal ha befunnet seg i nærheten av Protivín, noe som slett ikke motsier Pytlík's antagelse. Fra Protivín til Skočice er det kun 9 km.

Også i Sør-Bøhmen kan man fastslå at Hašeks geografiske beskrivelser er nesten plettfrie, også om man tar med detaljer fra anekdotene seinere i romanen. Det som derimot ikke går sammen er de tidsmessige beskrivelsene: det er ingen mulighet for at Švejk kan ha tilbakelagt denne distansen i løpet av tre døgn. Disse tidsmessige "forkortelsene" gjentar seg også i Budapest og ikke minst i marsjen fra Sanok til Liskowiec i bok tre.

En bayersk episode

Hva så med romanen videre? Her beveger forfatteren seg bort fra sitt eget hjemland og i tilfellet Bruck an der Leitha/Királyhida er det snakk om et sted han må av avskydd, tvunget som han var til å risikere livet for et styre han foraktet og som han senere skulle komme til å kjempe aktivt mot med våpen i hånd (Zborov 1917). Dette kan delvis forklare at hans tidligere 99% nøyaktighet går drastisk nedad. Han nevner riktignok korrekt sukkerfabrikken, hermetikkfabrikken, Schloss Prugg, og militærleiren. Derimot er ingen av vertshusene eller bordellene han skriver om direkte identifiserbare. Det hele ser ut til å være fragmenter av fakta som settes sammen nokså tilfeldig. I ett tilfelle dog, “U bílé růže”, kan det være snakk om en oversettelsesfeil. Det fantes en kafé/bordell i Bruck ved navn “Zum Weissen Rössel” (Altstadt 6) og Hašek kan meget vel ha antatt at Rössel betyr rose (det betyr hest). Jan Berwid-Buquoy har påvist at Hašek stort sett skrev tyske stedsnavn feil også i sine fortellinger fra Bayern i 1904. Forfatteren kunne tysk svært godt, men det kan være han bare har hørt disse navnene muntlig, og enhver som har vært i Bayern kan bevitne at det er svært lett å ta feil! Dialekten i Bruck er heller ikke enkel og i tillegg var bydelen Királyhida (nå Bruckneudorf) på den tiden ungarsk. Enkelte navn kan derfor være oversatt fra ungarsk, et språk Hašek behersket langt dårligere enn tysk. Dette bekreftes av Antonín Mestan som i en studie om *realia* i Švejk konkluderer med at de ungarsk-språklige fragmentene i romanen inneholder mange feil. Den berømte *Soproni utca* eksisterte faktisk, men ikke som beskrevet i Švejk. Gata går gjennom det militære øvingsområdet og det har aldri vært noe to-etasjes hus der, eller noen jernvarehandel i nummer 16 eid av en Gyula Kakonyi. Sistnevnte var også med i “Švejk i fangenskap”, skrevet i Bosryspil i 1917, men da bodde han i Kakonyi i Poszony utca 13, så her er det fantasien og ikke realiteter som teller. Konklusjonene mine om Hašek i Bruck er i stor grad bygd på en studie av Klara Köttner-Benign som jeg også hadde gleden av å møte personlig. Jeg hadde også stor hjelp av Wolfgang Gruber og Friedrich Petzneck, begge med eminente kunnskaper om lokal historie. Gruber sørget også for at jeg fikk en omvisning i Brucker Lager. Trebygningene fra Hašek sin tid er stort sett borte, inkludert “Hauptwache” der Hašek satt i arrest, en skjebne han også tildelte sine helter Švejk, Marek og Vodička.

Ungarsk gulasj

Hva så med Ungarn? Her er det meste bortsatt fra beskrivelsene fra Budapest i henhold til fakta. Den eneste mindre feil utenfor hovedstaden er en forveksling av Tiszalúc og Tiszalök. Han nevner også et uidentifisert sted – Watian – men dette kan være en ironisering over tysk uttale av Hatvan. I Budapest er det derimot en del åpne spørsmål. Soldatene ventet der i to døgn for videre transport, og det kommer fram i romanen at det må ha vært i eller nær Ujpest i det nordlige Budapest. Ved hjelp av László Polgár kunne det slås fast at den militære jernbanestasjonen var i Ferencvaros og ikke i Ujpest. Dette utelukker likevel ikke at også andre jernbanestasjoner i Budapest kan ha vært brukt til militære formål, det ville være naturlig at alle ressurser tas i bruk i en krigssituasjon. De videre beskrivelser er derimot uklare. Švejk fikk i oppdrag av sin *obrlajtnant* å skaffe lunsj og under sin pliktfulle utføring av oppdraget ble han beskyldt for å ha stjålet ei høne. Dette skal ha foregått i “İsatačsa”, et sted som imidlertid ikke finnes. Den ungarske oversettelsen antar at det menes *Kistarcsa* men dette motsies igjen i slutten av kapittelet “V Budapešti” med at sersjant *Nasáklo* står igjen på stasjonen i “İsatačsa” og akkederer med ei prostituert. Det var imidlertid ingen stasjon i *Kistarcsa* så det spekuleres om det heller menes *Isaszeg*. Jernbanekart fra Budapest 1913 er entydige på at *Kistarcsa* ikke hadde jernbane. I dag er det riktignok en stasjon i *Kistarcsa* som jeg pliktskyldigst besøkte, men dette er på HEV-linjen, ei forstadsbane som ble bygd langt seinere. Hašek var i arrest-vognen på vei til fronten så Švejk i Budapest kan neppe ha vært bygd mye på personlige observasjoner. Mer utfyllende svar finnes mest sannsynlig i det 91. regiments arkiver.

I det østlige Slovakia er det igjen noen feil. Lastovce er skrevet Ladovce, det mystiske Milovice er sannsynligvis Michalovce og et par mindre steder mellom Humenné og Medzilaborce er forvansket men likevel gjenkjennelige. Forklaringen er sannsynligvis så enkel at dette var Øvre Ungarn på denne tiden og at Hašek sannsynligvis har oversatt stedsnavnene selv, basert på hukommelse og kart med ungarske stedsnavn. Dette er Antonin Mestans antakelse og er veldig sannsynlig.

Statuer, minnesmerker og manøvrer

Når Hašek skildrer hendelser på polske landområder virker det som om han benyttet seg av militære kart, han bruker gjennomgående den polske formen av stedsnavnene, dog uten polske spesialtegn. Resultatet er forbløffende nøyaktig selv om feil er påviselige. Liskowate og Tyrawa-Woloska er skrevet litt feil, likeså Wojutice. Et par andre steder har jeg ikke lyktes å identifisere, men disse er av sekundær betydning. I Przemysl er det en rekke steder som er uklare, og Hašek har muligens aldri vært der. Jeg var så heldig å ta del i *Szwejkovskie Manewry* i Przemysl, et årlig arrangement som allerede har funnet sted 13 ganger. Dette er det største regulære Švejk/Hašek-arrangement noe sted, og var et av de store høydepunktene på hele turen.

Romanens avslutning finner sted i en by med det mystiske navnet *Klimontów*. Dette stedsnavnet er ikke påviselig i nærheten av *Zoltance* der det skal ha vært. Skal man følge beskrivelsen ble handlingen i Švejk avsluttet i *Velyke Kolodno* som aldri har hett *Klimontów*. Medlemmer av *Česká Beseda* i Lvov bekrefter dette, og i år skal det settes opp ei minnetavle over Švejk på *Kolodno* jernbanestasjon.

Det er en rekke minnesmerker over Švejk langs ruta. Statuer finnes i Humenné (den første i sitt slag), Sanok, Przemysl, Skelivka og Lvov. i Sátoraljaújhely er det ei minnetavle på stasjonen. Hvorfor finnes ingen ting tilsvarende i Tsjekkia? Det er mange kandidater: Praha, Písek, Putim og České Budějovice. Det virker som om det er mer entusiasme for Švejk i Polen enn i Tsjekkia!

PS Turen fortsetter nå videre i Jaroslav Hašek's fotspor post-Švejk til Bajkal-sjøen og tilbake. Reisen har hittil vært en fantastisk opplevelse, spesielt på grunn av alle de fantastiske menneskene jeg har møtt overalt.

PPS Jeg har i denne artikkelen hovedsaklig benyttet materiale fra Radko Pytlík, Antonin Mestan og Klara Köttner-Benigni. Jeg vil også takke Richard Hašek, Jaroslav Šerák og László Polgár for uvurderlig støtte og inspirasjon både før og under reisen.

(Forfatteren er norsk publisist, oppdagelsesreisende og Švejkolog.)

***Genius loci* av Christian Norberg-Schulz eller Betatt av Praha**

Lenka Popelová

Den kjente boken *Genius loci – arkitekturens fenomenologi* skrevet av den norske historikeren og arkitekturteoretikeren Christian Norberg-Schulz (1926–2000) (boken er fra 1980, den kom ut i en god oversettelse til tsjekkisk av Petr Kratochvíl og Pavel Halík i 1994) kan vi ikke bare oppfatte som et verdsatt verk i grenselandet mellom arkitektur og filosofi, men også som et særegent uttrykk for tsjekkisk–norske kulturforbindelser. Sine refleksjoner omkring *genius loci* formulerte nemlig forfatteren ved å bruke Praha, en by som han var forelsket i, som eksempel. I hans bok nevnes Praha ved siden av Roma og Khartoum, som alle har såpass spesiell *genius loci* at begrepet lar seg best forklare gjennom å bruke disse tre byene som eksempler. For Norberg-Schulz var Roma den klassiske byen, den evige staden som hele tiden fornyer seg i flere etapper – fra det klassiske Roma via renessansen til barokken. Khartoum, som den *kosmiske* byen der sand og vann er samlende elementer mellom to forskjellige arkitekturer, den koloniale og den lokale. Og Praha? For Norberg-Schulz var Praha den ytterst romantiske byen. En by som på sin måte lå nærmest hans kjære nordiske natur.

Lidenskap for fenomenologi...

Norberg-Schulz interesserte seg, som representant for fenomenologisk tolkning av arkitektur, for den sanne karakter av tingene rundt oss, hvordan vi opplever dem og forstår dem uten å være bundet av gitte ideologiske rasjonalistisk-modernistiske forklaringer, noe som i lange tider var vanlig i arkitekturen. Han ønsker følgelig ikke at vi skal vurdere arkitektur og miljø etter det som tilsvarende modernistiske forutsetninger (dvs. om de er “rasjonelle”, lett målbare, kvantitative, økonomiske, unifiserte, prefabrikkerte, med glatte vegger uten dekor og kontekst).

I motsetning til dette er Norberg-Schulz interessert i tingenes naturlige karakter. Han legger merke til deres kvaliteter, egenskaper, deres forhold til geometriske former. Han lar seg fascinere av skygge, lys, varme, kulde som påvirker oss ulikt, avhengig av

hvilken type rom vi er i. Han hyller både enkelhet og dekor. Han gjenoppdager betydningen av et landskap, en bolig, et hus, en gate, en plass, gatekryss, bakgårder og arkader. Norberg-Schulz er nemlig av den oppfatning at et rom bør være noe som gir oss mening å bruke, et sted som gir oss en opplevelse, et sted vi identifiserer oss med og et sted hvor vi orienterer oss lett. Og det spiller ingen rolle om det er et sted i naturen eller et menneskeskapt, kunstig miljø.

Norberg-Schulz var inspirert av stedspsykologi og derfor oppfattet han rom på denne måten. Han ble også påvirket av Martin Heidegger, hos hvem han hentet sin interesse for etymologi, herunder noen konkrete begreper som gjenstand, bolig, rom, som han anvendte i arkitekturen. Han baserte seg også på den visuelle teorien til den amerikanske sosio-urbanisten Kevin Lynch fra slutten av femtiårene, som også var interessert i hvordan vanlige mennesker opplever bybildet.

... og betatt av Praha

Norberg-Schulz hyller Praha som et romantisk kunstnerisk landskapsverk som er innlemmet i spesielle, klimatiske omgivelser. Han fascineres både av Prahas topografi – elven, åsene, de grønne arealene – den bevarte og kompakte historiske urbanismen, og lag på lag med historiske stiler, samt dens åpenhet for å la seg påvirke av andre kulturer. Også Prahas lys, de filtrerte skyene, de mørke, tunge skyene på en lav himmel har en egen magisk kraft. Norberg-Schulz ser Praha som en magisk formasjon. Han minnes Kafka og Meyrinks *Golem*, hvor “mystiske steder i Gamlebyen er hovedtema [...] Alle husene her har dype røtter i flere historielag, de reiser seg opp fra disse røttene og deres individuelle navn minner oss om en legendarisk fortid. Arkitektonisk er disse røttene gjenspeilet i tunge og massive underetasjer, lave arkader og dypt innsatte inngangspartier. Under spaserturene i gamle Praha føler man at man befinner seg i bunnen av rom som er både mystiske og truende, samtidig som de fremstår som varme og beskyttende.”

Poetiske er forfatterens tanker om at båndet mellom den lokale arkitekturen og nasjonen finner en motpol i lengselen etter himmelen, noe som de berømte hundre spirene i Praha og den unike, dramatisk kulminerende silhuetten av Hradčany symboliserer.

Han spør: “Finnes det en annen by i verden hvis karakter på tilsvarende vis kan beskrives gjennom et landskap som omfatter alle dimensjonene i et miljø, som starter med et landskap og slutter med å uttrykke karakteren av en enkeltstående bygning?” Han vurderer Prahas arkitektur som kosmopolitisk fordi den er et resultat av kryssninger av flere innflytelser (tyske, italienske og lokale byggmestre).

Selv om det foreligger en rekke andre mer detaljerte bøker om Prahas historie og arkitektur, har denne nordmannen lyktes med å beskrive byens karakter og spesifikke sjel ekstremt utfyllende. Etter å ha lest den kommer du til å forstå at “arkitektur er et redskap som tilbyr menneskene eksistensiell støtte – den skaper et eksistensielt rom” i tillegg til at omgivelsene påvirker tilværelsen til menneskene og at det er enhver arkitekts oppgave å skape steder med mening, som hjelper menneskene å bo og å leve. Omgivelsene må derfor skapes og vernes om med sensitivitet – for at vi bedre og sterkere skal være bevisst stedets karakter, altså *genius loci*, som det i dag skrives så mye om uten at så mange egentlig vet hva det betyr.

(Forfatteren er arkitekturhistoriker og jobber på Teknisk høyskole i Praha. Oversatt til norsk av Helena Myklestu.)

Og båten går ned

Zdena Mejzlíková

Norsk film er ikke akkurat noe dagligdags skue på tsjekkiske kinoer. For tre år siden viste de med suksess vinnerfilmen fra filmfestivalen i Karlovy Vary, *Kunsten å tenke negativt* (2006), i år dukket *En ganske snill mann* (2010) opp, som vant en pris på Berlin-festivalen. Men for å få med seg de virkelig severdige lekerbiskene som distributørene ikke kjøper, må man som vanlig gå på festivaler. Trykksakene fra årets Febiofest fikk meg til å gå og se Pål Jackmans film *Jernanger* (2009). Det utslagsgivende for meg var opplysningen om at regissøren for ti år siden stod bak

norsk films nyvunne popularitet og at han i sitt verk konsentrerer seg om personpsykologi.

Jernanger er navnet på en cruisebåt. En utrangert, rusten båt ligger for anker i Stavanger havn. I båten bor den gamle, kyniske brumlebassen Eivind, som om dagen driver dank i lasterommet og drukner seg i hektoliter med vodka sammen med kompisene om kvelden. I likhet med båten hans forfaller også han sakte men sikkert. De stille og tomme dagene som er til forveksling like, forstyrres først da det kommer to inntrengere inn i bildet, som uavhengig av hverandre får det stive dekket i Eivinds sinn til å gynges. Unggutten Kris får asyl på båten på flukt fra jenta si, Erika. Da den til å begynne med fiendtlig innstilte Eivind finner ut at Kris verken er narkoman eller tyv, bare en dristig gutt som ønsker å seile ut på havet med de samme idealene eller illusjonene som han selv en gang hadde, blir Kris hans følgesvenn og med-sammensvorne, utad hans ansatt. Arbeidskraften passer nemlig godt til å sette hans egen plan ut i livet, en plan han la for en annen gjest – nemlig sitt livs kjærlighet, Beatrice, en ikke lenger ung dame med langt alvehår. Etter mange års separasjon, har Beatrice bestemt seg for å ta et hjelpsomt skritt i retning sin gamle forlovede. Så finner hun ham som en rar einstøing, en gretten, lukket kar, og ser at den umulige unggutten har blitt en umulig gamling, og går skuffet sin vei. Eivind har imidlertid avgjort at denne gangen skal han ikke la lykken slippe unna så lett, uansett hvor skjelden han føler seg, og setter med Kris' hjelp i gang med å reparere båten. Vi ser nesten kitschaktige flashbacks, romantiske scener der vakre Beatrice stiger opp av havet som Afrodite, Ondina eller Rusalka, klemmer den unge og kraftige Eivind og boltrer seg i bølgene... Eivind forteller nå Kris sin historie: Som ung lovte han denne kvinnen, som ble hans skjebne, at han ville seile hjem til henne til Nord-Norge for å hente henne og gifte seg med henne. Beatrice ble imidlertid stående og se forgjeves etter den flotte båten hans, og da hennes elskede uten unnskyldning eller forklaring aldri dukket opp, fant hun seg med tiden en annen mann og fikk barn med ham.

Hvordan hadde det seg det da at Eivind ikke kom? Seilte han seg vill, eller kom det et sjøuhyre i veien for ham? Ja, det var tydeligvis kraftige underjordiske krefter i hans underbevissthet som hindret ham i å komme fram til Beatrice, selv om han utbasunerte frihetstrang som årsak. Man må bare ikke la seg binde eller

begrense av kvinneklør i det ubevegelige vannet i sin hjemstavns havn, men gi seg i vei ut på havet, være fri, nyte livet... Men han holdt aldri opp å elske Beatrice og nå, på terskelen av alderdommen, når han føler at han har vært dum og skivebommet, bestemmer han seg for å oppfylle det gamle løftet sitt og legge ut for å finne sin utvalgte. Kameratene hans bare rister på hodet av den sprø ideen om å seile opp langs hele norskekysten med en slik falleferdig båt, men de hjelper ham med å lappe sammen båten og få den i drift. Og unge Kris tar Eivind med seg, han synes han er stadig mer sympatisk. Det knytter dem sammen; Eivind ser seg selv i Kris og adopterer ham på en måte, uten å innrømme det. Kris har de aller beste forutsetninger for å kopiere hans skjebne. Også han lot jenta si stå igjen på sin flukt mot havet. Og hun er gravid. Desto større grunn til å fordufte! Eivind godkjenner det som om han skulle vært Kris' far, og når Erika kommer bestemt til båten for å hente Kris, driver Eivind henne bort slik at hun ikke skal forpurre deres "mannfolkplaner". Han overtaler Erika til å la den kommende faren til hennes barn dra og unne ham friheten.

Ai, ai, disse kvinneklørne som hindrer mannen i å ta av! Etter det tradisjonelle rollemønstret holder hun fyr i peisen, mens mannen drar av gårde for å oppdage verden, hun vil at han skal holde seg hos henne, han vil beholde friheten – deres lengsler går dermed hver sin egen vei. Kampen mellom kjønnene kan anta en akseptabel form kun når de to gjensidig formidler et rikere liv, med "løslating og tilbakevending" i likevekt, slik Rudolf Starý en gang formulerte det i dette tidsskriftet. Men når denne dynamikken ødelegges og en av de to aktørene i dramaet bryter likevekten (kvinnen akter ikke å gi mannen fri for et øyeblikk engang og gjør ham til en husslave, eller mannen går sin vei uten å vende tilbake), blir vedkommende avskåret fra de livgivende kreftene. Kvinnen er i dette imaginære spillet maktesløs, men samtidig også sterkere, naturen og det naturlige er på hennes side – når mannen trosser henne, blir han stående tom og alene. I seiersrusen over at de endelig har fridd seg fra kvinnes begrensende lenker, overser sjøulkene det faktum at båten som kaster loss med kurs mot eventyret trenger en havn å vende tilbake til. Eivind og hans likemenn leker store gutter, men egentlig har de enda ikke blitt menn. En *Evig gutt* som en flygende hollender – i dette tilfellet en nordmann – pløyer åpent hav i forestillingen om at han leter

etter den ideelle jenta. De alminnelige av kjøtt og blod vil han ikke ha noe med å gjøre. Uten å innse det går han i ring på leting etter moren sin. Under dekke av uavhengighet er *Puer* knyttet til *Moren* gjennom navlestrengen, er fange av sin egen "frihet". Eivind ønsket å bryte med den kvinnelige passiviteten, og dermed falt han helt for den, altså sin egen indre passivitet. Han nektet å råtne i sin hjemlige havn med kona, men ble rammet av nettopp det han ville unngå: Til slutt grodde han fast i havna. Og uten familie, uten kjærlighet, uten mening, alene, bare tidvis i selskap med liknende fortapte sjeler. Han ble ikke liggende ved anker, men led skipsbrudd, ble en ruin av seg selv. Han går i frø i sitt eget *jegs* mugne havn, drukner i seg selv, er ikke i stand til å kaste loss, skjønt han har en båt til å ta seg rundt med.

Dagens mann sitter på et vidt spekter av midler, men bruker dem ikke til *Den store ferden*. Som til alle tider tilbys det også nå helteaktige "natteseilinger", ferder som går forbi fallgruver og farer ved ubevissthetens dype vann helt til sjelens gjenfødelse. Men båten som skulle føre mannen mot oppfyllelse av sitt livs oppgave *som helt*, er blitt til en bar, der han sammen med kameratene turer fram til han mister bevisstheten. Trass i all ytre aktivitet og "action", er dagens mann fullstendig passiv i grunnleggende situasjoner. Han har store muligheter *in potentia*, men fordi han ikke setter dem ut i livet, er han *impotent*, et tegn på manndomskrise. Viagras og liknende "medisiners" seiersgang er et kraftig vitnesbyrd om nåtiden, der mennesjelen lider av impotens.

Eivind inntar ubevisst samme holdning til Kris' kjæreste som han i sin tid gjorde overfor Beatrice. Det unge paret skal gjenta historien til sine symbolske foreldre, stigmaet overføres til neste generasjon. Erika forestiller, som Beatrice, *Anima*. Hun kan og skal frigjøre gutten, som har bestemt seg for en eventyrs fargerike liv, fra barnslig selvopptatthet og lokke ham med på den farlige ferden i retning et annet menneske. Det at Anima dukket opp, førte alltid til at menn frigjorde seg fra sin mor og fant seg selv. Men selv ikke Animas mest fortryllende ansikter greier å få dagens *helt*, vissen og maktesløs, til å legge ut på denne Store ferden. Animas mer verdslige bilder i reklamer og moteblad har gått ham til hodet. Men det er ikke bare en manndomskrise, i all sin generelle narsissisme og infantilisme. Næret av den evige ungdomskulten rundt evig frihet og ubegrenset "nyttelse", virker det som om verken menn og kvinner flest er i stand til å fungere

i et vanlig forhold. En virtuell verden tilbyr massevis av bekvemmelige erstatninger og virkeligheten muliggjør umiddelbare romanser uten forpliktelser eller konsekvenser. Et klassisk partnerforhold krever nemlig anstrengelser og oppofrelser, en vanskelig vei fra *Jeg* til *Deg*, som ikke rent få mennesker i dag kvier seg for å gå, narsissistisk tilfredsstillelse kan man oppnå uavhengig av det. Også kvinner, som får stadig flere *solare* egenskaper, kan lide av rotløshetssyndromet, og siden dette er mer den Evige guttens og ikke mannens egenskaper, forsøker slike kvinner å bli kvitt sin kvinnelighet. Også de flykter fra hjemmets peiskrok og svirer rundt på de åpne muligheters hav i redsel for en eller annen “definitiv”, bindende, voksen avgjørelse.

Eivind fikk imidlertid opp farten på sine gamle dager. Da han været en ny sjanse, satte han båten sånn noenlunde i stand og kurs mot Beatrice, sin nye, gamle brud, som har blitt enke. Det er bare det at hans helse er omtrent som den sammenlappede båten, som lener seg faretruende mot siden og underlig nok ikke faller fra hverandre som følge av trykket i kjelene som plutselig slås på. Eivind takler ikke den overdrevne spenningen og stresset, og den gamle drankeren ender opp på sykehus. Her treffer han den forlatte Erika, som ikke ser noen annen utvei enn å få utført abort. Hva er vel lettere enn å bli kvitt “konsekvensene”? På den annen side, men likevel en side av samme sak, hva er vel tøffere enn å splitte opp deres felles framtid og bli alene med barnet og alle byrdene som følger med? Moralister som stadig anklager kvinner som tar abort for å være “mordere” nekter å innse at dette valget pleier å være en reaksjon på at mannen avslår å bli far, en reaksjon mot hans *frihetslengsel* og uvilje mot å ta på seg voksenansvaret. (På meg virker det som de høyrøstede moralens voktere ubevisst legger mannens skyld på kvinnen.) Eivinds diagnose er at hjertet vokser. Den psykosomatiske sammenhengen er åpenbar: Gjennom hele livet har Eivind nektet å høre på det følelsene hans har prøvd å fortelle ham, og det han slik undertrykket, vokser nå enormt. Hjertemuskulaturen, så vel som trangen til kjærlighet vokser og vokser, og den gretne menneskehateren flykter fra sykehuset med ett eneste mål – å komme seg om bord i båten igjen og styre den inn mot sin Beatrice. Han vil vise henne at han har elsket henne hele livet, koste hva det koste vil... Den bitre angeren klarer likevel ikke å endre tidens ubønnhørlige lovmessighet (*jernanger* betyr bokstavelig talt “en anger som er hard og upåvirkelig

som jern”) – det er allerede for sent. Også for “adoptivsønnen” Kris er det klart at verken båten eller oldingen klarer reisen, og den gamle illusjonen om grenseløs frihet blir korrigert gjennom ubehagelige samtidbilder. “Sønnen” ser hvor “faren”, den tapre sjøfareren, har endt opp: Ingen steder. Eivind er forlenget klar over at han har tapt, at han kastet bort livet sitt da han den gang for lenge siden stakk av fra kjæresten sin. Og til syvende og sist, når ingen lenger kan hjelpe ham, prøver han i det minste å hjelpe andre ved å bryte sirkelen og forbannelsen over det unge paret. Det går opp for ham at her står det virkelig om livet og får reddet det ufødte liv i siste liten. For Kris var møtet med den gamle taperen en slags homøopatisk kur (der man helbreder noe ved hjelp av noe som likner det man skal helbrede), Eivind fungerte som et eksempel for ham, til slutt et negativt, som et varsku. Båten går ned for godt, men ut av den – som av hvalens buk – stiger en forvandlet ung helt, som forstår hvor det virkelige eventyret går for seg. En Odysseus, som til slutt fant sitt Ithaka.

Jeg tror ikke Jackmans film levde opp til sine nesten overdrevne ambisjoner. Filmen er tidvis for krampaktig pompøs og bokstavelig. Den bruker et watzlawickovsk prinsipp – “hold fram som du stevner”. Mer nøkternhet og tilbakeholdenhet hadde passet bedre til filmen, manuskriptet kunne vært mer rendyrket, man kunne f.eks. redusert antall episoder på sykehuset og forsøk på å kaste loss. Historien er jo full av arketypiske temaer (havet, båten, ferdene, helten, femme fatale), som er sterke i seg selv, dermed hadde ikke slik overdreven anstrengelse vært nødvendig. Overdreven melodramatikk ødelegger inntrykket av filmen, særlig på slutten da Erika overtales til å ikke ta abort. Flashbackenes laminerte skjønnhet har jeg ingenting i mot, i motsetning til andre anmeldere. Slik glansbildeaktig idealisering av minner er normalt, og denne fremstillingen uttrykker denne mentale prosessen ettertrykkelig. Og kjærlighetsscenene der Eivind og Beatrice opplever kysset de har ventet på i tretti år er på sin side meget realistisk, nesten rørende patetisk. Den byr på en annen visuell opplevelse og har andre følelser i seg enn de vanlige filmkyssene som unge vakre par vanligvis står for. Den har ekthet, dybde, virkelig seriøsitet, hele livets tyngde, skjebnesvangerhet og uforanderlighet i seg. La meg minne om at sjelen finner sin føde ikke bare i de kunstnerisk mest aristokratiske sjangrene og de mest vellykkede verkene. Trass i alle forbehold er *Jernanger* en film som er verdt å

se og den spesielle helten i filmen, som *tenker* temmelig *negativt*, glimrende spilt av Bjørn Sundquist, er samtidig også *en ganske snill mann*. Til slutt kan man si som Zenon: “Idet jeg ankommer målet, går båten ned.”

(*Forfatteren er psykolog og essayist.
Oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.*)

På sporet av Liv Ullmanns nasjonale identitet

Stanislava Přádná

Selv om den mest passende merkelappen på den betydningsfulle skuespilleren, regissøren og forfatteren Liv Ullmann (1938) kanskje er “internasjonal” eller “skandinavisk”, er hennes norske røtter uløselig knyttet til hennes navn. Hun har skrevet seg inn i filmhistorien med sitt særegne ansikt og sitt åpne, moderlige uttrykk. Den nesten arketypiske, naturlige kvinneligheten som kjennetegner Ullmann som skuespiller, er ikke mange forunt. Ansiktet, som uttrykker en eksepsjonell sensitivitet, kommuniserer intimt og fortrolig med kameraet som om det var et levende vesen. I sin tid som aktiv skuespiller øste Ullmann fra en kilde av uttrykksfullhet og karisma, for ikke å snakke om talent. Filmfotograf Sven Nykvist innrømte at han ved klippebordet på et tidspunkt ble så bergtatt av Ullmanns uttrykk at han med rennende tårer glemte selve klippingen. Ullmann klarer å speile de dypeste menneskelige erfaringer gjennom sin uttrykksmessige tilbakeholdenhet, subtile mimikk og maksimale konsentrasjon av følelser.

Bergmans kunstneriske bånd

Fra midten av 60-tallet var Ullmanns skuespillerprestasjoner uløselig knyttet til Ingmar Bergmans (1918-2007) filmer: *Persona*, *Hviskninger og rop*, *Scener fra et ekteskap*, osv. Den svenske regissøren forløste et potensial i henne som hun ikke var klar over selv, som om han lokket ut toner fra et sjeldent og klangfullt instru-

ment. Bergman selv kommenterte Ullmanns kvaliteter med den lakoniske erklæringen "du er min stradivarius".

Skilsmissen etter det seks år lange ekteskapet med Bergman førte Ullmann ut i en radikal ensomhet, både karrieremessig, kunstnerisk og privat (hun ble eneforsørger).

Hun frigjorde seg fra Bergmans autoritære påvirkning, løsrev seg fra mørket og depressiviteten i det bergmanske filmunivers og omfavnet i stedet sin egen lyse og positive natur. Hun forlot Europa, og tross stadige returer, åpnet suksessen og kjendisprivilegiene i Hollywood opp for et nytt utgangspunkt og erkjennelsen av en annen tenkemåte. Hun pendlet mellom amerikanske og europeiske studioer og opptrådte på teaterscenen både i New York og Norge. Bergmans spøkelse kom imidlertid gjentatte ganger til syne, og Ullmann fortsatte med å spille seriøse og krevende roller i filmene hans. Selv om de hadde fjernet seg fra hverandre privat, ble de kunstneriske båndene som bandt dem sammen aldri helt brutt.

I moden alder begynte Ullmann også å regissere filmer, selv om hun da risikerte å bli sammenlignet med den uovertrufne Bergman. Hva som var den største motivasjonen er et åpent spørsmål; høye kunstneriske ambisjoner eller en feministisk streben etter å bevise egne kvaliteter i et hovedsakelig mannsdominert yrke. Bergman selv ga henne sannsynligvis den største tilfredsstillelsen da han betrodde henne realiseringen av sine senere selvbiografiske manuser *Fortrolige samtaler* (1996) og *Troløs* (2000). Da hadde hun allerede to omfattende prosjekter bak seg; *Sofie* (1992) og *Kristin Lavransdatter* (1995), og kunne dessuten gjøre bruk av personlige, praktiske erfaringer og observasjoner fra Bergmans regissørverksted. Selv om hun verken ville eller kunne sammenligne seg med ham, hadde tilnærmingsmåten og stilen hennes som regissør sine røtter i Bergmans filmer. De ble som formet under hans vinger, uten at det var snakk om noen epigonisk imitering. Ullmann var klar over at samarbeidet med Bergman ville overskygge alt hun senere selv skapte, men lot ikke dette ta motet fra seg.

I Bergmanns siste film *Saraband* (2003) var Ullmann atter en gang på regissørens rolleliste. I denne rørende, balanserte studien av forhenværende partnere som møtes igjen mot slutten av livet, anerkjenner regissøren endelig sin protagonist som en enestående skuespiller, men også som en moden og klok kvinne, som kommer sin alders ansikt fortrolig i møte.

Tilbake til Norge

Ullmann har alltid uttrykt stolthet over sine norske røtter, tross sin internasjonale posisjon, geografisk delt mellom to kontinenter. Hun opprettholder Norge som et parallelt hjem, men integreringen i det multinasjonale New York har gjort det mulig for henne å tilfredsstillende sine medfødte rastløse tilbøyeligheter. Hun snakker selv om sitt "nomadiske" liv: Hun ble født i Tokyo, vokste opp i Toronto og New York, hadde ungdomstiden sin i Trondheim, hun begynte i teateret i Norge og "stakk av" til London på grunn av dramastudier. Hun debuterte som filmskuespiller i Norge, men nådde toppen av karrieren i Sverige, hvor hun også gradvis og delvis mistet sin norske identitet.

Hvis vi ser bort fra Bergmans *Höstsonaten* (1978), som var en norsk-svensk samproduksjon filmet i Norge, ble Ullmann demonstrativt oversett av norsk film etter 1969 da hun spilte rollen som An-Magritt i Arne Skouens film ved samme navn. Først i 1983 fikk hun et tilbud fra hjemlandet igjen og spilte hovedrollen i filmen *Jenny* (regi Per Bronken), basert på Sigrid Undsets roman. Denne rollen valgte hun framfor rollen som moren i Bergmans *Fanny og Alexander*, som hun ble tilbudt på samme tid. Et skjebnesvangert valg hun selv angret i ettertid.

En enestående mulighet bød seg imidlertid i form av drømmejobben; manus og regi på *Kristin Lavransdatter* (1995), basert på ett av de mest sentrale verk innen norsk litteratur. Hun ble riktignok først involvert i prosjektet som erstatter for den opprinnelige regissøren som hadde trukket seg.

Litteraturens Kristin

Trilogien *Kristin Lavransdatter* blir betraktet som en norsk nasjonalskatt av høyeste verdi. Nobelprisen Sigrid Undset (1882-1939) mottok for sin romansaga bidro til ytterligere kanonisering. Den litterære heltinnen ble en aktet og levende myte i lesernes bevissthet (på det stedet forfatteren la handlingen til, står det til og med en statue av Kristin). Særlig blant kvinnelige norske lesere beundres hun som symbol på kvinnens lagnad; en sterk personlighet utsatt for en ujevn kamp med skjebnen. Nordmenns identifisering med og eierforhold til Kristin minner på mange måter om tsjekkernes forhold til hovedfiguren i romanen *Babička*

(”Bestemor”), så vel som til forfatteren Božena Němcová, som på grunn av sin frigjorte og kontroversielle kvinnelighet også forbindes med feminismen.

Undset transformerte sitt eget livs erfaring inn i historien om Kristin; realistiske plot og motiver gir heltinnen troverdighet. Selv om den omfangsrike historiske romanen beskriver en kvinnes krevende identitetssøken i middelalderens Norge i det fjortende århundret, ser forfatteren Kristin gjennom det tjuende århundrets briller.

En komprimering av romanens handling med hensyn til filmatiske krav og behov (første del bærer tittelen ”Kransen”), kan minne om en sentimental historie fra en dameroman. En ung bondedatter som foreldrene har lovet bort til en utvalgt brudgom, forelsker seg lidenskapelig i en annen, eldre mann av adelig slekt, som hun overgir seg til. Kristin går over lik for å kunne gifte seg med den notorisk utro rytteren Erlend (som lever i et utenomekteskapelig forhold med en gift kvinne som han har barn med); hun ofrer sin ære som jomfru, bedrar sin far og bryter Guds bud.

Kristins insisterende og egenrådige kjærlighet får siden trofast, livslangt følge av en religiøs angst som grunner i de utilgivelige synder hun har begått. Hun soner en nærmest masochistisk straff og gjør asketiske botsøvelser (hun hadde ”talent for fornemmelse av egen synd”, skriver Undsetbiograf Miluše Juříčková). Allerede i første del av triptykonet finner vi et mørkt forvarsel om heltinnens videre ferd i en apokalyptisk scene med en brennende kirke.

Selv om heltinnens tema kan betraktes som utelukkende kvinnelig, spesielt i form av en utvunget kroppslighet og erotikk, mangler det heller ikke på spirituell overbygning. I samtidig, historisk kontekst ble historien om Kristin oppfattet som en eksistensiell fortelling, satt inn i en spesifikk konkretisert historisk sammenheng, som til slutt transcenderer inn i åndelig forsoning i en ydmyk katarsis.

Filmens Kristin

Den essensielle kvinnelige tematikken fra boken kommer i Ullmanns manus til uttrykk som en romantisk kjærlighetshistorie plassert i et samvittighetsfullt skildret historisk landskap domi-

nert av uberørt, rå og vakker nordisk natur. Med hensyn til det visuelle kunne hun stole fullt og helt på kameramann Sven Nykvist. Ullmann har til en slik grad plassert sin heltinne i oppmerksomhetens sentrum at det går på bekostning av de andre figurene, og til dels også den historiske konteksten. Det er lett å skimte Ullmann selv gjennom skildringen av Kristin, særlig bidrar en viss fysisk likhet med skuespiller Elisabeth Matheson til dette. Til og med i Mathesons skuespill er regissøren merkbart til stede og lett gjenkjennelig (Ullmann spilte selv Kristin i en oppsetning ved Rogaland Teater i 1959 i regi av Tormod Skagestad).

Den tankemessig forenklede filmversjonen holder seg først og fremst til den ytre handlingen visualisert i naturscener i bredt format. Slik det er tradisjon for innen skandinavisk film fra stumfilmens tid, korresponderer også her landskapets dramatikkk nært med det menneskelige drama. Det introspektive blikket inn i Kristins tilstand som i boken spiller en avgjørende rolle, har i filmen falt bort i den innsnevrede karakteristikken av figurene og deres antydde, men ikke troverdige spiritualitet. Som første del av trilogien, slutter også filmen med et storslått giftemål i et euforisk "happy end"-klimaks (bryllupet danner rammen for filmen slik at hele handlingen er et eneste stort retrospektiv). I Undsets roman er det imidlertid mørke skyer over dette klimaket, tross all dets prakt; Kristin er allerede gravid og pines under vekten av det skjulte syndefallet, og for foreldrene trigger datterens uønskede bryllup følelser rundt deres eget ekteskap, som de snakker åpent om for første gang på årevis. Her forgripes andre del av trilogien, hvor Kristin modner som kvinne og mor, føder det ene barnet etter det andre og gjennomgår ekteskapelige desillusjoner, uten at hun av den grunn slutter å elske sin mann. Dette er imidlertid ikke med i Ullmanns film (den planlagte andredelen ble aldri realisert på grunn av uenigheter med produsentene allerede i løpet av filmingen).

I denne korte utlegningen er det ikke relevant for oss å bedømme hva Ullmann har lyktes i å overføre fra roman til film, og når filmen som massemedium med alle dens produksjonsmessige krav går på bekostning av hennes Kristin Lavransdatter (regissøren har ved et par anledninger uttrykt bitterhet over hvordan produsentene presset henne til å kutte ned på det tre timer lange opptaket. Hun var overbevist om at denne eliminerings skadet filmen kunstnerisk på et helt grunnleggende

nivå – forf.anm.). Enkelte av filmens svakheter kan man imidlertid ikke komme bort fra, særlig gjelder det forflatningen av hovedfigurene og lengden på enkelte scener som faller ut av den dramatiske strukturen. Ikke engang Nykvists detaljerte bilder av skuespillere i intime dialoger gir gjenklang av bergmansk dybde, men fremstår snarere til tider som selvtilstrekkelige – stilmessig uorganisk plassert mellom ekstensive landskapspassasjer. På den andre siden vekker bildenes raffinement i seg selv sterke, estetiske opplevelser. Bildet av Kristin som brud, sett nedenfra, hvor hun ser ned i en vannflate opplyst av en mengde brennende lys, har en nesten mystisk effekt på samme måte som den lysbesatte scenen i kirken, hvor den unge Kristin gjennomlever en åndelig innvielse i møte med Edvin prest (Erland Josephson). Bildet som følger to galopperende ryttere langs en elv, hvis overflate reflekterer deres dobbeltbilde, er fotografisk fascinerende. Med tanke på regissørens skuespillererfaring, er instrueringen av skuespillerne overraskende gjennomsnittlig. Tross uttrykt ekspressivitet og sensualitet, er ikke skuespillerprestasjonene fremragende; ikke alle har maktet prøvelsen med et nærgående kamera og detaljerte bilder.

Ser vi bort fra kritikken, ble *Kristin Lavransdatter* i regi av Liv Ullmann en begivenhet i norsk kulturliv og vekket nasjonalfølelsen hos det hjemlige publikum. Kinooppsetningen av filmen satte, tross lunkne anmeldelser, publikumsrekord (selvfølgelig bare i Norge).

Utover disse nasjonale følelsene, fortjener filmen også respekt for sitt relativt god utfall på tross av en krevende tilblivelsesprosess, og kan strengt tatt ikke betraktes som noen kunstnerisk fiasko. Selv om filmen også visuelt sett er bemerkelsesverdig, holder den bare et gjennomsnittlig kunstnerisk nivå og mislykkes i forsøket på å trenge gjennom en dekorativ overflate til det litterære verkets dyp. La oss likevel erkjenne at selv en over gjennomsnittlig god film sannsynligvis også ville avfødt kontroverser; arven etter Sigrid Undset, som lever sitt eget liv, vil nok alltid motsette seg en filmatisk "voldtekt".

Et internasjonalt fenomen

Selv om Liv Ullmann i dag allerede tilhører en avtroppende generasjon, imponerer hun som en solid, mangesidig personlig-

het, full av skapende energi. I kraft av sin naturlighet frigjorde Ullmann seg som skuespiller fra den kunstige ikoniseringen av filmstjerner og oppnådde en unik posisjon innen kunsten. Hennes personlige profil kompletteres i de selvbiografiske refleksjonene i bøkene *Forandringen* og *Tidevann*, som skiller seg påfallende fra øvrig memoarlitteratur, som i dag produseres av alle tenkelige (kvasi)berømttheter som kommersielle salgsvare. Lesernes reaksjoner vitner om hennes sjeldne evne til åpenhet og meddelsomhet, som gjør at hun treffer kvinner fra alle verdenshjørner og bakgrunner. Et helt kapittel er viet Ullmanns humanitære aktiviteter som ambassadør for UNICEF og arbeid for land i den tredje verden. Selv om hjemlandet til tider har behandlet Ullmann som en "frafallen nordmann omgitt av en aura av svensk berømmelse", har det også vanket høye, ja kongelige, utmerkelser for formidling av norsk kultur. Den "norske identiteten" er inkludert i alle deler av Ullmanns personlighet; likevel må det erkjennes at Liv Ullmann er et autonomt, internasjonalt fenomen.

*(Forfatteren er filmpublisist og jobber på Institutt for filmstudier
på Karlsuniversitetet i Praha.
Oversatt fra tsjekkisk av Maria Heggem Homene.)*

En vandring gjennom Nordens rituelle landskap

Jan Pohribný

En gang på 1980-tallet førte tilfeldighetene meg, i form av en sjelden anledning til å studere i det kapitalistiske utlandet, til et halvårig studieopphold i Finland. Mot slutten av dette oppholdet kom jeg meg også til Sameland, og i noen dager padlet jeg og noen andre i kano inn i ekte tundra-land og derfra videre nordover i Norge til Finnmark. Møtet med fjell, knauser og hav er særlig for en person fra Sentral-Europa en sterk opplevelse, nærmest et innvielsesrituale. Min kjærlighet til Skandinavia stammer fra denne tiden, og denne kjærligheten har gjentatte

ganger ført meg tilbake til steder som kan virke øde og usiviliserte.

Derfor var ett av målene med mitt mangeårige prosjekt *Magiske steiner*, hvor jeg fotografisk kartla kjente, men fra et turistmessig synspunkt marginale kulturminner fra megalittperioden i Europa, å vise steder og land som er oversett i de fleste tilsvarende bøker. I tillegg til tsjekkiske bautasteiner hvis autentisitet arkeologene stadig betviler, eller de lange gravhaugene i Kujawa og goternes ringer nord i Polen, var jeg særlig interessert i Skandinavia. Danmark og Sveriges sørlige del er bokstavelig talt overstrødd med megalittiske kulturminner, især dysser eller lange steingraver og gravhauger, men lenger nord blir klassiske megalitter borte, og i Finland finnes de knapt. Her finner vi kun yngre varianter av megalitter i form av gravplasser i gravhauger fra bronsealderen eller typiske gravkonstruksjoner av steiner satt opp i skipsform fra perioden før vikingtiden. Steiner, også slike som står for seg selv, var i ritualer knyttet til den dodes ånd og Moder Jord, spesielt i middelalderen da kristne og hedenske tradisjoner blandet seg med hverandre, ikke bare i nord-Europa. Senere overtok mange av kulturene som kom etter de første byggerne av bautasteiner, skipssetninger og rituelle rader av steiner eller dysser, denne tradisjonen eller skapte sine egne varianter av varige tegn eller symboler som ruver i terrenget, slik steinkonstruksjoner, i tillegg til å fylle sine religiøse, navigasjonsmessige, astronomiske eller rent praktiske funksjoner, gjør det.

Labyrinten eller *Trojaborgen* Holmengrå – jomfruenes dans

Det som gjør Skandinavia enestående hva angår antall og variasjoner i eldre tiders måter å avgrense det rituelle rom på, er de mange labyrintene, eller *trojaborgene* av stein og torv. Mange av dem ligger på øyer og holmer i Østersjøen, og deres virkelige alder er tusenvis av år yngre enn de egentlige megalittene, ettersom de vesentlig oppstod først i middelalderen. Denne eldgamle ritualstrukturen er et symbol på reisen gjennom livet med sine mange slyngninger, som alltid tar deg til midten, til beroligelse, til kontemplasjon. Man behøver ikke være redd for å gå seg vill i blindgater som i andre labyrinter, men likevel kan en liten tur fortone seg som uendelig.

Jeg følte noe av det samme da jeg var på vei til en av de

nordligste trojaborgene i Norge, nord for polarsirkelen, ved en av fjordene ved Barentshavet, så å si ved den russiske grensen. Jeg var fascinert av forestillingen om at det selv i så avsides og ubebodde strøk fantes samfunn som bygget opp et slikt sted og brukte det som navigasjonspunkt for sjøfarere. Det hevder i hvertfall en interessant studie gjort av tyske forskere, som har undersøkt mange trojaborger på øyene ved kysten av Sør-Sverige. Siden jeg ikke ga meg i vei mot trojaborgen til sjøs, tok jeg takknemlig imot instruksjoner fra en lokalkjent i Kirkenes, samt et gammelt kart, som han også ga meg til samme formål. Ifølge hans vurderinger, burde jeg kunne komme meg over fjellene til fjorden på fem timer. Jeg ga meg av sted tidlig på morgenen. Tåken tyknet til, det yret, ingen skilt var å se, stien forsvant i myra og det samme gjorde jeg. Det fantes ingenting å orientere seg etter, det eneste måtte være knausene som jeg klatret oppetter og som gled unna under føttene mine, som om de var av is. Mange ganger mistet jeg retningen i tåken, men til slutt, etter ti timers roting i bukta under fjellene, fant jeg trojaborgen, så vel som de forlatte rorbuene. Jeg kunne ikke overnatte der, ikke hadde jeg drikkevann og heller ingenting å sove i eller på, dessuten hadde jeg lovet familien min, som i mellomtiden ventet på meg i den finske delen av Sameland, at jeg skulle gi lyd fra meg (det var naturligvis ikke dekning der jeg var). Jeg hadde ingen følelse i beina, de gjennomvåte skoene mine hadde nemlig forårsaket blemmer under begge fotsålene. Men å ikke gå helt inn til midtpunktet, til labyrintens hjerte? Det gikk bare ikke. Men hvordan skulle jeg komme meg ut nå? Jeg begynte å tenke på en beskrivelse av et gammelt rituale, eller egentlig mer en lek, der ei jente står inni labyrinten, forbundet med sin kjære med en tynn hyssing, mens unggutten forsøker å nå henne, få henne. Tråden må imidlertid ikke rives over. Det kalles Jomfrudans – som også er navnet på disse labyrintene. Det minnet om situasjonen min. Nå stod jeg alene inni labyrinten med mine bare, verkende føtter, som måtte bære meg tilbake over de steinete haugene og lynchheiene, og mine nærmeste, som jeg var forbundet med, var langt borte. Etter ytterligere syv timers vandring var jeg virkelig tappet for krefter. Det tunge fotoutstyret og det sleipe fjellterrenget gjorde sitt, og i tillegg nærmet natten seg. En fjellseter som tilhørte reingjetere ble min redning. Jeg brøt meg regelrett inn ved hjelp av lomme-

kniven min. Jeg kom meg gjennom natten i en merkelig feber, men jeg hadde i det minste tak over hodet. Dagen etter hinket jeg meg over til den andre siden av fjellene, til bilen. Tåken lettet og det ble fint vær...

Alta – bilder fra steinalderen

I den fjerne fortiden var ikke Nord-Norge så røft som det kan virke på mange av dagens besøkende. Etter at den skandinaviske isbreen hadde trukket seg tilbake etter siste istid (antakelig for 10 000 år siden), var klimaet i Nord-Europa langt mildere, og enkelte stammer, særlig forfedrene til dagens samer, begynte derfor å slå seg ned her etter sin lange ferd, sannsynligvis fra områder bortenfor Ural. De omfattende funnene av helleristninger på 1900-tallet, inntil da skjult under mosen som dekker berget ved Alta, vitner ikke bare om de opprinnelige innbyggernes klassiske jaktmotiver og måtene de samarbeidet på, men også om mye av sjamanpraksisen og den generelle åndelige orienteringen deres. Helleristningene i Alta, som i dag er fredet av UNESCO, representerer i tillegg til langt yngre helleristninger fra bronsealderen ved den sørlige grensen mellom Norge og Sverige i Bohuslän og helleristningene i Val Camonica-dalen i Nord-Italia, ett av våre fjerne europeiske forfedres rikeste gallerier, der vi kan få innblikk i deres liv og forestillinger.

Etter flere dagers vandring tvers over den høstfargede skandinaviske tundraen i den norske delen av Sameland, der de eneste levende vesener du møter i løpet av en hel dag er reinsdyr, innser man hvilken sentral plass dette dyret har i samenes liv og i hele deres historie. De titalls, kanskje hundretalls helleristninger av rein (men også av elg), som befinner seg i Alta på knauser glattpolerte av isbreen, vitner om menneskets sameksistens med disse dyrene og også om hvordan dyrene ble temmet. Ved synet av jakt- og gjeterscener, fiske og båter, ukjente ritualer eller kanskje til og med skikkelsen til en tre tusen år gammel skiløper som åpenbart bruker den tidens skøyteteknikk, gikk disse fordoms kunstnernes fabelaktige evne til reduksjon i kunstneriske uttrykk opp for meg. Evnen til å forenkle alt til grunnleggende former eller omriss, mens de samtidig uttrykte essensen i den avbildede scenen. Hvor langt har kunsten kommet siden da? Og skapte de eldgamle gravørene i det hele tatt disse scenene

som estetisk gjennomtenkte bilder av virkeligheten? Er de enkle beskjerer til neste generasjon, eller er alt laget for gudene, dyrenes ånder o.l.? Spørsmål som disse falt meg inn mens jeg prøvde å fotografere enkelte steder i Alta og ventet på gunstig lys. Det er mulig at selv de lærdeste arkeologene ikke har svar. Vi kan bare spekulere på hva slags plass steinaldermennesket tilkjente seg selv i den verdenen som omgav det, hvilken respekt mennesket hadde overfor naturens orden og dens krefter, og hvordan det gjenspeilte seg i hans hverdagslige og ekstraordinære jubileumsritualer, viet spesielt til reinens, fiskens eller bjørnens ånder, noe man den dag i dag kan finne i enkelte tradisjoner bevart hos samene. Når vi løfter blikket fra disse helleristningene og ser ned mot Altafjorden, kan vi fremdeles føle menneskets umiddelbare forbindelse med landskapet rundt og himmelen, som alltid overgår oss.

Ceavccegeadge – rituell stein og samisk gravsted

For et mer omhyggelig studium av den rituelle praksisen og begravelsestradisjonene til de opprinnelige innbyggerne i Nord-Norge, inkludert deres forhold til miljøet, passer det å reise til bredden av Varangerfjorden, den aller største av fjordene i nord-vest, og besøke et område ved bygda Mortensnes som på samisk kalles Ceavccegeadge.

Første gang jeg ble oppmerksom på dette stedet var da jeg leste Arvid Sveens bok *Mytisk landskap*, som på en svært suggestiv måte tar for seg hellige klipper, rituelle sprekker, eldgamle gravsteder, labyrinter og steiner som ble dyrket i Nord-Europa. Arvid gav meg også en enkel grafisk plakett til denne boka med grunnrisen av det hellige stedet ved Mortensnes – elleve ringer av mindre steiner, med en rituell stein i midten. Jeg var lei for at jeg etter eventyret med labyrinten eller trojaborgen Holmengrå, som ligger bare 150 kilometer unna, ikke hadde nok krefter til å dra til Mortensnes og måtte nøye meg med å kikke på en plakett på veggen i arbeidsrommet mitt i flere år, før jeg la ut på reise til dette stedet i Europa absolutte utkant.

Ifølge en tradisjon som ble holdt i hevd nesten helt frem til slutten av 1800-tallet, ble den rituelle steinen påsmurt fiskeolje for å sikre fiskelykken på det åpne havet. Det enestående med denne hellende bautasteinen, som er omgitt av konsentriske rin-

ger og likner en labyrinth, vitner om at dette i tillegg til å være et særlig viktig åndelig sentrum, også var en en av de mest omfangsrike samiske gravplassene. Under fjellet Čiesti ikke langt unna ble det avdekket bortimot tre hundre graver i form av mindre gravkamre eller bare enkle, runde hull i hauger av flate steiner. Ved siden av disse ble det reist offerringer, som man antar er 900-2000 år gamle. De største jeg så, var opptil ti meter i diameter, og bakkene over Varangerfjorden var ordnet som noen av installasjonene til den berømte landskapsmaleren Richard Long. I de voldsomme vindkastene fikk jeg endelig se lyset, som i nord pleier å være spøkelsesaktig og dramatisk, og som best fanger inn dette stedets og uvanlige landskapets krefter.

(Oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.)

Alta, Finnmark, Norge. Hvert enkelt reinsdyr er et uvanlig annerledes kunstnerisk uttrykk. Dette gjør at vi må tolke denne jaktscenen på en symbolsk måte. Helleristningenes alder er om lag 4200-3600 år f. Kr.

Alta, Finnmark, Norge. Scene med reinsdyr, fugler og en gravid kvinne.
Helleristningenes alder er om lag 3600-2700 år f. Kr.

Labyrinten Holmengra, Finnmark, Norge.

Hoven, Lofoten, Nordland, Norge. Hellige hauger, fjell, klipper og steiner har fra de eldste tider vært en viktig del av våre eldste forfedres religion og har sin faste plass i mange folks mytologi. Fjellet Hoven i Lofoten hadde for de første innbyggerne på disse øynene etter alt å dømme en liknende betydning som haugen Říp i Tsjekkia. I området rundt fjellet Hoven er det funnet vitnesbyrd om den eldste bosetningen fra steinalderen, i likhet med bevis på at vikingene har vært her.

Čiesti, Varangerfjord, Finnmark, Norge. Antakelig samenes største oldtidsgravsted og hellige sted i Norge.

Rester etter en fiskerkoloni ikke langt fra labyrinten ved fjorden Holmengra; kolonien ble anlagt for mer enn tusen år siden.

Den strabasiøse veien til labyrinten Holmengra avslørte fra tid til annen litt av skjønnheten ved denne verdens ende, fjellvidder og innsjøer – Ucca Vinas, Finnmark

Labyrinten på øya Brandön, Ålandsøyene mellom Sverige og Finland, slik den tar seg ut i sin grunnleggende form som danner syv „ringer“.

Labyrinten ved Finby på en øygruppe ved Åbo i Finland hører til de yngste – trolig ble den bygget først i det 18. århundret.

Ceavccegeadge (Mortensnes), Varangerfjord, Finnmark, Norge – rituell stele med labyrinth: En symbolsk vei til en vellykket jakt, så vel som seilas og retur.

Den tsjekkiske fotografen, maleren og pedagogen Jan Pohribný (1961) studerte ved Film og fjernsyns-fakultetet på Akademiet for utøvende kunst i Praha. I en rekke år har han undervist ved Institutt for kunstfotografi ved Det schlesiske universitetet i Opava. Han vier seg til fri fotokunst, men beskjeftiger seg også med illustrasjonsfoto, arkitekturfoto, design og industriprodukter. I sin frie fotokunst konsentrerer han seg særlig om landskaper, noe han ble ledet til gjennom sine erfaringer med såkalt land art. Gjennom iscenesatte fotografier, der han ofte bruker light painting-teknikker så vel som figurative motiver, fremkaller han på en fantasifull måte landskapets skjulte, hellige dimensjon og minne om svunne tider. Dette fikk han også til å bli interessert i fortidens megalittiske kulturminner. Boka Magic Stone (Merrell Publishers, London 2007), som den engelske arkeologen Julian Richards forsynte med tekst, tilhører høydepunktene i Pohribnýs verk frem til i dag. Fra 1985 har Jan Pohribný besøkt Skandinavia regelmessig, fremfor alt Finland, der han har sitt virke som pedagog på kunsthøgskoler.

Hornes, Østfold, Norge. Dette er en av de største helleristningene ved Hornes i Østfold ved Norges sørlige grense mot Sverige og viser 21 skip. Arkeologer har lagt merke til at dette er en type skip som ble brukt i den sene bronsealderen. Men hva slags dans eller rituale den ene figuren som svever over en av skipene viser, vil trolig for alltid forbli en godt bevart hemmelighet.

“Tsjekkiske landsmenn har oppfostret en ny generasjon av norske musikere...”

(Intervju med pianisten og musikkpedagogen Jiří Hlinka)

Red.: *Tsjekkerne skryter gjerne av å ha en musikkultur på høyt nivå, men enkelte ganger kan det virke som de hovedsakelig trekker veksler på tradisjonen. Er ikke det også ditt inntrykk?*

J. Hlinka: Jeg er helt enig. Tsjekkerne har absolutt levd av sin musikktradisjon fra Mannheim-skolen helt til etterkrigstiden. Etter at kommunistene kom til makten, ble kunsten riktignok et instrument for ideologi og politisk representasjon, men man kommer ikke bort fra at det den gang ble sørget for stipender for unge musikere, så vel som økonomisk støtte til profesjonelle orkestre. Nå føler jeg at den tsjekkiske kunsten, inkludert musikken, går gjennom en dyp krise.

Red.: *Hvilken forskjell ser du mellom perioden før du kom til Norge og i dag?*

J. Hlinka: Da jeg studerte på AMU på 60-tallet hadde store personligheter på alle fagområder sitt virke i Praha. Det var imidlertid bare enkelte av dem som var “inngrodd” kommunister, de andre var det kun tilsynelatende på overflaten. Men dessverre, under overgangen fra kommunisme til demokrati, klarte den kommunistiske eliten å beholde sin “mafia”, og det også på det kulturelle og kunstneriske området. Mange gikk samtidig over til “høyresiden”. Etter at den eldre generasjonen var borte, overtok en generasjon representanter for de tidligere ungkommunistene tøylene, og de var slett ikke alltid av beste sort.

Red.: *Hvordan opplever du de norske orkestrenes nivå? Finnes det i Norge et ensemble som har en liknende klang, nivå og prestisje som den det tsjekkiske filharmoniske orkestret har?*

J. Hlinka: Generelt holder både tsjekkiske orkestre og musikkutdanningen, fra grunnstadiet og opp til høyskolenivå, solid kvalitet, og sammenliknet med Norge er kvaliteten til og med høyere. Tsjekkiske toppmusikere innenfor de enkelte fagene er

imidlertid middels gode og de lykkes ikke i å konkurrere internasjonalt.

Red.: *Når det er tale om Norge, snakkes det ofte om den massive støtten til kulturen fra statens side, gjelder dette også musikken?*

J. Hlinka: Takket være oljerikdommene har det virkelig flommet store penger inn i kulturen. Kultur- og utdanningsinstitusjoner har hatt råd til å engasjere store musikalske personligheter. F.eks. den estiske dirigenten Mariss Jansons, som tok filharmonien i Oslo til verdenstoppen. I 80-årene begynte oljeselskapet Statoil å støtte en ny generasjon unge, begavede musikere uansett hvilket instrument de spilte. Statoil gav dem langvarige stipender som fjernet deres økonomiske bekymringer, slik at de kunne vie seg til faget sitt uten begrensninger. Til mottakerne av stipendene hørte den gangen f. eks. cellisten Truls Mørk, fiolinisten Henning Kraggerud og mange flere. Fremtiden blir imidlertid ikke fullt så rosenrød, tatt i betraktning at Statoil nylig skar ned på tilskuddene sine, særlig støtten til enkeltfestivaler og -musikere.

Red.: *Er det mange tsjekkiske musikere og pedagoger som har eller har hatt sitt virke i Norge?*

J. Hlinka: Av tsjekkiske musikere har man for eksempel fiolinisten František Veselka, som lærte opp strykere for hele Stavanger symfoniorkester, dirigenten Jiří Stárek i Trondheim, sjefsdirigenten for Nasjonalteateret i Oslo, Martin Turnovský. Og fra 1972 også jeg i Bergen. Tsjekkiske landsmenn har lært opp en ny generasjon norske musikere – både orkestermedlemmer og solister på verdensnivå. Dette faktum bør vi være stolte av.

Red.: *Er det noen av elevene du har som har oppnådd heder på verdens klaverscene? Finnes det noe slikt som "Hlinka-skolen" blant pianister?*

J. Hlinka: Av mine elever har særlig Leif Ove Andsnes, Håvard Gimse, Steffen Horn, Christian Ihle Hadland og andre, blitt berømte.

Siden 1972 har jeg i tillegg til disse "oppfostret" mer enn to hundre pianister til, som i dag har sitt virke som pedagoger rundt

om i hele verden. Jeg våger den påstand at takket være “Hlinka-skolen” har det generelle nivået på norsk musikkutdanning blitt betydelig hevet.

Red.: *I musikkverdenen er skandinavisk jazz et begrep – finnes det i Norge noen gjensidig påvirkning mellom jazz og klassisk musikk?*

J. Hlinka: Om jazz vil jeg helst ikke uttale meg så mye, det er ikke mitt fag. Men jeg vil gjerne nevne at de fremragende jazzpianistene Dag Arnesen og Helge Lilletvedt også har studert hos meg på konservatoriet i Bergen og var meget dyktige også når det gjaldt klassisk musikk.

Red.: *Som vi allerede har vært inne på, har tsjekkerne en lang og rik musikktradisjon – har også nordmenn en arv å holde i hevd?*

J. Hlinka: Den norske musikktradisjonen er ikke så rik som den tsjekkiske, men også nordmenn har en rekke fremragende personligheter. Alle kjenner trolig navn som Edvard Grieg, Ole Bull eller Christian Sinding. Av samtidskomponistene vil jeg få nevne Geirr Tveitt, Harald Sæverud, David Monrad Johansen, hans sønn Johan Kvandal, Arne Nordheim, Klaus Egge og flere andre. Alle disse komponistene har, som Grieg, hatt den norske folkemusikkens rike tradisjoner som utgangspunkt. Kjernen i disse tradisjonene er ikke bare dans og sang, men særlig en spesiell typen fiolin kalt “hardingfele”, som en fiolin med resonansstrenger.

Red.: *Har du et spesielt forhold til den mest berømte norske komponisten, Edvard Grieg?*

J. Hlinka: Selvfølgelig, særlig til hans klaververk. En morsom og interessant historie i denne sammenhengen er at den omstreifende musikanten Josef Šedivý, som underviste den unge Grieg i musikk på gymnaset i Bergen, var tsjekker. Hans navn ble dessverre feilaktig skrevet om og fortysket, til det til slutt fikk formen Schediwy. Grieg selv ble flere ganger behandlet i kurbadene i Karlovy Vary.

Hva angår mitt forhold til Grieg, kan jeg dessuten føye til at jeg i 1995 ble tildelt Edvard Griegs pris for min fortjeneste for utvikling av musikk og kultur i Norge med den begrunnelsen at

jeg ved hjelp av mine førsteklases elever har “fornytt tolkingen av Griegs verker og hevet det til høyere sfærer”. Denne prisen har også mine elever Leif Ove Andsnes, Håvard Gimse og Helge Kjekshus mottatt andre år.

Red: *Hva skiller musikklivet i for eksempel Bergen fra Oslo, og hva synes du forresten om den nye operabygningen der?*

J. Hlinka: Kulturlivet i Bergen når hvert år i mai sitt høydepunkt med musikkfestivalen *Festspillene i Bergen*. Det lokale symfoniorkestret *Bergen Filharmoniske Orkester* har programmer hver sesong med abonnementsserier og konserter en til to ganger i uken.

Jeg tror imidlertid at større byer som Oslo eller Stavanger tilbyr langt flere muligheter for musikalsk underholdning. Når alt kommer til alt er jo Oslo hovedstaden og Stavanger sete for et oljeselskap som støtter musikerne økonomisk.

Når det gjelder den nye operabygningen i Oslo, skal vi ikke trekke forhastede slutninger, for det er ennå for tidlig å si. Åpenbart kommer den, som operaen i Sydney, til å måtte kjempe for å overleve. Jeg tviler imidlertid ikke på at det norske samfunnet finner en måte å finansiere denne svære institusjonen på. Den kommer i stor grad også til å nyte godt av samarbeid med Europas etablerte operascener.

Red.: *Finnes det mellom de to landene noe mer intensivt samarbeid på musikkens område, eller ville noe slikt eventuelt være mulig å utvikle?*

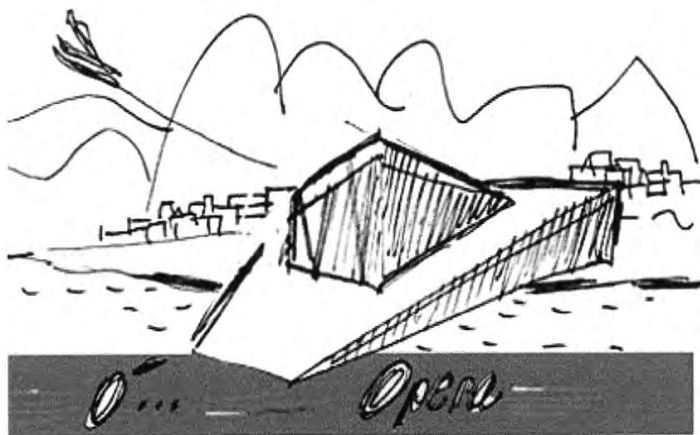
J. Hlinka: Samarbeid eksisterer, men det er ikke særlig utviklet. For eksempel har mine elever, pianistene Leif Ove Andsnes og Håvard Gimse, flere ganger opptrådt under Prahavår-festivalen og det tsjekkiske filharmoniske orkestrets konsertserie, men Håvard Gimses sist planlagte konsert ble dessverre avlyst pga. finanskrisen.

Etter at jeg grunnla mitt klaverakademi (www.jirihlinka.com), begynte unge tsjekkiske studenter å delta på mine mesterkurs. Hittil har det vært åtte av dem. Noen av dem kommer tilbake regelmessig, men i søknadene dukker det også opp nye navn. Problemet er at de som regel ikke får tak i økonomisk støtte.

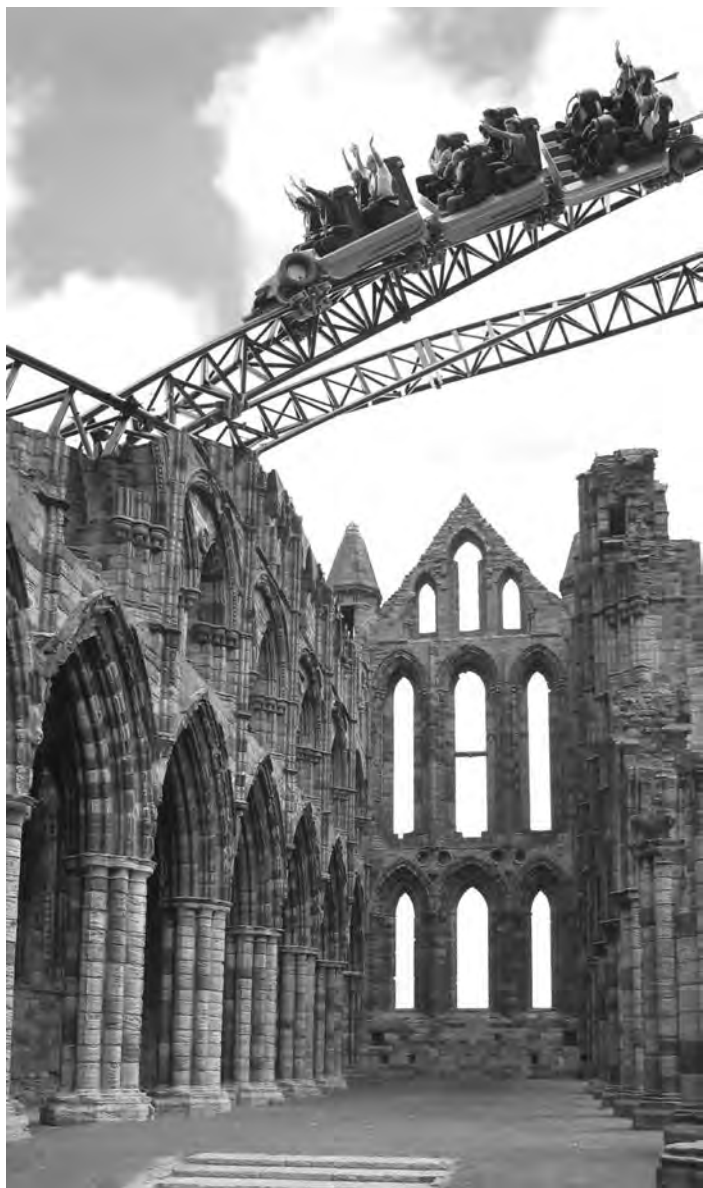
Red.: Takk for samtalen og vi håper antallet avgangselever ved skolen din fortsetter å vokse

*(For redaksjonen ble samtalen ført av Milan Hanuš.
Oversatt fra tsjekkisk av Yngvar Brenna.)*

Red.anm.: Pianisten og musikkpedagogen Jiří Hlinka (1944) studerte hos professorene Rauch og Páleníček. Allerede som 17-åring spilte han i de viktigste orkestrene i Europa. I 1966 ble han en av prisvinnerne i Petr Iljich Tchaikovskijs Pianokonkurranse i Moskva. Pga. sykdom i hånden ble han nødt til å avbryte sin yrkeskarriere som solopianist og begynne med pedagogisk virksomhet. I årene 1970-72 arbeidet han ved Konservatoriet i Praha og sa etterhvert ja til en stilling i Bergen, der han arbeider den dag i dag. Foruten dette underviser han ved Barratt Dues musikkinstitut i Oslo. Noen av de mest kjente pianistene i verden hører til elevene hans. I løpet av de mer enn tretti årene han har tilbrakt i Norge, har Jiří Hlinka opparbeidet seg en betydelig stilling som pianist og musikkpedagog. I 1992 fikk han den prestisjetunge Lindemanprisen og Bergen kulturforums pris, tre år senere Griegprisen og i 2004 Kongens fortjenestemedalje i gull for sitt bidrag til kultur- og musikklivet i Norge. I 2007 mottok han prisen Gratis Agit, som utdeles for spredning av Tsjekkiaskas gode navn og rykte i utlandet.

Illustrasjon Jiří Jirásek

Fotomontasje Miroslav Huptych

Andre kjærlighet

Andreas Engh Seland

*Mladý spisovatel Andreas Engh Seland (*1981) je absolventem filozofických studií na univerzitě v Oslu, kde obhájil doktorskou práci o Sørenu Kierkegaardovi. Publikovaná povídka zvítězila v literární soutěži nakladatelství Bokvennen. Spolu s dalšími dvanácti povídkami debutantů ji nakladatelství vydalo ve společné antologii pod názvem Løsrivelse (Rozchod). Vychází v překladu Jarky Vrbové.*

■ ■ ■

Hun var et typisk eksemplar av sin art. Ikke veldig romantisk, ikke veldig sentimental. *Emmosjonell. Jeg e'kke så veldi emmosjonell.* Og hun tilføyde: *Så jeg veit ikke om jeg kommer til å forstå deg.* Det betød ikke noe. Det var for det meste hun som snakket. Hun var oppdratt av sin mor (som hun foraktet), og hadde investert all sin barnlige kjærlighet i sin far (som aldri var tilstede). Hun fortalte meg alt sammen. Det var umulig å stoppe henne. Hun hadde fenomenale hofter, men brystene hadde begynt å henge, og minnet meg om auberginer som hadde ligget for lenge i solen. Vi møttes innerst i en liten vik hvor jeg virkelig hadde trodd at jeg skulle få være alene, men hvor jeg allikevel ble glad for at jeg fant et annet menneske.

Det skjedde på en fredag.

Den samme fredagen var jeg tidlig på jobb. På den jobben jeg hadde hatt siden jeg kom tilbake, og som jeg levde i trygg forvisning om at jeg alltid kom til å ha. Jeg likte den ikke. Jeg avskydde den. Menneskene, rutinene, utsiktene – det hele. En viss tilfredsstillelse var det såvisst allikevel. Jeg pleide å fortelle

meg selv at jeg måtte fokusere på det positive. Jeg er egentlig et lykkelig menneske. Det var også noe jeg pleide å fortelle meg selv. Jeg likte nøyaktigheten i arbeidet – systemet, tallene som liknet hverandre ut, følelsen av likevekt, de harmoniske krumningene i den aritmetiske arkitekturen. De abstrakte greiene. Jeg ble gruelig forstyrret av avvik, av tap, eller overskudd. Av at ting ikke forholdt seg til idealet. Jeg forstår det slik at rent tallmessig burde ting gå i null. Balansen må opprettholdes. Jeg vet ikke hvorfor. Vi lærte ikke noe slikt på universitetet. Det var en instinktiv følelse jeg fikk da jeg satt overfor mitt aller første regnskap. Jeg har aldri likt at noe blir til overs. Leiligheten min inneholder bare det aller nødvendigste.

Mor var meget religiøs. Det stod skrevet på knokene hennes at man alltid måtte veie opp for sine synder. Det ligger kanskje noe der.

Det er rart når jeg tenker på det, men på kontoret hadde jeg så mange dokumentpermer at de dekket veggene fra gulv til tak. Antallet var rett og slett for stort, for utroverdig, og mange av dem var da også tomme. Min lille spøk med meg selv. Jeg er ikke uten humor. Som sagt: et lykkelig menneske.

Regnskapsjobben var det eneste ledige da jeg kom tilbake. Bygda er ikke stor. Men det er på den annen side bare slike ting jeg er kvalifisert for. Utdannelse gir deg ikke bredde og valgmuligheter i våre dager. Så jeg følte at det lå en slags mening bak det hele. Jeg vet egentlig ikke hvorfor jeg kom tilbake. Lenge bodde jeg i byen. I en blokk hvor jeg ikke kjente noen andre, hvor jeg aldri ble kjent med noen andre, og hvor brannalarmen gikk hver helg, og det alltid luktet friskt piss i heisen. Jeg flyttet dit da jeg ennå hadde desperasjon nok til å kjøpe billetten. Denslags må man alltid gjøre i blinde. Du må ikke tenke på hva du går til.

Da jeg kom på kontoret mitt denne fredagen skrev jeg *Gratulerer!* på en post it-lapp og hang den på skjermen, og så satt jeg der uten å skru på maskinen. Jeg åpnet ikke skuffene mine, tok ikke frem noen papirer, jeg tente ikke engang lampen.

Jeg satt i mørket og stirret konsentrert ned på det tomme skrivebordet mitt, mens jeg håpet at noen skulle se meg.

En og annen gikk forbi slik de alltid gjorde. Jeg kan ikke si hvem. Ansiktløse manifestasjoner av Bedriften. Jeg våget ikke å se. Det var skikkelige mennesker alle sammen. Det er bare skikkelige mennesker på et sted som dette. Skogene og åkrene avler

dem. De får det inn med morsmelken at de må innrette seg etter de skiftende årstidene, og de skiftende vilkårene. De strutter av sunn innstilling, og gjør alltid sitt beste for å tilpasse seg. Skogene og åkrene har ikke rom for avvikere. De har aldri kunnet gjøre som de vil. De brenner av livene sine i denne evinnelige møllegangen, og smiler til og med. Jeg smilte ikke. Jeg tenkte hele tiden på å knulle, og det smertet å forestille meg hva de tenkte om meg. Jeg hadde ståpikk under bordet. Det forstod de selvfølgelig alle sammen bare ved å se på meg. Jeg er ikke et mysterium for noen. Det er problemet mitt. Jeg er banalt gjennomskuelig, jeg er hverken høy, mørk, fremmed, eller interessant. Jeg er ikke noe kvinner kan bruke til å glemme seg selv.

Kvinner hater sin seksualitet. De hater å bli minnet om det – om stakekjøttet. I det daglige er de helt uten kjønn. De er bare kjoler, glitter og puppesprekker. Det levner ikke mange muligheter for en som meg. Man må for Guds skyld ikke nærme seg emnet når man snakker med dem. Man må ikke la det lyse ut av øynene, eller ligge bakt inn i hvordan man beveger munnen. Jeg har forstått såpass. Man må snakke til dem inntil en tilstrekkelig mengde lyst har lekket ut av hemmeligheten deres, og varmet dem opp, så de ikke lenger vet hva de gjør – deretter må du bare la det stå til. Du må ta dem hardt og brutalt. Det er dét de vil. Alle som én. Forskjellen mellom kjønnene ligger i hvordan menn og kvinner forholder seg til sine edlere deler. Det finnes ikke den kvinne som er glad i fitta si.

Da jeg bodde i byen hadde jeg for vane å stikke innom kontoret til en gynekolog. Jeg satte meg på venteværelset og studerte kvinnene som var tilstede. Det hisset meg opp å forsøke å forestille meg hvilke sykdommer de led av – aids, syfilis, klamydia, sopp, herpes og kjønnsvorter, og deretter, ved å se på dem inngående, forestille meg hvordan de hadde fått disse sykdommene. Rommene var stinne av seksualitet og skyld. Ikke for det, jeg hadde aldri orket å være lege.

Etterpå gikk jeg på et offentlig toalett og runket, mens jeg stønnet høylydt og tømte meg på tusjgraffitien.

Ved lunsjtider hadde fortsatt ingen kommet og besøkt meg. (*Gratulerer!*) Mens de andre hadde satt seg i kantinen, tok jeg med meg ståpikken og vandret ut i korridoren. Jeg kunne se alt med nye øyne. Det grønne gulv-teppet, de lysegule veggene, de forslitte lysrørslampene som blinket og dirret som øyenlokkene

til nittåringer. Det som skulle skje denne dagen hadde vokst og est i meg over lang tid.

Ivar hadde kontoret nærmest mitt. Han var middelaldrende som jeg. Hadde allerede grått hår, haltet en smule, men i ansiktet spilte de klareste, blå øynene i denne verden. Trygg og bred bak det store skrivebordet så han ut som en pensjonert gralsridder. I sin ungdom hadde han kunnet bøye tykke jernrør med bare nevene, ble det fortalt. Ingen forstod hva han gjorde på et sted som dette, men på hvert eneste julebord fikk han dypptet pikken sin i muslingen til én av kontordamene. Det virket som om de tok ham på rundgang. Han snakket nesten ikke med dem ellers om året. Ikke fordi han ikke ville. Det var de som holdt seg unna. Han var liksom noe forbeholdt spesielle anledninger. Jeg forstår det jo på en måte. Åpnet du munnen til ham, dyttet han ørene dine fulle med en masse piss han hadde stjålet fra Paulo Coelho og andre sentimentale B-forfattere – slike som må dedikere skrivekunsten sin til noe veldedig, eller “åndelig” for å føle at de er noe. Han hang visst omkring på kulturarrangementer resten av tiden, hørte på jazz og moderne musikk med afrikanske rytmer.

Jeg gikk inn på kontoret hans, og fikk konstatert at det virkelig var *picture perfect*. En ulastelig overflate. På det blankpolerte eikebordet lå et tykt, grønt skriveunderlag i vater med kantene. Tastaturet var skjøvet til side innunder skjermen som, fornuftig, var skrudd av. Messinglampen med det grønne glasset var slukket, og alle papirene var ryddet bort. Skinnet på kontorstolen hadde et kledelig slitt preg. Fotografen kunne bare komme. Ekskona til Ivar stirret på meg fra et bilde plassert fremfor permene merket gjeld. Datteren stod på skrivebordet oppkledd i noe som kunne minne om en engelsk kostskoleuniform. Hun hadde nakne lår, mørkt langt hår, og briller som en førtiåring. Hun var såvidt passert seksten. Jeg tok frem pikken min, og strøk den frem og tilbake slik at pikkøyet utvidet seg, og trakk seg sammen. Jeg viste den frem for henne, og lot den berøre magen og lårene hennes. Glasset var kaldt, og det ble fettmerker.

Inne i hodet mitt forestilte jeg meg hvordan jeg nå åpnet fotograframmen, og trakk ut et bilde som lå skjult bak det jeg kunne se. Fotografiet var av datteren i akkurat den samme posituren som i det synlige, men uten klær – jeg kunne se alt sammen.

Det sprutet ut en tynn, blank stråle som klebet seg til bildet og kontorbordet.

Jeg brydde meg ikke med å tørke noe vekk, men gikk bort til permene hans, og førte pikken inn i et av de tommelstore gripehullene. Så stod jeg der og presset meg mot de kalde plastmappene som var fulle av regninger, og øynene må ha rullet inn i hodet på meg, for jeg glemte både tid og sted. Plastlommene var som et kaldt, deilig omslag. Når jeg beveget hoftene, var det som om jeg strøk meg inn mellom to bløte lår. Jeg tenkte på datteren hans.

Plutselig stod Bjørg i døråpningen. Jeg hadde ikke hørt henne komme. Jeg hadde ikke merket noe som helst. Hvor lenge var jeg borte? Jeg oppdaget henne ved en ren tilfeldighet. Lyset flakket, og det fikk meg til å vri litt på hodet.

Hva skulle jeg gjøre?

Først lot jeg meg ikke merke med det, jeg lot som om jeg ikke visste at hun stod der – hun skrek jo ikke, armene hadde hun knyttet fast under den rikholdige bysten, og hun presset en bunke dokumenter inn mot kroppen sin. I en mørk krok av hodet håpet jeg vel at hun ville tre inn i rommet og gripe om pikken min, fortelle meg at jeg ikke måtte gjøre slikt som dette, at jeg var en uskikkelig gutt, og at jeg trengte noen til å ta seg av meg. *Jeg må visst lære deg en lekse*, kom hun til å si. Jeg hadde et helt julebord sittet ved siden av de enorme puppene til Bjørg. Blusen hennes hadde vært som et gjerde, en balkong, en demning, og det overstrømmende puppeflesket hadde skvulpet og plasket til ære for Gud og fuglene og meg. Jeg var så lykkelig.

Senere på kvelden var hun stupfull, og vaklet omkring i lokallet med en vinflaske på slep. Ryggen hennes var krumbøyd, og hodet senket. All verdens sorger tyngtet henne. Jeg fryktet at det var noe jeg hadde sagt, og vred hodet i filler for å prøve å finne ut hva det kunne være. Jeg drakk som en alke. Armene hennes var slappe, og skuldrene beveget på seg som om de var ute av ledd. Alt hang på henne. Leppene, øynene, nesen, ørene. Ja, fingrene berørte nesten gulvet der hun stod og gikk. Blusen hadde løsnet fra skjørtet og viste seg å være altfor lang for den stutte kroppen. Frisyren hadde gitt opp, og hårstråene lå omkring hodet hennes som fettete kjoledusker. Ivar hadde selvfølgelig plukket henne opp, og tatt henne med bort til bordet sitt, hvor jeg kunne se at han la hånden sin over hånden hennes idet hun begynte å felle tårer. Hun halvsmilte til ham. Sa et eller annet. Den heldige jævelen. *Det er alltid timingen*, sa jeg til meg selv.

Det er alltid timingen. For alt Bjørg visste skulle jeg vel til å pisse ned i kontorsakene hans.

Jeg kastet til slutt et blikk over skulderen min, og da gikk det et støkk i henne, hun spratt noen skritt bakover, men sa ikke noe. Hun ropte ikke på hjelp. Hun ble stående i dørråpningen, og hevet papirene som om hun skulle gi dem til meg – som om det var derfor hun kom hit til Ivars kontor. Jeg snudde meg med en gang mot permene igjen, og varsomt dro jeg til meg pikken for å legge den tilbake inn i buksen. Hele tiden mens jeg sørget for å ha ryggen mot henne. *På den annen side*. Geleidet av en halvformulert innskyttelse, snudde jeg meg med pikken synlig i gylfen, og viste den frem til henne som en hemmelighet jeg ville hun skulle se. Det var kanskje det siste håpet jeg hadde.

Hun sa ingenting. Øynene ble store, og jeg kunne se et begynnende smil. Det kriblet i magen, men det ble med det. Smilet vaket i munnavvikene hennes. Hun kremtet, og øynene flakket. Hun tok meg ikke seriøst. Beina hennes var som naglet til gulvet. Jeg visste hun ville, at hun ikke kunne, at det var håpløst. Så hevet hun papirene, rakk dem frem mot meg, og lukket øynene. Hun ristet på hodet, og jeg trakk opp glidlåsen. Lot som ingenting. Lot som om det hele var dagligdags. Som om jeg ikke kunne forstå at det skulle være noe spesielt med dette, og jeg tenkte at hun egentlig var sjalu fordi jeg hadde en pikk, og det hadde ikke hun.

Endelig smilte hun. Men smilet var ikke det minste likt det jeg hadde håpet på. Det var fryktelig. Et kort, innbitt flir.

Hun mumlet noe, kom inn i rommet, skulle til å gi meg papirene, men ombestemte seg og la dem fra seg på pulten. Ristet på hodet, men sa ingenting. Deretter ble det noe som minnet om et uendelig langt og pinlig øyeblikk for henne. Hun nølte, og jeg kunne kjenne svetten sile. Så rettet hun på kroppen, skjøt frem brystet, vendte seg mot meg, men vek unna med øynene. Hun snudde seg med en brå bevegelse og pilte av gårde, tok en skarp venstre og ble borte nedover korridoren.

Pikken var ennå stor og stiv.

Jeg gikk ut i korridoren, og ble stående og iaktta mitt eget overfylte kontor. Gjennom vinduet kunne jeg se det gråmalte baptisthuset over veien. Der inne samlet de seg og sang og skralte, svingte med hoftene og lot som om sex ikke fantes. De hadde redusert lidelsesfiguren Jesus til et revynummer. Biter av hekk og parkeringsplass lå og svømte mellom vinduet og baptisthuset i et

hav av ufordøyde inntrykk. Jeg gikk ikke tilbake inn til meg selv. Jeg gikk ned korridoren, ut gjennom nødutgangen, og klatret pesende ned til bilen min.

Jeg hadde en revolver i bilen, og to kuler. Mens jeg satt på parkeringsplassen tok jeg våpenet ut av hanskerommet og veide det i hånden. Det var som et lite dyr. Jeg kunne kjenne hvordan noe gneldret og skjelte nede i dypet av metallet. Revolveren strittet i hånden min. Jeg holdt den på strak arm og siktet mot høytaleren på den andre siden av bilen. Jeg skjøt. Jeg skjøt og skjøt og skjøt, og lot som jeg tømte et fullt magasin. Så la jeg revolveren ned, og vred forsiktig om tenningsnøkkelen. Grusen knitret, og de spredte hekkebuskene bukket og bendte seg i vinden. De hilste meg farvel.

Mor levde alene etter at far ble borte, og frem til sin egen død. Jeg tenkte på henne idet jeg kjørte ut i gaten, og tok til venstre slik at jeg passerte baptisthuset for sakte maskin. Jeg lot som jeg skjøt ut vinduene i bygget – ett etter ett. Jeg forestilte meg hvordan glasskåret regnet ned over stolene og de brune teppene, og folk begynte å skrike i angst. De ville velte ut av de store dørene som en gjærdeig. Det ville ikke være ett menneske iblant dem. De ville være redusert til en uformelig masse blottet for personlighet. Sauer klare til å plukkes. Jeg siktet lenge mot døren.

Alle barndomsminnene mine er hyllet inn av min mors enorme og uformelige blomsterkjoler. De henger som gardiner i bakgrunnen av hvert eneste ett av dem. Hun tok meg med hit hver søndag, og etter syngingen og tårene gikk vi inn til pastoren. Han og mor satt på hver sin side av kontorbordet og stirret på hverandre. De sa svært lite. De smilte, og fiklet med tøyet sitt. Jeg ble fort glemt. Jeg satt på stolen og betraktet sollyset som skyllet inn gjennom vinduet bak presten og ga ham en strålende glorie. Han hadde ikke hår, så Gud kompenserte.

Jeg stanset bilen på baksiden av baptisthuset, og ventet. Jeg oppholdt meg der i en time uten at noen hadde kommet eller gått. Flere ganger rettet jeg revolveren mot døren. Jeg øvde meg på å puste rolig, og slappe av. Det var absurd. Det var som å være i en detektivroman. Det regnet og ikke en kjeft var å se. Folk holdt seg inne på en dag som denne. Jeg hadde ventet på offeret i over én time. Jævelen viste seg ikke. Kanskje noen hadde tipset ham? Ikke umulig. Byen er pillråtten. Ikke en kjeft som ikke er kjøpt og betalt – foruten meg. Så lenge det varer.

Fra den parkerte bilen kunne jeg se direkte mot vinduet til Bjørg. Hun stod lent inn mot vinduskarmen, og holdt et innbitt øye med parkeringsplassen under seg. Lyset hennes var slukket. Med den venstre hånden holdt hun et hvitt tørkle opp fremfor munnen, og skuldrene ristet. Jeg kunne skimte en skygge bak i rommet, men samme hvor mye jeg anstrengte meg, kunne jeg ikke se hvem det var. Hun snudde seg ikke, men fortsatte å gråte og snakke i kanskje en halvtime. Når munnen hennes åpnet seg i affekt var det som om hodet hennes delte seg i to, og mørket som omga henne feide inn i tomrommet. Etter en stund falt øynene og pannen tilbake på plass som ut av ingenting. Jeg fikk et stikk i magen, men det var greit. Jeg skulle ikke tilbake. Faen ta dem alle sammen.

Etter en time kom Einar gående ut fra Samvirkelaget. Han snublet ut i veien, og tok en fyllikdans for ikke å gå overende. Det var en av hans beste. Allikevel subbet han nedtrykt over til den andre siden, og stilte seg opp ved busskuret. Det virket som om det var noe han ikke kunne bestemme seg for. Flere ganger rettet han på hodet, han stirret mot himmelen, eller han kastet stjalne blikk mot smuget hvor jeg stod parkert. Nei, han bestemte seg. Han tok plass på benken i skuret, og la hendene sine rolig ned i fanget. Slik skulle det være. Han gjespet, og strøk hendene frem og tilbake over lårene. Begynte å klappe adspredt med sprikende fingre, og ombestemte seg. Han hoppet opp på føttene, og begynte å gå ned mot meg med offiserhæler. Det var som om jeg ikke fantes. Øynene hans var naglet på den store søppelkassen. Ingenting kunne stanse ham. Med en heroisk mine kom han frem, og lente seg ned som om han forventet både gull og edelsteiner. Det gikk ikke bedre enn at han falt oppi.

Det var underholdende å sitte og se på beina som sprellet. Den ene skoen hans falt av i tumultene. Han skrek, men lydene var underlig dempet, og kassen var altfor stor til at han skulle klare å få den til å velte. Samtidig for liten til at han fikk anledning til å bevege seg noe særlig.

Jeg startet bilen, og kjørte vekk. Ut av byen, oppover i fjellene. Jeg skulle aldri mer tilbake. Under hele reisen hadde jeg hånden på våpenet. Jeg følte vel ikke så mye – en slags lettelse. Jeg hadde egentlig ikke lyst til å drepe meg selv. Det var en logisk avgjørelse. Det var en måte å gjenvinne kontrollen på.

Da jeg stanset bilen var det ikke mye om å gjøre at jeg svimte

av. Jeg ble sittende med hendene på rattet, hodet presset mot nakkestøtten, og øynene igjen. Svetten silte. Jeg hadde krampefornemmelser i leggene, og det gjorde vondt over det venstre øyet. Det dunket og presset. Noe truet med å briste. Det suste ved tinningene. Fra hanskerommet tok jeg ut en flaske med sprit, og drakk tett inntil alt omkring meg vek plass for fornemmelsen av flasken, og lyden av hjertet mitt endelig var noe upersonlig som syntes å komme opp av bakken under meg.

Utenfor luktet det salt og fjell. En måke skrek skjærende ute fra sjøen. Jeg lukket døren, låste og la forsiktig nøkkelen i lommen. Jeg følte meg vel. Jeg følte meg som en hvilken som helst annen turist. En enslig fyr i naturens favn. Jeg drakk litt til.

Svabergene krenget i forsteinede buktninger, og minnet meg om oversiden på kvinnelår som var blitt kappet av og eltet sammen. Mesteparten var overgrodd med kratt og mose, men jeg fant noen åpne flekker jeg kunne spasere på, og tok av meg skoene. Jeg kastet dem inn i skogen slik at jeg aldri kom til å finne dem igjen. Jeg tenkte på kontoret, og trakk pusten i dype drag. For et sted! Jeg så meg smilende til høyre og til venstre, mens jeg tenkte på vegg-til-vegg-teppene, på de slitte kontorpultene, og de gamle, frynsete plastpermene. Jeg bæsjet i en bergsprekk, vasket meg med brakkvann og tørket meg med mose. Sjøen lå øde. Ikke ett menneske. Ikke noen på den andre siden, ingen her. Det var fantastisk. Jeg tok av meg på overkroppen, og nøt den lette vinden mot huden.

Jeg kunne ikke lenger kjenne at jeg bar revolveren. Fjellene raget trolsk og majestetisk på alle kanter. De var kronen til en enorm skapning, og jeg befant meg midt på issen hans. Hjertet mitt dunket under fotbladene mine. Blodet suste i ørene. Vannet var svart og pyntet med en masse grå arr som blinket og gled frem over den kalde massen. I noe som minnet om ekstaste åpnet jeg munnen, og plasserte våpenet mot tinningen. Jeg husker at det gjorde vondt i brystvortene mine. At tærne mine krøllet seg. Jeg tenkte på den gangen mor lot meg sitte og lese i Bibelen mens hun og pastoren hadde et ærend å se til nede i kjelleren. Jeg tenkte på hvordan jeg kjedet meg i værelset til pastoren. På støvet som svedde gjennom lysstrålene. På glorien han hadde etterlatt seg på skrivebordet. På de brune gardinene, og alle plastmappene og papirene. Forsiktig reiste jeg meg, gikk rundt skrivebordet og forsøkte å lene meg inn i lysstrålen med hodet. Jeg la pannen ned

på treverket. Jeg prøvde å få det til å skinne omkring hodet mitt også, men jeg var for lav. Utenfor vinduet, over veien, kunne jeg se kirkegården og den gamle, hvite kirken hvor vi aldri gikk. Det virket ikke som om noen døde lenger, husker jeg at jeg tenkte, for alle gravsteinene var gamle, skjeve og mosegrodde.

Jeg klarte selvfølgelig ikke å gjøre det. Jeg maktet ikke å trekke av. I fortvilelse skjøt jeg på skyggen min i vannet og kastet revolveren så langt jeg kunne og begynte å gråte. Jeg hatet så intenst at magen min knøt seg, at kroppen min dirret. Og jeg hatet å hate. Jeg angret. Jeg ville ikke mer. Jeg hatet desto mer fordi jeg ikke ville hate. Jeg ville ikke dø, heller. Gud vet hva jeg tenkte.

Det var da hun kom løpende. Hun dukket opp over kanten på svaberget bak meg, hivende etter pusten som et helt kobbelt med hunder. Jeg husker jeg syntes det var merkelig at hun var så raskt på stedet. Ikke for det, jeg syntes at det var merkelig at hun var der i det hele tatt, men hvordan kunne hun vite at det ikke var noe kriminelt som hadde utspilt seg – at jeg ikke nettopp hadde drept en mann, og kastet ham på sjøen. Der og da virket det voldsomt naivt på meg å styrte slik inn på en scene der en revolver nettopp var blitt avfyrt.

Hun stanset på toppen bak meg, og det gikk et par øyeblikk hvor de pustende hundene vokste meg i ørene, så ropte hun: *Er alt bra? Hva skjedde? Er du skadet?* Idet hun sa det smilte hun, forsiktig og nølende.

Jeg visste ikke hva jeg skulle si.

